Науково-дослідний інститут правового забезпечення інноваційного розвитку
Національної академії правових наук України

ПРАВО ТА ІННОВАЦІЇ

Науково-практичний журнал

Видається 4 рази на рік

Заснований у жовтні 2011 року

№ 2 (46) 2024

Харків
НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України
2024

УДК 340:001.895
DOI: 10.37772/2518-1718-2024-2(46)

ISSN 2311-4894 (Print)
ISSN 2518-1718 (Online)

Рекомендовано до друку вченою радою
Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку
Національної академії правових наук України (протокол № 5 від 19.06.2024 р.)

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з присвоєнням **категорії «Б»**
(наказ МОН України № 409 від 17 березня 2020 р.)

Журнал внесено до міжнародних бібліотек і баз даних:
European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences – **ERIH PLUS**, Норвегія;
Matrix for the Analysis of Journals – MIAR, Іспанія;
Polish Scholarly Bibliography (PBN),
Index Copernicus International (ICI), Польща;
Academic Research Index – ResearchBib, Японія

Право та інновації : наук.-практ. журн. / редкол.: С. О. Кузніченко (голов. ред.) та ін. – Харків : НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України, 2024. – № 2 (46). – 204 с.

Засновник
НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України

Редакційна колегія:

Українські фахівці – *С. О. Кузніченко,* доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України (головний редактор); *Р. В. Шаповал,* доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (науковий редактор); *А. П. Гетьман,* доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого; *В. М. Пашков,* доктор юридичних наук, професор, Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; *О. Я. Трагнюк,* кандидат юридичних наук, доцент, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого; *А. М. Любчич,* кандидат юридичних наук, НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України (заступник головного редактора); *Н. М. Внукова,* доктор економічних наук, професор, НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України; *Х. В. Солнцева,* доктор юридичних наук, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого; *Ю. В. Георгієвський,* доктор юридичних наук, професор, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого; *М. В. Троцька,* кандидат юридичних наук, доцент, Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; *А. О. Гаркуша,* кандидат юридичних наук, доцент, Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; *К. О. Токарєва,* кандидат юридичних наук, Міжнародний науково-технічний університет імені Юрія Бугая; *О. В. Розгон,* кандидат юридичних наук, доцент, НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України.

Іноземні фахівці – *Вільям Еліот Батлер,* доктор права, Школа права Університету штату Пенсильванія (США); *Snieguolė Matulienė,* доктор, Університет імені Миколаса Ромеріса (Литва); *Томас Давуліс,* доктор, професор, юридичний факультет Вільнюського університету (Литва); *Яніс Грасіс,* доктор юридичних наук, доцент, юридичний факультет Ризького університету (Латвія); *Вітольдс Захарс,* доктор юридичних наук, професор, юридичний департамент Даугавпілського університету (Латвія); *Маріана Петрова,* доктор економічних наук, професор, Університет Велико Тирново (Болгарія).

© НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України, 2024

Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Legal Sciences of Ukraine

LAW AND INNOVATIONS

Scientific and Practical Journal

Published 4 Times a Year

Founded in October 2011

№ 2 (46) 2024

Kharkiv
Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework
for the Innovative Development of NALS of Ukraine
2024

UDC 340:001.895
DOI: 10.37772/2518-1718-2024-2(46)

ISSN 2311-4894 (Print)
ISSN 2518-1718 (Online)

Recommended for publication by the Academic Council
of Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development
of National Academy of Legal Sciences of Ukraine (protocol № 5 of 19.06.2024)

The journal was included into the List of scientific professional editions of Ukraine **group «Б»**
(Ministry of Education and Science of Ukraine order № 409 of 17 March 2020)

Contributed to the international scientometrics database and libraries:
European Reference Index forthe Humanities and the
Social Sciences – **ERIH PLUS**, Norway;
Matrix for the Analysis of Journals – MIAR, Spain;
Polish Scholarly Bibliography (PBN),
Index Copernicus International (ICI), Poland;
Academic Research Index – ResearchBib, Japan

Law and Innovations : Scient.-Pract. Journal / edit. board: S. O. Kuznichenko (chief ed.) et al. – Kharkiv : Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of NALS of Ukraine, 2024. – № 2 (46). – 204 p.

Founder
Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative
Development of National Academy of Legal Sciences of Ukraine

Editorial board:

Ukrainian specialists – *S. O. Kuznichenko,* 2nd PhD, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Legal Sciences of Ukraine (chief editor); *R. V. Shapoval,* 2nd PhD, Professor, the Yaroslav Mudryi National Law University (scientific editor); *A. P. Getman,* 2nd PhD, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, the Yaroslav Mudryi National Law University; *V. M. Pashkov,* 2nd PhD, Professor, Poltava Law Institute the Yaroslav Mudryi National Law University; *O. Ya. Tragniuk,* PhD, Associate Professor, the Yaroslav Mudryi National Law University; *A. M. Liubchych,* PhD, Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development National Academy of Law Sciences of Ukraine (deputy chief editor); *N. M. Vnukova,* 2nd PhD, Professor, the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Legal Sciences of Ukraine; *H. V. Solntseva,* 2nd PhD, the Yaroslav Mudryi National Law University; *I. V. Georgiievskyi,* 2nd PhD, Professor, the Yaroslav Mudryi National Law University; *M. V. Trotska,* PhD, Associate Professor, Poltava Law Institute the Yaroslav Mudryi National Law University; *O. A. Harkusha,* PhD, Associate Professor, Poltava Law Institute the Yaroslav Mudryi National Law University; *K. O. Tokarieva,* PhD, Yuriy Bugai International Scientific and Technical University; *O. V. Rozghon,* PhD, Associate Professor, the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Legal Sciences of Ukraine.

Foreign specialists – *William E. Butler,* J.D., Professor of Law of the Dickinson School of Law, Pennsylvania State University (USA); *Snieguolė Matulienė,* Doctor of Law, Mykolo Romerio Universitetas (Lithuania); *Tomas Davulis,* Professor, University of Vilnius Faculty of Law (Lithuania); *Jānis Grasis,* Dr. iur., Associate Professor, Faculty of Law, Rīga Stradiņš University (Latvia); *Witolds Zahars,* Doctor of Law, Professor, Head of Legal Department Daugavpils University (Latvia); *Mariana Petrova,* Doctor of Economy, Professor, Veliko Tarnovo University (Bulgaria).

Commissioning Editor: *V. P. Kokhan*
Desktop publishing: *A. H. Yakshyna*

Address of the Editorial Team:
61002, Kharkiv, st. Chernyshevskaya, 80
Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework
for the Innovative Development
Tel.: + 38 (057) 700-06-64
E-mail: ndipzir@gmail.com
Website: ndipzir.org.ua

© Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development, 2024

ЗМІСТ

Вступне слово 7

СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЕМЕЛЬНОГО ТА АГРАРНОГО ПРАВА

КУРМАН Т. В.
Юридична природа відносин у сфері агроінноваційного розвитку: теоретико-правові підходи і напрями 8
ЛІСОВА Т. В.
До питання про примусове припинення прав на земельні ділянки 15
ШУЛЬГА М. В.
Правові наслідки нецільового використання земельних ділянок 21
КОРНІЄНКО Г. С.
Інновації в агробізнесі як складова нової аграрно-правової політики України 27
ШАРАПОВА С. В.
Ренатуралізація та ремедіація в системі заходів забезпечення відновлення земель 34
ГОРДЄЄВ В. І.
Актуальні правові питання оренди земельних ділянок в сучасних умовах 39
БАТИГІНА О. М., КУПЧЕНЯ Л. І.
Аграрні ноти як новий правовий інструмент залучення коштів у сільське господарство України 46
КОНДРАТЕНКО Д. Ю.
Продовольство як зброя: правові засади забезпечення продовольчої безпеки в Україні в умовах воєнного стану 53
ДАНІЛІК Д. М.
Актуальні питання набуття земельних прав користувачами надр 62
ШАПОВАЛ Д. В.
Правові аспекти просторового планування: закордонний досвід 68
МІРОШНІЧЕНКО О. В.
Цифрова трансформація та інноваційна діяльність в агросфері: правові аспекти співвідношення та юридичні ознаки 74
ЛЕЙБА М. О.
Особливості правовідносин щодо відновлення земель сільськогосподарського призначення 81
РОМАН Н. О.
Правові аспекти планування територій штучно створених земельних ділянок 87
КИРИЛЮК В. В.
Законодавче забезпечення інновацій у сфері агроекспорту 94
ШУДРОВ В. С.
Правові проблеми експорту сільськогосподарської продукції в аспекті агроінноваційного розвитку 100
ЧОЛОМБИТЬКО Ю. О.
Особливості права власності на землю юридичних осіб приватного права 106
КОРСУН-ЦУРКАН О. Б.
Землі лісогосподарського призначення як об'єкт правозастосування 112
БАКАЙ Ю. Ю.
Аграрні розписки та аграрні ноти як механізми фінансування агробізнесу 119
ТУЄВА О.М.
Окремі правові аспекти моніторингу та оцінки стану забезпечення продовольчої безпеки 125

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОЇ НАУКИ

ЖОРНОКУЙ Ю. М.
Венчурний фонд: чи відповідають реалії правозастосовної практики України тенденціям світового ринку 131
ЗЕМКО А. М.
Інноваційні підходи до захисту прав і свобод людини та громадянина в умовах воєнного стану 138
ОГІЄНКО І. В.
Нормативно-правове забезпечення захисту прав молодих вчених в умовах інтеграційного розвитку України 144
ВНУКОВА Н. М.
Європейські вимоги до компетентності дослідника в інноваційному процесі 149
КРАСОВСЬКИЙ В. І.
План BEPS як ключовий механізм міждержавного податкового співробітництва – міжнародний прогрес
та стан впровадження в Україні 155
АСІРЯН С. Р., АТАМАНЧУК Ю. І., ФЕНЬКІВ В. В.
Сучасні проблеми і виклики у Європейському парламенті 162
КОРВАТ О. В.
Удосконалення нормативно-правового забезпечення обліку інноваційної діяльності 169
КОХАН В. П.
Працевлаштування ветеранів війни за результатами професійної адаптації: правові проблеми і виклики 179
СЕРЕДА О. Г., КРАСЮК Т. В.
Запобігання та протидія мобінгу в актах соціального партнерства 186
ШМАТКОВ Д. І., КОЛОМІЙЦЕВ С. О.
Використання інформації з відкритих джерел та право інтелектуальної власності 195

Рецензія на монографію «Правнича наука та законодавство України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану» ... 202

Інформація для авторів 203

CONTENT

Introduction 7

MODERN RESEARCH OF LAND AND AGRARIAN LAW

KURMAN TETIANA
Legal nature of relations in the field of agro-innovation development: theoretical and legal approaches and directions 8
LISOVA TETIANA
On the issue of compulsory termination of rights to land plots 15
SHULGA MYKHAILO
Legal consequences of misuse of land plots 21
KORNIYENKO GANNA
Innovations in agribusiness as a component of the new agrarian and legal policy of Ukraine 27
SHARAPOVA SVITLANA
Renaturalization and remediation in the system of measures to ensure land restoration 34
HORDIEIEV VOLODYMYR
Current legal issues of land lease in modern conditions 39
BATYHINA OLENA, KUPCHENIA LIDIA
Agrarian notes as a new legal instrument for raising funds in Ukrainian agriculture 46
KONDRATENKO DARYNA
Food as a weapon: legal basis for ensuring food security in Ukraine in the context of the war 53
DANILIK DARIA
Current issues of acquisition of land rights user of nards 62
SHAPOVAL DMYTRO
Legal aspects of spatial planning: foreign experience 68
MIROSHNYCHENKO OLEKSII
Digital transformation and innovation in the agricultural sector: legal aspects of the relationship and legal features 74
LEIBA MAKSYM
Peculiarities of legal relations on restoration of agricultural land 81
ROMAN NAZAR
Legal aspects of planning the territories of artificially created land 87
KYRYLIUK VIKTORIIA
Legislatives support for innovations in the field of agro-export 94
SHUDROV VIACHESLAV
Legal problems of agricultural exports products in the aspect of agro-innovation development 100
CHOLOMBYTKO YULIIA
Peculiarities of land ownership of legal entities under private law 106
KORSUN-TSURKAN OLESIA
Forestry lands as an object of law enforcement 112
BAKAI YULIIA
Agrarian receipts and agrarian notes as mechanisms for financing agribusiness 119
TUIEVA OKSANA
Certain legal aspects of monitoring and evaluation of food security 125

TOPICAL ISSUES OF LEGAL SCIENCE

ZHORNOKUI YURI
Venture fund: do realities of legal precedents in Ukraine correspond to global development tendencies 131
ZEMKO ALLA
Innovative approaches to the protection of human and citizen rights and freedoms under the conditions of marital state 138
OGIYENKO INNA
Regulatory and legal support for the protection of the rights of young scientists in the context of integration development of Ukraine 144
VNUKOVA NATALIYA
European requirements for researcher competence in the innovation process 149
KRASOVSKYI VADYM
BEPS plan as a key mechanism of intergovernmental tax cooperation – international progress and implementation status in Ukraine 155
ASIRYAN SUZANNA, ATAMANCHUK YULIIA, FENKIV VIKTORIIA
Current issues and challenges in the European parliament 162
KORVAT OLENA
Improvement of regulatory and legal provision of innovative activity accounting 169
KOKHAN VERONIKA
Employment of war veterans as a result of professional adaptation: legal issues and challenges 179
SEREDA OLENA, KRASIUK TETIANA
Preventing and combating harassment in the workplace social partnership 186
SHMATKOV DANIIL, KOLOMIITSEV SERHII
Use of information from open sources and intellectual property rights 195

Review of the monograph «Legal Science and Legislation of Ukraine: European Vector of Development under Martial Law» 202

Information for authors 203

ВСТУПНЕ СЛОВО

ВЕЛЬМИШАНОВНІ ЧИТАЧІ: НАУКОВЦІ, ДОСЛІДНИКИ, ЗДОБУВАЧІ ТРЕТЬОГО (ОСВІТНЬО-НАУКОВОГО) РІВНЯ ВИЩОЇ СВІТИ!

Вашій увазі пропонується фахове наукове видання Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України – науково-практичний журнал «Право та інновації».

Наш журнал має 13-річну історію як друковане науково-практичне видання, на сторінках якого висвітлюються наукові здобутки та результати досліджень у галузі юридичних наук з метою розробки і вдосконалення механізмів правового регулювання впровадження інновацій у різні сфери соціального та економічного буття.

Цей випуск журналу присвячений проблемам земельного і аграрного права, у його формуванні приймав участь колектив кафедри земельного і аграрного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Зокрема, у цьому випуску розглядаються питання юридичної природи відносин у сфері агроінноваційного розвитку, правових проблем їх регулювання; проблеми аграрних інновацій як складової нової аграрної політики та їх правовому забезпеченню; досліджуються проблеми забезпечення продовольчої безпеки в контексті умов воєнного стану в Україні, правові основи такого нового інструменту залучення фінансових ресурсів у сільське господарство, як аграрні ноти. Крім того, порушуються питання забезпечення збереження якісного стану земель, їх відновлення та охорони як пріоритетних напрямів державної земельної політики; досліджуються підстави та порядок примусового припинення прав на земельні ділянки, аналізуються негативні наслідки правопорушення «нецільове використання земель», вивчаються правові питання щодо забезпечення просторового планування в умовах євроінтеграційних процесів тощо.

Сподіваємося, що спеціалізований випуск журналу «Право та інновації» буде цікавим для читачів та допоможе авторам наукових статей у популяризації наукових знань у галузі земельного і аграрного права.

З повагою,

головний редактор журналу
СЕРГІЙ КУЗНІЧЕНКО,
доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України,
провідний науковий співробітник Науково-дослідний інститут правового забезпечення
інноваційного розвитку Національної академії правових наук України

запрошений редактор номеру
ТЕТЯНА КУРМАН,
докторка юридичних наук, професорка,
завідувач кафедри земельного та агарного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЕМЕЛЬНОГО ТА АГРАРНОГО ПРАВА

КУРМАН ТЕТЯНА ВІКТОРІВНА
докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри земельного та аграрного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID 0000-0002-0632-2487

УДК 349.4:[338.43:330.341.1]
DOI 10.37772/2518-1718-2024-2(46)-1

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ВІДНОСИН У СФЕРІ АГРОІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПІДХОДИ І НАПРЯМИ

Статтю присвячено дослідженню теоретико-правових питань сталого агроінноваційного розвитку в Україні. Авторка акцентує увагу на тому, що динаміка розвитку світової економіки за умов глобалізації і розвитку науково-технічного прогресу засвідчує визначальну роль впровадження ефективних механізмів інноваційної політики у забезпечення конкурентоспроможності аграрного сектору. Подальше ефективне й стале функціонування сільського господарства, в тому числі його повоєнне відродження, безумовно пов'язане з агроінноваційним розвитком, із впровадженням інновацій в усі галузі й на всі етапи сільськогосподарського виробництва.

Досліджено стан й визначено проблеми законодавчого забезпечення відносин у сфері агроінноваційного розвитку в Україні, проаналізовано їх правову природу. Зазначено, що агроінноваційні правовідносини є одним із самостійних різновидів аграрних правовідносин як предмета сучасного аграрного права, проаналізовано їх ознаки як складної аграрно-правової категорії. Виділено й розкрито зміст наступних напрямів агроінноваційної діяльності: агротехнологічного, технічного, інформаційного, маркетингово-логістичного, організаційного, селекційно-племінного, соціального, науково-освітнього.

Авторка доходить висновку, що концептуальним для аграрно-правової науки є визначення теоретико-правових підходів до категорії «агроінноваційний розвиток», серед яких можна виокремити: підприємницько-орієнтований, соціально-економічний, екологічний безпеково-ціннісний. Доведено необхідність прийняття спеціального Закону України «Про інновації в агросфері» або «Про агроінноваційну діяльність», що надасть регульованим відносинам більшої стабільності й вирішить низку інших правових питань, зокрема, шляхом визначення основних категорій і понять, принципів і напрямів агроінноваційної діяльності, видів агроінновацій, запровадить інституційно-функціональні підходи щодо державної агроінноваційної політики, державної і грантової підтримки у даній сфері тощо.

Ключові слова: агроінновації, агроінноваційний розвиток, агросфера, агробізнес, агроінноваційні правовідносини, сталий розвиток, цифрова трансформація.

Постановка проблеми. Сучасний світ переживає значні трансформаційні зміни, зумовлені процесами глобалізації і розвитком науково-технічного прогресу. Динаміка розвитку світової економіки за таких умов засвідчує визначальну роль впровадження ефективних механізмів інноваційної політики у забезпечення конкурентоспроможності аграрного сектору. Сільське господарство України – потужна, експортоорієнтована галузь національної економіки, яка засвідчує свою стійкість і життєздатність навіть в надскладних умовах воєнного стану. Однак його подальше ефективне й стале функціонування, в тому числі й повоєнне відродження, безумовно пов'язане з агроінноваційним розвитком, із впровадженням інновацій в усі галузі й на всі етапи сільськогосподарського виробництва.

 © Курман Т. В., 2024

Водночас слід зазначити, що агроінноваційний розвиток виступає одним із засобів реалізації концепції сталого розвитку агросфери. Недарма інновації та розвиток інфраструктури проголошено однією з Глобальних цілей сталого розвитку на період до 2030 року, прийнятих ООН у 2015 році [1]. Адже науково-технічний прогрес є ключем до пошуку довгострокових рішень як економічних, так і екологічних та соціальних проблем. Сприяння розвитку сталих галузей сільського господарства, а також інвестиції в наукові дослідження та агроінновації є важливими засобами сприяння сталому розвитку агросфери.

Ще більшої актуалізації дана проблема набула внаслідок безпрецедентної збройної агресії рф. Серйозними викликами для сільського господарства України, яка на сьогодні перебуває у надскладних умовах воєнного стану, стали порушення агровиробничих процесів, руйнування і знищення об'єктів агросфери, блокування логістичних шляхів, мінування сільськогосподарських угідь та ін. Безперечно, ведення агробізнесу й збереження аграрного потенціалу нашої держави в умовах воєнного стану, а також повоєнне відродження аграрного сектору й необхідність подальшої реалізації агроекспортного потенціалу вимагають інноваційних підходів, рішень і технологій.

Викладене зумовлює необхідність дослідження правового механізму агроінноваційного розвитку в Україні, визначення юридичної природи агроінноваційних правовідносин, пріоритетних напрямів агроінноваційної діяльності, а також розробки пропозицій з удосконалення чинного аграрного законодавства у зазначеній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку інноваційної діяльності та впровадження інновацій у господарську діяльність в цілому в науці приділяється достатня увага, зокрема такими представниками економічної і юридичної науки, як: Ю.Є. Атаманова, І.І. Вінніченко, О.В. Гафурова, А.П. Гетьман, І.В. Гіренко, С.В. Глібко, Х.А. Григор'єва, В.М.Єрмоленко, Д.В. Задихайло, Н.С. Кузнєцова, В.К. Мамутов, В.В. Панченко, О.А. Підопригора, О.П. Подцерковний, В.І. Семчик, О.Е. Сімсон, О.В. Скидан, А.М. Статівка, В.В. Юрчишин та інші. Однак вказані наукові праці спрямовані здебільшого на дослідження інноваційної діяльності з позицій економічної, цивілістичної або господарсько-правової науки й не враховують специфіки агроінноваційного розвитку, необхідності його запровадження на засадах сталості, тим більше в умовах воєнного стану чи повоєнного відродження України. Отже, питання правового забезпечення сталого агроінноваційного розвитку у сучасних умовах залишаються недостатньо опрацьованими правовою доктриною і найбільш проблемними, що й зумовлює актуальність і доцільність їх дослідження.

Метою статті є визначення юридичної природи відносин у сфері агроінноваційного розвитку, правових проблем в їх регулюванні, а також опрацювання пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства у даній сфері в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні на порядку денному міжнародної спільноти постають й вимагають невідкладного вирішення такі глобальні безпекові проблеми, як продовольча, екологічна та енергетична. Традиційно сферою концентрації низки публічних і приватних інтересів, як-то економічного, продовольчого, екологічного, соціального, безпекового та інших, виступає агросфера. Як вбачається, саме сталий агроінноваційний розвиток здатен створити передумови для вирішення названих глобальних безпекових проблем, а також формування агроекологічного іміджу нашої держави і підвищення конкурентоспроможності національного аграрного сектору як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках.

Відповідно до Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. [2], розвиток інноваційного потенціалу – це не лише шлях до динамічного розвитку і успіху, але й засіб забезпечення безпеки і суверенітету держави, її конкурентоспроможності у сучасному світі. При цьому головною метою державної інноваційної політики, зокрема і в агросфері, Закон України від 04 липня 2002 р. «Про інноваційну діяльність» [3] проголошує створення соціально-економічних, організаційних і правових умов для ефективного відтворення, розвитку й використання науково-технічного потенціалу країни, забезпечення впровадження сучасних екологічно чистих, безпечних, енерго- та ресурсозберігаючих технологій, виробництва та реалізації нових видів конкурентоздатної продукції.

Проблематика сталого інноваційного розвитку агросфери особливо актуалізується у зв'язку з процесами євроінтеграції. Відповідно до ст. 404 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, з іншої, ратифікованої Законом України від 16 вересня 2014 року [4], співробітництво між сторонами в галузі сільського господарства та розвитку сільських територій охоплює, зокрема, такі сфери, як: заохочення сучасного та сталого сільськогосподарського виробництва, з урахуванням необхідності захисту навколишнього природного середовища і тварин, поширення застосування методів органічного виробництва й використання біотехнологій, покращання конкурентоспроможності сільськогосподарської галузі, а також сприяння інноваціям шляхом

проведення досліджень і просування системи дорадництва тощо.

Статтею 4 Закону України від 08 вересня 2011 р. «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» [5] до стратегічних пріоритетних напрямів інноваційної діяльності до припинення або скасування воєнного стану в Україні віднесено: технологічне оновлення та розвиток АПК; широке застосування технологій більш чистого виробництва та охорони навколишнього природного середовища; розвиток сучасних інформаційних, комунікаційних технологій, робототехніки тощо. Вказані напрями інноваційної діяльності спрямовані на забезпечення економічної та продовольчої безпеки, створення конкурентоспроможної екологічно чистої продукції, збільшення агроекспортного потенціалу держави з ефективним використанням вітчизняних та світових досягнень НТП.

Слід зазначити, що агроінноваційні правовідносини є одним із самостійних видів аграрних правовідносин як предмета сучасного аграрного права. За твердженням В.Ю. Уркевича, аграрні правовідносини являють собою врегульований нормами аграрного й інших галузей права комплекс суспільних відносин, що виникають між сільськогосподарськими товаровиробниками (суб'єктами аграрного господарювання), з одного боку, та іншими видами господарюючих суб'єктів, членами сільськогосподарських підприємств і їх найманими працівниками, органами державної влади й місцевого самоврядування, з іншого боку, з приводу конкретних об'єктів (майна, земель, праці тощо) на підставі певних юридичних фактів і надають їх учасникам взаємозумовлені права й обов'язки у сфері сільськогосподарської та пов'язаної з нею діяльності [6, с. 80].

Вказаний комплекс суспільних відносин, які складають предмет аграрного права, охоплює й відносини у сфері здійснення агроінноваційної діяльності та забезпечення агроінноваційного розвитку. Дану тезу підтримують представники аграрно-правової науки. Так, О.М. Савельєва у складі предмета аграрного права окремим чином виділяє агроінноваційні відносини [7, с. 100].

Як вбачається, агроінноваційні правовідносини виступають складною аграрно-правовою категорією й охоплюють доволі широке коло відносин із забезпечення агроінноваційного розвитку національного сільського господарства, реалізації агроінноваційної політики як складової державної аграрної політики, впровадження агроінновацій у сільськогосподарське виробництво, сферу переробки, зберігання й транспортування продукції рослинництва і тваринництва, фінансування вказаних заходів, державної і грантової підтримки аграрних товаровиробників у цій сфері та ін. Водночас, серед їх ознак: спрямованість на забезпечення ефективного розвитку основних агровиробничих відносин; нормативний характер; динамічність, обумовлена перманентними змінами у напрямах державної аграрної політики, викликаних необхідністю реалізації цілей сталого розвитку в агросфері, зміцнення аграрного виробництва, гарантування продовольчої та агроекологічної безпеки держави в контексті адаптації як до глобальних викликів, що постали перед світом сьогодні, так і до викликів воєнного стану, які доводиться долати Україні тощо.

Як результат, вказані відносини вимагають комплексної та адекватної, й головне – спеціальної правової регламентації. На необхідності ефективного правового забезпечення інноваційної діяльності у сільському господарстві акцентують увагу і у спеціальній літературі [8, с. 30]. При чому інноваційного розвитку в агросфері потребують як технології ведення традиційного сільськогосподарського виробництва, так і сільськогосподарська техніка, наука і освіта, сфера переробки, зберігання, логістики, транспортування, реалізації і маркетингу сільськогосподарської продукції, інформаційних технологій тощо. Тож для забезпечення розвитку аграрного сектору й підвищення його конкурентоспроможності доцільним вбачається впровадження як так званих «продуктових» агроінновацій, які охоплюють застосування нових матеріалів, напівфабрикатів і комплектуючих, одержання принципово нових видів сільськогосподарських продукції, так і процесних, що пов'язані з новими методами організації і ведення сільськогосподарського виробництва (новими технологіями).

Серед актуальних на сьогодні напрямів агроінноваційної діяльності слід виділити наступні:

– агротехнологічний, що охоплює впровадження найновітніших технологій, зокрема, ресурсозберігаючих (точне землеробство), екологічно безпечних (органічне виробництво), безвідходних (циркулярне сільське господарство), нових форм і способів переробки сільськогосподарської продукції та відходів сільськогосподарського виробництва, використання біозасобів захисту сільськогосподарських рослин від хвороб, шкідників і бур'янів тощо;

– технічний, спрямований на модернізацію сільськогосподарської техніки та обладнання, розробку й випуск нових видів такої техніки, стимулювання вітчизняного сільськогосподарського машинобудування, що відповідає запитам аграріїв та сучасним світовим стандартам (на сьогодні гострою є потреба у спеціальній броньованій техніці для розмінування сільськогосподарських угідь), використання робототехніки і дронів для моніторингу територій, насаджень й обробки посівів сільськогосподарських культур, роботів-пастухів у тваринництві, робототехніки для пошуку та точкового знищення бур'янів [10, с. 392];

– інформаційний, що передбачає подальшу цифрову трансформацію аграрних і земельних відносин, використання можливостей цифровізації, зокрема, шляхом сприяння сільськогосподарському дорадництву, використання автоматизованих баз даних щодо нових порід сільськогосподарських тварин, сортів сільськогосподарських культур, штамів мікроорганізмів, аграрних нот, 3D-кадастру, державного аграрного реєстру тощо;

– маркетингово-логістичний, що полягає у пошуку й організації нових логістичних шляхів для експорту продукції національних аграрних товаровиробників, розвитку онлайн торгівлі сільськогосподарською продукцією, реклами в соціальних мережах, впровадження інновацій у сферу зберігання сільськогосподарської продукції, виробництво нових, екологічно безпечних видів тари, упаковки, засобів зберігання сільськогосподарської продукції, особливо тієї, що швидко псується;

– організаційний, що охоплює створення умов для організації і функціонування агропромислових парків, агротехнопарків з метою активізації агроінноваційної діяльності й формування повного циклу переробки продукції рослинництва і тваринництва, розвитку кластерних структур в агросфері, агробізнес-інкубаторів;

– селекційно-племінний – розвиток селекційної діяльності щодо виведення нових сортів сільськогосподарських рослин, активізація генетично-племінної діяльності щодо виведення нових порід сільськогосподарських тварин, удосконалення породних та продуктивних якостей сільськогосподарських тварин тощо;

– соціальний, спрямований на інноватизацію соціальної сфери села й сталого сільського розвитку, на забезпечення сприятливих умов для життя, праці та відпочинку сільського населення. Запровадження соціальних інновацій підтримується й провідними науковцями. Так, на пріоритетність інноваційного розвитку в життєзабезпеченні сільських населених пунктів вказує В.М. Єрмоленко [9, с. 202-205] та ін.

– науково-освітній, пов'язаний зі стимулюванням розвитку аграрної та аграрно-правової науки та освіти, популяризацією знань у сфері аграрних інновацій та їх запровадження, підвищенням кваліфікації кадрів суб'єктів агробізнесу, проведенням тренінгів й видавництвом довідників і дорожніх карт для ведення органічного та інших альтернативних форм сільськогосподарського виробництва та ін. Слід погодитися з В.В. Панченко, що першочерговим завданням в розвитку інноваційної сфери є збереження й розвиток наукових шкіл, здатних забезпечити технологічний прорив в усіх сферах аграрного сектору, створення сучасної науково-технічної бази сільськогосподарського виробництва, затвердження й реалізація програм агроінноваційного розвитку, що забезпечить достатній ступінь конкурентоспроможності і сталого функціонування національного аграрного сектору [10, с. 177].

Як вбачається, всі вказані напрями вимагають системної реалізації. Й водночас вкрай важливо, щоб запроваджувані агроінновації були еколого- та антропоспрямованими. Лише за такої умови можна забезпечити сталий інноваційний розвиток агросфери.

Концептуальним для аграрно-правової науки є й визначення теоретико-правових підходів до категорії «агроінноваційний розвиток». Серед таких слід виділити: 1) підприємницько-орієнтований, за якого агроінноваційний розвиток розглядається як засіб отримання комерційних переваг і результатів (прибутку); 2) соціально-економічний, адже агроінноваційний розвиток забезпечує соціально-економічне зростання держави, регіону, населення; 3) екологічний – досягнення екологічних цілей шляхом впровадження різноманітних екологоспрямованих і «дружніх» до довкілля агроінновацій; 4) безпеково-ціннісний підхід полягає у можливості подолання глобальних безпекових криз за рахунок інноваційного розвитку агросфери та гарантування прав людини на якісне і безпечне продовольство, достатній життєвий рівень, безпечне довкілля та ін.

Так само необхідним є удосконалення чинного законодавства у сфері регламентації агроінноваційного розвитку в Україні, адже вказані відносини характеризуються аграрно-правовою специфікою й потребують спеціальної правової регламентації за допомогою норм аграрного права. На сьогодні ще більшої актуальності набула висловлена нами пропозиції про доцільність розробки і прийняття спеціального Закону України «Про інновації в агросфері» [11, с. 394]. Дану пропозицію підтримує і Х.А. Григор'єва, яка вважає за необхідне прийняти Закон України «Про агроінноваційну діяльність», що має врегулювати державну підтримку на етапах розробки, підготовки та впровадження агроінновацій [12, с. 10]. Прийняття спеціального Закону, як вбачається, надасть регульованим відносинам більшої стабільності й вирішить низку інших правових питань, зокрема, шляхом визначення основних категорій і понять, принципів і напрямів агроінноваційної діяльності, видів агроінновацій, запровадить інституційно-функціональні підходи щодо державної агроінноваційної політики, державної і грантової підтримки у даній сфері тощо.

Висновки. Таким чином, надзвичайно актуальною на сьогодні є не лише проблема формування цілісного і дієвого механізму правового забезпечення агроінноваційного розвитку в Україні, але й подальшого розвитку аграрно-правової науки. Насамперед, це стосується з'ясування юридичної природи,

змісту й ознак агроінноваційних правовідносин як елемента предмета аграрного права, визначення пріоритетних напрямів агроінноваційної діяльності, опрацювання інноваційних механізмів повоєнного відродження аграрного сектору національної економіки. Як вбачається, вирішення цього завдання сприятиме не лише збагаченню аграрно-правової науки, але й подальшому вдосконаленню національного законодавства, його адаптації до вимог права ЄС, без чого неможливо забезпечення належного функціонування агробізнесу, гарантування продовольчої безпеки держави і сталого розвитку агросфери як в умовах воєнного стану, так і в період повоєнного відродження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Перетворення нашого світу: Порядок денний у галузі сталого розвитку на період до 2030 року: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 25 вересня 2015 р. URL: http://www.sd4ua.org/wp-content/uploads/2015/02/SD_resolution_NY_2015.pdf
2. Про схвалення Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80#Text
3. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04 липня 2002 р. № 40-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text
4. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16.09.2014 р. № 1678-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#Text
5. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні: Закон України від 08.09.2011 р. 3715-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3715-17#Text
6. Уркевич В.Ю. Проблеми теорії аграрних правовідносин: моногр. Харків: Харків юридичний, 2007. 496 с.
7. Савельєва О.М. Правове регулювання відносин в агросфері: моногр. Харків: Друкарня Мадрид, 2017. 208 с.
8. Аграрне право: підручник / В. М. Корнієнко, Г. С. Корнієнко, І. М. Кульчій та ін. ; за ред. А. М. Статівки. – Вид. 2-ге, змін. Харків: Право, 2021. 416 с.
9. Правові засади інноваційного розвитку в сільському господарстві України: моногр. / кол. авторів; за ред. В.І. Семчика. Київ: Юрид. Думка, 2010. 456 с.
10. Державна аграрна політика України: проблеми правового забезпечення: моногр. / за ред. В.Ю. Уркевича та М.В. Шульги. Київ: Вид-ць О.М. Ешке, 2014. 268.
11. Курман Т.В. Агроінновації в Україні в умовах сталого розвитку агросфери: правові засади. *Порівняльно-аналітичне право.* 2020. № 4. С. 389–395.
12. Григор'єва Х.А. Концептуальні засади правового регулювання державної підтримки сільського господарства в Україні: автореф. дис. … докт. юрид. наук / 12.00.06. Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса, 2020. 39 с.

REFERENCES

1. Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development: UN General Assembly Resolution (2015, September 25). Retrieved from: http://www.sd4ua.org/wp-content/uploads/2015/02/SD_resolution_NY_2015.pdf [in Ukrainian].
2. Strategy for the Development of the Innovation Sector for the period up to 2030: approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine, No. 526-2019-p. (2019, July 10). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80#Text [in Ukrainian].
3. Law of Ukraine On innovation activity, No. 40-IV (2002, July 04). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text [in Ukrainian].
4. Law of Ukraine on Ratification of the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand, No. 1678-VII (2014, September 16). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#Text [in Ukrainian].
5. Law of Ukraine on Priority Areas of Innovation Activity in Ukraine, № 3715-VI (2011, September 8). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3715-17#Text [in Ukrainian].
6. Urkevych, V.Yu. (2007). *Problems of the theory of agrarian legal relations.* Kharkiv: Kharkiv yurydychnyy [in Ukrainian].
7. Savelieva, O.M. (2017). *Legal regulation of relations in the agrosphere.* Kharkiv: Drukarnya Madryd [in Ukrainian].
8. Korniienko, V. M., Korniienko, H. S. & Kulchii, I. M el al. (2021). Agrarian law. A. M. Stativky (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

9. Legal basis of innovative development in agriculture of Ukraine Semchyka V.I. (2010). Kyiv: Yuryd. Dumka [in Ukrainian].
10. Urkevych, V.Yu., Shulha, M. V. (Eds) (2014). *State agrarian policy of Ukraine: problems of legal support*. Kyiv: Vyd-ts O.M. Eshke [in Ukrainian].
11. Kurman, T.V. (2020). Agroinnovations in Ukraine in the context of sustainable development of the agrosphere: legal framework. *Porivnialno-analitychne pravo, 4*, 389–395. [in Ukrainian].
12. Hryhorieva, Kh.A. (2020). Conceptual principles of legal regulation of state support for agriculture in Ukraine. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Nats. un-t «Odes′ka yuryd. akademiya». Odesa [in Ukrainian].

KURMAN TETIANA

2nd PhD in Law, Professor, Head of the Department of Land and Agrarian Law of the Yaroslav Mudryi National Law University

LEGAL NATURE OF RELATIONS IN THE FIELD OF AGRO-INNOVATION DEVELOPMENT: THEORETICAL AND LEGAL APPROACHES AND DIRECTIONS

Problem setting. Ukraine's agriculture is a powerful, export-oriented sector of the national economy that has proven its resilience and viability even in the extremely difficult conditions of martial law. However, its further effective and sustainable functioning, including its post-war revival, is certainly linked to agro-innovation development, with the introduction of innovations in all sectors and at all stages of agricultural production.

This problem has become even more urgent as a result of the unprecedented armed aggression of the Russian Federation. Serious challenges for Ukrainian agriculture, which is currently under extremely difficult conditions of martial law, have become disruption of agricultural production processes, destruction and destruction of agricultural facilities, blocking of logistics routes, mining of agricultural land, etc. Undoubtedly, conducting agribusiness and preserving the agrarian potential of our country under martial law, as well as the post-war revival of the agricultural sector and the need to further realize the agro-export potential, require innovative approaches, solutions and technologies.

Analysis of recent researches and publications. The issues of development of innovation activity and introduction of innovations into economic activity in general are given sufficient attention in science, in particular by such representatives of economic and legal science as: Yu. Kuznetsova, V.K. Mamutov, V.V. Panchenko, O.A. Podopryhora, O.P. Podtserkovnyi, V.I. Semchyk, O.E. Simson, O.V. Skydan, A.M. Stativka, V.V. Yurchyshyn and others. However, these scientific works are mainly aimed at studying innovation activities from the standpoint of economic, civil or economic and legal science and do not take into account the specifics of agro-innovation development, the need for its implementation on the basis of sustainability, especially in the context of martial law or post-war revival of Ukraine. Thus, the issues of legal support for sustainable agro-innovation development in modern conditions remain insufficiently elaborated by the legal doctrine and are the most problematic, and this determines the relevance and expediency of their study.

Purpose of the research is to define the legal nature of relations in the field of agro-innovation development, legal issues in their regulation, and also to elaborate proposals for improving the current legislation in this area under martial law.

Article's main body. The article is devoted to the study of theoretical and legal issues of sustainable agro-innovation development in Ukraine. The author emphasizes that the dynamics of the world economy in the context of globalization and the development of scientific and technological progress demonstrates the crucial role of effective mechanisms of innovation policy in ensuring the competitiveness of the agricultural sector. The further efficient and sustainable functioning of agriculture, including its post-war revival, is certainly linked to agro-innovation development, with the introduction of innovations in all sectors and at all stages of agricultural production.

The article examines the status and identifies the problems of legislative support of relations in the field of agro-innovation development in Ukraine, and analyzes their legal nature. The author notes that agro-innovation legal relations are one of the independent types of agrarian legal relations as the subject matter of modern agrarian law, and analyzes their features as a complex agrarian legal category. The author distinguishes and reveals the content of the following areas of agro-innovation activity: agro-technological, technical, information, marketing and logistics, organizational, selective and breeding, social, scientific and educational.

Conclusions and prospects for the development. The author comes to the conclusion that the conceptual basis for agrarian law science is the definition of theoretical and legal approaches to the category of "agro-innovation development", among which the following are distinguished: entrepreneurship-oriented, socio-economic, environmental safety and

value-based. The author proves the need to adopt a special Law of Ukraine "On Innovations in the Agricultural Sector" or "On Agricultural Innovation Activity". This will make the regulated relations more stable and solve a number of other legal issues, in particular, by defining the main categories and concepts, principles and directions of agro-innovation activities, types of agro-innovations, introducing institutional and functional approaches to the state agro-innovation policy, state and grant support in this area, etc.

It is summarized that in modern conditions, the issue of forming a holistic and effective mechanism of legal support for agro-innovation development in Ukraine is extremely relevant not only for the further development of agrarian law science, but also for the further development of agrarian law. First of all, this concerns clarification of the legal nature, content and features of agro-innovation legal relations as an element of the subject matter of agrarian law, and determination of the priority areas of agro-innovation activities. Solving this task will not only enrich agrarian legal science, but also further improve national legislation and adapt it to the requirements of EU law, without which it is impossible to ensure the proper functioning of agribusiness, guarantee the food security of the state and sustainable development of the agricultural sector both under martial law and during the post-war revival.

Key words: agro-innovation, agro-innovative development, agrosphere, agribusiness, agro-innovation legal relations, sustainable development, digital transformation.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Курман Т. В. Юридична природа відносин у сфері агроінноваційного розвитку: теоретико-правові підходи і напрями. *Право та інновації.* 2024. № 2 (46). С. 8–14.

ЛІСОВА ТЕТЯНА ВІКТОРІВНА
доктор юридичних наук, професор, доцент кафедри земельного та аграрного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID 0000-0002-3747-1733

УДК 349.412:347.234
DOI 10.37772/2518-1718-2024-2(46)-2

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРИМУСОВЕ ПРИПИНЕННЯ ПРАВ НА ЗЕМЕЛЬНІ ДІЛЯНКИ

Статтю присвячено актуальним питанням, які виникають у сфері примусового припинення прав на земельні ділянки. Детально проаналізовано негативні процеси щодо сучасного стану земель, а також зроблено наголос на тривалій тенденції до погіршення стану земель протягом останніх років. Зазначаються найбільш загрозливі характеристики сучасного стану земель – їх деградація й опустелювання, причини погіршення їх стану впродовж останніх років. Досліджено проблеми законодавчого забезпечення у сфері примусового припинення прав на земельні ділянки. У статті наголошено на недосконалості чинного законодавства та недостатності правової доктрини у контексті примусового припинення прав на земельні ділянки. Акцентовано увагу на особливостях окремих підстав примусового припинення права користування земельною ділянкою.

Досліджено недоліки правового забезпечення виконання обов'язків користувачами земельних ділянок щодо відновлення родючості ґрунтів, а також інших корисних властивостей землі. Запропоновано внесення відповідних змін до земельного законодавства стосовно вдосконалення системи обов'язків землекористувачів.

Підкреслюється, що неусунення землекористувачем допущених порушень законодавства у встановлений строк є підставою для примусового припинення його прав на земельну ділянку. Проаналізовано порядок примусового припинення прав на земельні ділянки. Наголошено на відсутності у законодавстві чіткого розмежування повноважень суб'єктів, які здійснюють державний контроль за використанням та охороною земель та державних інспекторів з охорони навколишнього природного середовища у разі виявлення ними порушень земельного законодавства.

За результатами проведеного дослідження в статті сформульовані висновки, засновані на положеннях чинного законодавства України та запропоновано шляхи вдосконалення законодавства у вказаній царині.

Ключові слова: земельні ділянки, власники, користувачі, примусове припинення, права, обов'язки.

Постановка проблеми. В умовах кризового стану земельних ресурсів надзвичайно важливим є забезпечення виконання власниками та користувачами земельних ділянок покладених на них земельним законодавством обов'язків у сфері охорони та відновлення земель. На жаль, тривала тенденція до погіршення стану земель, що є наслідком ігнорування ґрунтоохоронних заходів, впровадження ґрунтозахисних технологій, зокрема внесення біодобрив, дотримання оптимального співвідношення земельних угідь, своєчасного проведення сівозмін, зберігається й на сьогодні. Найбільш загрозливими характеристиками сучасного стану земель є деградація та її крайній ступінь – опустелювання. За висновками фахівців-ґрунтознавців, основною причиною деградації ґрунтів слід вважати втрати гумусу й поживних речовин. На переважній частині території країни спостерігається посилення й інших небезпечних явищ, як-от: підкислення ґрунтів, процеси водної ерозії, засолення й осолонцювання тощо. Невиконання суб'єктом обов'язків з відновлення якісного стану земель за ст. 143 Земельного кодексу України виступає підставою для примусового припинення його прав на земельну ділянку в разі неусунення допущених порушень законодавства, що потребує проведення окремого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні можна відзначити недосконалість чинного законодавства та недостатність правової доктрини у контексті примусового припинення прав на земельні ділянки. У доктринальних напрацюваннях вітчизняних науковців, зокрема І. І. Каракаша [1], П. Ф. Кулинича [2], Т. Є. Харитонової [3], питання примусового припинення прав на земельні ділянки розглянуті поверхнево, хоча й містять певний аналіз відповідних правовідносин.

Метою статті є здійснення аналізу підстав та порядку примусового припинення прав на земельні

© Лісова Т. В., 2024

ділянки та розробка науково обґрунтованих рекомендацій щодо внесення змін до чинного земельного законодавства щодо правового регулювання земельних відносин, які виникають у зазначеній царині.

Виклад основного матеріалу. Насамперед слід зазначити, що Земельний кодекс України містить окремі статті стосовно припинення права власності на земельні ділянки та права користування ними. Так, відповідно до ст. 140 Земельного кодексу України припинення права власності на земельну ділянку здійснюється на наступних підставах: а) добровільна відмова власника від права на земельну ділянку; б) смерть власника земельної ділянки за відсутності спадкоємця; в) відчуження земельної ділянки за рішенням власника; г) звернення стягнення на земельну ділянку на вимогу кредитора; ґ) відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб; д) конфіскація за рішенням суду; е) невідчуження земельної ділянки іноземними особами та особами без громадянства у встановлений строк у випадках, визначених Земельним кодексом України; є) примусове вилучення земельних ділянок з мотивів суспільної необхідності.

Згідно зі ст. 141 Земельного кодексу України підставами припинення права користування земельною ділянкою є наступні: а) добровільна відмова від права користування земельною ділянкою; б) вилучення земельної ділянки у випадках, передбачених Земельним кодексом; в) припинення діяльності релігійних організацій, державних чи комунальних підприємств, установ та організацій (крім перетворення державних підприємств у випадках, визначених ст. 120-1 Земельного кодексу України); г) використання земельної ділянки способами, які суперечать екологічним вимогам; ґ) використання земельної ділянки не за цільовим призначенням; д) систематична несплата земельного податку або орендної плати; е) набуття іншою особою права власності на жилий будинок, будівлю або споруду, які розташовані на земельній ділянці; є) використання земельної ділянки у спосіб, що суперечить вимогам охорони культурної спадщини; ж) передача приватному партнеру, концесіонеру нерухомого майна, розміщеного на земельній ділянці, що перебуває в користуванні державного або комунального підприємства та є об'єктом державно-приватного партнерства або об'єктом концесії; з) припинення права користування надрами у разі закінчення встановленого спеціальним дозволом на користування надрами строку користування надрами (у разі передачі земельної ділянки державної, комунальної власності користувачу надр для здійснення діяльності з користування надрами); и) невиконання акціонерним товариством, товариством з обмеженою відповідальністю, 100 відсотків акцій (часток) у статутному капіталі якого належать державі, яке утворилося шляхом перетворення державного підприємства, вимог, визначених ст. 120-1 Земельного кодексу України [4].

Окремі із вказаних підстав припинення прав потребують наявності волі власника або землекористувача. Йдеться про такі підстави припинення, як-от: добровільна відмова власника від права на земельну ділянку та землекористувача від права користування земельною ділянкою; відчуження земельної ділянки за рішенням власника; набуття іншою особою права власності на жилий будинок, будівлю або споруду, які розташовані на земельній ділянці; відчуження земельної ділянки для суспільних потреб; передача приватному партнеру, концесіонеру нерухомого майна, розміщеного на земельній ділянці, що перебуває в користуванні державного або комунального підприємства та є об'єктом державно-приватного партнерства або об'єктом концесії.

Більшість зазначених вище підстав припинення є безумовними. Адже за наявності відповідних підстав право землекористування підлягає обов'язковому припиненню. Водночас у земельному законодавстві зазначено окремі підстави, на яких право землекористування може бути припинено лише у разі неусунення порушень земельного законодавства. Насамперед йдеться про такі підстави примусового припинення прав на земельні ділянки, як використання земельної ділянки не за цільовим призначенням, а також неусунення допущених порушень законодавства (забруднення земель радіоактивними і хімічними речовинами, відходами, стічними водами, забруднення земель бактеріально-паразитичними і карантинно-шкідливими організмами, засмічення земель забороненими рослинами, пошкодження і знищення родючого шару ґрунту, об'єктів інженерної інфраструктури меліоративних систем, порушення встановленого режиму використання земель, що особливо охороняються, а також використання земель способами, які завдають шкоди здоров'ю населення) у встановлені приписами органів, які здійснюють державний контроль за використанням та охороною земель, строки. Так, відповідно до ст. 144 Земельного кодексу України державний інспектор з контролю за використанням та охороною земель чи державний інспектор з охорони навколишнього природного середовища у разі виявлення ним порушення земельного законодавства складає протокол про адміністративне правопорушення, накладає на особу, яка допустила правопорушення, адміністративне стягнення, а також видає цій особі припис про його усунення у 30-денний строк. У разі ж якщо особа, яка допустила порушення земельного законодавства, не виконала протягом зазначеного строку припис державного інспектора щодо припинення правопорушення, дер-

жавний інспектор з контролю за використанням та охороною земель чи державний інспектор з охорони навколишнього природного середовища накладає на таку особу адміністративне стягнення відповідно до закону та повторно видає припис про припинення правопорушення та усунення його наслідків у 30-денний строк. У разі неусунення наслідків порушення земельного законодавства у 30-денний строк орган державного контролю за використанням та охороною земель або орган державного контролю за охороною навколишнього природного середовища звертається до суду з позовом про розірвання договору оренди, емфітевзису, суперфіцію земельної ділянки або договору про встановлення земельного сервітуту; припинення права постійного користування земельною ділянкою. Отже, право землекористування на зазначених вище підставах припиняється лише у разі, якщо землекористувач не скористався наданою йому законодавцем можливістю усунути допущені порушення законодавства у встановлений строк. Крім того, наявність порушення цільового призначення земельної ділянки підлягає встановленню компетентними органами на основі аналізу документації Державного земельного кадастру, Державного реєстру речових прав, документів, які посвідчують відповідні права, укладених договорів оренди, емфітевзису, суперфіцію тощо.

Слід зауважити, що серед численної кількості обов'язків як власників, так і користувачів земельних ділянок, зазначених у статтях 91 і 96 Земельного кодексу України, а також у ст. 35 Закону України «Про охорону земель» не вказано обов'язку власників і користувачів земельних ділянок здійснювати відновлення втраченої родючості ґрунтів та інших корисних властивостей землі [5]. Аналіз змісту статей 91 і 96 Земельного кодексу України дозволяє дійти висновку, що обов'язки власників та користувачів земельних ділянок спрямовані лише на приведення стану земельної ділянки в попередній стан у випадку зміни її рельєфу, на підвищення рівня родючості ґрунтів, на збереження інших наявних корисних властивостей землі, проте не зазначено їх обов'язку відновлювати як родючість ґрунтів, так і інші корисні властивості землі. Зазначені прогалини правового регулювання породжують низку проблем у вказаній царині та викликають необхідність внесення змін до Земельного кодексу України та Закону України «Про охорону земель» в частині закріплення обов'язків власників та користувачів земельних ділянок щодо відновлення родючості ґрунтів та корисних властивостей землі. Як слушно зазначає П. Ф. Кулинич, орендний характер сільськогосподарського землекористування посилив проблему виснаження родючості ґрунтів через короткостроковий характер більшості договорів оренди землі, що не сприяє зацікавленості щодо вкладання коштів у підвищення родючості ґрунтів [2, с. 155].

Наголосимо, що у постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Типового договору оренди землі» від 3 березня 2004 р., № 220 закріплено обов'язок орендаря повернути орендодавцеві земельну ділянку (земельні ділянки) після припинення дії договору у стані, не гіршому порівняно з тим, у якому він одержав її в оренду [6]. Отже, необхідно внести зміни до ст. 25 Закону України «Про оренду землі» щодо закріплення такого обов'язку за орендарем [7].

Підкреслимо, що у законодавстві чітко не розмежовано повноваження суб'єктів, які здійснюють державний контроль за використанням та охороною земель та державних інспекторів з охорони навколишнього природного середовища у разі виявлення ними порушення земельного законодавства. Так, відповідно до чинного законодавства суб'єктом державного контролю за використанням та охороною земель є Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру (Держгеокадастр) та її територіальні органи. Іншим суб'єктом державного контролю є Державна екологічна інспекція України реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів.

При цьому, слід наголосити, що стаття 143 Земельного кодексу України, приписи якої присвячені підставам примусового припинення прав, є загальною відносно ст. 140 Земельного кодексу України, у якій зазначено підстави припинення права власності на земельні ділянки. Таким чином, право власності на земельні ділянки може припинитися лише у разі, якщо відповідні підстави примусового припинення прав зазначені у ст. 140 Земельного кодексу. Прикладом є конфіскація земельної ділянки за рішенням суду, примусове відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності, примусове звернення стягнень на земельну ділянку по зобов'язаннях власника земельної ділянки. Припиненню підлягає й право власності на земельну ділянку особи, якій земельна ділянка не може належати на праві власності, а також у зв'язку з порушенням обов'язку щодо відчуження земельної ділянки протягом установленого законом строку. Зокрема, якщо до особи переходить право власності на земельну ділянку, яка відповідно до Земельного кодексу не може набувати її у власність, ця ділянка підлягає відчуженню її власником протягом року з моменту переходу такого права. У разі ж якщо земельна ділянка не була відчужена ним протягом вказаного строку, така ділянка підлягає кон-

фіскації за рішенням суду. Крім того, конфіскації за рішенням суду підлягають земельні ділянки у разі перевищення вимог граничної площі земель сільськогосподарського призначення, зазначених у ст. 130 Земельного кодексу України, що можуть перебувати у власності однієї особи. При цьому, згідно з ч. 4 ст. 145 Земельного кодексу позов про конфіскацію земельної ділянки подається до суду органом, який здійснює державний контроль за використанням та охороною земель. Таким органом відповідно до законодавства є Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру.

Слід зазначити, що у разі використання земельної ділянки не за цільовим призначенням, а також порушення законодавства при її використанні землекористувачеві надається можливість запобігти вилученню земельної ділянки. Отже, відповідна підстава трансформується у примусову, якщо землекористувач не усуне наслідки порушення земельного законодавства (забруднення земель шкідливими речовинами, відходами, стічними водами, різними токсикантами та ін.), порушення встановленого правового режиму використання земель, не припинить їх використання з порушенням цільового призначення у встановлений ст. 144 Земельного кодексу строк. Відповідно до ст. 144 Земельного кодексу землекористувачеві надається навіть подвійна можливість своєчасно усунути наслідки порушення земельного законодавства, тим самим запобігти вилученню земельної ділянки.

Певної уваги заслуговує така підстава припинення права користування земельними ділянками, як вилучення земельної ділянки у випадках, передбачених Земельним кодексом. Так, відповідно до ст. 149 Земельного кодексу Земельні ділянки, надані у постійне користування із земель державної та комунальної власності, можуть вилучатися для суспільних та інших потреб за рішенням Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, що здійснюють розпорядження земельними ділянками відповідно до повноважень, визначених ст. 122 Земельного кодексу. Акцентуємо увагу, що поняття та перелік суспільних потреб містяться у земельному законодавстві. Натомість зі змісту ст. 149 Земельного кодексу не можливо з'ясувати для яких так званих «інших потреб» є можливим вилучення земельних ділянок у землекористувачів. Очевидним є те, що вилучення земельних ділянок у даному випадку здійснюватиметься за умови письмової згоди землекористувача. При цьому, справжність підпису на документі, що підтверджує згоду землекористувача на вилучення земельної ділянки, має бути засвідчена нотаріально. У разі ж незгоди землекористувачів вилучення земельної ділянки здійснюватиметься на підставі рішення суду, яке набрало законної сили.

Висновки. Дослідження актуальних правових питань примусового припинення прав на земельні ділянки дозволяє зробити висновок про те, що у законодавстві необхідно чітко розмежувати повноваження суб'єктів, які здійснюють державний контроль за використанням та охороною земель та державних інспекторів з охорони навколишнього природного середовища у разі виявлення ними порушень земельного законодавства. Отже, з метою уникнення дублювання повноважень зазначених вище органів у сфері державного контролю, що є надзвичайно важливим, адже неусунення порушень земельного законодавства у встановлені строки є підставою для припинення права користування земельною ділянкою, доцільно віднести до повноважень Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру (Держгеокадастру) та її територіальних органів встановлення випадків використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, а до повноважень Державної екологічної інспекції України – виявлення порушень законодавства, які призводять до забруднення та засмічення земельних ділянок. Питання, які виникають у сфері примусового припинення прав на земельні ділянки, й надалі будуть предметом наукових пошуків та дискусій та потребуватимуть вдосконалення правового забезпечення у відповідній царині.

ЛІТЕРАТУРА

1. Каракаш І. І. Право власності на природні об'єкти та їх ресурси в Україні: монографія. Одеса: Юрид. літ., 2017. 438 с.
2. Кулинич П. Ф. Земельна реформа в Україні: правові проблеми: монографія. Київ: Норма права, 2021. 308 с.
3. Харитонова Т. Є. Здійснення прав на чужі земельні ділянки в Україні: проблеми теорії та практики: моногр. Одеса: Юрид. літ., 2016. 424 с.
4. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 1389-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14
5. Про охорону земель: Закон України від 19.06.2003 р. № 962-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text
6. Про затвердження Типового договору оренди землі: пост. КМУ від 03.03.2004 р. № 220. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2004-%D0%BF#Text

7. Про оренду землі: Закон України від 06.10.98 р. № 161-XIV в ред. від 02.10.03 № 1211-IV. Офіц. вісн. *України.* 2003. № 44. Ст. 2288. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14#Text

REFERENCES

1. Karakash, I. I. (2017). *Ownership of natural objects and their resources in Ukraine.* Odesa: Yuryd. lit. [in Ukrainian].
2. Kulynych, P. F. (2021). *Land reform in Ukraine: legal issues.* Kyiv: Norma prava [in Ukrainian].
3. Kharytonova, T. Ye. (2016). *Exercising Rights to Other People's Land Plots in Ukraine: Problems of Theory and Practice.* Odesa: Yuryd. lit. [in Ukrainian].
4. Land Code of Ukraine, No. 1389-XIV (2001 October 25). Retrived from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14 [in Ukrainian].
5. Law of Ukraine on Land Protection, No. 962-IV (2003 June 19). Retrived from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text [in Ukrainian].
6. Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine on approval of the Typical lease contract of land, No. 220 (2004 March 3). Retrived from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2004-%D0%BF#Text [in Ukrainian].
7. Law of Ukraine on Land Lease, No. 1211-IV (2003 October 2). Retrived from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14#Text [in Ukrainian].

LISOVA TETIANA

2nd PhD in Law, Professor, Associate Professor at the Department of Land and Agrarian Law
of the Yaroslav Mudryi National Law University

ON THE ISSUE OF COMPULSORY TERMINATION OF RIGHTS TO LAND PLOTS

Problem setting. In the context of the crisis in land resources, it is extremely important to ensure that land owners and users fulfil their obligations under land legislation in the area of land protection and restoration. Unfortunately, the ongoing trend towards deterioration of land condition, which is a consequence of ignoring soil protection measures, implementation of soil protection technologies, including bio-fertilisers, maintaining the optimal ratio of land, and timely crop rotation, continues to this day. The most threatening characteristics of the current state of land are degradation and its extreme degree of desertification. According to soil experts, the main cause of soil degradation is the loss of humus and nutrients. Other hazardous phenomena, such as soil acidification, water erosion, salinisation and salinity, etc., are also increasing in most parts of the country. Failure by an entity to fulfil its obligations to restore the quality under the Land Code of Ukraine is grounds for the forced termination of its rights to a land plot in the event of failure to eliminate the violations of the law, which requires a separate study.

Analysis of recent researches and publications. We can note the imperfection of current legislation and the insufficiency of legal doctrine in the context of compulsory termination of rights to land plots. In the doctrinal works of national scholars, in particular, I. I. Karakash, P. F. Kulinich, T. E. Kharytonova, the issues of compulsory termination of rights to land plots are considered superficially, although they contain a certain analysis of the relevant legal relations.

Purpose of the research is to analyse the grounds and procedure for compulsory termination of rights to land plots and developing scientifically based recommendations for amending the current land legislation on legal regulation of land relations arising in this area.

Article's main body. The author examines the problems of legislative support in the area of compulsory termination of rights to land plots. The article emphasises the imperfection of current legislation and the insufficiency of legal doctrine in the context of compulsory termination of rights to land plots. The author focuses on the specifics of certain grounds for compulsory termination of the right to use a land plot.

The author examines the shortcomings of legal support for the fulfilment of obligations of land users to restore soil fertility and other useful properties of land. The author proposes to introduce appropriate amendments to the land legislation to improve the system of land users' obligations.

It is emphasised that failure of a land user to eliminate the committed violations of the law within the established time limit is a ground for compulsory termination of his/her rights to a land plot. The author analyses the procedure for compulsory termination of rights to land plots. The author emphasises the absence in the legislation of a clear delineation of powers of entities exercising state control over the use and protection of land and state inspectors for environmental protection in case of detection of violations of land legislation.

Conclusions and prospects for the development. The study of the current legal issues of compulsory termination of rights to land plots leads to the conclusion that the legislation should clearly delineate the powers of the entities exercising state control over the use and protection of land and the state environmental inspectors in case they detect violations of land legislation. Therefore, in order to avoid duplication of powers of the above bodies in the field of state control, which is extremely important, since failure to eliminate violations of land legislation within the established time limits is a ground for termination of the right to use a land plot, it is advisable to attribute to the powers of the State Service of Ukraine for Geodesy, Cartography and Cadastre (StateGeoCadastre) and its territorial bodies the establishment of cases of use of land plots for other purposes, and to the powers of the State Environmental Inspectorate of Ukraine. Issues arising in the area of compulsory termination of rights to land plots will continue to be the subject of scientific research and discussion and will require improvement of legal support in this area.

Key words: land plots, owners, users, compulsory termination, rights, obligations.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Лісова Т. В. До питання про примусове припинення прав на земельні ділянки. *Право та інновації.* 2024. № 2 (46). С. 15–20.

ШУЛЬГА МИХАЙЛО ВАСИЛЬОВИЧ
професор, доктор юридичних наук, професор кафедри земельного та аграрного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID 0000-0001-6449-284X

УДК 349.414:347.235
DOI 10.37772/2518-1718-2024-2(46)-3

ПРАВОВІ НАСЛІДКИ НЕЦІЛЬОВОГО ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК

Системне оновлення земельного законодавства України у процесі реалізації земельної реформи торкнулося, в тому числі, і такої категорії як цільове призначення земель. Дана категорія як спосіб регулювання державою характеру використання земель в умовах запровадження у земельне законодавство ринкових механізмів суттєво актуалізується.

Мета статті – на основі аналізу ознак категорії «цільове призначення земель» дослідити негативні наслідки правопорушення «нецільове використання земель» та внести пропозиції щодо вдосконалення чинних правових приписів.

Встановлення за рішенням органів влади відповідно до вимог законодавства меж дозволеного використання земельних ділянок, з одного боку надає власникам земельних ділянок і землекористувачам право повною мірою їх використовувати, а з іншого – встановлює заборону виходити за межі цільового призначення. В останньому випадку, коли використання ділянок набуває правових ознак нецільового, у зв'язку з цим воно кваліфікується як порушення земельного законодавства.

Ключові слова: цільове призначення земельної ділянки; право власності на землю; право землекористування; припинення земельних прав; відповідальність за нецільове використання земель; зміна цільового призначення земель.

Постановка проблеми. Одним із найбільш поширених порушень земельного законодавства виступає використання земель не за цільовим призначенням. Вчинення таких правопорушень відповідно до чинного законодавства України тягне за собою низку негативних правових наслідків для носіїв земельних прав: власників земельних ділянок та землекористувачів. Вивчення та аналіз практики правозастосування свідчить, що в зазначеній сфері низка проблем, які потребують свого вирішення. Йдеться, зокрема, про відмежування нецільового використання земель від невиконання вимог щодо використання земель за цільовим призначенням та невикористання земель та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дослідження негативних наслідків «нецільового використання земель» не було предметом комплексного дослідження, але окремими аспектами цієї проблеми займалися такі науковці: П. Ф. Кулинич, Т. О. Коваленко, В. В. Носік, А. М. Мірошниченко, М. В. Правдюк та інші.

Мета статті – на основі аналізу ознак категорії «цільове призначення земель» дослідити негативні наслідки правопорушення «нецільове використання земель» та внести пропозиції щодо вдосконалення чинних правових приписів.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж приступити до дослідження зазначеної проблематики, розглянемо основні положення, притаманні інституту цільового призначення земель, який має свою історію. Норми цього правового інституту як способу регулювання державою характеру використання земель шляхом встановлення за рішенням уповноважених державних органів меж дозволеного використання земельних ділянок, які перебували у виключній власності держави.

Особливість цільового призначення земельної ділянки за радянським земельним правом полягала в тому, що для кожної земельної ділянки, яка надавалася в користування фізичним та юридичним особам, встановлювалися достатньо жорсткі межі її допустимого використання. Фактично уповноважені органи встановлювали вузьку ціль використання конкретної земельної ділянки. Водночас на землекористувачів був покладений обов'язок використовувати земельну ділянку відповідно до ви-

© Шульга М. В., 2024

значеної мети. Використання такої земельної ділянки землекористувачами для інших цілей вважалося порушенням земельного законодавства, яке посягало на право державної власності на землю та порушувало встановлений порядок використання земель.

Після проведення в Україні земельної реформи, основна мета якої зводилася до демонополізації земельної власності та переходу до ринкових механізмів регламентації земельних відносин, інститут цільового призначення зазнав суттєвих змін та був модернізований.

Основу для визначення цільового призначення земельної ділянки згідно із чинним вітчизняним земельним законодавством складає поділ земель України на окремі категорії, кожна з яких охоплює узагальнене цільове призначення земельних ділянок, що входять до складу конкретної категорії. Введення в законодавство формули «основне цільове призначення» земель зумовлювало наявність існування у межах кожної категорії земель і спеціальних, тобто неосновних видів цільового призначення земельних ділянок.

Подальші зміни в законодавстві та прийняття в 2010 році Класифікації видів цільового призначення земель, певним чином дозволило, як зазначає П. Ф. Кулинич, дещо лібералізувати відповідні правові приписи. Автор слушно підкреслює, що власники і користувачі земельних ділянок отримали право без погодження з органами влади виходити за межі цільового призначення їхніх земельних ділянок та самостійно змінювати види їх використання. При цьому мали дотримуватися вимоги, встановлені законом до використання земель відповідної категорії та враховуватися містобудівна документація із землеустрою. Таке право могли реалізувати власники і користувачі всіх категорій за виключенням земель сільськогосподарського призначення та земель оборони. Окрім того, власники земельних ділянок отримали право у випадках виникнення у них потреби у зміні їх цільового призначення замовляти розробку проектів землеустрою щодо відведення земельної ділянки приватної власності, цільове призначення якої змінюється, без отримання дозволу органів влади на їх розроблення [1].

В літературі під цільовим призначенням земельної ділянки розуміють цілеспрямоване (направлене) її використання у спосіб, визначений законодавством, з метою досягнення очікуваного результату в господарській діяльності, чи для поліпшення корисних властивостей земельної ділянки з урахуванням умов та обмежень використання, якщо такі характерні для неї. Водночас функціональне використання земельної ділянки можна визначити як основний спосіб досягнення такого результату [2].

У первісні редакції статті 1 Закону України «Про землеустрій» цільовим призначенням земельної ділянки вважалося використання земельної ділянки за призначенням, визначеним на підставі документації із землеустрою у встановленому законом законодавством порядку. Чинна редакція даної статті визначає цільове призначення земельної ділянки як допустимі напрями використання земельної ділянки відповідно до встановлених законом вимог щодо використання земель відповідної категорії та визначення виду цільового призначення (стаття 1 Закону України «Про землеустрій») [3].

Як на власників земельних ділянок, так і на землекористувачів закон покладає обов'язок забезпечувати використання земельних ділянок за їх цільовим призначенням (стаття 93, 96 Земельного кодексу України (далі – ЗКУ) [4]. Це означає, що названий обов'язок фактично включає дві складові: по-перше, він зобов'язує суб'єкта обов'язково використовувати відповідну земельну ділянку (не залишати її без використання); по-друге, саме використання земельної ділянки повинно бути строго цільовим, тобто відповідати вимогам закону стосовно використання земель конкретної категорії та визначеному виду цільового призначення.

Наведені правові приписи мають дотримуватися носіями земельних прав. У випадку їх недотримання для винних осіб наступають негативні наслідки, які можуть бути різними за характером, видами, порядком застосування та інше.

У практиці правозастосування найбільше питань виникає щодо можливості припинення земельних прав суб'єктів, які використовують земельні ділянки на титулі права власності або права користування. Йдеться про статті 140-141 та 143 ЗКУ, які закріплюють окремо підстави припинення суб'єктивних прав на земельну ділянку її власника або користувача, а також підстави примусового припинення прав на землю.

Зазначимо, що серед підстав припинення права користування земельною ділянкою та підстав для примусового припинення прав на земельну ділянку закон називає використання земельної ділянки не за цільовим призначенням. При цьому співвідношення між статтями 141, 143 ЗКУ в літературі зазвичай прийнято вважати їх змістовне навантаження як загальне і спеціальне.

Звернемося до судової практики. Так, у постанові Великої Палати Верховного Суду від 14 грудня 2022 року у справі номер 477/2330/18 (провадження номер 14-31-цс 22) судді дійшли одночасного висновку про те, що використання земельної ділянки не за цільовим призначенням та не усунення допущених порушень може бути підставою лише для примусового припинення права користування земельною

ділянкою [5]. Пункт «а» частини першої статті 143 ЗКУ передбачає лише умови, за яких право власності та/чи право користування земельними ділянками припиняється примусово в судовому порядку, а не порядок припинення права на землю. Положення статті 143 ЗКУ встановлюють лише умови, за яких право власності та/чи право користування земельною ділянкою припиняється примусово в судовому порядку, а не порядок припинення суб'єктивного права на землю. Зміст статті 143 ЗКУ, яка є спеціальною відносно положень статті 140 і 141 ЗКУ, відповідає загальним засадам правового регулювання земельних відносин і завданню земельного законодавства. Зокрема, відповідно до частини другої статті 4 ЗКУ воно полягає в регламентації земельних відносин з метою забезпечення права на землю громадян, юридичних осіб, територіальних громад та держави, функціонального використання та охорони земель. Отже, категорія «право на землю», яка використовується в статті 143 ЗКУ, об'єднує такі суб'єктивні права, як право власності на землю, право користування землею та обмежені речові права [4].

Втручання у право власності, навіть якщо воно здійснюється згідно із законом і з легітимною метою, буде розглядатися як порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції, якщо не буде встановлений справедливий баланс між інтересами суспільства, пов'язаними з цим втручанням, та інтересами особи, яка зазнає втручання в належне їй право власності. Отже, має існувати розумне співвідношення, тобто пропорційність, між метою, досягнення якої передбачається, та засобами, які використовуються для її досягнення.

Справедливий баланс не буде дотриманий в тому випадку, якщо особа-добросовісний набувач внаслідок втручання в її право власності понесе індивідуальний і надмірний тягар, тобто якщо такій особі не буде надана обґрунтована і справедлива компенсація, чи інший вид належного відшкодування у зв'язку із примусовим позбавленням права на майно [6].

Примусове припинення прав на земельну ділянку здійснюється за наявності наступних підстав: а) використання земельної ділянки не за цільовим призначенням; б) не усунення допущених порушень законодавства (забруднення земель радіоактивними і хімічними речовинами, відходами, стічними водами, забруднення земель бактеріально-паразитичними і карантинно-шкідливими організмами, засмічення земель забороненими рослинами, пошкодження і знищення родючого шару ґрунту, об'єктів інженерної інфраструктури меліоративних систем, порушення встановленого режиму використання земель, що особливо охороняються, а також використання земель способами, які завдають шкоди здоров'ю населення) в строки, встановлені приписами органів, що здійснюють державний контроль за використанням та охороною земель; в) конфіскації земельної ділянки; г) примусового відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності; ґ) примусового звернення стягнень на земельну ділянку по зобов'язаннях власника цієї земельної ділянки; ґ-1) примусового звернення стягнень на право емфітевзису, суперфіцію за зобов'язаннями особи, яка використовує земельну ділянку на такому праві.

Верховний суд у складі об'єднаної палати Касаційного цивільного суду в ухвалі від 14 лютого 2022 року у справі № 477/2330/18 вказав, що з огляду на припис пункту «г» частини 1 статті 141 ЗКУ (використання земельної ділянки не за цільовим призначенням) та припис пункту «а» частини 1 статті 143 ЗКУ (аналогічного змісту) може бути підставою лише для примусового припинення права користування земельною ділянкою [7]. Натомість, Велика Палата Верховного Суду з таким висновком не погоджується. Вона звернула увагу на те, що формулювання приписів статей 140, 141 і 143 ЗКУ частково дублюються. При цьому стаття 143 ЗКУ має назву «Підстави для примусового припинення правна земельну ділянку», тобто поєднує підстави припинення у судовому порядку як права власності, так і права користування земельною ділянкою (пункт 34-36 Постанови ВП ВС від 14 грудня 2022 року у справі № 477/2330/18 (провадження № 14-31-цс 22) [8].

Власники та користувачі земельних ділянок за законом зобов'язані забезпечити їх використання за цільовим призначенням. Аналогічний обов'язок названих носіїв земельних прав закріплений із Законом України «Про охорону земель» (стаття 35). Зазначимо, що в основу поділу земель України на самостійні категорії стаття 19 ЗКУ покладає основне цільове призначення кожної окремої категорії земель. Метою такого підходу виступає необхідність забезпечення особливого правового режиму для їх охорони і ефективного використання. З огляду на викладене і власник, і користувач земельної ділянки зобов'язані використовувати її строго за цільовим призначенням, задля того, щоб забезпечити належне збереження землі та одночасно пов'язаних з нею інших природних ресурсів, а також їх законне, ефективне та раціональне використання. Невиконання або порушення цього обов'язку має забезпечуватися примусовою силою держави у вигляді спеціального механізму, реалізація якого пов'язана з настанням для порушника відповідних негативних правових наслідків.

Зміна цільового призначення приватної земельної ділянки при переведені її з однієї категорії визначеної частиною першою статті 19 ЗКУ, до іншої може здійснюватися на підставі замовленого зацікавленим носієм земельних прав та виготовленням з

подальшим затвердженням уповноваженим органом відповідного проекту землеустрою та з дотриманням встановленої законом процедури.

Якщо враховувати, що закріплені законом обмеження щодо зміни цільового призначення земельних ділянок в однаковій мірі стосуються як власників земельних ділянок, так і землекористувачів, то можна зробити логічно послідовний висновок, відповідно до якого немає підстав вважати, що використання земельної ділянки не за цільовим призначенням зумовлює для її користувача припинення права користування, але не тягне таких негативних наслідків для власника земельної ділянки. Іншими словами, негативний наслідок використання особою земельної ділянки не за цільовим призначенням, зокрема у вигляді припинення її права, на якому ця особа володіє земельною ділянкою, стосується як користувача, так і власника за умови додержання критеріїв правомірного втручання у його право мирного володіння земельною ділянкою (специфічним майном).

До таких близьких за змістом висновків, щодо можливості застосування припису пункту «а» частини 1 статті 143 ЗКУ, як підстави припинення права власності на земельну ділянку у випадку її використання не за цільовим призначенням послідовно приходили: Верховний Суд у складі колегії суддів першої судової палати Касаційного цивільного суду у постановах від 18 березня 2020 року у справі № 287/584/16-ц [9], від 18 травня 2020 року, у справі № 287/576/16-ц [10] і від 01 липня 2020 року у справі № 287/575/16-ц [11], Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду у Постанові від 19 серпня 2020 року у справі № 287/587/16-ц [12], а також Верховний Суд у складі колегії суддів третьої судової палати Касаційного цивільного суду у постанові від 3 червня 2020 року 287/581/16-ц [13] і від 5 червня 2020 року у справі №287/589/16-ц [14].

Отже, відповідна правова регламентація відносин, які виникають при використанні земельних ділянок за цільовим призначенням, є доступною, чіткою і зрозумілою для осіб, що використовують свої земельні ділянки не за цільовим призначенням, та підтверджується судової практикою.

Таким чином, з огляду на викладене, необґрунтованими видаються аргументи, що використання земельної ділянки не за цільовим призначенням і не усунення допущених порушень може виступати лише для примусового припинення права користування нею.

Окремої уваги заслуговує питання, яке стосується невикористання земельної ділянки носієм земельних прав. Невикористання земельної ділянки як окрема від використання землі не за цільовим призначенням підстава припинення права володіння або права користування землею була передбачена статтею 27 Земельного кодексу УРСР (1990 р.) Припинення названих прав мало відбуватися місцевими радами при невикористані протягом року земельної ділянки, наданої для сільськогосподарського виробництва, і двох років — для не сільськогосподарського виробництва. Чинне земельне законодавство не закріплює такої підстави припинення земельних прав. Натомість Законом України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» (ст. 1) невикористанням земельної ділянки, переданої під забудову, вважається порушення особою встановлених при передачі у власність або у користування земельної ділянки граничних термінів її забудови. Водночас цей закон невиконання вимог щодо використання земель за цільовим призначення ототожнює з невикористанням земельної ділянки (за певними виключеннями).

За такої ситуації бездіяльність суб'єкта, який отримав земельну ділянку і певний час не приступає до використання її за цільовим призначенням, залишає відкритим питання про правові наслідки такої бездіяльності. По-перше, бездіяльність можлива з різних причин (поважних і не поважних). По-друге, стосовно конкретних категорій земель бездіяльність суб'єкта може проявлятися по-різному. По-третє, як буде кваліфікуватися порушення: невикористання земельної ділянки чи використання її не за цільовим призначенням. По-четверте, невикористання – термін оціночний і може трактуватися по-різному. Може було б доречним вести мову про те, що особа не приступила протягом певного строку до використання земельної ділянки, яка була набута нею у встановленому порядку.

Висновки. Підсумовуючи вище викладене, слід акцентувати увагу на тому, що законодавець повинен чітко визначити, в якому випадку матиме місце використання особою земельної ділянки не за цільовим призначення, а коли треба вести мову про невикористання земель з урахуванням того, що в обох випадках йдеться про правопорушення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кулинич П. Ф. Цільове призначення земель. Велика українська юридична енциклопедія у 20 т. Т. 16: земельне та аграрне право. Харків: Право, 2019. С. 667–672.
2. Голик В., Соболєва Г. Як удосконалити правове регулювання використання земельних ділянок за цільовим призначенням у межах категорій земель? *Землевпорядний вісник*. 2009. № 9. С. 34-37.

3. Про землеустрій: Закон України від 22 травня 2003 року № 858-IV. Дата оновлення: 31.12.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text (дата звернення 26.05.2024).
4. Земельний кодекс України: Закон України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III. Дата оновлення: 26.01.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text
5. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 14 грудня 2022 р., судова справа № 477/2330/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109390160 (дата звернення 27.05.2024).
6. Рішення ЄСПЛ у справі «Рисовський проти України» від 20 жовтня 2011 року (Rysovskyy v. Ukraine), заява № 29979/04, «Кривенький проти України» (KRYVENKYY v. UKRAINE). (Заява № 43768/07)
7. Ухвала Верховного Суду у складі Об`єднаної палати Касаційного цивільного суду від 14 лютого 2022 р., судова справа № 477/2330/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/103844330
8. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 14 грудня 2022 р., судова справа № 477/2330/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109390160
9. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 18 березня 2020 р., судова справа № 287/584/16-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/88666976
10. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 18 травня 2020 р., судова справа № 287/576/16-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/89564154
11. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 01 липня 2020 р., судова справа № 287/575/16-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/90349581
12. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 19 серпня 2020 р., судова справа № 287/587/16-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/91089291
13. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 03 червня 2020 р., судова справа № 287/581/6-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/89675191
14. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 05 червня 2020 р., судова справа № 287/589/16-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/89872274

REFERENCES

1. Kulinich, P. F. (2019). *Land use*. In Great Ukrainian Legal Encyclopedia in 20 Volumes. Vol. 16: Land and Agrarian Law (pp. 667-672). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
2. Holiuk, V., & Soboliieva, H. (2009). Improving the legal regulation of land use within land categories. *Land Management Bulletin*, *9*, 34-37 [in Ukrainian].
3. Land Management Law: Law of Ukraine, No. 858-IV (2003, May 22). Last updated: December 31, 2023. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text [in Ukrainian].
4. Land Code of Ukraine: Law of Ukraine, No. 2768-III (2001, October 25). Last updated: January 26, 2024. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text [in Ukrainian].
5. Decision of the Grand Chamber of the Supreme Court of December 14, 2022, in case No. 477/2330/18. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/109390160 [in Ukrainian].
6. European Court of Human Rights Judgment in the case of «Rysovskyy v. Ukraine» of October 20, 2011, Application No. 29979/04, «Kryvenkyy v. Ukraine» (Application No. 43768/07) [in Ukrainian].
7. Resolution of the Supreme Court in the composition of the Unified Chamber of the Cassation Civil Court of February 14, 2022, in case No. 477/2330/18. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/103844330 [in Ukrainian].
8. Decision of the Grand Chamber of the Supreme Court of December 14, 2022, in case No. 477/2330/18. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/109390160 [in Ukrainian].
9. Resolution of the Supreme Court in the composition of the panel of judges of the First Judicial Chamber of the Cassation Civil Court of March 18, 2020, in case No. 287/584/16-ц. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/88666976 [in Ukrainian].
10. Resolution of the Supreme Court in the composition of the panel of judges of the First Judicial Chamber of the Cassation Civil Court of May 18, 2020, in case No. 287/576/16-ц. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/89564154 [in Ukrainian].
11. Resolution of the Supreme Court in the composition of the panel of judges of the First Judicial Chamber of the Cassation Civil Court of July 01, 2020, in case No. 287/575/16-ц. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/90349581 [in Ukrainian].

12. Resolution of the Supreme Court in the composition of the panel of judges of the Second Judicial Chamber of the Cassation Civil Court of August 19, 2020, in case No. 287/587/16-ц. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/91089291 [in Ukrainian].
13. Resolution of the Supreme Court in the composition of the panel of judges of the Third Judicial Chamber of the Cassation Civil Court of June 03, 2020, in case No. 287/581/6-ц. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/89675191 [in Ukrainian].
14. Resolution of the Supreme Court in the composition of the panel of judges of the Third Judicial Chamber of the Cassation Civil Court of June 05, 2020, in case No. 287/589/16-ц. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/89872274 [in Ukrainian].

Shulga Mykhailo

2nd PhD in Law, Professor, Professor at the Department of Land and Agrarian Law
of the Yaroslav the Wise National Law University

LEGAL CONSEQUENCES OF MISUSE OF LAND PLOTS

Problem setting. One of the most common violations of land legislation is the use of land for purposes other than its intended purpose. The commission of such offenses under the current legislation of Ukraine entails a number of negative legal consequences for the holders of land rights: land owners and land users. The study and analysis of law enforcement practice shows that there are a number of problems in this area that need to be addressed. In particular, we are talking about distinguishing between the misuse of land and non-compliance with the requirements for the use of land for its intended purpose and non-use of land, etc.

Analysis of recent researches and publications. The issue of studying the negative consequences of "misuse of land" has not been the subject of a comprehensive study, but some aspects of this problem have been addressed by the following scholars: Kulinich P. F., Kovalenko T. O., Nosik V. V., Miroshnychenko A. M., Pravdiuk M. V. and others.

Purpose of the research is based on the analysis of the features of the category "designated purpose of land", to investigate the negative consequences of the offense of "misuse of land" and to make proposals for improving the existing legal provisions.

Article's main body. The systemic update of the land legislation of Ukraine in the course of the land reform implementation has affected, among other things, such a category as the designated purpose of land. This category as a way for the state to regulate the nature of land use in the context of the introduction of market mechanisms into land legislation is becoming significantly more relevant. On the one hand, it establishes the limits of permitted use of land plots by decision of the authorities in accordance with the requirements of the law. It gives land owners and land users the right to fully utilize them, and on the other hand, prohibits them from going beyond the designated purpose. In the latter case, when the use of land plots acquires legal features of non-purposeful use, it is therefore qualified as a violation of land legislation.

Conclusions and prospects for the development. It should be emphasized that the legislator should clearly define when a person is using a land plot for other than its intended purpose, and when it is necessary to talk about non-use of land, taking into account that in both cases it is an offense.

Key words: designated purpose of a land plot; land ownership; land use right; termination of land rights; liability for misuse of land; change of designated purpose of land.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Шульга М. В. Правові наслідки нецільового використання земельних ділянок. *Право та інновації.* 2024. № 2 (46). С. 21–26.

КОРНІЄНКО ГАННА СЕРГІЇВНА
докторка юридичних наук, професорка, доцентка кафедри земельного та аграрного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID 0000-0002-7062-1027

УДК [349.42:330.341.1](477)
DOI 10.37772/2518-1718-2024-2(46)-4

ІННОВАЦІЇ В АГРОБІЗНЕСІ ЯК СКЛАДОВА НОВОЇ АГРАРНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Статтю присвячено аналізу аграрних інновацій як складової нової аграрної політики та їх правовому забезпеченню. Доведено, що реалії сьогодення вимагають розробки нових підходів до формування аграрної політики, які б ураховували сучасні виклики, з якими стикнувся вітчизняний агробізнес в умовах запровадження воєнного стану внаслідок військової агресії з боку рф. Встановлено, що аграрні інновації, покликані бути дієвим інструментом удосконалення процесів у рамках аграрного ланцюга, є важливою частиною аграрної політики Підкреслено, що інновації в аграрному секторі спрямовані на задоволення як соціальних інтересів (продовольча безпека, якість аграрної продукції, задоволення вимог споживачів, доступність та достатність сільськогосподарської продукції, поліпшення умов праці), так і економічного інтересу (отримання прибутку). Вони мають специфіку, обумовлену тим, що для їх запровадження необхідна наявність підготовленої інфраструктури, зокрема, матеріально-технічного забезпечення, фахівців, а також чітке розуміння можливостей їх використання з урахуванням особливостей складу українських сільськогосподарських земель, кліматичних умов, стану тваринного світу тощо. Запропоновано виокремлювати такі типи аграрних інновацій: продуктові (пов'язані з розробкою або змінами існуючих типів сільськогосподарської продукції); організаційні (управління агробізнесу, маркетинг, агрологістика, агроекспорт); процесові (організація виробництва та розподілу праці в сільськогосподарському секторі економіки); гуманітарні (інновації, надані в межах міжнародної допомоги, зокрема, задля подолання війни, стихійного лиха тощо); інформаційні (пов'язані зі збором та обробкою інформації); сільськогосподарські стартапи. Наголошено, що складність інноваційних процесів, їх значення для повоєнного відновлення потребує розробки окремої стратегії наукового забезпечення аграрних інновацій та їх реалізації в агробізнесі.

Ключові слова: агробізнес, аграрні інновації, аграрна політика, агроекспорт, сільськогосподарська продукція, інформаційні правовідносини, стартапи.

Постановка проблеми. Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО) зазначає, що світовий попит на продовольчу й непродовольчу сільськогосподарську продукцію продовжує зростати. Це зумовлено такими чинниками, як стрімке збільшення населення у світі, подальша урбанізація, зміни клімату. Крім того, нерівний розподіл доходів і доступу до активів, постійна крайня бідність та відсутність можливостей заробітку для сотень мільйонів людей спричиняє постійну загрозу продовольчої безпеки. Незважаючи на те, що останніми роками було досягнуто значного прогресу в зменшенні голоду, понад 821 мільйон людей все ще хронічно голодують, і дані вказують на постійний голод або недоїдання в майбутньому [1, с. 3]. Варто наголосити, що подолати непрості сучасні виклики в аграрній сфері можливо виключно за допомогою аграрних інновацій, як дієвого засобу, що вже перетворює галузь на більш ефективну та сталу. Так, інноваційні способи вирощування сільськогосподарських культур без шкоди для навколишнього середовища стали обов'язковою умовою забезпечення глобальної продовольчої безпеки. Біостимулятори та покращувачі ґрунту є прикладами інновацій, необхідних для покращення родючості, текстури та якості ґрунту, а також урожайності. Інновації в цих категоріях продуктів і пов'язаних з ними технологіях знаходяться в авангарді глобальних зусиль щодо трансформації сільськогосподарської практики [2]. Для українського агробізнесу, що опинився у вкрай складних обставинах внаслідок війни, агроінновації стали одним із актуальних напрямів розвитку, що надає можливість відновити як пошкоджені сільськогосподарські землі, так і цикл агровиробництва. Водночас застосування аграрних інновацій потребує не тільки підготовленої інфраструктури, зокрема, матеріально-

© Корнієнко Г. С., 2024

технічного забезпечення, фахівців, а й чіткого розуміння можливостей їх використання з урахуванням особливостей складу українських сільськогосподарських земель, кліматичних умов, стану тваринного світу тощо. Визначення специфіки розвитку та втілення інновацій в межах нової аграрно-правової політики потребує окремого дослідження як на рівні технічних, так і правових наук.

Мета статті – виявити особливості інновацій в агробізнесі як складової нової аграрно-правової політики України. Для досягнення цієї мети необхідно дослідити поняття та виявити ознаки аграрних інновацій, окреслити інноваційні напрями нової аграрно-правової політики та виробити свої пропозиції щодо удосконалення аграрного законодавства у сфері агроінновацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика інновацій в аграрній сфері є предметом дослідження вчених різних галузей наукових знань, зокрема, у сфері аграрних, технічних, економічних, юридичних наук. Економісти вказують, що нові технології в агросекторі спрямовані на підвищення продуктивності аграрних підприємств. Вони слушно наголошують, що цьому ефективно сприяє використання новітніх видів сільськогосподарської техніки, робототехніки, комп'ютерів, супутників, дронів, мобільних пристроїв, програмного забезпечення, залучення аналітики великих даних та штучний інтелект. У цілому, сучасна інноваційна система характеризується як комплексна сукупність між діючими соціальними інститутами та організаціями, які трансформують наукові знання в нові види конкурентоспроможних продуктів і послуг, спрямованих на забезпечення сталого розвитку та соціально-економічного зростання [3]. Фахівці аграрних наук підкреслюють, що стратегія інноваційного розвитку агробізнесу має бути спрямована на поширення інновацій в агробізнесі та найбільше залучення підприємств цієї сфери до інноваційної діяльності [4, с. 35]. Правники, розуміючи проблеми сучасного аграрного виробництва, викликані війною, складності наукового забезпечення в межах зниження державного замовлення на наукові продукти, звертають увагу на необхідність підвищення ролі держави в забезпеченні ефективного регулювання аграрного сектору економіки, у формуванні й проведенні науково обґрунтованої, системної і стабільної державної аграрної політики в умовах воєнного стану і в повоєнний період [5, с. 220]. З огляду на наведене, можна стверджувати, що аграрні інновації є наріжним каменем як розвитку сучасного сільськогосподарського виробництва, піднесення його на якісно новий рівень, так і механізму аграрно-правової політики. Зважаючи на важливість значення аграрних інновацій, динаміку їх оновлення під впливом суспільних відносин, що теж змінюються, відчутно посилюється потреба у їх системному дослідженні і стає все більш очевидною. Так, останнім часом обговорюють гуманітарні інновації в агробізнесі, тобто безоплатне надання новітніх розробок для сталого функціонування аграрного ланцюга з метою забезпечення продовольчої безпеки та повоєнного відродження аграрного сектору економіки України. Отже, актуальність наукового осмислення інноваційних правовідносин в агробізнесі як складової нової аграрно-правової політики України не викликає сумніву.

Виклад основного матеріалу. Просування аграрних інновацій в агробізнесі має низку особливостей, обумовлених, зокрема, аграрно-правовою стратегією сільськогосподарських підприємств і аграрно-правовою політикою. Так, на рівні окремого суб'єкта агробізнесу для реалізації інновацій необхідно проводити переоснащення матеріально-технічного забезпечення, іноді запроваджувати зміни у виробничому циклі, підвищувати результативність наукових досліджень. Особливість правової природи аграрної інновації полягає у її комплексному зв'язку із науковою діяльністю (є результатом розв'язання науково-технічної, селекційної задачі) та сільськогосподарським виробництвом (промислове застосування інновації). При цьому інновації можуть бути розроблені на рівні окремого сільськогосподарського підприємства (раціоналізаторська пропозиція), а також набуватися на ринку інновацій. Тому для формування інноваційної моделі агробізнесу необхідно підвищувати як обізнаність суб'єктів агробізнесу у сфері інноваційних технологій, так і проводити додаткові наукові дослідження щодо правового регулювання аграрних інновацій [6, с. 21]. Аграрні інновації спрямовані не тільки на задоволення соціальних інтересів (продовольча безпека, якість аграрної продукції, задоволення вимог споживачів, доступність та достатність сільськогосподарської продукції, поліпшення умов праці), а й водночас економічного інтересу (отримання прибутку).

Загальне визначення інновації закріплено в абз. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про інноваційну діяльність»: інновації – це новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери [7]. Слід підкреслити, що інновації, на відміну від об'єктів інтелектуальної власності, є комерціалізованими об'єктами, що використовуються у відповідній сфері господарювання. Для аграрних інновацій властиві такі ознаки: аграрна сфера застосування; мають особливі ризики, обумовлені циклічністю

сільськогосподарського виробництва; вимагають виявлення впливу на довкілля (екологічний чинник); спрямовуються на підвищення отримання прибутку, забезпечення продовольчої безпеки, задоволення інтересів споживачів (поєднання соціального та економічного інтересу); вимагають відповідного матеріально-технічного забезпечення; є результатом розв'язання науково-технічної задачі у сфері сільськогосподарського виробництва; можуть спричиняти зміни у структурі організації сільськогосподарського виробництва, праці, розподілу матеріально-технічного забезпечення.

Аграрні інновації можуть поділятися залежно від предмета. Так, інновація – це не тільки новий продукт чи послуга, а й новий технологічний процес, спосіб організації виробництва, зміна структури та створення нових ринків, а також спрямована на задоволення потреб сегменту ринку та отримання економічного ефекту [8, с. 27]. На рівні досліджень аграрних інновацій пропонується такий їх поділ: селекційно-генетичні інновації; виробничо-технологічні; організаційно-управлінські; соціальні інновації, пов'язані з поліпшенням умов праці, вирішенням проблемних питань охорони здоров'я, освіти, культури працівників; екологічні інновації [9, с. 76].

Слід зазначити, що внаслідок воєнного стану відбулось блокування шляхів постачання сільськогосподарської продукції, як наслідок, агроекспорт не може здійснюватися повною мірою. Через те уряд терміново став шукати способи подолання цієї проблеми, зокрема, активно почалося введення цифровізації у сфері агросектору з метою прискорення його процесів та прозорості. Тому цифровізація як інноваційний інструмент, покликаний поліпшити агроекспортні відносини, має і в подальшому залишатися в пріоритеті нової аграрної політики. Це, безперечно, один із засобів забезпечення прозорих інформаційних відносин у сфері агробізнесу. Не можна оминути увагою утворення такої категорії, як гуманітарні аграрні інновації. Гуманітарні інновації в агробізнесі передбачають безоплатне надання новітніх розробок для сталого функціонування аграрного ланцюга з метою забезпечення продовольчої безпеки та повоєнного відродження аграрного сектору економіки України. Такі інновації можуть бути у вигляді виготовлення та надання техніки для розмінування, дистанційного контролю за посівами та станом полів та ін. Аграрні інновації можуть бути частиною міжнародної допомоги у сфері експорту, зокрема логістики, і використовуватися, наприклад, у будівництві транскордонних терміналів з перевантаження зернових та олії через кордон України за допомогою олієпроводів та стрічкових конвеєрів.

Останнім часом поширеним є і використання стартапів у сільськогосподарському виробництві. Наприклад, eAgronom – естонський стартап, який розробляє програмне забезпечення для управління фермою; Eden Advanced Technologies – голландський *(а тепер, після 2019 року, нідерландський* – авт.*)* стартап, який розробляє і виробляє повністю автономні міські ферми; Gamaya – швейцарська компанія, яка використовує дрони і штучний інтелект для надання фермеру детальної картини стану води і добрив на фермі, якості врожаю і необхідності використання засобів захисту рослин [10]. Стартапи є особливим видом аграрних інновацій. Їх загальне визначення встановлено у Положенні щодо конкурсного відбору проектів для державного стимулювання створення і використання винаходів (корисних моделей) та промислових зразків, затвердженого наказом Міністерства економічного і торгівлі України 12 грудня 2018 р. № 187: стартап – проект, пов'язаний зі створенням та/або використанням винаходів, корисних моделей, промислових зразків, ноу-хау та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності (абз. 6 п. 5 Положення) [11]. Дослідники виокремлюють такі ознаки стартапу: він є результатом науково-технічної творчості; має державну реєстрацію як об'єкт права інтелектуальної власності; не був упроваджений у системне виробництво; має новизну для відповідного ринку товарів та послуг; належить до об'єктів з підвищеним ризиком; має подвійну правову природу як інновації, так і окремого інвестиційного проєкту [12, с. 43].

Проаналізувавши особливості та види аграрних інновацій, можна поділити їх за типами на такі: продуктові (пов'язані із розробкою або змінами існуючих типів сільськогосподарської продукції); організаційні (управління агробізнесу, маркетинг, агрологістика, агроекспорт); процесові (організація виробництва та розподілу праці в сільськогосподарському секторі економіки); гуманітарні (інновації, надані в межах міжнародної допомоги, зокрема, задля подолання війни, стихійного лиха тощо); інформаційні (пов'язані зі збором та обробкою інформації); сільськогосподарські стартапи.

Враховуючи вагомість ролі, яку відіграють аграрні інновації у розвитку сучасного агробізнесу, доцільно з'ясувати й визначити їх вплив на формування майбутньої аграрно-правової політики. Так, одним із завдань нової аграрної політики повинно бути збереження ефективності аграрного ланцюга «інновації – виробництво – перероблення – зберігання – постачання населенню харчових продуктів та агроекспорт». В умовах повоєнного відновлення треба забезпечити диверсифікацію розвитку аграрного виробництва на основі підвищення капіталізації та інвестиційної привабливості агропідприємств, формування ринкових інститутів, що передбачатиме підвищення ефективності використовуваних у сіль-

ському господарстві ресурсів, зміцнення продовольчої безпеки держави, розвиток багатоукладності, нарощування експорту товарів з більшою доданою вартістю, забезпечення комфортних умов проживання на селі [13]. Саме на ці напрями звертає увагу Національна рада з відновлення України від наслідків війни при розробці проекту Плану відновлення України в межах «Нової аграрної політики». Важливими напрямами реалізації нової аграрної політики, окресленими в проєкті цього Плану, вбачаються такі: підтримка інноваційних правовідносин з приводу виробництва біопалива (задля цього пропонується внесення змін до законодавства про альтернативну енергетику); інформаційне забезпечення у земельних правовідносин, зокрема, провадження НІГД включно з моніторингом земель; визначення механізмів фінансування наукових розробок у сфері сільського господарства, регулювання реалізації цих розробок на реальних бізнес-моделях та масштабування проєктів [14]. У Стратегії розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України на період до 2026 р., схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 588-р., також передбачається такий напрям, як стимулювання використання інноваційних підходів і технологічних рішень під час виробництва продукції харчової та переробної промисловості [15].

Слід зазначити, що аграрні інновації в межах нової аграрної політики можуть розроблятися/набуватися та реалізовуватися як на міжнародному, національному рівні, так і на локальному (на рівні окремої територіальної громади, регіону, окремого суб'єкта агробізнесу). Варто враховувати, що кліматичні умови, стан земель, тваринного світу в різних сільськогосподарських регіонах нашої держави є різними. Крім того, частина українських територій суттєво постраждала від військових дій. Через те аграрні інновації мають реалізовуватися із урахуванням зазначених факторів. Щоб їх визначити, необхідно, зокрема, провести експертизу на відповідність запропонованої інновації щодо екологічних чинників, виявити позитивний та негативний вплив на українські землі, тваринний та рослинний світ. Потребують перевірки і міжнародні гуманітарні інновації, оскільки вони розроблялись без урахування особливостей українського сільського господарства, властивостей сільськогосподарських земель. Вітчизняним науковцям та аграріям вони не відомі, тож потребують окремого вивчення.

Однією з організацій, яка має потужний науковий потенціал та ресурси і може забезпечити високий рівень досліджень, є Національна аграрна академія наук (далі – НААН). Доказом справедливості нашої думки є успішність наукових розвідок, виконаних вченими та співробітниками НААН, визнання науковою спільнотою їхніх видатних досягнень як інноваційних. Так, Національним центром насіннєзнавства та сортовивчення НААН створено і впроваджено в селекцію унікальний селекційний матеріал з ефективними генами SrR, LrR, YrR стійкості до хвороб від віддалених видів злаків. Вперше у світовій практиці виведено сорт чорнозерну пшеницю спельту з поліпшеною харчовою цінністю зерна за рахунок антиоксидантної активності. Крім того, в галузі сільського господарства України впроваджено потужні інновації, що стали активним каталізатором прискореного розвитку цієї сфери. Не остання роль у цьому процесі належить консультативно-дорадчій діяльності, що ефективно провадиться установами НААН [16]. У цьому контексті доречно наголосити, що в умовах воєнного стану потребують окремого захисту об'єкти критичної інфраструктури, у тому числі й науково-дослідні інститути та установи. Не випадково законодавцем окремо зазначено, що дослідницька діяльність віднесена до життєво важливих функцій та/або послуг, порушення яких призводить до негативних наслідків для національної безпеки України (п. 17 ч. 4 ст. 9 Закону України «Про критичну інфраструктуру») [17]. Тому одним із найважливіших завдань сучасної аграрно-правової політики є збереження наукового національного потенціалу, насамперед людського ресурсу, як безцінного національного надбання. Вбачається, що для цього, незважаючи на ускладнення воєнного стану, необхідно розробити прозорі механізми державно-приватного партнерства. Це створить підґрунтя для отримання додаткового фінансування наукової галузі, розробки новітніх інновацій, швидкої реалізації інновацій у практичній діяльності.

Окремо звернемо увагу, що наразі існують правові проблеми, зумовлені відсутністю системного підходу щодо забезпечення інноваційного розвитку національної економіки та регіонів України, які вимагають термінового вирішення в умовах загальної тенденції щодо пасивно-статичного стану чинного законодавства в інноваційної сфері, враховуючі необхідність інтенсифікації євроінтеграційних процесів [18, с. 9]. Складність інноваційних процесів, їх значення для повоєнного відновлення потребує розробки окремої стратегії наукового забезпечення аграрних інновацій та їх реалізації в агробізнесі.

Висновки. Підсумовуючи наведене, можна стверджувати, що нова аграрна політика спрямована на відродження та відновлення аграрного сектору економіки України; її мета полягає в стабілізації сільськогосподарського виробництва повоєнного періоду шляхом державної та міжнародної підтримки агробізнесу, запровадженні інформаційного забезпечення щодо інновацій у сільському господарстві, які, у

свою чергу, являють собою дієвий інструмент розвитку аграрної економіки. У межах нової аграрної політики доцільною є розробка аграрних інновацій у сфері: відновлення земель, підвищення їх якісних показників, запровадження сучасних ресурсозаощадливих методів обробітку ґрунту, пошуку та створення нових (у т.ч. тимчасових) об'єктів для зберігання, переробки та транспортування (наприклад, олійний трубопровід). На наш погляд, запорукою успішного виконання окреслених завдань є стале і надійне правове підґрунтя, яке може бути зміцненим прийняттям якісного нормативно-правового акта у вигляді окремої Державної стратегії наукового забезпечення аграрних інновацій та їх реалізації в агробізнесі.

ЛІТЕРАТУРА

1. The future Alternative pathways to 2050. Food and Agriculture Organization of the United Nations Rome, 2018. 202 p.
2. The Importance of Agriculture Innovation. URL: https://www.cdiglobal.com/en/news-insights/article/the-importance-of-agriculture-innovation.
3. Заїка С., Грідін О., Заїка О. Інновації в сталому розвитку аграрного виробництва: тенденції, проблеми, перспективи. *Економіка та суспільство.* 2023. № 52. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-52-69.
4. Прокопишин О., Полегенька М., Жидовська Н. Інноваційні стратегії розвитку агробізнесу України в післявоєнний період. *Аграрна політика і вдосконалення економічних відносин в АПК.* 2023. С. 33-37. https://doi.org/10.31734/economics2023.30.033.
5. Курман Т.В. Правові засади грантової підтримки агробізнесу як напряму державної аграрної політики України в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 219-223. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.39.
6. Корнієнко Г. С. Аграрні інновації як чинник становлення національного агробізнесу. *Право та інновації.* 2020. № 3(31). С.18-23. DOI: 10.37772/2518-1718-2020-3(31)-3.
7. Про інноваційну діяльність: Закон України від 4 лип. 2002 р. № 40-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15.
8. Могильна Л.М. Суть та особливості інновацій в сільському господарстві. *Приазовський економічний вісник.* 2022. Вип. 3 (32). С. 26-30. https://doi.org/10.32840/2522-4263/2022-3-5.
9. Маринченко Є.О. Інновації в галузі сільськогосподарського виробництва: зміст та класифікаційні ознаки. *Аграрні інновації.* 2023. № 22. С. 74-79. https://doi.org/10.32848/agrar.innov.2023.22.12.
10. Названо 10 найцікавіших стартапів у сільському господарстві за 2019 рік. URL: https://avm-ua.org/uk/post/nazvano-10-najcikavisih-startapiv-u-silskomu-gospodarstvi-za-2019-rik?milkua=1.
11. Про затвердження Положення щодо конкурсного відбору проектів для державного стимулювання створення і використання винаходів (корисних моделей) та промислових зразків: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 12 грудня 2018 року № 187. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1421-18#Tex.
12. Кройтор В.А. Правові засади венчурного інвестування у стартапи як інноваційний продукт. *Право та інновації.* 2023. № 3 (43). С. 39-46. DOI 10.3772/2518-1718-2023-3(43)-6
13. Аграрний сектор України у 2023 році: складові стійкості, проблеми та перспективні завдання. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/ahrarnyy-sektor-ukrayiny-u-2023-rotsi-skladovi-stiykosti-problemy-ta.
14. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Нова аграрна політика». URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/new-agrarian-policy.pdf.
15. Про схвалення Стратегії розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України на період до 2026 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 лип. 2019 р. № 588-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/588-2019-%D1%80#Text.
16. Представники НААН обговорили доповідь президента Ярослава Гадзала про підсумки роботи Академії за 2023 рік. URL: http://naas.gov.ua/slide/predstavniki-naan-obgovorili-dopov-d-prezidenta-yaroslava-gadzala-pro-p-dsumki-roboti-akadem-za-2023/.
17. Про критичну інфраструктуру : Закон України від 16 листопада 2021 р. № 1882-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#top.
18. Подрез-Ряполова І. В. Правове забезпечення системності інфраструктурної підтримки інноваційної діяльності в умовах євроінтеграційних процесів. *Право та інновації.* 2023. № 3 (43). С. 7–12. DOI 10.37772/2518-1718-2023-3(43)-1.

REFERENCES

1. The future Alternative pathways to 2050. (2018). Food and Agriculture Organization of the United Nations Rome. 202 p.

2. The Importance of Agriculture Innovation. Retrieved from: https://www.cdiglobal.com/en/news-insights/article/the-importance-of-agriculture-innovation
3. Zaika S., Hridin O., Zaika O.(2023). Innovatsii v stalomu rozvytku ahrarnoho vyrobnytstva: tendentsii, problemy, perspektyvy. *Ekonomika ta suspilstvo,* 52. Retrieved from: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-52-69 [in Ukrainian].
4. Prokopyshyn O., Polehenka M., Zhydovska N. (2023). Innovatsiini stratehii rozvytku ahrobiznesu Ukrainy v pisliavoiennyi period. *Ahrarna polityka i vdoskonalennia ekonomichnykh vidnosyn v APK,* 2023, 33-37. Retrieved from:https://doi.org/10.31734/economics2023.30.033 [in Ukrainian].
5. Kurman T.V. (2023). Pravovi zasady hrantovoi pidtrymky ahrobiznesu yak napriamu derzhavnoi ahrarnoi polityky Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo, (*2023), 3, 219-223. Retrieved from: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.39 [in Ukrainian].
6. Korniyenko G. S. (2020). Ahrarni innovatsii yak chynnyk stanovlennia natsionalnoho ahrobiznesu. *Pravo ta innovatsii,* (2020), 3(31),18-23. DOI: 10.37772/2518-1718-2020-3(31)-3 [in Ukrainian].
7. Law of Ukraine about innovation activities. № 40-IV. (2002, July 4). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15 [in Ukrainian].
8. Mohylna L.M. (2022). Sut ta osoblyvosti innovatsii v silskomu hospodarstvi. *Pryazovskyi ekonomichnyi visnyk.* 2022, 3 (32), 26-30. Retrieved from: https://doi.org/10.32840/2522-4263/2022-3-5 [in Ukrainian].
9. Marynchenko Ye.O. (2023). Innovatsii v haluzi silskohospodarskoho vyrobnytstva: zmist ta klasyfikatsiini oznaky. *Ahrarni innovatsii*. 2023, 22, 74-79. Retrieved from: https://doi.org/10.32848/agrar.innov.2023.22.12 [in Ukrainian].
10. Nazvano 10 naitsikavishykh startapiv u silskomu hospodarstvi za 2019 rik. [in Ukrainian]. Retrieved from: https://avm-ua.org/uk/post/nazvano-10-najcikavisih-startapiv-u-silskomu-gospodarstvi-za-2019-rik?milkua=1
11. Order of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine on Approval of the Regulation on Competitive Selection of Projects for State Stimulation of Creation and Use of Inventions (Utility Models) and Industrial Designs, No. 187. (2018, December 8). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1421-18#Tex [in Ukrainian].
12. Kroitor V.A. (2023). Pravovi zasady venchurnoho investuvannia u startapy yak innovatsiinyi produkt. *Pravo ta innovatsii*. 2023, 3 (43), 39-46. Retrieved from: DOI 10.3772/2518-1718-2023-3(43)-6 [in Ukrainian].
13. Ahrarnyi sektor Ukrainy u 2023 rotsi: skladovi stiikosti, problemy ta perspektyvni zavdannia. Retrieved from: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/ahrarnyy-sektor-ukrayiny-u-2023-rotsi-skladovi-stiykosti-problemy-ta
14. Proekt Planu vidnovlennia Ukrainy. Materialy robochoi hrupy «Nova ahrarna polityka». Retrieved from: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/new-agrarian-policy.pdf
15. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine on approval of the Strategy for the Development of Exports of Agricultural, Food and Processing Industry Products of Ukraine for the period up to 2026, No. 588-p. (2019 July, 10). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/588-2019-%D1%80#Text [in Ukrainian].
16. Predstavnyky NAAN obhovoryly dopovid prezydenta Yaroslava Hadzala pro pidsumky roboty Akademii za 2023 rik. Retrieved from: http://naas.gov.ua/slide/predstavniki-naan-obgovorili-dopov-d-prezidenta-yaroslava-gadzala-pro-p-dsumki-roboti-akadem-za-2023/
17. Law of Ukraine about critical infrastructure, No. 1882-IX. (2021, November 16). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#top [in Ukrainian].
18. Podrez-Riapolova I. V. (2023). Pravove zabezpechennia systemnosti infrastrukturnoi pidtrymky innovatsiinoi diialnosti v umovakh yevrointehratsiinykh protsesiv. *Pravo ta innovatsii. 2023, 3 (43), 39-46. Retrieved from:* DOI 10.37772/2518-1718-2023-3(43)-1 [in Ukrainian].

KORNIYENKO GANNA

2nd PhD in Law, Professor,Associate Professor at the Department of Land and Agrarian Law of the Yaroslav Mudryi National Law University

INNOVATIONS IN AGRIBUSINESS AS A COMPONENT OF THE NEW AGRARIAN AND LEGAL POLICY OF UKRAINE

Problem setting. For Ukrainian agribusiness, which has found itself in extremely difficult circumstances as a result of the war, agrarian innovations are one of the most relevant areas of development, which makes it possible to restore

damaged agricultural land and resume the agricultural production cycle. At the same time, the application of agrarian innovations requires both a prepared infrastructure, including logistics and specialists, and a clear understanding of the possibilities of their use, taking into account the specifics of the composition of Ukrainian agricultural land, climate, fauna, etc. Determining the specifics of the development and implementation of innovations within the new agrarian and legal policy requires a separate study at the level of both technical and legal sciences.

Analysis of recent researches and publications. The issue of innovations in the agricultural sector is the subject of research by scientists from various fields of scientific knowledge, in particular in the field of agricultural, technical, economic, and legal sciences. Among the representatives of agrarian and legal science, we can distinguish the works of Yermolenko V., Kurman T., Semchyk V. Due to the dynamics of social relations, innovations are developing and require systematic research. Particular attention should be paid to humanitarian innovations in agribusiness, in the form of free provision of the latest developments for the sustainable functioning of the agricultural chain in order to ensure food security and the post-war revival of the agricultural sector of Ukraine's economy. Thus, the relevance of innovative legal relations in agribusiness as a component of the new agrarian and legal policy of Ukraine is beyond doubt.

Purpose of the research is to identify the peculiarities of innovations in agribusiness as a component of the new agrarian and legal policy of Ukraine. To achieve this goal, it is necessary to study the concept and identify the features of agrarian innovations, to outline the innovative directions of the new agrarian legal policy and to develop proposals for improving agrarian legislation in the field of agro-innovations.

Article's main body. Agrarian innovations are aimed not only at satisfying social interests (food security, quality of agricultural products, satisfaction of consumer requirements, availability and sufficiency of agricultural products, improvement of working conditions), but also at economic interests (profit). Digitalization as an innovative tool designed to improve agro-export relations should continue to be a priority of the new agricultural policy. This is undoubtedly one of the means to ensure transparent information relations in the agribusiness sector. We cannot ignore the creation of such a category as humanitarian agricultural innovations. Humanitarian innovations in agribusiness involve the provision of the latest developments for the sustainable functioning of the agricultural chain free of charge in order to ensure food security and the post-war revival of the agricultural sector of Ukraine's economy. Such innovations can be in the form of manufacturing and providing demining equipment, remote monitoring of crops and field conditions, etc. Agrarian innovations can be part of international export assistance, including logistics.

Conclusions and prospects for the development. Summarizing the above, it can be stated that the new agricultural policy is aimed at reviving and restoring the agricultural sector of Ukraine's economy, which aims to stabilize agricultural production in the post-war period through state and international support for agribusiness, and introducing information support for innovations in agriculture, which in turn are the main element of the development of the agricultural economy. Within the framework of the new agricultural policy, it is advisable to develop agricultural innovations in the following areas: land restoration, improvement of its quality indicators, introduction of modern resource-saving methods of soil cultivation, search and creation of new (including temporary) facilities for storage, processing and transportation (for example, an oil pipeline). This requires sustainable legal support, in particular through the adoption of a separate regulatory act in the form of a separate State Strategy for Scientific Support of Agricultural Innovations and their Implementation in Agribusiness.

Key words: agribusiness, agrarian innovations, agrarian policy, agroexport, agricultural products, information legal relations, startups.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Корнієнко Г. С. Інновації в агробізнесі як складова нової аграрно-правової політики України. *Право та інновації.* 2024. № 2 (46). С. 27–33.

ШАРАПОВА СВІТЛАНА ВОЛОДИМИРІВНА
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри земельного та аграрного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID 0000-0001-6731-7772

УДК 349.4:[502.174:627.533]
DOI 10.37772/2518-1718-2024-2(46)-5

РЕНАТУРАЛІЗАЦІЯ ТА РЕМЕДІАЦІЯ В СИСТЕМІ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДНОВЛЕННЯ ЗЕМЕЛЬ

Стаття присвячена аналізу окремих правових питань щодо збереження та відновлення якісного стану земель, а також системі заходів, яка сприяє їх відновленню. Автором наголошується, що одним із головних завдань охорони земель є збереження землі як найважливішого компонента навколишнього середовища і природного ресурсу. Досліджується система заходів збереження земель, яка включає комплексні дії, спрямовані на відновлення, захист і раціональне використання земельних ресурсів. Підкреслюється, що до основних заходів відновлення земель відносяться: рекультивація, меліорація, консервація, консолідація земель сільськогосподарського призначення, які є частиною комплексної стратегії збереження земель, спрямованої на підтримку сталого розвитку та забезпечення екологічної безпеки.

Досліджуються особливості заходів в галузі відновлення довкілля та відновлення земель як ренатуралізація та ремедіація. Автором наголошується, що шляхом ренатуралізації відбувається відновлення земель з метою їх трансформації у стійку екологічну систему, у якій органічні та неорганічні компоненти нерозривно взаємопов'язані. Наголошується, що ренатуралізація є важливим інструментом сталого розвитку землекористування та охорони як земель, так і охорони навколишнього природного середовища, який спрямований на відновлення земель, природних ресурсів та екосистем. Ремедіація земель розглядається як процес очищення та відновлення, в основному, забруднених земель до безпечного для навколишнього природного середовища та здоров'я людей стану. Підкреслюється, що метою ремедіації є видалення або нейтралізація забруднювачів, таких як важкі метали, органічні сполуки, радіоактивні матеріали, для відновлення території до її природного або безпечного використання. Серед основних методів ремедіації виділяють наступні: фізичні, хімічні, біологічні та екологічні методи. Підсумовано, що ренатуралізація та ремедіація мають самостійне місце в системі заходів забезпечення відновлення земель. Крім цього, ремедіація та ренатуралізація є новими та прогресивними засобами відновлення земель, які потребують розвитку та законодавчого регулювання.

Ключові слова: відновлення земель, ремедіація, ренатуралізація, консервація, рекультивація, збереження земель.

Постановка проблеми. Відповідно до Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2021 р. № 1363-р, основними проблемами в галузі охорони довкілля та природних ресурсів, які негативно впливають на здоров'я населення та сталість екосистем, є: забруднення навколишнього природного середовища викидами в атмосферне повітря та скидами у водні об'єкти від промислових підприємств; нераціональне використання основних природних ресурсів, їх виснаження; забруднення поверхневих, підземних та морських вод; недостатня лісистість території України; деградація земельних ресурсів; відсутність дієвої системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища; недостатність частки територій для збереження біорізноманіття та ресурсів для забезпечення розвитку природно-заповідного фонду України тощо [1].

Не менш важливої уваги та занепокоєння потребує питання й охорони земель, яка виступає важливим аспектом екологічної політики та сталого розвитку. Серед основних проблем в галузі охорони земель на сьогодні необхідно виділити наступні: деградація ґрунтів; забруднення земель; не раціональне землекористування; відсутність ефективного управління земельними ресурсами; зниження родючості ґрунтів тощо. Усе це свідчить про негативний вплив людської господарської діяльності та природних катаклізмів на якісний стан земель та ґрунтів.

Таким чином, не втрачає своєї актуальності питання щодо збереження та відновлення якісного ста-

 © Шарапова С. В., 2024

ну земель, а також система заходів, яка сприяє їх відновленню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми правового забезпечення охорони та відновлення земель розглядали у своїх працях такі науковці, як: П.Ф. Кулинич [2], Т.В. Лісова [3], Н.С. Гавриш [4], А.Л. Місінкевич [5] та ін. Проте питання щодо системи заходів відновлення земель та їх правового забезпечення не втрачає своєї актуальності та перспектив подальшого наукового дослідження.

Метою статті є аналіз забезпечення збереження якісного стану земель, їх відновлення та охорони як пріоритетних напрямів державної земельної політики.

Виклад основного матеріалу. Одним із головних завдань охорони земель є збереження землі як найважливішого компонента навколишнього середовища і природного ресурсу. Відповідно до земельного законодавства, охорона земель, а також й охорона довкілля, в першу чергу спрямована на збереження природних ресурсів. Проте, національне законодавство не дає чіткої відповіді, що саме необхідно розуміти під «збереженням» земельних та інших природних ресурсів. Вважаємо, що поняття «збереження» не можна зводити лише до недопущення погіршення якісних властивостей земель. В цьому випадку важливим є також збереження кількісних показників, а саме це збереження земель сільськогосподарського (пасовища, луки, сіножаті) та лісогосподарського призначення, земель природно-заповідного фонду, земель оздоровчого призначення, що мають природні та унікальні лікувальні властивості та ін. [6, с. 261].

Традиційно збереження земель розглядається як запобігання погіршенню їх якісних показників. Система заходів збереження земель включає комплексні дії, спрямовані на відновлення, захист і раціональне використання земельних ресурсів. В свою чергу, до основних заходів відновлення земель відносяться: рекультивація, меліорація, консервація, консолідація земель сільськогосподарського призначення та ін. Ці заходи є частиною комплексної стратегії збереження земель, спрямованої на підтримку сталого розвитку та забезпечення екологічної безпеки.

Проте в сучасній спеціальній літературі дедалі більше уваги приділяється таким заходам в галузі відновлення довкілля та відновлення земель як ренатуралізація та ремедіація.

Відповідно до ч. 2 ст. 172 Земельного кодексу України [7] консервація земель здійснюється шляхом припинення чи обмеження їх господарського використання на визначений термін та залуження, заліснення або ренатуралізації.

Необхідно підкреслити, що сам термін «ренатуралізація» відносно новий і його визначення у земельному законодавстві відсутнє. Загалом, ренатуралізація розглядається як процес відновлення екосистем та природних середовищ, які зазнали деградації внаслідок людської діяльності або природних катаклізмів. Основною метою ренатуралізації є повернення пошкоджених територій до їхнього природного стану.

З погляду М.А. Голубця, під ренатуралізацією слід розуміти систему заходів, спрямованих на відтворення природного середовища з певною суспільною метою (поліпшення умов життя, відпочинку), збереження біорізноманіття, сприяння міграції, розмноженню чи поширенню певних видів рослин і тварин [8, с. 41].

З цього приводу В.П. Воровка зауважує, що в основі ренатуралізації лежить процес відновлення природи шляхом виведення частини непродуктивних земель (перш за все еродованих та малоцінних у господарському відношенні – підтоплених, засолених, дефльованих) зі стану активно використовуваних з їх послідовним залуженням, заліснення, а частини з них – для проходження різних стадій відновлювальних сукцесій з метою повернення природного рослинного покриву. Розглянутий підхід, на думку вченої, повинен використовуватись в комплексі з іншими, не менш важливими – біоцентричним, рекреаційним, естетичним [9].

Таким чином, шляхом ренатуралізації відбувається відновлення земель з метою їх трансформації у стійку екологічну систему, у якій органічні та неорганічні компоненти нерозривно взаємопов'язані.

Процедуру здійснення ренатуралізації земель можна поділити на декілька основних етапів. Перший (підготовчий) етап повинен складатися з оцінки стану пошкоджених земель, визначення ступеня їх деградації та родючості малопродуктивних земель та угідь. На наступному етапі ренатуралізації плануються та розробляються відновлювальні заходи, зокрема: розробка детального плану ренатуралізації та вибір методів відновлення. Третій етап це виконання відновлювальних робіт, а саме: здійснення конкретних заходів з відновлення земель, відновлення природних ландшафтів тощо. Важливим завершальним етапом у процесі здійснення ренатуралізації земель повинен бути етап до якого входять підтримка та догляд за відновленими землями, що включає регулярний моніторинг та оцінку ефективності ренатуралізаційних заходів.

Таким чином, ренатуралізація земель є важливим інструментом сталого розвитку землекористування та охорони як земель, так і охорони навколишнього природного середовища, який спрямований на відновлення земель, природних ресурсів та екосистем.

Основною метою збереження земель є забезпечення поліпшення та відновлення земель, що зазнали деградації чи порушення. Як вже зазначалось вище,

до системи основних заходів відновлення відносяться: консервація деградованих та малопродуктивних земель, рекультивація порушених земель та меліорація земель. Проте, на сьогодні дедалі частіше у контексті відновлення земель використовується термін «ремедіація».

Ремедіація земель розглядається як процес очищення та відновлення, в основному, забруднених земель до безпечного для навколишнього природного середовища та здоров'я людей стану.

Так, у теперішній час, серйозною екологічною проблемою, яка має значний вплив на довкілля та здоров'я населення, є забруднення земель внаслідок воєнних дій. Воєнні конфлікти призводять до руйнування інфраструктури, витоку небезпечних хімічних речовин, забруднення ґрунтів важкими металами, нафтохімічними продуктами, вибуховими та іншими токсичними речовинами. Це створює загрозу для сільського господарства, водних ресурсів та біорізноманіття, а також ускладнює економічне відновлення постраждалих регіонів.

Проблема забруднення земель, в тому числі і внаслідок воєнних дій, потребує негайного та комплексного вирішення, одним із засобів подолання зазначеної проблеми є розробка та впровадження ефективних методів ремедіації земель.

Метою ремедіації є видалення або нейтралізація забруднювачів, таких як важкі метали, органічні сполуки, радіоактивні матеріали, для відновлення території до її природного або безпечного використання. Серед основних методів ремедіації виділяють наступні: фізичні, хімічні, біологічні та екологічні методи.

На особливість ремедіації, як засіб відновлення забруднених земель, звертає увагу Т.В. Лісова, підкреслюючи, що зараз дістав певного розвитку метод біологічного знешкодження забруднюючих речовин ґрунтів, що забезпечує відновлення їх родючості, який отримав назву «фіторемедіація» [3, с. 74]. У спеціальній літературі фіторемедіацію пропонується розглядати як один з напрямків рекультивації земель. При використанні цього методу коренями рослин поглинаються органічні забруднювачі, трансформуючись у безпечні для навколишнього природного середовища продукти. Приміром, хрестоцвітні рослини є накопичувачами міді, свинцю, нікелю, однорічні рослини здатні поглинати пестициди [10, с. 86].

Одним із видів ремедіації є біоремедіація, при якій очищення та відновлення ґрунтів відбувається за допомогою використання рослин, грибів, бактерій та продуктів їх життєдіяльності [11].

Таким чином, головним напрямом ремедіації є відновлення земель, поліпшення їх стану та продуктивності. Крім цього, ремедіація є більш інноваційним засобом відновлення земель в порівнянні з традиційним – рекультивацією.

Відповідно до ст. 166 Земельного кодексу України [7] рекультивація порушених земель – це комплекс організаційних, технічних і біотехнологічних заходів, спрямованих на відновлення ґрунтового покриву, поліпшення стану та продуктивності порушених земель.

Рекультивації підлягають землі, які зазнали змін у структурі рельєфу, екологічному стані ґрунтів і материнських порід та в гідрологічному режимі внаслідок проведення гірничодобувних, геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт. Рекультивація земельних ділянок здійснюється шляхом пошарового нанесення на малопродуктивні земельні ділянки або ділянки без ґрунтового покриву знятої ґрунтової маси, а в разі потреби і материнської породи в порядку, який забезпечує найбільшу продуктивність рекультивованих земель (ст. 52 Закону України «Про охорону земель») [12].

Як бачимо, рекультивація та ремедіація мають різні методи, утім обидва процеси спрямовані на відновлення земель. Рекультивація, в основному, орієнтована на відновлення продуктивності та придатності земель для господарського використання, тоді як ремедіація фокусується на очищенні земель від забруднювачів для зниження екологічних ризиків. Рекультивація включає механічне відновлення рельєфу (вирівнювання поверхні), відновлення родючого шару ґрунту та зазвичай використовується для відновлення земель після гірничих робіт, будівництва, видобутку корисних копалин, меліоративних робіт.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна констатувати, що ренатуралізація та ремедіація мають самостійне місце в системі заходів забезпечення відновлення земель. На відміну від традиційних засобів відновлення земель (консервація, рекультивація, меліорація) мають більш інноваційний характер застосування та відповідні переваги, а саме: підвищення екологічної безпеки, відновлення природних середовищ, збереження біорізноманіття тощо. Отже, ремедіація та ренатуралізація є новими та прогресивними засобами відновлення земель, які потребують розвитку та законодавчого регулювання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про схвалення Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2021 р. № 1363-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-%D1%80#n17

2. Кулинич П. Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні: моногр. Київ: Логос, 2011. 688 с.
3. Лісова Т.В. Правове забезпечення відновлення земель: теоретичні і практичні проблеми : монографія. Харків: Юрайт, 2020. 396 с.
4. Гавриш Н. С. Правовий режим ґрунтів в Україні: дис. … докт. юрид. наук: 12.00.06 / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2018. С. 223.
5. Місінкевич А. Л. Правове забезпечення рекультивації земель в Україні: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.06 / Київ. нац. ун-т ім.Т. Шевченка. Київ. 2014.
6. Шарапова С.В. Збереження земель лісогосподарського призначення та лісів України: окремі аспекти правового регулювання. *Право і суспільство.* 2022. № 4. С. 259-263.
7. Земельний кодекс України: Закон України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text
8. Голубець М.А. Деякі теоретичні та прикладні аспекти сталого розвитку. Проблеми сталого розвитку України. Київ, 1998. С. 38-47.
9. Воровка В.П. Ренатуралізація як основа середовище стабілізуючого підходу до оптимізації екоінфраструктури (на прикладі Запорізької області). URL: http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/5666/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F_%D0%9A%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0%20%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%B22000.pdf
10. Павлов В. І., Гарнага О. М., Веремеєнко Т. С., Фесіна Ю. Г. Економіка землекористування: навч. посіб. Рівне: НУВГП, 2012. С. 86.
11. Родак Н. Що криється за модним словом біоремедіація, або як біотехнологи бту-центр розробляли способи відновлення ґрунтів, порушених воєнними діями. URL: https://latifundist.com/blog/read/3060-shcho-kriyetsya-za-modnim-slovom-bioremediatsiya-abo-yak-biotehnologi-btu-tsentr-rozroblyali-sposobi-vidnovlennya-gruntiv-porushenih-voyennimi-diyami
12. Про охорону земель: Закон України від 19.06.2003 р. № 962-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15?find=1&text=%D1%80%D0%B5%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F#w1_1

REFERENCES

1. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine on Approval of the Strategy of Environmental Safety and Adaptation to Climate Change for the Period up to 2030 № 1363-r. (2021, October 20). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-%D1%80#n17 [in Ukrainian].
2. Kulynych, P. F. (2011). *Legal Problems of Protection and Use of Agricultural Land in Ukraine*. Kyiv: Lohos [in Ukrainian].
3. Lisova, T.V. (2020). *Legal Support for Land Restoration: Theoretical and Practical Issues.* Kharkiv: Yurait [in Ukrainian].
4. Havrysh, N. S. (2018). *Legal regime of soils in Ukraine*. Doctor's thesis. Odessa: ONTU [in Ukrainian].
5. Misinkevych, A. L. (2014). Legal support for land reclamation in Ukraine. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv: ONTU [in Ukrainian].
6. Sharapova, S.V. (2022). Preservation of forestry lands and forests of Ukraine: certain aspects of legal regulation. *Pravo i suspilstvo,* 4, 259-263 [in Ukrainian].
7. Land Code of Ukraine № 2768-III. (2001, October 25). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text [in Ukrainian].
8. Holubets, M.A. (1998). *Some theoretical and applied aspects of sustainable development. Problems of sustainable development of Ukraine*. Kyiv [in Ukrainian].
9. Vorovka, V.P. Renaturalization as the basis of an environmentally stabilizing approach to optimizing eco-infrastructure (based on the example of Zaporizhzhia region). Retrieved from: http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/5666/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F_%D0%9A%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0%20%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%B22000.pdf [in Ukrainian].
10. Pavlov, V. I., Harnaha, O. M., Veremeienko, T. S. & Fesina, Yu. H. (2012). *Land use economics.* Rivne: NUVHP [in Ukrainian].

11. Rodak, N. What lies behind the buzzword bioremediation, or how biotechnologists at the BTU Center developed ways to restore soils damaged by military operations. Retrieved from: https://latifundist.com/blog/read/3060-shcho-kriyetsya-za-modnim-slovom-bioremediatsiya-abo-yak-biotehnologi-btu-tsentr-rozroblyali-sposobi-vidnovlennya-gruntiv-porushenih-voyennimi-diyami [in Ukrainian].
12. Law of Ukraine on Land Protection № 962-IV. (2003, June 19). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15?find=1&text=%D1%80%D0%B5%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F#w1_1 [in Ukrainian].

SHARAPOVA SVITLANA

PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Land and Agrarian Law of the Yaroslav Mudryi National Law University

RENATURALIZATION AND REMEDIATION IN THE SYSTEM OF MEASURES TO ENSURE LAND RESTORATION

Problem setting. The issue of land protection, which is an important aspect of environmental policy and sustainable development, also requires important attention and concern. Among the main problems in the field of land protection today are the following: soil degradation; land pollution; unsustainable land use; lack of effective land management; decline in soil fertility, etc. All of this demonstrates the negative impact of human economic activity and natural disasters on the quality of land and soil.

Thus, the issue of preserving and restoring the quality of land, as well as the system of measures that facilitates its restoration, remains relevant.

Analysis of recent research and publications. The problems of legal support for the protection and restoration of land were considered in the works of such scholars as: P.F. Kulinich, T.V. Lisova, N.S. Havrysh, A.L. Misinkevich, etc. However, the issue of the system of land restoration measures and their legal support remains relevant and has prospects for further scientific research.

Purpose of the research is to analyze the issues of ensuring the preservation of the quality status of land, its restoration and protection as priority areas of the State land policy.

Article's main body. The article is devoted to the scientific, theoretical and practical analysis of the issue of preserving and restoring the quality of land, as well as to the system of measures that facilitates its restoration. The author emphasizes that one of the main tasks of land protection is to preserve land as an essential component of the environment and a natural resource. The author studies the system of land conservation measures which includes comprehensive actions aimed at restoration, protection and rational use of land resources. The author emphasizes that the main land restoration measures include: reclamation, amelioration, conservation, and consolidation of agricultural land, which are part of a comprehensive land conservation strategy aimed at supporting sustainable development and ensuring environmental safety.

The article examines the peculiarities of environmental restoration and land restoration measures such as renaturalization and remediation. The author emphasizes that by means of renaturalization, land is restored with a view to transforming it into a sustainable ecological system in which organic and inorganic components are inextricably interconnected. It is emphasized that renaturalization is an important tool for sustainable development of land use and protection of both land and the environment, which is aimed at restoring land, natural resources and ecosystems. Land remediation is seen as a process of cleaning and restoring mainly contaminated land to a state that is safe for the environment and human health. It is emphasized that the purpose of remediation is to remove or neutralize pollutants, such as heavy metals, organic compounds, radioactive materials, to restore the territory to its natural or safe use.

Conclusions and prospects for the development. Summarizing the above, it can be stated that renaturalization and remediation have an independent place in the system of land restoration measures. Unlike traditional means of land restoration (conservation, reclamation, land reclamation), remediation and renaturalization have a more innovative nature of application and corresponding benefits, namely, increased environmental safety, restoration of natural environments, conservation of biodiversity, etc. Thus, remediation and renaturalization are new and progressive means of land restoration that require development and legislative regulation.

Key words: land restoration, remediation, renaturalization, conservation, reclamation, land preservation.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Шарапова С. В. Ренатуралізація та ремедіація в системі заходів забезпечення відновлення земель. *Право та інновації.* 2024. № 2 (46). С. 34–38.

ГОРДЄЄВ ВОЛОДИМИР ІВАНОВИЧ
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри земельного та аграрного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID 0000-0002-9572-9659

УДК 349.41
DOI 10.37772/2518-1718-2024-2(46)-6

АКТУАЛЬНІ ПРАВОВІ ПИТАННЯ ОРЕНДИ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Стаття присвячена дослідженню актуальних питань оренди земельних ділянок в сучасних умовах. Автором розглядаються питання щодо правового визначення права оренди земельних ділянок, особливостей поновлення орендних відносин та реалізації орендарями переважного права купівлі земель сільськогосподарського призначення.

Аргументується, що в сучасних умовах поняття права оренди земельних ділянок не відповідає чинному законодавству. Підкреслюється наявність в законодавстві двох правових моделей надання землі на умовах суборенди: перша модель вимагає обов'язково отримання згоди власника, а друга, навпаки, надає право орендарю самостійно вирішувати питання суборенди землі. На підставі аналізу законодавства щодо суборенди землі стверджується про наявність у орендаря земельної ділянки обмеженого права розпорядження орендованою земельною ділянкою, а тому пропонується внести відповідні зміни в законодавство.

Констатується про сформованість судової практики щодо поновлення договорів оренди землі та реалізації переважного права орендаря на укладення нового договору оренди. Одночасно пропонується судовим органам при розгляді справ даної категорії зробити додаткові правові висновки з метою правильного застосування норм Закону України «Про оренду землі», так як окремі питання потребують додаткового обговорення та осмислення.

Здійснено узагальнення та аналіз судових рішень Верховного Суду щодо реалізації орендарем переважного права купівлі земельних ділянок сільськогосподарського призначення. У роботі зроблений висновок, що основні правові позиції застосування ст. 130-1 ЗК України вже знайшли свої відображення в постановах Верховного Суду. На другому етапі обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення основним питанням для судових органів повинна бути поведінка суб'єктів при реалізації процедури відчуження земельної ділянки. Констатується обов'язковість належного виконання власниками земельних ділянок, орендарями, нотаріусами, а також іншими суб'єктами вимог ст.130-1 ЗК України щодо забезпечення реалізації орендарем переважного права купівлі земельних ділянок сільськогосподарського призначення.

Ключові слова: право оренди землі, суборенда земельної ділянки, поновлення договору оренди, переважне право орендаря, передача переважного права, земельний спір, практика Верховного Суду.

Постановка проблеми. В умовах ринкового обігу земель земельне законодавство поступово змінюється та удосконалюється. Незважаючи на появу таких видів користування землею, як емфітевзис і суперфіцій оренда земель залишається основним видом використання земельних ділянок. Між тим в останній час з'явились норми, які детальне регулюють суборенду земельних ділянок, передбачають особливості поновлення і реалізацію переважного права орендаря на укладання договору оренди землі, а також закріпляють переважне права орендаря земельної ділянки купівлі земельних ділянок сільськогосподарського призначення. Тому звертаємо особливу увагу на окремі правові питання договірного використання земель на умовах оренди з метою подальшого удосконалення земельного законодавства України.

Метою статті є дослідження та обґрунтування комплексу актуальних питань оренди земельних ділянок в сучасних умовах з урахуванням змін у чинному законодавстві України, виявлення складних і неоднозначних питань у судовій практиці Верховного Суду щодо розгляду земельних спорів відносно оренди землі, надання пропозицій щодо удосконалення земельного законодавства в цьому напрямку, а також розробка пропозицій, які забезпечують однакове застосування судовими органами норм земельного законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні питання використання землі на умовах орен-

© Гордєєв В. І., 2024

ди в період ринкового обігу земельних ділянок були в центрі уваги таких науковців, як В.І. Андрейцев, Р.М. Гнідан, Н.В. Ільків, І.І. Каракаш, П.Ф. Кулинич, Н.Р. Кобецька, А.М. Мірошниченко, М.В. Шульга та ін. Також окремі проблеми оренди земельних ділянок розглядали: О.В. Борденюк, М.С. Костюченко, Л.В. Лейба, Л.Р. Міськевич та ін. Водночас з урахуванням законодавчих змін в законодавстві питання щодо правового визначення права оренди земельних ділянок, особливостей поновлення орендних відносин та реалізації орендарями переважного права купівлі земель сільськогосподарського призначення залишились без теоретичного та практичного вивчення та висвітлення.

Виклад основного матеріалу. Першим актуальним питанням залишається правове визначення права оренди земельної ділянки. Відповідно до ст. 93 ЗК України [1] та ст. 1 Закону України «Про оренду землі» [2] право оренди земельної ділянки – це засноване на договорі строкове платне володіння і користування земельною ділянкою, необхідною орендареві для провадження підприємницької та іншої діяльності. Між тим в останніх публікаціях щодо вказаної тематики пропонується розглядати договір оренди землі як правочин, за яким одна сторона передає іншої тільки користування земельною ділянкою [3, с. 209].

Аналіз правового визначення права оренди землі надає змогу стверджувати, що орендарю належать дві правомочності: володіння і користування. Проте, на нашу думку, таке поняття права оренди земельних ділянок в сучасних умовах не відповідає чинному земельному законодавству, так як на протязі останніх років воно зазнало істотних змін. З теоретичної точки зору виникло питання щодо можливості тлумачення права оренди землі в широкому розумінні, яке включає в себе і право розпорядження земельною ділянкою, яке має обмежений характер.

Розглядаючи це питання, в першу чергу, потрібно звернутися до правового регулювання суборенди землі. В літературі підкреслювалось, що зараз при суборенді земельних ділянок існують дві правові моделі реалізації надання землі на цьому титулі: перша модель вимагає обов'язково отримання згоди власника, а друга, навпаки, надає право орендарю самостійно вирішувати питання суборенди землі [4, с.149-151].

При реалізації першої моделі надання земельної ділянки в суборенду здійснюється за згодою власника землі (орендодавця). Наприклад, відповідно до ст. 8 Закону України «Про оренду землі» [2] орендована земельна ділянка або її частина може передаватися орендарем у суборенду без зміни цільового призначення, якщо це передбачено договором оренди або за письмовою згодою орендодавця (крім випадків, визначених законом). У разі ненадання відповіді на пропозицію орендаря щодо отримання згоди на надання земельної ділянки, дії орендодавця потрібно розглядати як реалізація принципу «мовчазної згоди». Варто зазначати, що в юридичній літературі вже аргументувалось, що право землекористування як правовий титул відповідає певній сукупності повноважень щодо земельної ділянки і включає користування та, у певних випадках, володіння та обмеженого права розпорядження нею (наприклад, шляхом надання земельної ділянки в суборенду) [5, с. 220].

Проте на нашу думку, в цьому випадку (перша правова модель) орендарю не належить правомочність розпорядження земельною ділянкою, так як виключно власник визначає можливість реалізації права розпорядження земельною ділянкою (у тому разі і шляхом мовчазної згоди).

Друга правова модель суборенди землі закріплюється при реалізації права оренди земельними ділянками, розташованими у масиві земель сільськогосподарського призначення. Відповідно до ЗК України власники та орендарі таких земельних ділянок на період дії договору оренди можуть обмінюватися належними їм правами користування земельними ділянками шляхом взаємного укладання між ними договорів оренди, суборенди відповідних ділянок. При цьому укладення договору суборенди не потребує згоди орендодавця, а орендар залишається відповідальним перед орендодавцем за виконання договору оренди (ст. 37-1 ЗК України) [1].

Одночасно ст.93 ЗК України передбачає, якщо орендарем земельної ділянки є ініціатор створення індустріального парку, така земельна ділянка або її частини передаються ним у суборенду учасникам індустріального парку відповідно до земельного законодавства України без попереднього погодження з орендодавцем, якщо це не суперечить договору оренди такої земельної ділянки [1].

Таким чином, аналіз земельного законодавства щодо суборенди землі дозволяє стверджувати, що в сучасних умовах орендарю земельної ділянки також належить і право розпорядження, яке має обмежений характер.

По-друге, залишаються актуальними питання реалізації переважного права орендаря на поновлення договорів оренди земельних ділянок. Верховний Суд на протязі останніх п'яти років прийняв велику кількість правових позицій щодо вирішення проблем застосування правових норм ст. 33 Закону України «Про оренду землі» [2]. При цьому при вирішенні спору підлягало застосуванню земельне законодавство на час звернення орендаря до суду.

Між тим прийнятий Закон України від 05 грудня 2019 № 340-IX «Про внесення змін до деяких зако-

нодавчих актів України щодо протидії рейдерству» [6], істотно змінив правовий підхід щодо поновлення орендних відносин. На сьогодні законодавством чітко розмежовується зміст понять «поновлення договору оренди землі» та «переважне право орендаря на укладення договору оренди землі на новий строк». Стаття 33 Закону України «Про оренду землі» викладена у новій редакції, яка регулює укладення договору оренди землі на новий строк в порядку реалізації переважного права орендаря [2]. Одночасно приписи цієї статті не підлягають застосуванню до поновлення договорів оренди землі, так як ці питання регулюються ст. 126-1 ЗК України [1] та ст. 32-2 Закону України « Про оренду землі» [2].

Крім того розділ ІХ «Перехідні положення» Закону України «Про оренду землі» від 06.10.1998 р. № 161-XIV [6] доповнено абзацем четвертим, який передбачає, що поновлення договорів оренди землі, укладених до набрання чинності зазначеним Законом, здійснюється на умовах, визначених такими договорами, за правилами, чинними на момент їх укладення. Аналіз правових позицій Верховного Суду показує неоднозначність вирішення цих питань, а тому не випадково Верховний Суд в 2023 році передав справу № 906/1314/21 на розгляд палати Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду [7].

При розгляді вказаної справи Верховний Суд у постанові від 23 листопаду 2023 р. дійшов наступних висновків: 1. Зміст поняття «поновлення договору оренди», про яке йдеться в абз. 4 розд. ІХ «Перехідні положення» Закону України «Про оренду землі», базується саме на положеннях ст. 126-1 ЗК України, що пов'язує можливість поновлення існуючого договору з наявністю в цьому договорі обов'язкової умови про його поновлення. 2. Поняття «поновлення договору оренди», про яке йдеться в абз. 4 розд. ІХ «Перехідні положення» Закону України «Про оренду землі», та поняття «поновлення договору оренди», яке містилося в Законі України «Про оренду землі» в попередній редакції, є змістовно різними [7].

Отже, Верховний Суд акцентував увагу на те, шо відсутні окремі норми права, які чітко розмежовують застосування норм права щодо «поновлення договорів оренди», так як зміст цього терміну істотно відрізняється в залежності від редакції ст. 33 Закону України «Про оренду землі». На вказані обставини в літературі вже зверталася увага та додатково підкреслювалось, що законодавець не дає визначення понять «поновлення» та «пролонгація», і не вважає їх тотожними, про що свідчить установлення різних процедур для їх реалізації [8, с. 174].

Одночасно потрібно зазначати, що реалізація переважного права орендаря на укладення договору оренди на новий строк відповідно до старої редакції ст. 33 Закону України «Про оренду землі» передбачала направлення на адресу орендодавця проекту додаткової угоди, а чинна вказує про необхідність надсилання проекту договору оренди землі. На жаль, це питання окремо не вирішено Верховним Судом. Суд касаційної інстанції тільки обґрунтував, що вказівка на проект правочину щодо продовження орендних правовідносин як на додаткову угоду чи на додатковий договір не впливає на суть наявного волевиявлення орендаря на продовження орендних правовідносин (п.6.42 постанови). На наш погляд, проект додаткової угоди та проект договору оренди різні документи з правової точки зору. Верховний Суд вже неодноразово звертав увагу на обов'язковість надсилання з листом-пропозицією відповідного документу. Крім того, при розгляді вказаної справи не було єдності суддів Верховного Суду, а тому висловлена окрема думка щодо цього питання [9].

По-третє, існують проблеми щодо застосування ст.130-1 ЗК України [1], яка закріплює, що орендарі земельних ділянок сільськогосподарського призначення мають переважне право купівлі таких ділянок та належить до суб'єктів другої черги. Орендар може реалізувати таке право у разі відсутності суб'єкта переважного права першої черги або відмови суб'єкта першої черги від реалізації такого права. Також в законодавстві закріплюється складна процедура реалізації переважного права купівлі земельної ділянки сільськогосподарського призначення та можливість передачі цього права іншій особі, яка відповідно до закону може набути у власність таку земельну ділянку.

З часу скасування мораторію щодо продажу земельних ділянок сільськогосподарського призначення судова практика Верховного Суду відносно реалізації переважного права орендаря купівлі земельної ділянки, передачі цього права іншої особи та застосування належних способів захисту прав орендаря поступово формується. Акцентуємо особливу увагу на наступні правові висновки Верховного Суду, які забезпечують однакове застосування ст. 130-1 ЗК України.

Так, в постанові Верховного Суду від 16 жовтня 2023 р. у справі № 526/2909/21 підкреслюється, що позивачем не передано переважне право фізичній особі, оскільки він не здійснив заходів щодо державної реєстрації передачі переважного права на купівлю земельної ділянки у порядку, передбаченому для державної реєстрації обтяжень речових прав на земельні ділянки, та не повідомив про це власника земельної ділянки протягом трьох робочих днів з дня державної реєстрації переходу такого права [10]. Отже, порушення з боку позивача (орендаря) процедури передачі переважного права є підставою для відмови в задоволенні позову.

В постанові від 04 жовтня 2023 р. у справі № 526/2910/21 Верховний Суд акцентує увагу, що належний та ефективний спосіб захисту порушених земельних прав у разі продажу земельної ділянки сільськогосподарського призначення з порушенням переважного права її купівлі є право пред'явити до суду позов про переведення на нього прав та обов`язків покупця в порядку, визначеному частиною четвертою статті 130-1 цього Кодексу. В свою чергу подання позову про визнання договору купівлі-продажу земельної ділянки недійсним є неефективним способом захисту порушеного переважного права орендаря [11].

Також потрібно погодитись з правовим висновком Верховного Суду щодо неможливості задоволення позовної вимоги юридичної особи, яка звернулась до суду в 2022 році з вимогою про «переведення прав та обов`язків покупця з 1 січня 2024 року», оскільки вона спрямована на захист права позивача на майбутнє і такий спосіб захисту не передбачений ЦК України та ЗК України [12]. Переведення спеціальних прав та обов`язків покупця за договором купівлі-продажу земельної ділянки до 01.01.2024 р. передбачалось виключно для громадян України.

Верховний Суд, розглядаючи справу № 678/1309/22, залишив касаційну скаргу без задоволення, так як не було встановлено порушення порядку продажу земельних ділянок сільськогосподарського призначення. Суди дійшли правильного висновку про відсутність підстав для переведення прав та обов`язків покупця на позивача, так як орендар земельної ділянки після отримання вказаних повідомлень протягом місяця не скористався своїм переважним правом на купівлю земельних ділянок у орендодавця та не повідомив належним чином нотаріуса про своє бажання скористатися переважним правом [13]. На наш погляд, в цьому випадку орендар фактично відмовився від свого переважного права купівлі земельних ділянок, а відповідно власник мав право укладати договори купівлі-продажу земельних ділянок з третьою особою.

Висновки. Аналіз прав орендаря земельної ділянки надає змогу стверджувати, що чинне земельне законодавство поступово в умовах ринкових відносин дозволяє орендарям здійснювати обмежене право розпорядження орендованою земельною ділянкою. Тому, на наш погляд, потрібно внести зміни в законодавство України щодо правового визначення права оренди земельної ділянки з урахуванням останніх змін в земельному законодавстві. Орендарю належить право володіння, користування та обмежене законодавством право розпорядження земельною ділянкою.

Судова практика щодо земельних спорів відносно поновлення договорів оренди землі та реалізації переважного права на укладення нового договору оренди фактично вже сформувалась. Проте на практиці серед судій Верховного Суду немає єдності. Крім того, виникають окремі питання, які потребують додаткового обговорення та осмислення. Отже, судовим органам при розгляді справ даної категорії потрібно зробити додаткові правові висновки з метою правильного застосування правових норм ст. 33 та Перехідних положень Закону України «Про оренду землі».

Практика Верховного Суду щодо застосування ст.130-1 ЗК України поступово формується. Основні правові позиції вже знайшли свої відображення в постановах суду касаційної інстанції. З першого січня 2024 року почався другий етап обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення. Він дозволяє юридичним особам, створеним за законодавством України, бути покупцем земельних ділянок сільськогосподарського призначення.

Тому, на наш погляд, основним питанням для судових органів повинна бути поведінка суб'єктів при реалізації процедури відчуження земельної ділянки. Власники земельних ділянок, орендарі, нотаріуси, а також інші суб'єкти зобов'язані належним чином виконувати вимоги ст.130-1 ЗК України щодо забезпечення реалізації орендарем переважного права купівлі земельних ділянок сільськогосподарського призначення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text.
2. Про оренду землі: Закон України від 06.10.1998 р. № 161-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14#Text .
3. Борденюк О.В. Договір оренди землі в умовах воєнного часу. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2023. №3. С. 205–209. URL: http://journal-appuzhnu.edu. ua/article/view/ 284698/278788.
4. Гордєєв В.І. Щодо правового визначення оренди земельної ділянки. *Пріоритетні напрями розвитку аграрного, земельного та екологічного права в сучасних умовах* : матеріали круглого столу, присвяч. 100річчю від дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України Шелестова В. С. / за заг. ред. А. П. Гетьмана; М-во освіти і науки України; НАПрН України; Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого. Харків, Право. 2024. С. 147-152.
5. Мірошниченко А.М. Земельне право України: підручник. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2011. 678 с.

6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії рейдерству: Закон України від 05.12.2019 р. № 340-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/340-20#Text.
7. Постанова Верховного Суду від 23.11.2023 у справі № 906/1314/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115746281.
8. Лейба Л.В. Переважне право на укладання договору оренди землі на новий строк: правові гарантії реалізації. *Актуальні правові проблеми земельних, аграрних та екологічних відносин в умовах сучасної земельної реформи* : зб. матер. наук.-практич. конф. (м. Харків, 22 травня 2020 р.) / за ред. А.П. Гетьмана та М.В. Шульги. Харків. Юрайт. 2020. С.173-177.
9. Окрема думка суддів Верховного Суду від 23.11.2023 у справі № 906/1314/21 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116203705.
10. Постанова Верховного Суду від 16.10. 2023 у справі № 526/2909/21 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114292052.
11. Постанова Верховного Суду від 04.10.2023 у справі № 526/2910/21 URL: https://reyestr.court.gov.ua / Review/113967359.
12. Постанова Верховного Суду від 30.05. 2023 у справі № 130/3560/21 URL: https://reyestr.court. gov.ua/Review/111460224.
13. Постанова Верховного Суду від 23.01. 2024 у справі № 678/1309/22 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116574841.

REFERENCES

1. Land Code of Ukraine No. 2768-III (2001. October 25). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text [in Ukrainian].
2. On land lease: Law of Ukraine No. 161-XIV (1998. October 6). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14#Text [in Ukrainian].
3. Bordenyuk, O.V. (2023). Land lease agreement in wartime conditions. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*, *3*, 205–209 Retrieved from: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/ view/284698/278788 [in Ukrainian].
4. Hordyeyev, V.I. (2024). Regarding the legal definition of land lease. *Priorytetni napriamy rozvytku ahrarnoho, zemelnoho ta ekolohichnoho prava v suchasnykh umovakh: Proceedings of the round table* (pp. 147-152). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
5. Miroshnychenko, A.M. (2011). *Land law of Ukraine*. Kyyiv: Alerta. TSUL [in Ukrainian].
6. On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding countering raiding: Law of Ukraine No. 340-IX (2019. December 5). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/340-20#Text [in Ukrainian].
7. Resolution of the Supreme Court dated 23.11.2023 in case No. 906/1314/21. Retrieved from: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115746281 [in Ukrainian].
8. Leyba, L.V. (2020). Preferential right to enter into a land lease agreement for a new term: legal guarantees of implementation. *Aktualni pravovi problemy zemelnykh, ahrarnykh ta ekolohichnykh vidnosyn v umovakh suchasnoi zemelnoi reformy: Proceedings of the Scientific and Practical conference* (pp 173-177). Kharkiv, Yurayt [in Ukrainian].
9. Separate opinion of the judges of the Supreme Court dated 23.11.2023 in case No. 906/1314/21. Retrieved from: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116203705 [in Ukrainian].
10. Resolution of the Supreme Court dated 16.10.2023 in case No. 526/2909/21. Retrieved from: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114292052 [in Ukrainian].
11. Resolution of the Supreme Court dated 04.10.2023 in case No. 526/2910/21. Retrieved from: https://reyestr.court.gov.ua /Review/113967359 [in Ukrainian].
12. Resolution of the Supreme Court dated 30.05.2023 in case No. 130/3560/21. Retrieved from: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111460224 [in Ukrainian].
13. Resolution of the Supreme Court dated 23.01.2024 in case No. 678/1309/22. Retrieved from: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116574841 [in Ukrainian].

HORDIEIEV VOLODYMYR

PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Land and Agrarian of the Yaroslav Mudryi National Law University

CURRENT LEGAL ISSUES OF LAND LEASE IN MODERN CONDITIONS

Problem setting. In the context of land market turnover, land legislation is gradually changing and improving. Despite the emergence of such types of land use such as emphyteusis and superficies land lease remains the main type of land use. Meanwhile, recently, there have been rules that regulate in detail regulating the sublease of land plots in detail, provide for the specifics of renewal and exercise of the lessee's preemptive right to entering into a land lease agreement, as well as establish the lessee's pre-emptive right to purchase land plots for agricultural purposes. agricultural land plots. Therefore, we pay special attention to certain legal issues of contractual land use under lease with a view to further improving of the land legislation of Ukraine.

Purpose of the research is to study and substantiate a set of pertinent issues related to the leasing of land plots in contemporary conditions. It seeks to identify complex and ambiguous issues within the judicial practice of the Supreme Court and to provide recommendations for the improvement of land legislation in this area.

Analysis of recent researches and publications. The theoretical issues surrounding land use under lease conditions during the period of market circulation of land plots, as well as the specificities of the emergence, alteration, termination, and renewal of lease relations, have been central to the work of scholars such as V.I. Andreitsev, R.M. Hnidan, N.V. Ilkiv, I.I. Karakash, P.F. Kulynych, N.R. Kobetska, A.M. Miroshnychenko, M.V. Shulha, and others. However, issues concerning the legal definition of the right to lease land plots, the peculiarities of renewing lease relations in contemporary conditions, and the exercise of pre-emptive rights by lessees to purchase agricultural land have remained insufficiently studied and addressed both theoretically and practically.

Article's **main body.** The first topical issue is the legal definition of the right to lease a land plot. The lessee has two powers: possession and use. Meanwhile, this concept of the right to lease land plots does not correspond to the current legislation in the contemporary conditions.

In the literature, it has been emphasized that there are currently two legal models for implementing the sublease of land plots: the first model requires the mandatory consent of the owner, while the second grants the lessee the right to independently decide on the sublease of the land.

The second legal model of land sublease is affirmed in the context of leasing land plots located within agricultural land arrays and does not require the consent of the lessor. The initiator of the industrial park also has the right to sublease the land plot or its parts without prior approval of the lessor. Thus, the analysis of the land legislation on land sublease allows us to assert that, in contemporary conditions, the lessee of a land plot also holds the right of disposition, which is limited.

Secondly, the issues related to the exercise of the lessee's preemptive right to renew land lease agreements remain relevant. Currently, the law clearly distinguishes between the concepts of "renewal of a land lease agreement" and "the lessee's preemptive right to enter into a land lease agreement for a new term". The Supreme Court emphasizes that the lack of distinct legal provisions that clearly differentiate the application of laws regarding the "renewal of a land lease agreement", as the meaning of this term significantly varies depending on the version of Article 33 of the Law of Ukraine "On Land Lease." Moreover, it is important to note that according to the previous version of Article 33 of the Law of Ukraine "On Land Lease", it was required to send a draft additional agreement to the lessor, while the current version stipulates the necessity of sending a draft land lease agreement. Unfortunately, this issue has not been separately resolved by the Supreme Court.

Thirdly, there are problems with the application of Article 130-1 of the Land Code of Ukraine, which stipulates that tenants of agricultural land plots have a preemptive right to purchase such plots and are second priority. The legislation also sets out the procedure for exercising the preemptive right to purchase agricultural land and the possibility of transferring this right to another person. The case law of the Supreme Court regarding the exercise of the lessee's preemptive right to purchase a land plot, transfer of this right to another person and application of appropriate remedies to protect the lessee's rights is gradually being formed. The author analyzes the legal opinions of the Supreme Court which ensure uniform application of Article 130-1 of the Land Code of Ukraine.

Conclusions and prospects for the development. The current land legislation allows tenants to exercise a limited right to dispose of the leased land plot, and therefore they have the right to own, use and dispose of the land plot limited by the rules. Ukrainian legislation needs to be amended to provide a legal definition of the right to lease a land plot.

The court practice regarding the renewal of land lease agreements and the exercise of the preemptive right to enter into a new lease agreement has actually already been formed. Meanwhile, certain issues require additional discussion and reflection. Thus, the judicial authorities need to adopt additional legal opinions in order to correctly apply the legal provisions of Article 33 and the Transitional Provisions of the Law of Ukraine "On Land Lease".

The Supreme Court is gradually developing the practice of applying Article 130-1 of the Land Code of Ukraine. Therefore, in our opinion, the main issue of judicial practice in the future should be the proper implementation by land

owners, tenants, notaries, and other entities of the requirements of Article 130-1 of the Land Code of Ukraine to ensure the exercise by the tenant of the preemptive right to purchase agricultural land.

Key words: land dispute, land lease right, lessee's preemptive right, renewal of a lease agreement, sublease of a land plot, Supreme Court practice, transfer of preemptive right.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Гордєєв В. І. Актуальні правові питання оренди земельних ділянок в сучасних умовах. *Право та інновації.* 2024. № 2 (46). С. 39–45.

БАТИГІНА ОЛЕНА МИХАЙЛІВНА
кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри конституційного, адміністративного, екологічного та трудового права Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID 0000-0002-7245-9369

КУПЧЕНЯ ЛІДІЯ ІВАНІВНА
кандидатка юридичних наук, доцентка кафедри підприємництва і права Полтавського державного аграрного університету
ORCID 0000-0003-4504-8158

УДК [349.42:338.43](477)“364”
DOI 10.37772/2518-1718-2024-2(46)-7

АГРАРНІ НОТИ ЯК НОВИЙ ПРАВОВИЙ ІНСТРУМЕНТ ЗАЛУЧЕННЯ КОШТІВ У СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО УКРАЇНИ

У статті проведено комплексний аналіз законодавчих ініціатив у сфері державної підтримки сільського господарства України в умовах воєнного стану. Наведено перелік традиційних заходів державної підтримки сільського господарства. Далі проаналізовано наукову літературу щодо ефективності їх застосування у довоєнний час. Аргументовано доцільність застосування в умовах проголошення воєнного стану в Україні таких заходів державної підтримки, що не потребують фінансування з державного та місцевих бюджетів. Розглянуто важливі аспекти вдосконалення законодавства та практичні аспекти системи впровадження аграрних нот, для чого проведено детальний аналіз норм прийнятого 22 лютого 2024 року Закону України «Про аграрні ноти». Розкрито визначення терміну «аграрні ноти», його сутність та види як неемісійного цінного паперу. Проведено порівняння правового режиму використання аграрних нот та аграрних розписок. Виділено ключові положення законодавства, спрямовані на забезпечення застосування аграрних нот для залучення коштів у сільське господарство України. Окрім того, у статті розкрито сутність системи кредитування сільського господарства в Україні загалом. Для цього висвітлені ключові аспекти державної підтримки сільського господарства, вказано на прогалини в законодавстві та надано авторські пропозиції щодо їх усунення. Результати дослідження дозволяють зробити висновок про доцільність розроблення ефективного механізму використання аграрних нот та узгодження законодавства у сфері реалізації Закону України «Про аграрні ноти» та Закону України «Про виконавче провадження» в частині появи аграрних нот як відповідного виконавчого документу. Проаналізовано механізм формування спеціальної виписки з Реєстру аграрних нот та особливості стягнення за аграрною нотою. У статті наголошено, що застосування аграрних нот в Україні в умовах воєнного стану є перспективним за умови запровадження ефективного механізму стягнення за невиконаними аграрними нотами. У результаті дослідження встановлено, що до набуття чинності Законом України «Про аграрні ноти» необхідно забезпечити його виконання через систему підзаконних нормативно-правових актів.

Ключові слова: аграрні ноти, аграрна розписка, воєнний стан, державна підтримка сільського господарства, цінні папери.

Постановка проблеми. Українська реальність нині така, що пошук нових засобів регулювання основоположних суспільних відносин є необхідністю, а не доцільністю. Особливо в таких важливих сферах, як створення благ, життєво необхідних людині, як-то чистої води та безпечних продуктів харчування. Очевидно, що неспроможність забезпечити себе та свою сім’ю корисними продуктами загрожує хворобами та зниженням працездатності. Разом з тим в державі, що перебуває у стані війни уже тривалий час, пересічному громадянину проблематично впоратись з цим самотужки. З іншого боку, забезпеченість найважливішим напряму залежить від державної підтримки тих суб’єктів правовідносин, що

 © Батигіна О. М., Купченя Л. І., 2024

це найважливіше створюють, а саме виробників сільськогосподарської продукції. Положення чинного законодавства сфері державної підтримки сільського господарства потребують доповнення новими інструментами, оскільки воєнними діями завдається пряма шкода як землям – базису сільськогосподарського виробництва, так і усім тим ресурсам, що задіяні в процесі виробництва сільськогосподарської продукції. У зв'язку із зазначеним, актуалізується питання пошуку нових інструментів державної підтримки, зокрема в частині залучення фінансових ресурсів у сільське господарство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правове унормування державної підтримки сільськогосподарських виробників, у тому числі й фінансовими інструментами, дослідили у своїх працях О.В. Білінська, О.В. Гафурова, Х.А. Григор'єва, О.В. Дмитрик, В.П. Жушман, В.М. Єрмоленко, Т.О. Коваленко, Г.С. Корнієнко, Т.В. Курман, С.І. Марченко, В.В. Панченко, М.Ю. Покальчук, І.П. Сафонов, А.М. Статівка, П.Ю. Шведенко, В.Ю. Уркевич та інші. Разом з тим потреби воєнного часу потребують доповнення існуючих заходів державної підтримки новими, що будуть ефективними у нинішніх соціально-економічних умовах.

Метою статті є дослідження правових основ такого нового інструменту залучення фінансових ресурсів у сільське господарство, як аграрні ноти з визначенням його місця у системі уже існуючих інструментів державної підтримки аграріїв.

Виклад основного матеріалу. Щодо державної підтримки сільського господарства проф. Т.В. Курман справедливо зауважує, що певні заходи фінансової підтримки, запроваджені у довоєнний період, абсолютно не відповідають реаліям і потребам воєнного стану, а реалізація деяких з них на практиці надмірно ускладнена або неможлива. Так, значні проблеми аграріїв у сфері фінансової підтримки під час воєнного стану пов'язані з блокуванням податкових накладних, релокацією агробізнесу, втратою документів, невизначеністю переліку територій, на яких ведуться бойові дії чи які тимчасово окуповані, переміщенням податкових органів з таких та ін. [1, с. 286].

Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» прийнятий ще 24 червня 2004 р. За час своєї чинності з нього було виключено основні заходи державної підтримки, залишився розділ 4 «Інші види підтримки виробників сільськогосподарської продукції та аграрного ринку». При цьому з формальної точки зору не зрозуміло, як можуть визначатись «інші види», якщо окрім них у коментованому Законі ніяких не передбачено. Ст. 13 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» передбачає фінансову підтримку суб'єктів господарювання агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів та компенсації лізингових платежів; ст. 13-1 – додаткову фінансову підтримку сімейних фермерських господарств. Далі розділ 5 місить норми щодо бюджетної тваринницької дотації, розділ 6 – бюджетної дотації для розвитку сільськогосподарських товаровиробників та стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції; часткової компенсації витрат виробників плодів, ягід, винограду, хмелю та аквакультури; бюджетної дотації для відновлення переданих у власність організацій водокористувачів насосних станцій; виділення бюджетних субсидій [2]. Перелічені інструменти потребують, щоб у державному бюджеті були визначені кошти на їх застосування. Разом з тим війна виставляє пріоритети по-іншому.

Щодо згаданого вище механізму здешевлення кредитів у спеціальній літературі переконливо аргументовано, що в Україні відсутня нормативна база регулювання пільгового кредитування, який включав би обов'язкові випадки такого кредитування та відповідальність за порушення цих приписів. Також зазначається, що в нашій країні підтримка надається переважно великим аграрним підприємствам. В той же самий час, ферми виробляють таку ж або навіть більшу кількість сільськогосподарської продукції, однак отримують менше допомоги, ніж великі підприємства. Окрім кредитування, не вистачає субсидій, розширеної підтримки аграрної інфраструктури [3]. Також вчені наголошують, що є потреба в суттєвому оновленні концептуальних підходів до системи гарантування кредитів як ефективного механізму державної підтримки сільського господарства [4, с. 85].

Саме тому привертає до себе увагу перспективність залучення фінансових ресурсів у сільське господарство не з бюджетів, а з допомогою такого нового інструменту, як аграрні ноти. Відповідний Закон України «Про аграрні ноти» було прийнято 22 лютого 2024 року із відстроченням набрання чинності більшості його положень до 1 січня 2025 року [5], оскільки потрібно розробити відповідні реєстри та програмний супровід. Цим Законом передбачено внесення змін до Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» [6] щодо такого нового неемісійного цінного паперу, як аграрна нота.

Слід нагадати, що Закон України «Про аграрні ноти» з'явився в розвиток існуючого Проєкту Міжнародної фінансової корпорації (IFC) в партнерстві з Швейцарською Конфедерацією «Розвиток доступу агросектору України до ринків капіталу», з метою сучасного розвитку аграрних ринків капіталу в Україні, покращення доступу аграріїв до фінансових потоків, зокрема модернізації аграрних розписок [7].

На цей час, аграрна нота визначена як неемісійний цінний папір, що посвідчує безумовне зобов'язання боржника, забезпечене заставою, здійснити поставку сільськогосподарської продукції або сплатити грошові кошти кредитору відповідно до умов, визначених таким цінним папером. Аграрні ноти можуть бути обмежено оборотоздатними (обіг яких обмежений), частково обмежено оборотоздатними (обіг яких частково обмежений) або необмеженими в обороті (перебувати у вільному обігу) [5]. Класифікація аграрних нот за ступенем оборотоздатності, визначена у ч. 2 ст. 5 Закону України «Про аграрні ноти», сприяла зміні усталеного поділу цінних паперів, визначеного у ч.7 ст.8 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки». Тепер поділ цінних паперів за ступенем оборотоздатності за вищевказаним законом виглядає наступним чином: можуть бути не обмежені в обороті або обмежено оборотоздатні.

Сутність поняття краще розуміється через аналіз його різновидів. Так, за змістом зобов'язання боржника аграрні ноти поділяються на товарні аграрні ноти та фінансові аграрні ноти. Товарною аграрною нотою є аграрна нота, що посвідчує безумовне зобов'язання боржника здійснити поставку узгодженої сільськогосподарської продукції, якість, кількість, місце та строк поставки якої визначені такою нотою [5]. Тобто, з допомогою цього фінансового інструмента може отримати кошти сільськогосподарський виробник, що ще не має в наявності сільськогосподарської продукції. Так само, фінансова аграрна нота допомагає у вирішенні питання, коли реальних коштів ще немає. Це аграрна нота, що посвідчує безумовне зобов'язання боржника сплатити грошову суму, розмір якої може бути фіксованим або змінним чи може визначатися за формулою, про яку домовилися боржник і кредитор, з урахуванням ціни на сільськогосподарську продукцію визначеної кількості та якості такої продукції [5].

Усі цінні папери законодавством поділені на групи, то ж важливо визначити місце фінансових та товарних нот серед різноманіття видів. Так, фінансові аграрні ноти можемо віднести до боргових цінних паперів. Товарні аграрні ноти віднесемо до товаророзпорядчих цінних паперів.

Варто наголосити на існуванні попередньо створеного схожого правового інструменту фінансової підтримки аграріїв – аграрні розписки. Їх не варто ототожнювати з аграрними нотами, які можна вважати більш сучасним аналогом аграрних розписок. Також важливо відмітити, що новий Закон «Про аграрні ноти» не поширюється на відносини щодо оформлення, видачі, обігу та виконання традиційних аграрних розписок (ч.3. ст.2 Закону України «Про аграрні ноти»). Вже добре відомі паперові аграрні розписки продовжать використовуватись з метою вигідного доступу сільськогосподарських товаровиробників до кредитних ресурсів. У свою чергу дія Закону України «Про аграрні розписки» не поширюється на відносини щодо аграрних нот [8].

Незважаючи на схожість аграрних нот з аграрними розписками, це абсолютно різні фінансові інструменти, які і надалі можуть використовуватимуться паралельно.

Основними відмінностями аграрних нот від аграрних розписок є:

1. Форма існування:

– аграрні ноти здійснюються у вигляді облікового запису на рахунку в цінних паперах у системі депозитарного обліку цінних паперів в Реєстрі аграрних нот, тобто існують в електронній формі;

– аграрні розписки складаються у паперовій формі.

На нашу думку, форма існування аграрної ноти більш сучасна та зручна для аграріїв.

2. Процедура видачі:

– аграрна нота видається самостійно з особистого е-кабінету в спеціально створеному Реєстрі аграрних нот, без звернення до нотаріусу та сплати за послуги нотаріуса;

– аграрна розписка потребує звернення до нотаріусу, спеціального бланку, нотаріального посвідчення та сплати коштів за нотаріальні послуги відповідно. На нашу думку, відміна нотаріального посвідчення сприяє цифровізації процесу швидкої видачі аграрної ноти, знижує витрати аграріїв.

3. Предмет застави:

– аграрна нота передбачає, що виконання зобов'язань може забезпечуватися виключно заставою майбутньої сільськогосподарської продукції, згідно переліку визначеного у групах 01-24 розділів I-IV УКТ ЗЕД. Відповідно предметом застави за аграрними нотами може бути у тому числі і живі тварини, і продукти тваринного походження, і продукти рослинного походження, і продукція первинної переробки тощо. Наголошуємо, що земельні ділянки сільськогосподарського призначення не можуть бути предметом застави за аграрною нотою (ст. 13 Закону України «Про аграрні ноти»). Вартість предмета застави не може бути меншою за розмір зобов'язання за аграрною нотою на день видачі аграрної ноти;

– за аграрними розписками предметом застави може бути майбутній урожай сільськогосподарської продукції. Поняття сільськогосподарської продукції для цілей Закону України «Про аграрні розписки» визначено у ст.1 та зводиться до переліку товарів визначених у групах 01-14 розділів I та II УКТ ЗЕД. Бачимо, що перелік об'єктів застави за аграрними нотами законодавцем визначається більш широко. На

момент видачі аграрної розписки відповідні сільськогосподарські культури вже мають бути посіяними, проте їх урожай ще не зібраний. Якщо така умова не дотримана, то скористатися механізмом кредитування з видачею аграрної розписки не можна [9].

Також відповідно до ч. 5 ст. 3 Закону України «Про аграрні ноти» варто не забувати, що один і той же самий боржник не може одночасно використовувати аграрну розписку і аграрну ноту стосовно одного і того ж самого предмета застави.

4. Учасники відносин:

Щодо аграрних нот, то у законодавстві встановлені суб'єктні обмеження, які відповідають реаліям сьогодення. Зокрема відповідно до статі 4 Закону України «Про аграрні ноти» окремим категоріям заборонено бути учасником таких відносин. Наприклад, юридичним особам, створеним та зареєстрованим відповідно до законодавства держави-агресора. Подібних суб'єктних обмежень для учасників відносин, предметом яких є аграрні розписки не встановлено.

Спільним є те, що правом видавати як аграрні ноти так і аграрні розписки наділені особи, які мають або на праві власності або на праві користування земельну ділянку сільськогосподарського призначення, яку використовують для виробництва сільськогосподарської продукції (ст. 2 Закону України «Про аграрні розписки», ч. 3. ст. 9 Закону України «Про аграрні ноти»).

Одним із останніх нововведень та відмінностей аграрних нот від аграрних розписок, стало впровадження правила, що видавати аграрні ноти також можуть сільськогосподарські кооперативи, навіть не маючи у власності або користуванні земельної ділянки сільськогосподарського призначення. Умовами такої видачі є: 1. наявність у одного із членів такого кооперативу у власності або в користуванні земельної ділянки сільськогосподарського призначення; 2. член сільськогосподарського кооперативу згоден видати аграрну ноту; 3. член сільськогосподарського кооперативу разом із кооперативом несе солідарну відповідальність за зобов'язаннями за такою аграрною нотою.

5. Додаткові гарантії виконання зобов'язання від фінансових установ:

– зобов'язання за аграрними нотами може бути забезпечено гарантією фінансової установи, на підставі договору гарантії, шляхом вчинення відмітки про гарантію в реквізитах аграрної ноти. Інформаційне повідомлення про таку гарантію повинно відображатися в Реєстрі аграрних нот і саме з цього моменту виникає гарантія фінансової установи за фінансовою аграрною нотою;

– зобов'язання за аграрними розписками можуть бути забезпечені порукою фінансової установи, шляхом вчинення у тексті аграрної розписки відповідного напису.

Як бачимо мова йде про схожі, але суттєво відмінні засоби забезпечення виконання зобов'язання.

6. Відповідальність у разі невиконання боржником зобов'язань:

– за аграрною розпискою кредитор має право звернутися до нотаріусу за вчиненням виконавчого напису. Протягом семи днів кредитору гарантується передача предмета застави за аграрною розпискою;

– за аграрною нотою кредитор може отримати виконавчий лист на відповідне стягнення, звернувшись до Реєстру аграрних нот, тобто встановлюється більш автоматизований порядок.

Окремої уваги заслуговує дослідження особливостей забезпечення виконання спеціальної виписки з Реєстру аграрних нот, що відповідно до ст. 22 Закону України «Про аграрні ноти» є виконавчим документом та пред'являється Центральним депозитарієм за розпорядженням кредитора-стягувача до примусового виконання у порядку, визначеному Законом України «Про виконавче провадження» [10]. Слід зауважити, що на цей час в переліку виконавчих документів аграрна нота не передбачена, тож з 1 січня 2025 року є ймовірність, що виконавчі служби виявляться не готовими приймати до негайного виконання спеціальні виписки з Реєстру аграрних нот, що спричинить до зловживань та необхідності виправляти помилки через звернення до суду. Особливо ризикують невеликі сільськогосподарські виробники, що, в першу чергу, потребують залучення небюджетних коштів у своє виробництво.

Слід відмітити документальне оформлення дій виконавця за спеціальною випискою з Реєстру аграрних нот. Так, згідно зі ст. 23 Закону України «Про аграрні ноти» у разі примусового виконання спеціальної виписки з Реєстру аграрних нот передача кредитору предмета застави здійснюється органами або особами, які здійснюють примусове виконання судових рішень, рішень інших органів, про що складається відповідний акт [5]. Тобто виконавчі служби потребують використання вивіреного, затвердженого підзаконним нормативно-правовим актом бланку спеціального акту, що зменшить ризики подальшого оскарження їх дій та затягування процесу виконання за спеціальною випискою з Реєстру аграрних нот.

Висновки. Провівши детальне порівняння правового режиму використання аграрних нот з вже існуючими аграрними розписками, зрозуміло, що аграрні ноти як новий фінансовий інструмент для кредитування сільськогосподарського виробництва в Україні, має низку переваг, зокрема, простіша та дешевша процедура оформлення та обігу, ширше коло учасників, більше можливостей для застави, найсучасніші гарантії надійності та відповідальнос-

ті тощо. Як наслідок є надія на реальне збільшення доступу до кредитів для сільськогосподарських виробників порівняно з існуючою ситуацією. Але, наголошуємо, що перспективними та ефективними аграрні ноти можуть стати лише за умови запровадження реально діючого механізму стягнення за невиконаними аграрними нотами.

Підсумовуючи вищенаведене, слід підкреслити, що позитивним є те, що Закон України «Про аграрні ноти» дає нові можливості для аграріїв додатково залучати ресурси для здійснення статутної діяльності. Незважаючи на всі переваги, які надають аграрні ноти, на нашу думку, також потрібно проводити активну популяризацію нового фінансового інструменти серед виробників сільськогосподарської продукції. На сьогодні такий інструмент, як аграрні ноти поки що не доступний, тому вважаємо, що лише практика застосування норм вищевказаного закону дасть можливість реально оцінити ефективність впроваджених новел. В майбутньому нормативна база має бути скоригована відповідно отриманого учасниками ринку досвіду та судової практики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Курман Т. В. Аграрні відносини у сфері фінансової підтримки агробізнесу: новели і проблеми правового забезпечення в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. №1. С. 283–287. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.45
2. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2024 р. № 1877-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/1877-15?lang=en#Text
3. Shvedenko P. Comparative and legal analysis of foreign experience of credit and state support of agricultural producers. *Management of 21st century: globalization challenges.* Prague, Czech Republic, 2018. pp. 463-468.
4. Starodubtsev A., Bakai, Y. Credit guarantees in Ukraine's agriculture: a development mechanism based on international practices. *Economic Annals-XXI*. 2021. No.188(3-4). pp. 85–97 DOI: https://doi.org/10.21003/ea.V188-10
5. Про аграрні ноти: Закон України від 22.02.2024 р. № 3586-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/3586-20?lang=en#Text [in Ukrainian].
6. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 23.02.2006 р. № 3480-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15/ed20240427?lang=en#Text
7. В Україні офіційно стартував міжнародний проект залучення додаткового фінансування в аграрний сектор: прес-реліз Міністерство економіки України від 03.02.2021. URL: https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=43dd885c-6826-4ce3-bc92-fecae33df86e&title=VUkrainiOfitsiinoStartuvavMizhnarodniiProektZaluchenniaDodatkovogoFinansuvanniaVAgrarniiSektor
8. Про аграрні розписки: Закон України від 06.11.2012 р. No. 5479-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5479-17?lang=en#Text
9. Фірсова Н. В. Проблеми правового регулювання застосування аграрних розписок. *Часопис цивілістики*. 2021. № 41. С. 45–50. https://doi.org/10.32837/chc.v0i41.421
10. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 р. № 1404-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/1404-19?lang=en#Text

REFERENCES

1. Kurman, T. V. (2023). Agrarian relations in the field of financial support of agribusiness: novelties and problems of legal support in the conditions of martial law. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*, *1*, 283–287. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.45 [in Ukrainian].
2. Law of Ukraine On State Support for Agriculture in Ukraine, No. 1877-IV (2004, June 24). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/1877-15?lang=en#Text [in Ukrainian].
3. Shvedenko, P. (2018). Comparative and legal analysis of foreign experience of credit and state support of agricultural producers. *Management of 21st century: globalization challenges*. Prague, Czech Republic, *463-468*.
4. Starodubtsev, A. & Bakai, Y. (2021). Credit guarantees in Ukraine's agriculture: a development mechanism based on international practices. Economic *Annals-XXI*, *188*(3-4), 85–97 DOI: https://doi.org/10.21003/ea.V188-10
5. Law of Ukraine On Agrarian Notes, No. 3586-IX (2024, February 22). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/3586-20?lang=en#Text [in Ukrainian].
6. Law of Ukraine On Securities and Stock Market, No. 3480-IX (2006, February 23) Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15/ed20240427?lang=en#Text [in Ukrainian].
7. The international project of attracting additional financing to the agricultural sector has officially started in Ukraine: press release of the Ministry of Economy of Ukraine. (2017). Retrieved from: https://www.me.gov.ua/News/

Detail?lang=uk-UA&id=43dd885c-6826-4ce3-bc92-fecae33df86e&title=VUkrainiOfitsiinoStartuvavMizhnarodniiProektZaluchenniaDodatkovogoFinansuvanniaVAgrarniiSektor [in Ukrainian].
8. Law of Ukraine On Agrarian Bonds, No. 5479-VI (2012, November 6) Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5479-17?lang=en#Text [in Ukrainian].
9. Firsova, N. V. (2021). Problems of legal regulation of the use of agricultural receipts. *Chasopys tsyvilistyky*, *41*, 45–50 [in Ukrainian]. DOI https://doi.org/10.32837/chc.v0i41.421
10. Law of Ukraine On executive proceedings, No.1404-VIII (2016, June 2) Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/1404-19?lang=en#Text [in Ukrainian].

BATYHINA OLENA

PhD in Law, Associate Professor at the Department of Constitutional, Administrative, Environmental and Labor Law of the Poltava law Institute of Yaroslav Mudryi National Law University

KUPCHENIA LIDIA

PhD in Law, Associate Professor at the Department of Entrepreneurship and Law of the Poltava State Agrarian University

AGRARIAN NOTES AS A NEW LEGAL INSTRUMENT FOR RAISING FUNDS IN UKRAINIAN AGRICULTURE

Problem setting. The Ukrainian reality today is that the search for new means of regulating fundamental social relations is a necessity, not an option. This is especially true in such important areas as the creation of goods that are vital to human life, such as clean water and safe food. Obviously, the inability to provide yourself and your family with healthy food is fraught with illness and reduced ability to work. At the same time, in a country that has been at war for a long time, it is difficult for an ordinary citizen to cope with this on his or her own. On the other hand, the provision of the most important things directly depends on the state support of those subjects of legal relations that create these things, namely agricultural producers. The provisions of the current legislation on state support for agriculture need to be supplemented with new instruments, since military actions cause direct damage to both the land, which is the basis of agricultural production, and all the resources involved in the process of agricultural production. In this regard, the issue of finding new instruments of state support, in particular in terms of attracting financial resources to agriculture, is becoming more relevant.

Analysis of recent researches and publications. The legal regulation of state support for agricultural producers, including financial instruments, was studied in their works by O. Bilinska, O. Gafurova, H. Grigorieva, O. Dmytryk, V. Zhushman, V. Yermolenko, T. Kovalenko, G. S, Kornienko, T.V. Kurman, S.I. Marchenko, V.V. Panchenko, M.Y. Pokalchuk, I.P. Safonov, A.M. Stativka, P.Y. Shvedenko, V.Y. Urkevych and others. At the same time, the needs of wartime require supplementing the existing state support measures with new ones which will be effective in the current socio-economic conditions.

Purpose of the research is to study the legal framework of such a new instrument for attracting financial resources to agriculture as agrarian notes, and to determine its place in the system of existing instruments of state support for agrarians.

Article's main body. The article conducts a comprehensive analysis of legislative initiatives in the sphere of state support for agriculture in Ukraine under martial law conditions. It lists the traditional measures of state support for agriculture and subsequently analyzes scientific literature on their effectiveness during peacetime. The rationale for implementing such state support measures, which do not require funding from state and local budgets, under martial law in Ukraine is argued. Important aspects of legislative improvements and practical aspects of the agrarian notes implementation system are discussed. A detailed analysis of the provisions of the Law of Ukraine «On Agrarian Notes» adopted on February 22, 2024, is conducted. The term agrarian notes, its essence, and types as a non-emission security are defined. A comparison of the legal regimes for the use and circulation of agrarian notes and agrarian receipts is conducted, highlighting their main differences and similarities. Several advantages of agrarian notes are identified, including simpler and cheaper procedures for issuance and circulation, a broader range of participants, more collateral opportunities, the most modern guarantees of reliability and responsibility, etc. Consequently, a conclusion is made about the real possibility of

increasing access to credits for agricultural producers compared to the current situation. Key provisions of legislation aimed at ensuring the use of agrarian notes for attracting funds into Ukraine's agriculture are analyzed. Additionally, the essence of the agricultural credit system in Ukraine is revealed. Key aspects of state support for agriculture are highlighted, legislative gaps are identified, and author proposals for their elimination are provided.

Conclusions and prospects for the development. The research results allow for the conclusion that developing an effective mechanism for using agrarian notes and aligning the legislation for the implementation of the Law of Ukraine «On Agrarian Notes» and the Law of Ukraine «On Enforcement Proceedings» concerning the appearance of agrarian notes as a corresponding enforcement document is advisable. The mechanism for forming a special extract from the Register of Agrarian Notes and the peculiarities of foreclosure on agrarian notes are analyzed. The article emphasizes that the use of agrarian notes in Ukraine under martial law is promising, provided an effective mechanism for foreclosure on unfulfilled agrarian notes is introduced. The study concludes that before the Law of Ukraine «On Agrarian Notes» comes into force, its implementation must be ensured through a system of subordinate regulatory acts to ensure the proper and practical use of the new financial instrument. Subsequently, the legislative framework should be adjusted according to the experience gained by market participants and judicial practice. It is also concluded that active promotion of agrarian notes among agricultural producers is necessary.

Key words: agricultural notes, agrarian receipt, martial law, state support for agriculture, securities.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Батигіна О. М., Купченя Л. І. Аграрні ноти як новий правовий інструмент залучення коштів у сільське господарство України. *Право та інновації.* 2024. № 2 (46). С. 46–52.

КОНДРАТЕНКО ДАРИНА ЮРІЇВНА
кандидат юридичних наук, асистент кафедри земельного та аграрного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID 0000-0001-8197-8032

УДК [349.42:338.439.02](477)“364”
DOI 10.37772/2518-1718-2024-2(46)-8

ПРОДОВОЛЬСТВО ЯК ЗБРОЯ: ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЕННОГО СТАНУ

У статті розглянуто законодавчі зміни щодо продовольчої безпеки які відбулись в Україні за останні декілька років спричинені війною, щодо використання їжі як зброї, що в контексті подій може загрожувати світовій продовольчій системі. Війна має глибокі наслідки для продовольчої безпеки, згідно із зазначеними оновленими даними United Nations у 2030 році від недоїдання страждатимуть 670 млн осіб – це на 78 млн більше, ніж було до пандемії COVID-19.

На сьогодні поширюється і загострюється ще одна криза, яка може вплинути на глобальну динаміку продовольчої безпеки, – це війна в Україні, що здійснила всеосяжний вплив на світові сільськогосподарські ринки у різних аспектах, як експортно-імпортних, виробництво сільськогосподарської продукції на прифронтових територіях, нерозміновані сільськогосподарські поля, підвищення цін в процесі обробітку землі та ін., що безумовно погіршує становище багатьох виробників у галузі продовольчої безпеки та харчування. Також порушення логістичних ланцюгів поставок призводить до підвищення світових цін на зерно, мінеральних та органічних добрив та енергоносіїв, що призводить до дефіциту продовольства та провокуватиме подальшу інфляцію продовольчих цін у світі.

Спричинені ускладнення впливають, наприклад, на реалізацію глобальних цілей The 2030 Agenda for Sustainable Development, що у найближчому майбутньому може надати поштовх до міжнародних та національних законодавчих змін бачення продовольчої безпеки.

Ключові слова: продовольча безпека, продовольче забезпечення, агросфера, сільськогосподарська продукція, доступність населення, якість харчування, продовольча незалежність.

Постановка проблеми. Global Food Security Index, GFSI [1] визначає чотири показники оцінки продовольчої безпеки країн серед яких: цінова доступність (Affordability), фізична доступність/наявність продуктів харчування (Availlability), якість та безпечність (Quality and Safety), а також ресурси і сталий розвиток (Natural Resources and Resilience). На меті кожної держави на сьогодні постає важливе питання щодо підтримання належного рівня продовольчої безпеки, що розуміється як досягнення стану оптимального забезпечення населення країни економічно доступними, якісними і безпечними продуктами харчування. Якщо ж проаналізувати країни за показниками GFSI, то більшість з них не будуть відповідати поставленій меті. В контексті зростання численності населення, кліматичних змін, відсоток голодуючих або відсутність доступності продуктів харчування навіть у розвинених країнах світу, війни сьогодення та інші фактори впливають на забезпечення продовольством. У прийнятих United Nations у 2015 році The 2030 Agenda for Sustainable Development [2] приділено значну увагу саме голоду (ціль № 2).

Більш гостро це питання постає внаслідок збройної агресії рф, яка на сьогодні ускладнює питання продовольчого забезпечення України, спричиняє порушення агровиробничих процесів внаслідок мінування сільськогосподарських полів, пошкодження спецтехніки, знищення тваринницьких ферм, екологічні наслідки, забруднення ґрунтів та ін, що нерозривно пов’язано з реалізацією головної мети держави – підтримка належного рівня продовольчої безпеки.

Мета статті – аналіз законодавства України в частині забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану, визначення основних проблем та формування пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства з урахуванням міжнародно-правового аспекту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правові питання забезпечення продовольчої безпеки в

© Кондратенко Д. Ю., 2024

контексті умов воєнного стану в Україні у своїх роботах розглядали такі вчені, як: О.В. Гафурова, В.М. Єрмоленко, Т.О. Коваленко, Г.С. Корнієнко, Т.В. Курман, М.Ю. Покальчук, Пустовіт Ю.Ю., О.М. Туєва та ін. Ця проблематика не була належним чином висвітлена з урахуванням новітніх законодавчих змін на національному та міжнародному рівнях.

Виклад основного матеріалу. В усьому світі відсутність продовольчої безпеки та недоїдання спричиняють соціальні та політичні заворушення, а також перешкоджають суспільному та економічному розвитку. Напад Росії на Україну зруйнував світові сільськогосподарські ринки та погіршив продовольчу безпеку серед країн, які вже мають справу з тривалим шоком від Covid-19, триваючими наслідками регіональних конфліктів та зростаючим впливом зміни клімату. І хоча зміна клімату обмежує доступ до прісної води, попит на неї зростає в усіх секторах, включаючи сільське господарство, на яке припадає більша частина світового споживання прісної води і яке є найбільшим неточковим джерелом забруднення води. Водна безпека на рівні домогосподарств також має вирішальне значення для продовольчої безпеки та харчування в усьому світі.

Юристи-правозахисники, які наразі співпрацюють з прокуратурою України, збирають досьє про російські воєнні злочини для передачі до Міжнародного кримінального суду (МКС), обвинувачуючи Росію в навмисному заподіянні голоду під час військових дій.

Юсуф Хан, старший юрист юридичної фірми *Global Rights Compliance (GRC)* пояснює: «Перетворення продовольства на зброю відбувалося в три етапи, від первісного вторгнення, коли українські міста були в облозі і постачання продовольства було припинено».

Серед задокументованих інцидентів – загибель 20 мирних жителів у Чернігові рано вранці 16 березня 2022 року, коли російські осколкові бомби вибухнули біля супермаркету в місті, де українці стояли в черзі за хлібом та їжею. Слідчі також зосереджені на захопленні Маріуполя, оскільки в місто припинили постачання продовольства, а коридори з гуманітарною допомогою заблокували, або ж піддали бомбардуванням, що зробило втечу мирних жителів, які голодували, важкою або неможливою.

Другий етап включає в себе знищення Росією запасів продовольства і води, а також джерел енергії по всій Україні під час бойових дій, які є «об'єктами, необхідними для виживання цивільного населення».

Третій елемент – це спроби РФ запобігти або обмежити експорт українських продуктів харчування, нападаючи на зернові об'єкти на Дунаї та в Чорному морі. У цьому випадку правозахисники посилаються на дані українських чиновників про те, що наприкінці липня і на початку серпня було знищено 270 тис. тонн продуктів харчування [3].

Правозахисна група GRC працює з українською прокуратурою над складанням досьє про злочини РФ до кінця наступного року. Юристи мають намір подати заяву згідно зі статтею 15 Римського статуту, що дозволяє третім особам надсилати інформацію про ймовірні воєнні злочини прокурору Міжнародного кримінального суду [4]. Рішення щодо продовження справи ухвалюватиме прокурор, який базується в Гаазі.

Більшість держав і науковців у галузі гуманітарного права вважають, що підхід до підтримання війни неправильно трактує поняття військової цілі. Наприклад, більшість міжнародних експертів, які підготували Гарвардський посібник з міжнародного права, що застосовується до повітряних і ракетних воєн [5], Талліннський посібник з міжнародного права, що застосовується до кібервійни [6], і Талліннський посібник 2.0 з міжнародного права [7], що застосовується до кібероперацій, відкинули цей підхід. Крім того, Дослідницька група Асоціації міжнародного права з питань ведення воєнних дій у 21 столітті дійшла висновку, що застосування визначення порушило б принцип розрізнення [8].

Таким чином, сам факт війни загрожує голодом та економічною кризою в Україні та за її межами. Але, що ще гірше, Росія навмисно атакує сільськогосподарську інфраструктуру. Комісар ЄС з питань сільського господарства в офіційній заяві повторив твердження українського заступника міністра, який звинуватив Росію у використанні «української землі... як зброї війни» [9].

На наступній прес-конференції комісар дійшов висновку, що єдиною «інтерпретацією [дій Росії] є те, що вона хоче створити голод і використати його як метод агресії». Він вказав на використання Радянським Союзом голоду як тактики в 1932 – 1933 роках проти народів України і Казахстану, коли загинули понад 6 мільйонів людей [9].

Стаття 52(1) Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, учасниками якого є і Україна, і Росія, визначає цивільні об'єкти як такі, що «не є військовими об'єктами». Військові об'єкти визначені у статті 52(2): «Що стосується об'єктів, то військові об'єкти обмежуються тими об'єктами, які за своїм характером, розташуванням, призначенням або використанням роблять ефективний внесок у воєнні дії і повне або часткове знищення, захоплення або нейтралізація яких за обставин, що існують у цей час, дає певну військову перевагу» [10].

Навіть самі продукти харчування можуть бути кваліфіковані на цій підставі. Така можливість визнається у статті 54(2) Додаткового протоколу I, яка

забороняє напади на об'єкти, необхідні цивільному населенню. Вона містить виняток для незамінних об'єктів, таких як «продукти харчування», що використовуються «як засоби існування виключно для членів збройних сил [супротивника]» [ст. 54(3)(b)]. [10].У такому випадку продовольство набуває статусу військової цілі і є об'єктом нападу за умови дотримання інших норм міжнародного гуманітарного права, що регулюють напади.

Аналогічно, сільська територія може кваліфікуватися як військовий об'єкт за місцем розташування. Наприклад, сільськогосподарські угіддя, прилеглі до дороги, які навмисно затоплені, щоб змусити ворожі транспортні засоби залишатися на дорозі, тим самим роблячи їх вразливими для нападу, є військовим об'єктом. Продовольство та пов'язана з ним інфраструктура також можуть кваліфікуватися за призначенням (майбутнім використанням). Наприклад, міст, яким перевозять сільськогосподарську або харчову продукцію, але не військову техніку чи особовий склад, все одно є військовим об'єктом за «призначенням», якщо ворог неминуче використає його пізніше як військову «лінію зв'язку».

Здавалося б, аксіомою є те, що продовольство та пов'язана з ним інфраструктура, включаючи сільськогосподарську продукцію та інфраструктуру, кваліфікуються як цивільні об'єкти, захищені від нападів.

У 1971 році Генеральний юрисконсульт Міністерства оборони США зробив саме такий висновок у своїх свідченнях перед Конгресом: «Напад будь-якими засобами на сільськогосподарські культури, призначені виключно для споживання некомбатантами, які не беруть участі у воєнних діях противника, є незаконним, оскільки це не буде нападом на законну військову мету» (Посібник з права війни Міністерства оборони США, стор. 711) [11].

Точним є твердження професора Йорама Дінштейна у його класичній праці «Ведення воєнних дій за правом міжнародних збройних конфліктів» про те, що такий підхід «заходить надто далеко». Як він зазначив: «Для того, щоб об'єкт можна було кваліфікувати як військовий об'єкт, повинен існувати безпосередній зв'язок з «веденням бойових дій». Посіви та інша сільськогосподарська продукція самі по собі не є військовими цілями». Будь-яке твердження про те, що російські удари по сільськогосподарському сектору можуть бути виправдані тим, що він кваліфікується як військова мета, на мою думку, є юридично необґрунтованим [12].

Слід зауважити, що на додаток до заборони нападати на цивільні об'єкти, стаття 54 Додаткового протоколу I, яка зобов'язує Росію, містить звинувачення, висунуті офіційними особами Європейського Союзу та іншими. Вона передбачає особливий захист об'єктів, від яких залежить виживання цивільного населення, особливо продовольства і води [10].

Цілеспрямовані атаки Росії завдають шкоди не лише навколишньому середовищу, але й знищують транспортну інфраструктуру, зерносховища, продовольчі склади, створюють перепони проведення сільськогосподарських робіт. Тобто такі дії спрямовані на створення продовольчої катастрофи в Україні й світі, знищення соціально-економічного потенціалу України, зокрема й сільського господарства та мають ознаки агроекоциду.

На думку професорки Тетяни Курман, агроекоцид слід розглядати окремим різновидом екоциду і розуміти як умисне масове знищення чи отруєння об'єктів та ресурсів агросфери (ґрунтів, водойм, лісів, посівів, насаджень і врожаю сільськогосподарських рослин, сільськогосподарських тварин тощо), а також вчинення інших дій, що можуть спричинити агроекологічну або продовольчу катастрофу. Дане поняття закладає підстави для розуміння агроекологічної катастрофи та продовольчої катастрофи як наслідків агроекоциду. Агроекоцид включає, як елементи геноциду, оскільки мова може йти про спричинення продовольчої катастрофи, голоду і створення таким чином загрози повного або часткового знищення груп населення, націй, народів певного регіону, держави чи світу [13]. Сучасна доктрина аграрного права України наразі напрацьовує підходи щодо юридичної відповідальності за агроекоцид.

Оскільки війна в Україні заподіяла колосальну шкоду сільському господарству, агробізнесу, соціальній сфері села, екологічним системам на мільярди доларів, які в умовах воєнного стану об'єктивно не можуть бути компенсовані сільськогосподарським товаровиробникам, суб'єктам агробізнесу, селянам, територіальним громадам, державі, Українському народові, актуальними постали питання щодо розробки законодавчих і підзаконних актів з питань реалізації статті 41 Конституції України [14] щодо відшкодування шкоди, заподіяної власникам землі і землекористувачам, сільському господарству, суб'єктам агробізнесу, соціальній сфері села, екологічним системам внаслідок російської агресії та геноциду і екоциду проти Українського народу. Оскільки, як наголошує професор Володимир Носік, у нормах чинного земельного, аграрного, природоресурсного, екологічного, цивільного, та іншого законодавства ці питання повністю не врегульовані [15].

Тим не менш українським Парламентом було здійснено низку змін і доповнень у чинне законодавство, що має сприяти зміцненню правових засад продовольчої безпеки в державі. Так, 27 серпня 2022 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України № 773-р схвалено проект Угоди про фінансування за-

ходу «Зменшення вразливості та підвищення продовольчої безпеки через підтримку постраждалого населення та сільськогосподарського виробництва в Україні (Контракт з розбудови держави та посилення стійкості)» [16]. У результаті реалізації умов підписаного Сторонами 5 вересня 2022 р. Контракту Уряд України отримав 500 млн євро грантових коштів. Їх частину спрямовано на підтримку продовольчої безпеки та посилення економічної стійкості країни через забезпечення безперебійного виробництва сільськогосподарської та харчової продукції.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» від 24 березня 2022 р. №2145-IX [17] були врегульовані земельні відносини під час дії воєнного стану з метою використання всіх доступних сільськогосподарських угідь для ведення сільського господарства. Відповідно до зазначеного нормативно-правового акту: 1) договори оренди, суборенди, емфітевзису, суперфіцію, земельного сервітуту земель сільськогосподарського призначення, строк яких закінчився після введення воєнного стану, поновлюється на один рік без волевиявлення сторін та без внесення відомостей до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно; 2) земельні ділянки сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності передаються в оренду на строк до одного року виключно для ведення товарного сільськогосподарського виробництва; 3) власники та користувачі земельних ділянок звільняються від відповідальності за невиконання вимог щодо використання земель за цільовим призначенням, а саме за невикористання земельних ділянок тощо.

Разом з тим, відповідно до Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» від 15 березня 2022 р. №2120-IX [18] сільськогосподарські товаровиробники тимчасово були звільнені від плати за землю (земельного податку та орендної плати за земельні ділянки державної та комунальної власності), за земельні ділянки (земельні частки (паї), що розташовані на територіях, на яких ведуться (велися) бойові дії, або на територіях, тимчасово окупованих збройними формуваннями Російської Федерації, та перебувають у власності або користуванні, у тому числі на умовах оренди, фізичних або юридичних осіб, а також за земельні ділянки (земельні частки (паї), визначені обласними військовими адміністраціями як засмічені вибухонебезпечними предметами та/або на яких наявні фортифікаційні споруди.

Механізм гарантування продовольчої безпеки у сучасних умовах реалізується за участю держави в особі уповноважених органів як основного суб'єкта правовідносин у цій сфері, а також міжнародних інституцій, зокрема ООН та ЄС.

Ми розглянемо деякі з ключових висновків і досліджень, що проливають світло на практичні аспекти цього питання.

Всесвітня продовольча програма ООН – Продовольча допомога заради миру.

Всесвітня продовольча програма (ВПП) [19] тісно співпрацює з УВКБ ООН [20] під час надзвичайних ситуацій та довготривалих криз, щоб забезпечити продовольством вимушених переселенців по всьому світу, особливо вразливі групи населення, такі як жінки та діти. Вона підтримує діяльність, пов'язану з продовольством, спрямовану на розбудову самодостатності біженців шляхом розвитку виробництва продуктів харчування або створення інших видів зайнятості.

ВПП ООН надає продовольчу допомогу, коли кількість бенефіціарів становить щонайменше 5 000 осіб, але для менших груп населення, де місцева влада не може задовольнити потреби, зазвичай втручається УВКБ ООН.

Завдяки своєчасному наданню необхідної кількості та потрібних видів продуктів харчування, УВКБ ООН та ВПП ООН прагнуть забезпечити відновлення або підтримання здорового харчування за допомогою збалансованого та культурно прийнятного продуктового кошика. Хоча УВКБ ООН несе основну відповідальність за визначення стандартів харчування та реалізацію спеціальних програм харчування, обидві організації проводять спільні місії з оцінки продовольчої ситуації та співпрацюють у розподілі продовольчих пайків і визначенні планових показників щодо кількості бенефіціарів.

«Подовження угоди збільшить пропозицію продовольства та добрив на світових ринках, а отже, знизить ціни та скоротить ступінь невизначеності щодо поставок у майбутньому. Це також забезпечить фермерам дохід, який дозволить їм провести посівну у новому сезоні», – зазначила Моніка Тотова (Monika Tothova), економіст Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (Food and Agriculture Organization, FAO) [21].

Крім зазначеного, слід наголосити на ще одній важливій речі. В усьому світі відсутність продовольчої безпеки та недоїдання спричиняють соціальні та політичні заворушення, а також перешкоджають людському та економічному розвитку. Війна Росії в Україні зруйнувала світові сільськогосподарські ринки та погіршила продовольчу безпеку серед країн, які вже мають справу з тривалим шоком від Covid-19, триваючими наслідками регіональних конфліктів та зростаючим впливом зміни клімату. І хоча зміна клімату обмежує доступ до прісної води, попит на неї зростає в усіх секторах, включаючи сільське госпо-

дарство, на яке припадає більша частина світового споживання прісної води і яке є найбільшим неточковим джерелом забруднення води. Водна безпека на рівні домогосподарств також має вирішальне значення для продовольчої безпеки та харчування в усьому світі.

Програма CSIS «Глобальна продовольча та водна безпека» проводить незалежні дослідження та аналіз і надає політичні рекомендації щодо подолання динамічних загроз глобальній продовольчій та водній безпеці, приділяючи особливу увагу взаємозв'язку між глобальною політикою у сфері продовольчої та водної безпеки в рамках проекту CSIS «Водна безпека» [22]

Обидві вказані програми вдало реалізуються в Україні під час війни, і стали невідкладною допомогою для українського народу.

Крім того, як один із способів гарантування продовольчої безпеки у світі в умовах воєнного стану в Україні, слід вважати підписану 22 липня 2022 р. у м. Стамбул (Республіка Туреччина) за пропозиції Організації Об'єднаних Націй між Україною, Туреччиною та Генеральним секретарем ООН Ініціативу про безпечне транспортування зерна та продуктів харчування з українських портів [23]. Угодою передбачається, що всі Сторони надаватимуть максимальні гарантії щодо безпечного й надійного середовища для всіх суден, які беруть участь у цій Ініціативі. У м. Стамбул (Республіка Туреччина) під егідою Організації об'єднаних Націй створено Спільний координаційний центр, учасниками якого є ООН та Сторони Угоди. Цей Центр здійснює загальний нагляд та координацію Ініціативи. Кожна сторона та ООН були представлені в Центрі однією високопоставленою високопосадовою особою та узгодженою необхідною кількістю представників. З 1 серпня 2022 року, з моменту виходу з українського порту «Одеса» першого судна Україні, до 18 червня 2023 вдалося експортувати «зерновим коридором» 32 млн т українських зернових. Про це пише Rail. insider із посиланням на інформацію «Українського клубу аграрного бізнесу» (УКАБ) – до країн Європи, Африки та Азії. Тимчасовим коридором скористалися вже більше 150 суден [24].

Висновки. Таким чином, голод як метод ведення війни не лише порушує міжнародне гуманітарне право, але й суперечить окремим положенням Женевських конвенцій [10] та Римського статуту Міжнародного кримінального суду [4]. Голодування було одноголосно засуджено Радою Безпеки ООН у 2018 році резолюцією 2417 [25]. За визначенням експертів ООН, «голод» – це не лише питання доступу до їжі для виживання, а й «навмисне позбавлення не лише їжі чи води, а й інших товарів, необхідних для виживання цивільного населення».

Терористична, по суті, діяльність рф спровокувала продовольчу кризу світового масштабу. Частково її подолати дозволить розблокування українських портів для вивезення зернових. Разом з цим важливо здійснювати моніторинг потреб українського населення у продовольстві, щоб уникнути голоду в нашій державі. При цьому необхідно вирізняти прихований голод і оцінювати об'єктивно забезпечення українських громадян безпечною та якісною харчовою продукцією, а не її імітацією. Також слід врахувати, що у контексті членства України в СОТ через війну унеможливлюється застосування таких засобів захисту внутрішнього ринку держави, як експортні та імпортні квоти.

Зважаючи на сучасні реалії, що склалися в галузі сільського господарства в Україні, вже зараз на законодавчому рівні необхідно закріпити, що при формуванні напрямів реалізації державної аграрної політики та здійсненні державних інвестицій пріоритет має надаватися виробництву продовольства та питанням якості харчування населення, підвищуючи таким чином стійкість національної продовольчої системи до зовнішніх загроз. Акцент при цьому має бути зроблений на зміцненні стійкого дрібнотоварного виробництва продовольства, будівництво елеваторів, зерносховищ, інших об'єктів аграрної логістики, підвищення ступеня переробки зібраного врожаю, а також зміцнення місцевих, національних та регіональних ринків продовольства для дрібних землевласників, включаючи системи транспортування, зберігання та переробки сільськогосподарської сировини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Global Food Security Index. URL: https://im-pact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/Index.
2. Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. A/RES/70/1. United Nations, 2015. URL: https://sdgs.un.org/2030agenda
3. Benchbook on the Adjudication of International Crimes under Ukrainian Domestic Law. 2024. URL: https://drive.google.com/file/d/1HTaLeK7cyeuKwU1i3ZucVCHpe3LFFixe/view
4. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду Міжнародні суди, ООН; Статут, Міжнародний документ, Поправки від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
5. HPCR Manual on International Law Applicable to Air and Missile Warfare. Program on Humanitarian Policy and Conflict Research at Harvard University. Cambridge University Press, 2022 https://doi.org/10.1017/CBO9781139525275

6. Tallinn Manual on the International Law Applicable to Cyber Warfare. Cambridge University Press, 2013. https://doi.org/10.1017/CBO9781139169288
7. Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations. Cambridge University Press, 2017. https://doi.org/10.1017/9781316822524
8. Лехто М. Керівні принципи щодо захисту природного середовища під час збройного конфлікту норми та рекомендації щодо захисту природного середовища згідно з міжнародним гуманітарним правом, з коментарями комісія з міжнародного права. Друга доповідь Спеціального доповідача Марії Лехто (Marja Lehto), п. 196-199. 2023. URL: https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2023/02/IHL-Guidelines_environment_ua.pdf
9. Delegation of the European Union to Ukraine. Ukraine: EU-Ukraine Defence Industries Forum bolsters cooperation between Ukrainian and European defence industries. EEAS, 2022. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/ukraine-eu-ukraine-defence-industries-forum-bolsters-cooperation-between-ukrainian-and-european_en?s=232
10. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. ООН; Протокол, Міжнародний документ, Правила від 08.06.1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
11. The Department of Defense Law of War Manual (June 2015, Updated July 2023) URL: https://media.defense.gov/2023/Jul/31/2003271432/-1/-1/0/DOD-LAW-OF-WAR-MANUAL-JUNE-2015-UPDATED-JULY%202023.PDF
12. Dinstein Y. The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict. Cambridge University Press, 2016. https://doi.org/10.1017/CBO9781316389591
13. Курман Т.В. Актуальні питання правового забезпечення продовольчої безпеки в умовах агроекоциду. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2023. Вип. 5. С. 225-228.
14. Конституція України: Закон України: від 08.12.2004 № 2222-IV. *Відомості Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80
15. Носік В. В. Законодавче забезпечення права на доступ до використання сільськогосподарських земель в умовах воєнного стану як передумова продовольчої безпеки. *Продовольча та екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: правові виклики для України та світу*: тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної онлайн/офлайн конференції (м. Київ, 16 вересня 2022 р.). Київ: ФОП Ямчинський О.В., 2022. С. 31–33.
16. Зменшення вразливості та підвищення продовольчої безпеки через підтримку постраждалого населення та сільськогосподарського виробництва в Україні (Контракт з розбудови держави та посилення стійкості): Розпорядження Кабінету Міністрів України Про підписання Угоди про фінансування заходу від 27 серпня 2022 р. № 773-р. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-pidpysannia-uhody-pro-finansuvannia-zakhodu-zmenshennia-vrazlyvosti-ta-s773-270822
17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану: Закон України від 24 березня 2022 р. №2145-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text
18. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 р. №2120-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text
19. United Nations World Food Programme, WFP. URL: https://ukr.reg.scope.wfp.org/ukr/faq
20. УВКБ ООН – UNHCR. URL: https://www.unhcr.org/ua/
21. Food and Agriculture Organization, FAO. Ukrainian grain deal partially eases tension of food crisis 2023 URL: https://www.fao.org/geneva/news/detail/es/c/1676659/
22. Програма CSIS «Глобальна продовольча та водна безпека» URL: https://www.csis.org/programs/global-food-and-water-security-program
23. Delegation of the European Union to Ukraine. Black Sea Grain Initiative. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/black-sea-grain-initiative-statement-high-representative-behalf-european-union-russia%E2%80%99s-termination_en?s=232
24. RAIL.insider. URL: https://www.railinsider.com.ua/
25. Adopting Resolution 2417 (2018), Security Council Strongly Condemns Starving of Civilians, Unlawfully Denying Humanitarian Access as Warfare Tactics. URL: https://press.un.org/en/2018/sc13354.doc.htm.

REFERENCES

1. *Global Food Security Index.* Retrieved from: https://im-pact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/Index.
2. United Nations (2015). *Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. A/RES/70/1. Retrieved from: https://sdgs.un.org/2030agenda
3. Benchbook on the Adjudication of International Crimes under Ukrainian Domestic Law (2024). Retrieved from: https://drive.google.com/file/d/1HTaLeK7cyeuKwU1i3ZucVCHpe3LFFixe/view
4. *Rome Statute of the International Criminal Court International courts*. UN; Statute, International document, Amendments dated 07.17.1998. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text [in Ukrainian].
5. *HPCR Manual on International Law Applicable to Air and Missile Warfare. Program on Humanitarian Policy and Conflict Research at Harvard University*. (2022). Cambridge University Press, https://doi.org/10.1017/CBO9781139525275
6. *Tallinn Manual on the International Law Applicable to Cyber Warfare*. (2013). Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9781139169288
7. *Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations*. (2017). Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/9781316822524
8. Lehto, M. (2023). Guidelines for the protection of the natural environment during armed conflict, norms and recommendations for the protection of the natural environment under international humanitarian law, with comments by the International Law Commission. The second report of the special rapporteur Marja Lehto, para. 196-199. Retrieved from: https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2023/02/IHL-Guidelines_environment_ua.pdf [in Ukrainian].
9. Delegation of the European Union to Ukraine. Ukraine: EU-Ukraine Defence Industries Forum bolsters cooperation between Ukrainian and European defence industries. EEAS, 2022. Retrieved from: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/ukraine-eu-ukraine-defence-industries-forum-bolsters-cooperation-between-ukrainian-and-european_en?s=232
10. Additional Protocol to the Geneva Conventions of August 12, 1949, relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I) (1977, June 8). UN; Protocol, International document, Rules (1977, June 8). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text [in Ukrainian].
11. *The Department of Defense Law of War Manual* (June 2015, Updated July 2023) Retrieved from: https://media.defense.gov/2023/Jul/31/2003271432/-1/-1/0/DOD-LAW-OF-WAR-MANUAL-JUNE-2015-UPDATED-JULY%202023.PDF
12. Dinstein, Y. (2016). *The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict*. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9781316389591
13. Kurman, T. V. (2023). Actual issues of legal provision of food security in conditions of agroecocide. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*, *5*, 225–228 [in Ukrainian].
14. Constitution of Ukraine, No. 2222-IV (2004, December 8). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 [in Ukrainian].
15. Nosik, V. V. (2022). Legislative provision of the right to access to the use of agricultural land under martial law as a prerequisite for food security. *Prodovolcha ta ekolohichna bezpeka u voiennyi i pisliavoiennyi chasy: pravovi vyklyky dlia Ukrainy ta svitu: Proceedings of International Scientific and Practical Online/Offline Conference* (pp. 31–33) Kyiv: FOP Yamchynskyi O.V. [in Ukrainian].
16. Reducing vulnerability and increasing food security through support for the affected population and agricultural production in Ukraine (Contract for State Development and Strengthening of Resilience): Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine on the signing of the Agreement on financing the event, No. 773-r (2022, August 27). Retrieved from: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-pidpysannia-uhody-pro-finansuvannia-zakhodu-zmenshennia-vrazlyvosti-ta-s773-270822 [in Ukrainian].
17. Law of Ukraine On the introduction of changes to some legislative acts of Ukraine regarding the creation of conditions for ensuring food security under martial law, No. 2145-IX (2022, March 24). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text [in Ukrainian].
18. Law of Ukraine On amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the application of norms during the period of martial law, No. 2120-IX (2022, March 15). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text [in Ukrainian].

19. United Nations World Food Programme, WFP. Retrieved from: https://ukr.reg.scope.wfp.org/ukr/faq
20. UNHCR UN. Retrieved from: https://www.unhcr.org/ua/ [in Ukrainian].
21. Food and Agriculture Organization, FAO. Ukrainian grain deal partially eases tension of food crisis 2023 Retrieved from: https://www.fao.org/geneva/news/detail/es/c/1676659/
22. CSIS Program 'Global Food and Water Security'. Retrieved from: https://www.csis.org/programs/global-food-and-water-security-program [in Ukrainian].
23. Delegation of the European Union to Ukraine. Black Sea Grain Initiative. Retrieved from: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/black-sea-grain-initiative-statement-high-representative-behalf-european-union-russia%E2%80%99s-termination_en?s=232
24. RAIL.insider. Retrieved from: https://www.railinsider.com.ua/
25. Adopting Resolution 2417 (2018), Security Council Strongly Condemns Starving of Civilians, Unlawfully Denying Humanitarian Access as Warfare Tactics. Retrieved from: https://press.un.org/en/2018/sc13354.doc.htm.

KONDRATENKO DARYNA

PhD in Law, Assistant at the Department of Land and Agrarian Law
of the Yaroslav Mudryi National Law University

FOOD AS A WEAPON: LEGAL BASIS FOR ENSURING FOOD SECURITY IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE WAR

Problem setting. The Global Food Security Index (GFSI) defines four indicators for assessing food security in countries, including Affordability, Physical Availability/Availability, Quality and Safety, and Natural Resources and Resilience. The goal of each state today is to maintain an adequate level of food security, which is understood as achieving a state of optimal provision of the country's population with economically affordable, high-quality and safe food. If we analyze countries by GFSI indicators, most of them will not meet this goal. In the context of population growth, climate change, the percentage of hungry people or lack of food availability even in developed countries, wars and other factors affect the food supply. The 2030 Agenda for Sustainable Development, adopted by the United Nations in 2015, pays considerable attention to hunger (Goal 2).

This issue is becoming more acute as a result of Russia's armed aggression, which is currently complicating the issue of food supply in Ukraine, causing disruption of agricultural production processes due to mining of agricultural fields, damage to special equipment, destruction of livestock farms, environmental impact, soil pollution, etc.

Analysis of recent researches and publications. The legal issues of food security in the context of martial law in Ukraine have been considered in the works of such scholars as: O.V. Gafurova, V.M. Yermolenko, T.O. Kovalenko, G.S. Kornienko, T.V. Kurman, M.Y. Pokalchuk, Y.Y. Pustovit, O.M. Tuieva, etc. This issue was not properly covered in the light of the latest legislative changes at the national and international level.

Purpose of the research is to analyze Ukrainian legislation on food security under martial law, identifying the main problems and formulating proposals for improving the current legislation, taking into account the international legal aspect.

Article's main body. The article examines the legislative changes in food security that have taken place in Ukraine over the past few years due to the war, the use of food as a weapon, which in the context of the events may threaten the global food system. The war has profound implications for food security, with the United Nations estimating that 670 million people will suffer from malnutrition in 2030, 78 million more than before the COVID-19 pandemic.

Today, another crisis is spreading and exacerbating that could affect the global dynamics of food security - the war in Ukraine, which has had a comprehensive impact on global agricultural markets in various aspects, such as export and import, agricultural production in frontline areas, unmined agricultural fields, higher prices in the process of land cultivation, etc. In addition, the disruption of logistics supply chains leads to higher world prices for grain, mineral and organic fertilizers, and energy, which leads to food shortages and will provoke further food price inflation in the world.

The resulting complications affect, for example, the implementation of the global goals of The 2030 Agenda for Sustainable Development, which in the near future may give rise to international and national legislative changes in the vision of food security.

Conclusions and prospects for the development. Famine as a method of warfare not only violates international humanitarian law, but also contradicts certain provisions of the Geneva Conventions and the Rome Statute of the International Criminal Court. According to the UN experts, "famine" is not only a matter of access to food for survival, but also "the intentional deprivation of not only food or water, but also other goods necessary for the survival of the civilian population."

Russia's terrorist activities have provoked a global food crisis. Unblocking Ukrainian ports for grain exports will help to partially overcome it. At the same time, it is important to monitor the food needs of the Ukrainian population in order to avoid famine in our country. It should also be noted that in the context of Ukraine's membership in the WTO, the war makes it impossible to apply such means of protecting the domestic market as export and import quotas.

Given the current realities in the agricultural sector in Ukraine, it is already necessary to enshrine at the legislative level that in shaping the directions of the state agricultural policy and public investment, priority should be given to food production and the quality of nutrition of the population, thus increasing the resilience of the national food system to external threats.

Key words: food security, food supply, agricultural sector, agricultural products, population accessibility, food quality, food independence.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Кондратенко Д. Ю. Продовольство як зброя: правові засади забезпечення продовольчої безпеки в Україні в умовах воєнного стану. *Право та інновації.* 2024. № 2 (46). С. 53–61.

ДАНІЛІК ДАР'Я МИХАЙЛІВНА
кандидатка юридичних наук, доцентка, асистентка кафедри земельного та аграрного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

УДК 349.41:[332.334.4:622]
DOI 10.37772/2518-1718-2024-2(46)-9

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ НАБУТТЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВ КОРИСТУВАЧАМИ НАДР

Сучасна земельна реформа в Україні характеризується низкою позитивних змін земельного законодавства. З введенням у дію Закону України « Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» запроваджено ринок сільськогосподарських земель, які до цього моменту перебували під дією мораторію. У правову модель ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення від 1 липня 2021 р. запроваджено ст. 130-1 Земельного кодексу України, яка врегульовує переважне право купівлі земельної ділянки сільськогосподарського призначення. В цьому зв'язку важливого значення набувають законодавчі новели, які стосуються кола суб'єктів переважного права купівлі земель сільськогосподарського призначення.

Дана стаття присвячена висвітленню теоретичних і практичних проблем, які пов'язані із реалізацією суб'єктами переважного права на купівлю земельної ділянки сільськогосподарського призначення, та пошуку й обґрунтуванню можливих шляхів їх вирішення, виходячи з основоположних принципів земельного права. Досліджено та розкрито особливості реалізації переважного права купівлі земельної ділянки сільськогосподарського призначення суб'єктом першої черги - особою, яка має спеціальний дозвіл на видобування корисних копалин загальнодержавного значення. Адже на сучасному етапі реформування земельних та надрових відносин удосконалюється відповідне законодавство з метою спрощення механізму отримання надр у користування та необхідних земель для його здійснення. Прийнятий Закон України від 01.12.2022 р. № 2805-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства у сфері користування надрами» покликаний забезпечити Україну достатньою кількістю сировинних ресурсів. Однак за чинним земельним законодавством та законодавством про надра набуття прав на користування надрами не супроводжується виникненням права на необхідну земельну ділянку, що у подальшому ускладнює реалізацію права користування надрами.

У процесі дослідження актуальних питань, які стосуються означеної тематики, наголошується на необхідності вдосконалення відповідних правових приписів, які в умовах сьогодення мають забезпечувати чіткість і прозорість умов доступу зацікавленими суб'єктами до надр та необхідних для цього земельних ділянок.

Ключові слова: земля, землекористування, земельні ділянки сільськогосподарського призначення, надрокористування, переважне право купівлі земельної ділянки.

Постановка проблеми. Сучасний етап реформування земельних та надрових відносин характеризується удосконаленням законодавства у цій сфері.

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства у сфері користування надрами» від 01 грудня 2022 року № 2805-IX [1] покликаний створити зручну і прозору систему користування надрами завдяки скасуванню застарілих і неактуальних інструментів правового регулювання. Цим Законом запроваджується спрощена процедура отримання надр у користування, яка дозволить галузі працювати та забезпечувати потреби країни власним видобутком корисних копалин.

Зважаючи на те, що надрокористувачу за будь-яких умов потрібна земельна ділянка, (наприклад, для буріння та розміщення свердловин, для будівництва шахти, для розміщення кар'єру тощо), за чинним земельним законодавством та законодавством про надра набуття прав на користування надрами не супроводжується виникненням права на користування відповідною земельною ділянкою. Стаття 18 Кодексу України про надра (далі – КУпН) [2] закріплює положення про те, що земельні ділянки для користування надрами, крім випадків, передбачених ст. 23 КУпН, надаються користувачам надр після одержання ними спеціальних дозволів на користування надрами чи гірничих відводів. Отже, законом

 © Данілік Д. М., 2024

прямо передбачено, що земельні ділянки надаються особам, які отримали статус користувачів надр.

Практикуючі юристи стверджують, що сьогодні найпоширенішими способами набуття прав на землю для цілей надрокористування є її придбання та оренда [3].

В цьому зв'язку важливого значення набувають законодавчі новели, що стосуються кола суб'єктів, які можуть набувати право власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення, переважного права купівлі таких ділянок. Адже за статтею 130-1 чинного Земельного кодексу України [4] «Переважне право купівлі земельної ділянки сільськогосподарського призначення» закріплено, що переважне право купівлі земельних ділянок сільськогосподарського призначення мають наступні суб'єкти: а) у першу чергу – особа, яка має спеціальний дозвіл на видобування корисних копалин загальнодержавного значення (металічні руди кольорових металів, металічні руди благородних металів, металічні руди рідкіснометалевих та рідкісноземельних металів, радіоактивних металів, електро- та радіотехнічна сировина), якщо відповідно до інформації, отриманої з Державного земельного кадастру, така земельна ділянка знаходиться в межах ділянки надр, наданої такій особі у користування, крім земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти нерухомого майна (будівлі, споруди), що перебувають у власності особи, яка використовує земельну ділянку на праві власності, оренди, емфітевзису, суперфіцію, а також крім земельних ділянок для садівництва; б) у другу чергу - орендар земельної ділянки. Закріплене законодавцем переважне право купівлі земельної ділянки сільськогосподарського призначення для особи, яка має спеціальний дозвіл на видобування корисних копалин загальнодержавного значення характеризується певними особливостями та проблемами його реалізації, які в подальшому законодавець повинен вирішити.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правова регламентація відносин у сфері реалізації суб'єктами переважного права купівлі земельної ділянки сільськогосподарського призначення у вітчизняній земельно-правовій літературі досліджувалася представниками земельно-правової доктрини, серед яких слід назвати П.Ф. Кулинича [5], Т. О. Коваленко, О. С. Бакшеєва [6], С. Л. Гоштинар [7], О.М. Батигіну [8], М.В. Шульгу [9] та ін.

Однак особливості реалізації переважного права купівлі земельної ділянки сільськогосподарського призначення суб'єктом першої черги – особою, яка має спеціальний дозвіл на видобування корисних копалин загальнодержавного значення так і не були розкриті.

Метою статті є аналіз теоретичних і практичних проблем, які пов'язані із реалізацією суб'єктами першої черги переважного права на купівлю земельної ділянки сільськогосподарського призначення та висвітлення особливостей такого права.

Виклад основного матеріалу. Для економічного розвитку нашої країни велике значення мають велике значення мінерально-сировинні ресурси, які, за загальним правилом, зосереджені у надрах. Використання надр з метою їх геологічного вивчення шляхом проведення розвідувальних робіт та видобування корисних копалин, нерозривно пов'язане з використанням відповідних земельних ділянок. Обсяги проведення таких робіт на даний час є недостатніми, що зумовлено не тільки ускладненою процедурою отримання надр у користування, а й недосконалим організаційно-правовим механізмом набуття та реалізації прав на відповідні земельні ділянки.

З метою оперативного вирішення зазначених проблем законодавець вніс ряд важливих змін до правової регламентації у сфері надрокористування. На Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства у сфері користування надрами» від 01 грудня 2022 року № 2805-IX покладається завдання створити зручну і прозору систему користування надрами завдяки скасуванню застарілих і неактуальних інструментів правового регулювання. Прикладом може бути скасування дублюючих дозволів, що значно зменшує кількість випадків, які вимагають надання висновків Міндовкілля. Як результат – спецдозвіл можна буде отримати втричі швидше та розпочати видобуток на ділянці вже через 5 місяців [10]. Важливим також є створення Єдиної державної електронної геоінформаційної системи користування надрами та визначення загальних засад функціонування та ведення Державного реєстру спеціальних дозволів на користування надрами та ін. [11, с. 50].

Оцінюючи останні законодавчі зміни, які б спростили доступ надрокористувачів до земельних ділянок, що у подальшому будуть використовуватися ними як територіальний базис, необхідно дослідити статтю 130-1 чинного Земельного кодексу України «Переважне право купівлі земельної ділянки сільськогосподарського призначення», в якій переважне право купівлі земельних ділянок сільськогосподарського призначення закріплене, у першу чергу – за особою, яка має спеціальний дозвіл на видобування корисних копалин загальнодержавного значення, а у другу чергу – за орендарем такої земельної ділянки. В даному випадку, мова йде про землі приватної форми власності, оскільки відповідно до ч. 7 ст. 130 ЗК України продаж земельних ділянок сільськогос-

подарського призначення державної і комунальної власності забороняється [4].

Варто зазначити, що суб'єкт переважного права купівлі земельної ділянки сільськогосподарського призначення другої черги може реалізувати таке право лише у разі відсутності суб'єкта переважного права першої черги або відмови цього суб'єкта від реалізації переважного права. Відмова від такого права реалізується шляхом подання нотаріусу відповідної заяви, справжність підпису на якій засвідчується нотаріально (ч.1. ст.130 ЗК України).

У разі, якщо відповідно до закону особи, визначені у частині першій ст. 130-1 Земельного кодексу України, не бажають набувати у власність земельну ділянку сільськогосподарського призначення, вони можуть в порядку, визначеному частиною п'ятою цієї статті, передати своє переважне право купівлі відповідної земельної ділянки іншій особі, яка за законом може набувати у власність таку земельну ділянку.

Законодавець чітко закріпив положення щодо встановлення суб'єктів переважного права купівлі земельної ділянки сільськогосподарського призначення першої та другої черги. Інформація щодо суб'єктів переважного права купівлі земельної ділянки сільськогосподарського призначення першої черги встановлюється шляхом отримання витягу з Державного земельного кадастру про земельну ділянку. У разі, якщо в такому витягу відсутня інформація про наданий відповідний спеціальний дозвіл на користування надрами, вважається, що власник такого дозволу не має переважного права купівлі такої земельної ділянки. Відомості щодо суб'єктів переважного права купівлі земельної ділянки сільськогосподарського призначення другої черги беруться із Державного земельного кадастру та Державного реєстру речових прав на нерухоме майно (ч.3. ст.130 ЗК України) [4].

Отже, виходячи з положень зазначеної вище статті, особа яка отримала спеціальний дозвіл на користування надрами, може придбати земельну ділянку сільськогосподарського призначення у власність, для здійснення певного виду надрокористування.

Переважне право реалізується цією особою, за умови, що вона сплачує ціну, за якою здійснюється продаж земельної ділянки, а в разі продажу на аукціоні (земельних торгах) - якщо її пропозиція є рівною пропозиції, що є найбільшою із запропонованих учасниками аукціону (земельних торгів), а також виконує всі інші умови договору купівлі-продажу, встановлені продавцем (ч. 2 ст. 130-1 ЗК України) [4].

Варто зазначити, що не дивлячись на чітке коло суб'єктів переважного права купівлі земельної ділянки сільськогосподарського призначення, самостійне місце у складі можливих покупців, що мають переважне право займають співвласники земельної ділянки, яка є об'єктом спільної часткової власності (ст. 362 Цивільного кодексу України) [12].

З цього приводу в літературі актуалізується питання щодо встановлення пріоритетності та черговості суб'єктів переважного права на купівлю земельної ділянки сільськогосподарського призначення. Адже необхідно встановити, яке законодавство (цивільне чи земельне) слід застосовувати для його вирішення. Слушною є пропозиція щодо встановлення максимально чіткого та конкретного законодавчого визначення переважного права купівлі земельної ділянки сільськогосподарського призначення [8, с 132-133].

Ще однією особливістю реалізації переважного права купівлі земельної ділянки сільськогосподарського призначення суб'єктом першої черги є подальше використання придбаної ним земельної ділянки. Виникає питання, як бути із цільовим призначенням сільськогосподарських земель. Адже надрокористувач набуває земельну ділянку у власність не для сільськогосподарського використання.

Зазначимо, що правове забезпечення використання земельних ділянок за цільовим призначенням – один з найважливіших принципів земельного права, який закріплений у ст. 23 ЗК України [4], та передбачає, що землі, придатні для потреб сільського господарства (крім самозалісених земель), повинні надаватися насамперед для таких цілей: 1) ведення сільського господарства; 2) ведення лісового господарства; 3) створення територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Скоріш за все в даному випадку треба вести мову про необхідність зміни цільового призначення придбаної земельної ділянки, особою яка має спеціальний дозвіл на видобування корисних копалин загальнодержавного значення.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, слід наголосити, що законодавець повинен забезпечити функціонування ринку сільськогосподарських земель без порушення чинного законодавства його суб'єктами. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин» від 28.04.2021 року [13] доповнив Земельний кодекс України ст. 130-1, якою встановив застосування переважного права купівлі земельної ділянки сільськогосподарського призначення, що в подальшому призвело до неоднозначного її тлумачення та викликало складнощі застосування на практиці.

Особа, яка має спеціальний дозвіл на видобування корисних копалин загальнодержавного значення, тобто надрокористувач, отримує переважне право на

придбання сільськогосподарських земель у першу чергу, якщо відповідно до інформації, отриманої з Державного земельного кадастру, така земельна ділянка знаходиться в межах ділянки надр, наданої такій особі у користування.

Таким чином, реалізація переважного права купівлі земельної ділянки сільськогосподарського призначення суб'єктами першої черги та подальше використання ними зазначених земель заслуговує окремої уваги. Окреслені проблеми, які пов'язані із реалізацією суб'єктами переважного права на купівлю земельної ділянки сільськогосподарського призначення потребують законодавчого вирішення. Відкритим залишається питання щодо виконання суб'єктами першої черги переважного права купівлі земельної ділянки сільськогосподарського призначення обов'язку власників земельних ділянок – забезпечувати їх використання за цільовим призначенням (ст. 91 ЗК України). Також бажано на законодавчому рівні встановити чітку пріоритетність та черговість суб'єктів переважного права на купівлю земельної ділянки сільськогосподарського призначення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства у сфері користування надрами: Закон України від 01 грудня 2022 р. № 2805-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2805-20#Text
2. Кодекс України про надра від 27.07.1994 р. № 132/94-ВР. URL: https://https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94-%D0%B2%D1%80#Text
3. Земля для потреб надрокористування: чому варто обрати сервітут? URL: https://nadra.info/2024/03/land-for-subsurface-use-why-should-you-choose-an-easement/
4. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III. URL: https://https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text (дата звернення: 15.05.2024).
5. Кулинич П.Ф. Земельна реформа в Україні: правові проблеми: монографія. Київ. Норма права. 2021. 308 с.
6. Коваленко Т.О., Бакшеєв О.С. Проблеми та перспективи законодавчого регулювання ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право.* Вип. 15(27), Т.1. 2023. С. 197–205.
7. Гоштинар С. Л. Зарубіжний досвід регулювання ринку землі та можливості його адаптації в Україні при розгляді питання про скасування мораторію на продаж землі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. URL:http://lsej.org.ua/3_2020/44.pdf
8. Батигіна О.М. Суб'єкти переважного права на купівлю земельних ділянок сільськогосподарського призначення. *Пріоритетні напрями розвитку аграрного, земельного та екологічного права в сучасних умовах*: матеріали круглого столу, присвяч. 100-річчю від дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України Шелестова В. С. (м. Харків, 22 лют. 2024 р.). Харків: Право, 2024. С.131-134.
9. Шульга М.В. Фізичні особи як учасники ринку сільськогосподарських земель. *Вісник Пенітенціарної асоціації України.* 2023. № 1. С. 53–62.
10. Продовження масштабної реформи надрокористування: в Україні ухвалили необхідні законодавчі зміни. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/news/prodovzhennya-masshtabnoyi-reformy-nadrokorystuvannya-v-ukrayini-uhvalyly-neobhidni-zakonodavchi-zminy/
11. Ковальчук Т.Г. Особливості удосконалення законодавства України у сфері користування надрами в умовах воєнного стану. *Пріоритетні напрями розвитку аграрного, земельного та екологічного права в сучасних умовах*: матеріали круглого столу, присвяч. 100-річчю від дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України Шелестова В. С. (м. Харків, 22 лют. 2024 р.). Харків: Право, 2024. С. 49–52.
12. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text
13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин: Закон України від 28.04.2021 р. № 1423-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1423-20#top

REFERENCES

1. Law of Ukraine On amendments to some legislative acts of Ukraine regarding the improvement of legislation in the field of subsoil use, No. 2805-IX. (2022, December 01). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2805-20#Text [in Ukrainian].
2. Code of Ukraine on subsoil, No. 132/94-BP. (1994, July 27). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2805-20#Text [in Ukrainian].

3. Land for subsurface use: why should you choose an easement? Retrieved from: https://nadra.info/2024/03/land-for-subsurface-use-why-should-you-choose-an-easement/ [in Ukrainian].
4. Land Code of Ukraine, No. 2768-III. (2001, October 25). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text [in Ukrainian].
5. Kulynych, P.F. (2021). *Land reform in Ukraine: legal problems*. Kyiv: Norma prava. [in Ukrainian].
6. Kovalenko, T.O. & Baksheiev, O.S. (2023). Problems and prospects of legislative regulation of the agricultural land market in Ukraine. *Naukovo-informatsiinyi visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho, 15*(27), 197–205. [in Ukrainian].
7. Hoshtynar S. L. (2020). Foreign experience of regulating the land market and the possibility of its adaptation in Ukraine when considering the issue of canceling the moratorium on the sale of land. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. 3*. Retrieved from: http://lsej.org.ua/3_2020/44.pdf [in Ukrainian].
8. Batyhina O.M. (2024). Subjects of the preferential right to purchase agricultural land plots. *Priorytetni napryamy rozvytku ahrarnoho, zemel'noho ta ekolohichnoho prava v suchasnykh umovakh: Proceedings of the Round Table.* (pp. 131–134). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
9. Shulha M.V. (2023). Natural persons as participants in the agricultural land market. *Visnyk Penitentsiarnoi asotsiatsii Ukrainy, 1*, 53–62. [in Ukrainian].
10. Continuation of the large-scale reform of subsoil use: necessary legislative changes were adopted in Ukraine. Retrieved from: https://eu-ua.kmu.gov.ua/news/prodovzhennya-masshtabnoyi-reformy-nadrokorystuvannya-v-ukrayini-uhvalyly-neobhidni-zakonodavchi-zminy/ [in Ukrainian].
11. Kovalchuk, T.H. (2024). Peculiarities of improving the legislation of Ukraine in the field of subsoil use under martial law. *Priorytetni napryamy rozvytku ahrarnoho, zemel'noho ta ekolohichnoho prava v suchasnykh umovakh: materialy kruhloho stolu* (pp.49–52). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
12. Civil Code of Ukraine, No. 435-V (2003, January 16). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text [in Ukrainian].
13. Law of Ukraine On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding theimprovement of the system of management and deregulation in the field of land relations, No. 2805-IX. (2021, April 28). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1423-20#top [in Ukrainian].

DANILIK DARIA

PhD in Law, Associate Professor, Assistant of the Department of Land and Agrarian Law
of the Yaroslav Mudryi National Law University

CURRENT ISSUES OF ACQUISITION OF LAND RIGHTS USERS OF NADRS

Problem setting. Modern land reform in Ukraine is characterized by a number of positive changes in land legislation. With the entry into force of the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Terms of Sale of Agricultural Lands" the market of agricultural lands, which until that moment was under a moratorium, was introduced. As of July 1, 2021, Art. 130-1 of the Land Code of Ukraine, which regulates the preferential right to purchase an agricultural plot of land. In this connection, legislative novelties, which concern the circle of subjects with the preferential right to purchase agricultural land, are of great importance.

Analysis of recent researches and publications. The legal regulation of relations in the area of exercise of the pre-emptive right to purchase agricultural land by entities in the national land law literature has been studied by representatives of the land law doctrine, among whom we should mention P.F. Kulynich, T. O. Kovalenko, O, C. Baksheiev, S. L. Goshtinar, O.M. Batygina, M.V. Shulga, and others. However, the peculiarities of exercising the preemptive right to purchase an agricultural land plot by a first priority entity - a person holding a special permit for the extraction of minerals of national importance - have not been disclosed.

Purpose of the research is to analyze the theoretical and practical issues related to the exercise of the first priority right to purchase agricultural land by the first movers and to highlight the specifics of such a right.

Article's main body. This article is devoted to highlighting the theoretical and practical problems associated with the subjects' realization of the preemptive right to purchase a plot of agricultural land, and the search and justification of possible ways to solve them, based on the fundamental principles of land law. The peculiarities of the realization of the preferential right to purchase an agricultural plot of land by a subject of the first order - a person who has a special permit

for the extraction of minerals of national significance have been investigated and disclosed. After all, at the current stage of reforming land and subsoil relations, the relevant legislation is being improved with the aim of simplifying the mechanism of obtaining subsoil for use and the necessary lands for its implementation. The adopted Law of Ukraine dated December 1, 2022 No. 2805-IX "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Improving Legislation in the Field of Subsoil Use" is designed to provide Ukraine with a sufficient amount of raw materials. This Law introduces a simplified procedure for obtaining subsoil for use, which will allow the industry to work and provide the country's needs with its own mineral extraction. However, according to the current land legislation and the legislation on subsoil, the acquisition of subsoil use rights is not accompanied by the emergence of the right to the necessary land plot, which further complicates the realization of the right to use subsoil.

In the process of researching current issues related to the specified topic, the need to improve the relevant legal prescriptions is emphasized, which in today's conditions should ensure the clarity and transparency of the conditions of access by interested subjects to the subsoil and the necessary land plots.

Conclusions and prospects for the development. Thus, the realization of the preferential right to purchase an agricultural plot of land by subjects of the first tier and their further use of the specified lands deserves special attention. The outlined problems related to the subjects' realization of the preemptive right to purchase an agricultural plot of land require a legislative solution. The question remains open regarding the fulfillment by subjects of the first tier of the preferential right to purchase a land plot for agricultural use of the obligation of the owners of land plots to ensure their use for their intended purpose (Article 91 of the Law of Ukraine). It is also desirable at the legislative level to establish a clear priority and sequence of subjects with a preferential right to purchase an agricultural plot of land.

Key words: land, land use, agricultural land plots, subsoil use, preferential right to purchase a land plot.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Данілік Д. М. Актуальні питання набуття земельних прав користувачами надр. *Право та інновації.* 2024. № 2 (46). С. 62–67.

ШАПОВАЛ ДМИТРО ВОЛОДИМИРОВИЧ
аспірант кафедри земельного та аграрного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

УДК 349.4:[332.334.2:711.1]
DOI 10.37772/2518-1718-2024-2(46)-10

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРОСТОРОВОГО ПЛАНУВАННЯ: ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД

У статті аналізується закордонний досвід підготовки та реалізації стратегічних документів, а також узагальнюються закордонні методології та практики просторового планування розвитку переважно до завдань та умов, що визначають стійкість соціально-економічного розвитку України. Розглянуто основні положення стратегічних документів, що визначають орієнтири просторового розвитку в Європейському Союзі та механізми реалізації регіональної політики (Канада, Австралія, Бразилія, Фінляндія, Польща).

З позиції системно-комплексної методології розглядаються цілі функції та зміст просторового планування в європейських країнах, дається його поєднання з містобудівною діяльністю в Україні. Розкривається понятійно-термінологічний апарат в сфері просторового планування. Проведений огляд основних документів по забезпеченню просторового планування. Зроблений висновок про необхідність використання в Україні накопиченого в ЄС досвіду просторового планування, особливо в частині залучення населення в експертизу проектів, при цьому слід враховувати специфіку українських природних і соціально-економічних умов.

Дослідження просторового планування в Україні та оцінка кращої практики ЄС дозволяє стверджувати про наявність істотних відмінностей у переважних підходах до просторового планування. Так, наприклад, якщо в європейських країнах відбувається переосмислення ролі держави і громадянського суспільства в просторовому плануванні та міському розвитку, то в Україні при прийнятті управлінських рішень щодо функціонального використання території домінує державний підхід. Вивчення, аналіз та адаптація кращих світових практик, тенденцій і сучасних технологій в сфері просторового планування є необхідною умовою ефективного розвитку системи просторового планування та вдосконалення її методів в Україні.

Ключові слова: просторове планування, використання земель, охорона земель, земельні відносини, територіальні громади, містобудівна діяльність, забудова територій.

Постановка проблеми. Ефективне просторове планування і просторовий розвиток у сучасних умовах набувають актуальності як з позиції необхідності вирішення існуючих проблем, так і розширення можливостей України для євроінтеграції. Просторове планування стає особливо важливим аспектом в контексті воєнного стану та післявоєнного відновлення. Воєнний стан і конфлікти можуть призвести до серйозних зрушень у структурі та функціонуванні територій, а відновлення потребує комплексного та ефективного просторового планування. На сьогодні варто зосередитися на досвіді країн Європи, адже саме він відображає доволі високий рівень ефективності управління, а також особливості розробки та виконання стратегічних заходів в сфері здійснення державного управління містобудівною діяльністю. Саме завдяки сучасним планам і програмам можливе ефективне використання ресурсів усіх рівнів і видів, забезпечення якості середовища проживання, збереження культурної спадщини та задоволення потреб громади.

Метою статті є дослідження актуальних правових питань щодо забезпечення просторового планування в умовах євроінтеграційних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями проблематики просторового планування займається чимало як українських: О.С. Малохліб [1], М. В. Шульга [2], А. І. Ріпенко [3], І. В. Ігнатенко [4], Д. В. Федчишин [5], так і зарубіжних науковців – H. Gemenetsi [6], L. Riccia [7]. Роботи цих авторів були присвячені дослідженню актуальних питань у сфері містобудівної діяльності. Проте аналіз законодавчих та доктринальних підходів в європейських країнах щодо формування системи просторового планування не було проведено. Обрана тематика наукової статті на сьогодні потребує додаткових досліджень у зв'язку із необхідністю активізації євроінтеграційних процесів та концентрації зусиль, зокрема, за допомогою розробки відповідних наукових рекомендацій щодо удосконалення українського законодавства щодо просторового планування та ви-

 © Шаповал Д. В., 2024

вчення, аналізу та адаптації кращих світових практик, тенденцій і сучасних технологій в сфері просторового планування.

Виклад основного матеріалу. Реалізація завдань просторового планування в країнах ЄС є за своєю суттю політичним питанням. Велика кількість приватних та державних інституцій впливає своїми діями на розробку та зміну організації простору, що відображається у міждисциплінарній інтеграції, координації та співпраці між залученими до цього процесу сторонами.

Ключові цілі просторового планування в Україні збігаються з європейськими та полягають у збалансованому соціально-економічному розвитку територій, поліпшенні якості життя населення, ефективному управлінні природними ресурсами, захисті навколишнього середовища та раціональному використанні землі, вдосконаленні просторової структури, координації секторальних (галузевих) політик для недопущення зіткнення їх інтересів тощо [8].

Сам термін «прострове планування» був введений у сферу розвитку території порівняно недавно. Вперше офіційно він був використаний в 1999 році в міжнародному документі «Європейська концепція просторового розвитку» (European Spatial Development Perspective) [9]. В 2000 році на 12-й сесії CEMAT (Conference Europeennedes Ministresres ponsablesdel'Amenagementdu Territoire) був прийнятий документ «Фундаментальні принципи стійкого просторового розвитку Європейського континенту» (Guiding Principles for Sustainable Spatial Development of the European Continent) [10], який заклав основу у розумінні основ стратегічного просторового планування. Одночасно держави-члени розробили Європейську концепцію просторового розвитку [9].

Загальне визначення терміну «просторовий розвиток» було надано у положенні про просторове планування Європейської економічної комісії ООН 2008 року «Spatial Planning: Key Instrument for Development and Effective Governance with Special Reference to Countries in Transition». Відповідно до цього документа просторовий розвиток розглядається як зміна у просторовому розподілі різних видів діяльності та створення взаємозв'язку між ними шляхом конверсії землі та власності [11].

У рамках конференції ООН з житла та сталого міського розвитку (ООН-Хабітат ІІІ) зазначається, що просторове планування має охоплювати всі рівні планування. При цьому використовуються поняття міське (urban) та територіальне (territorial) планування як «процес прийняття рішень, спрямованих на реалізацію економічних, соціальних та культурних цілей за допомогою просторових уявлень, стратегій та планів…» [12].

У ході реалізації представлених вище ініціатив просторове планування в ЄС стало своєрідним географічним вираженням економічної, екологічної, соціальної та культурної політики суспільства, адміністративним механізмом та інструментарієм проведення регіональної політики. Просторове планування виступає як своєрідний міждисциплінарний підхід, що забезпечує баланс розвитку регіонів країни та організації простору. У Компендіумі з європейського просторового планування [13] зазначається, що держави використовують цей метод для впливу на розподіл діяльності у просторі в майбутньому.

Удосконалення політики просторового розвитку ЄС пов'язане з міжгалузевою багаторівневою (від місцевого до загальноєвропейського рівня) координацією політики управління, заохоченням міжрегіональної взаємодії, підвищенням ролі економіки знань у регіональному розвитку країн Європи, а також стимулюванням функціонального підходу до комплексного освоєння території як простору. Ці принципи були закріплені й у подальших документах, які визначають вектори просторового розвитку країн ЄС: «Територіальний порядок денний ЄС. На шляху до більш конкурентоспроможної та стійкої Європи» («Territorial Agenda of the European Union», 2007) [14], «Територіальний порядок денний Європейського Союзу-2020» («Territorial Agenda of the European Union-2020», 2011) [15] та низки інших.

В Австралії напрями розвитку регіонів визначаються розподілом повноважень у питаннях регіонального розвитку між федеральним центром, штатами та територіями. Партнерством між федеральними та територіальними, а також органами місцевого самоврядування для підтримки зростання та розвитку регіонів у країні виступають Агентства Регіонального розвитку Австралії (RDA). Національну мережу з 55 агентств (комітетів) регіонального розвитку комітетів було створено задля забезпечення стратегічних основ економічного зростання кожному регіоні. У 2011 році було створено Регіональний фонд розвитку Австралії (RDAF) для розвитку інфраструктури та економічного зростання регіонів Австралії. Програма фінансується через окремі інфраструктурні проекти, які визначені як пріоритетні місцеві спільноти.

У Бразилії, незважаючи на значний досвід реалізації заходів регіональної політики, немає єдиної стратегії регіонального (просторового) розвитку. Є окремі програми, присвячені макрорегіонам. У результаті політика регіонального розвитку є вкрай непослідовною і не приносить повною мірою очікуваного результату.

Також немає і єдиного стратегічного документа просторового розвитку в Канаді. Головним механізмом розвитку є система федеральних бюджетних

трансфертів, які після їх отримання самостійно використовуються урядами провінцій, як правило, на фінансування інфраструктурних і соціальних проектів, що здійснюються на тендерній основі.

Далі розглянемо тенденції у розвитку практики планування. У Фінляндії робляться спроби розвинути стратегічне просторове планування. Це пояснюється тим, що існуюча система планування часто сприймається як надто формалізована і недостатньо гнучка для ефективного планування, в основному через високі вимоги до процедури планування, а саме до комплексного обстеження території та її оцінки, тривалих процедур участі, що призводить до високих фінансових витрат [16]. Всеосяжний характер більшості планів землекористування вступає в протиріччя з дедалі більш обмеженими ресурсами, тому процеси планування оптимізуються за допомогою створення нових неофіційних інструментів стратегічного просторового планування, які не мають таких обмежень, але й не мають законної сили, як законодавчо встановлені плани [17]. Загалом нові ініціативи, практики та інструменти у плануванні не замінюють законну систему, але виступають істотним доповненням до неї. Вони ґрунтуються на державно-приватних партнерствах і часто розцінюються як приклади «нового міського управління», які змінюються старим бюрократичним способам. Проте вважається, що у якийсь момент вони мають увійти до законодавчо встановленої системи планування.

Вивчення практики просторового планування у Фінляндії дозволяє нам зробити висновок, що можливий досить успішний розвиток методів залучення населення до процесів планування, і Україні слід переймати позитивний закордонний досвід формування відкритої та гнучкої системи просторового планування. Успішність взаємодії залежить від обох сторін: готовності влади до діалогу з мешканцями та ініціативи мешканців бути рівноправними учасниками. Необхідно розвивати культуру участі та використовувати набір різних методів залучення населення на різних етапах планування, щоб інтереси мешканців були представлені найповніше. Ідеально було б, щоб весь цикл планування, від комплексного аналізу території до бачення майбутнього, проектування, реалізації та оцінки, включав офіційні та неофіційні інструменти у вигляді різних планів, цифрові технології та використання мережі Інтернет, а жителі могли брати участь із самого початку планувального процесу.

Україну також має зацікавити досвід, який отримала держава-член ЄС Польща. Там на початках 90-хроків XX століття регіональна політика була спрямована переважно на те, щоб підтримати відсталі й депресивні регіони, а в кінці XX сторіччя стратегією польського містобудування ставилося на меті: аналізувати, в якому стані перебувають регіони, та створювати нові робочі місця, водночас стимулюючи в регіонах зростання економічної конкурентоздатності, сприяючи технологічному прогресу, все тіснішій транскордонній співпраці. Інституційним забезпеченням діяльності в польському містобудуванні насамперед займаються Міністерство з регіонального розвитку Польщі (національний рівень) та сформовані Агенції регіонального розвитку (АРР). Агенції мають передати території зі збанкрутілими підприємствами для того, щоб залучити інвестиції. За таких обставин відбувалося надходження державних коштів та відбувалося фінансування завдяки різним програмам ЄС. Агенціями регіонального розвитку активно використовуються Структурні Фонди, щоб за їхньою допомогою вирішувати численні питання, з якими стикається розвиток польських регіонів [18].

Вивчення, аналіз та адаптація кращих світових практик, тенденцій та сучасних технологій у галузі просторового планування є необхідною умовою ефективного розвитку системи просторового планування та вдосконалення її методів в Україні.

Висновки. Територіальний розвиток та просторове планування в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення є критичними факторами для відновлення стійкості та розвитку суспільства. Інтегрований підхід до аналізу пошкоджень, стабілізації та стратегічного відновлення територій, спрямований на соціально-економічну та екологічну реставрацію, визначає основні пріоритети та напрями роботи для забезпечення успішного та сталого розвитку у постконфліктних умовах.

Порівняння вітчизняного та зарубіжного європейського досвіду свідчить про різні тенденції в розвитку регіональної політики та управлінні розвитком території. Так, якщо в європейських країнах відбувається переосмислення ролі держави і громадянського суспільства в просторовому плануванні території і міському розвитку, то в Україні при прийнятті управлінських рішень щодо функціонального використання домінує державний підхід. Головний його недолік полягає в тому, що всі документи просторового планування розробляються за єдиними вимогами, без урахування особливостей природних і соціально-економічних умов території.

ЛІТЕРАТУРА

1. Малохліб О. С. Правові засади використання земельних ділянок для житлового будівництва: монографія. Харків: Юрайт, 2021. 176 с.

2. Шульга М. В., Ігнатенко І. В. Організаційно-правове забезпечення управління землями у межах населених пунктів. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право».* 2016. № 2 (14). URL: http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n2/16smvmnp.pdf
3. Ріпенко А. І. Використання земель для містобудівних потреб: теоретичні та практичні проблеми: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 496 с.
4. Ігнатенко І. В. Деякі правові аспекти комплексного освоєння підземного простору мегаполісів. *Теорія та практика правознавства*. 2015. № 8 (2). URL: http://tlaw.nlu.edu.ua/article/download/63697/59194
5. Шульга М. В., Ігнатенко І. В., Федчишин Д. В. Законодавчі новели щодо вирішення земельних спорів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. № 1 (42). С. 75-81. DOI: https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1(42).996
6. Gemenetsi H. Restructuring Local-Level Spatial Planning in Greece Amid the Recession and Recovery Period: Trends and Challenges. *Practice of planning and research.* 2022. № 38. Issue 7. P. 1–17.
7. Riccia L. Landscape Planning at the Local Level / Luigi La Riccia. Springer International Publishing AG, 2017. URL: https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-319-57367-0
8. Guiding principles for sustainable spatial development of the European continent. Council of Europe. 2000. URL: https://www.mdlpa.ro/uploads/articole/attachments/61b20de82e27a195356193.pdf
9. European Spatial Development Perspective (ESDP): Towards Balanced and Sustainable Development of the Territory of the European Union. European Commission. Luxembourg, 1999. 87 p.
10. Guiding Principles for Sustainable Spatial Development of the European Continent. European Conference of Ministers responsible for Relional Planning (CEMAT). URL: https://www.mdlpa.ro/uploads/articole/attachments/61b20edcb01cd197580593.pdf
11. Spatial Planning: Key Instrument for Development and Effective Governance with Special Reference to Countries in Transition. UN Economic Commission for Europe. New York and Geneva. ECE/HBP/146, 2008. 46 p.
12. Issue paper on Urban Space Planning and Design «8 – Urban Planning and Design». UN-Habitat III. New York, 2015. 9 p.
13. The Compendium of European Spatial Planning Systems and Police. URL: https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/059fcedf-d453-4d0d-af36-6f7126698556
14. Territorial Agenda of the European Union. 2007. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/policy/what/territorial-cohesion/territorial_agenda_leipzig2007.pdf
15. Territorial Agenda of the European Union-2020. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/communications/2011/territorial-agenda-of-the-european-union-2020
16. Mäntysalo R., Saglie I.L., Cars G. Between input legitimacy and output efficiency: Defensive routines and agonistic reflectivity in Nordic land-use planning. *European Planning Studies*. 2011. T. 19. №. 12. P. 2109–2126.
17. Mäntysalo R. et al. Legitimacy of Informal Strategic Urban Planning – Observations from Finland, Sweden and Norway. *European Planning Studies*. 2015. T. 23. № 2. P. 349–366.
18. Лисенко В. В. Закордонний досвід здійснення містобудівної діяльності. *Держава та регіони.* 2019. № 4 (68). С. 136–140.

REFERENCES

1. Malokhlib, O. S. (2021) *Legal principles of land use for residential construction*. Kharkiv: Yurait [in Ukrainian].
2. Shulha, M. V., Ignatenko I. V. (2016) Organizational and legal provision of land management within settlements. *Chasopys Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Pravo», 2* (14). [in Ukrainian]. Retrieved from: http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n2/16smvmnp.pdf
3. Ripenko, A. I. (2019) *Land use for urban development needs: theoretical and practical problems*. Odesa: Vydavnychyi dim «Helvetyka» [in Ukrainian].
4. Ignatenko, I. V. (2015) Some legal aspects of integrated development of the underground space of megacities. *Teoriia ta praktyka pravoznavstva,* 8 (2). [in Ukrainian]. Retrieved from: http://tlaw.nlu.edu.ua/article/download/63697/59194
5. Shulha, M. V., Ignatenko, I. V. & Fedchyshyn, D. V. (2022) Legislative amendments on the resolution of land disputes. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk,* 1 (42), 75–81. DOI: https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1(42).996 [in Ukrainian].
6. Gemenetsi, H. (2022) Restructuring Local-Level Spatial Planning in Greece Amid the Recession and Recovery Period: Trends and Challenges. *Practice of planning and research,* No. 38. Issue 7, 1–17.
7. Riccia, L. (2017) *Landscape Planning at the Local Level*. Springer International Publishing AG. Retrieved from: https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-319-57367-0

8. Guiding principles for sustainable spatial development of the European continent. Council of Europe. 2000. Retrieved from: https://www.mdlpa.ro/uploads/articole/attachments/61b20de82e27a195356193.pdf
9. European Spatial Development Perspective (ESDP): Towards Balanced and Sustainable Development of the Territory of the European Union. European Commission (1999). Luxembourg.
10. Guiding Principles for Sustainable Spatial Development of the European Continent. European Conference of Ministers responsible for Relional Planning (CEMAT). Retrieved from: https://www.mdlpa.ro/uploads/articole/attachments/61b20edcb01cd197580593.pdf
11. Spatial Planning: Key Instrument for Development and Effective Governance with Special Reference to Countries in Transition. UN Economic Commission for Europe (2008). New York and Geneva. ECE/HBP/146.
12. Issue paper on Urban Space Planning and Design "8 – Urban Planning and Design". UN-Habitat III (2015). New York.
13. The Compendium of European Spatial Planning Systems and Police. Retrieved from: https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/059fcedf-d453-4d0d-af36-6f7126698556
14. Territorial Agenda of the European Union. Retrieved from: https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/policy/what/territorial-cohesion/territorial_agenda_leipzig2007.pdf
15. Territorial Agenda of the European Union-2020. Retrieved from: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/communications/2011/territorial-agenda-of-the-european-union-2020
16. Mäntysalo. R., Saglie, I. L. & Cars, G. (2011) Between input legitimacy and output efficiency: Defensive routines and agonistic reflectivity in Nordic land-use planning. *European Planning Studies*, Vol. 19, No. 12, 2109–2126.
17. Mäntysalo, R. et al. (2015) Legitimacy of Informal Strategic Urban Planning – Observations from Finland, Sweden and Norway. *European Planning Studies*, No. 2 Vol. 23, 349–366.
18. Lysenko, V. V. (2019) Foreign experience of urban planning activities. *Derzhava ta rehiony, 4* (68), 136–140. [in Ukrainian].

SHAPOVAL DMYTRO

PhD student at the Department of Land and Agrarian Law
of the Yaroslav Mudryi National Law University

LEGAL ASPECTS OF SPATIAL PLANNING: FOREIGN EXPERIENCE

Problem setting. The article analyzes foreign experience in the preparation and implementation of strategic documents. It also summarizes foreign methodologies and practices of strategic development planning in relation to the tasks and conditions that determine the sustainability of the socio-economic development of Ukraine. The main provisions of strategic documents defining guidelines for spatial development in the countries of the European Union and mechanisms for implementing regional policy through the work of regional development agencies in countries with similar natural resource characteristics of the territory (Canada, Australia, Brazil) are considered. The relevance of the study is determined by the need to develop legal and methodological foundations for spatial planning of urban development, which have not been formed in Ukraine.

Purpose of the research is to study topical legal issues related to spatial planning in the context of European integration processes.

Analysis of recent researches and publications. There are a lot of Ukrainian researchers who study the problems of spatial planning: O. Malokhlib, M. Shulga, A. I. Ripenko, I. Ignatenko, D. Fedchyshyn, and foreign scientists – H. Gemenetsi, L. Riccia. The works of these authors were devoted to the study of topical issues in the field of urban planning. However, there was no analysis of legislative and doctrinal approaches in European countries to the formation of the spatial planning system. The chosen topic of the scientific article currently requires additional research due to the need to intensify European integration processes and concentrate efforts, in particular, by developing appropriate scientific recommendations for improving Ukrainian legislation on spatial planning and studying, analyzing and adapting the best international practices, trends and modern technologies in the field of spatial planning.

Article's main body. The article examines the target functions and content of spatial planning in European countries from the perspective of a system-integrated methodology. A comparison of the latter with urban planning activities in Ukraine is given. The conceptual and terminological apparatus in the field of spatial planning is revealed. The evolution of ideas in the EU about spatial planning is traced. An overview of the main documents on ensuring spatial planning is

given. It is concluded that it is necessary to use the experience of spatial planning accumulated in the EU in Ukraine, especially in terms of involving the population in the examination of projects. In this case, the specifics of Ukrainian natural and socio-economic conditions should be taken into account.

A study of spatial planning in Ukraine and an assessment of EU best practices suggests that there are significant differences in the prevailing approaches to spatial planning. So, for example, if in European countries there is a rethinking of the role of the state and civil society in spatial planning and urban development, then in Ukraine, when making management decisions on the functional use of territories, the state approach clearly dominates. The study, analysis and adaptation of the world's best practices, trends and modern technologies in the field of spatial planning are a necessary condition for the effective development of the spatial planning system and the improvement of its methods in Ukraine.

Conclusions and prospects for the development. Effective spatial planning and spatial development in modern conditions are gaining relevance both from the standpoint of the need to solve existing problems and to expand Ukraine's opportunities for European integration. Spatial planning becomes a particularly important aspect in the context of martial law and post-war reconstruction. Martial law and conflicts can lead to serious changes in the structure and functioning of territories, and recovery requires comprehensive and effective spatial planning. Today, it is worth focusing on the experience of European countries, because it reflects a fairly high level of management efficiency, as well as the peculiarities of the development and implementation of strategic measures in the field of state management of urban planning activities. It is thanks to modern plans and programs that it is possible to effectively use resources of all levels and types, ensure the quality of the habitat, preserve cultural heritage and meet the needs of the community.

Key words: spatial planning, land use, land protection, land relations, territorial communities, urban development, development of territories.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Шаповал Д. В. Правові аспекти просторового планування: закордонний досвід. *Право та інновації.* 2024. № 2 (46). С. 68–73.

МІРОШНИЧЕНКО
ОЛЕКСІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ
аспірант кафедри земельного та аграрного права
Національного юридичного університету імені
Ярослава Мудрого

УДК 349.42:[330.341.1:004]
DOI 10.37772/2518-1718-2024-2(46)-11

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ТА ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ В АГРОСФЕРІ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ СПІВВІДНОШЕННЯ ТА ЮРИДИЧНІ ОЗНАКИ

Статтю присвячено дослідженню окремих питань співвідношення аграрно-правових категорій «цифрова трансформація аграрних відносин» та «інноваційна діяльність в агросфері», розкриттю їх юридичних ознак.

Встановлено, що правове регулювання відносин у сфері впровадження агроінновацій здійснюється на основі загальних норм законодавства, проте навіть в умовах правового режиму воєнного стану законодавче забезпечення впровадження інноваційних технологій в агропромисловий комплекс розглядається як один з пріоритетних напрямів державної аграрної політики.

У статті виокремлено такі специфічні ознаки аграрних інновацій, як-то: тривалий процес впровадження, здебільшого поліпшувальний характер, залежність від кліматичних умов та природної зони тощо. Зазначені риси вирізняють агроінновації з поміж інновацій в інших галузях економіки.

З'ясовано наявність кореляційних взаємозв'язків між цифровою трансформацією аграрних відносин та інноваційною діяльністю в агросфері і як, результат, запропоновано авторську дефініцію «цифрові агроінновації». Особливу увагу приділено інформаційно-технологічним агроінноваціям як окремому виду, що лежить в основі цифрової трансформації відносин в агросфері.

Зроблено висновок про двосторонню взаємодію цифрової трансформації та інноваційної діяльності аграрних відносин, оскільки перша стає новою основою функціонування та розвитку інноваційної сфери, а розвиток інновацій демонструє пришвидшення темпів розвитку цифрової трансформації аграрних відносин. При цьому, автором статті констатовано, що цифрова трансформація – це узагальнююче поняття, па відміну від інновацій та інноваційної діяльності, оскільки останні є складовими компонентами цифрової трансформації аграрних правовідносин, належних до підгалузі агроінноваційного права в системі комплексної галузі новітнього аграрного права України.

Ключові слова: цифрова трансформація, агросфера, аграрні відносини, агроінноваційна діяльність, агроінформаційні відносини, цифрові інновації, агроінновації.

Постановка проблеми. Під час попереднього дослідження цифрової трансформації аграрних відносин як аграрно-правової категорії [1, с. 212 – 217], що охоплюється колом новелістичних агроінформаційних відносин як елемента предмета аграрного права, встановлено, що до основних її завдань належать ті, що по суті визначають та спрямовують зміст інноваційної діяльності в агросфері, а саме: перехід до цифрового сільського господарства; інтеграція об'єктивних даних сільськогосподарських виробників всіх форм господарювання; створення загальнодоступного структурованого банку знань і технологій в розрізі галузей сільського господарства; формування механізмів і заходів державної і грантової підтримки впровадження цифрових технологій у діяльність сільгосппідприємств; забезпечення простежуваності руху сільськогосподарської продукції від виробника до кінцевого споживача; стимулювання вітчизняних розробок і забезпечення доступу до різних цифрових відкритих платформ тощо [2, с. 37].

У цих умовах особливої значущості набуває розвиток інноваційної діяльності, в тому числі і в агросфері.

Мета дослідження. Необхідність розмежування категорій «цифрова трансформація аграрних відносин» та «агроінноваційна діяльність», дослідження їх взаємозв'язку та виокремлення юридичних ознак зумовлені зростаючою актуальністю використання цифрових технологій в агросфері, необхідністю реалізації глобальних цілей сталого розвитку в агросфері та забезпечення подальшого розвитку аграрно-правової доктрини і спрямовані на подальше удосконалення правового регулювання вказаних відносин.

 © Мірошніченко О. В., 2024

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Провідними представниками аграрно-правової науки наголошується, що сучасне аграрне право й аграрне законодавство досягло свого максимального розвитку на традиційних методологічних підвалинах і, як наслідок, інноваційне оновлення предмету аграрного права набуває виключної актуальності [3, с. 47, 51; 4, с. 236–240].

Як зазначається у спеціальній літературі, існуючі спроби комплексної розробки правових питань інноваційного розвитку агросфери поки не дали можливості створити цілісної концептуальної правової моделі агроінноваційного розвитку. Однією із суттєвих проблем тут вбачається відсутність співпраці з фахівцями галузевого й економічного профілю, які мали б наповнити зазначену модель належним матеріальним змістом, а науковці-юристи втілити її у відповідну правову форму, що і дало б змогу утворити ефективну юридичну конструкцію [5, с. 20]. На низьку ефективність, декларативність, фрагментарність правового забезпечення агроінноваційного розвитку, брак цілісної агроінноваційної системи, призначення якої – сталий розвиток агросфери, вказує і Т.В. Курман [6, с. 393]. Дана теза є цілком справедливою, проте її осмислення вимагає урахування факту тривалого впливу епохи колгоспного, сільськогосподарського права на розвиток сучасного аграрного права, існування розгалуженого й на даний час несистематизованого аграрного законодавства, браком спеціального регулювання агроінноваційної діяльності.

Виклад основного матеріалу. На доктринальному рівні зазначається, що інновація – це не тільки новий продукт чи послуга, а й новий технологічний процес, спосіб організації виробництва, зміна структури та створення нових ринків, спрямована на задоволення потреб сегменту ринку та отримання економічного ефекту. Інновації мають системний характер, призводять до змін на всіх рівнях аграрного підприємства, оскільки успішна реалізація потребує взаємодії всіх елементів [7, с. 27].

В свою чергу, інноватизація, цифровізація і діджиталізація відносин в агросфері в сучасній аграрно-правовій доктрині розглядається як напрям подолання проблем у сфері реалізації цілей сталого розвитку агросфери в Україні [8, с. 30].

Юридичний аспект визначення та класифікації аграрних інновацій забезпечується застосуванням Закону України «Про інноваційну діяльність», де серед іншого в ст. 1 визначено, що інновації – новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери, а інноваційна діяльність – це діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг [9].

Аналізуючи законодавчий підхід до категорії інновації, дослідниками стверджується, що інновації агробізнесу – це результат реалізації об'єкта інтелектуальної власності (винаходів, корисних моделей, нових сортів рослин) у сфері агробізнесу, що призначений на отримання економічного, соціального, екологічного ефекту продуктів [10, с. 35–36].

При цьому, як справедливо зазначається у спеціальній літературі, аграрні інновації порівняно з інноваціями в інших галузях економіки вирізняють: тривалий процес впровадження, здебільшого поліпшувальний характер агроінновацій, вагому роль науково-дослідних установ при дослідженнях живих організмів, залежність від кліматичних умов та природної зони тощо. Всі ці особливості зумовлені специфікою галузі сільського господарства, оскільки основним засобом виробництва є земля, наявні взаємодія з живими організмами (рослинами, тваринами, мікроорганізмами), високий рівень ризику та сезонний характер виробництва [11].

Статтею 4 Закону України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» від 08 вересня 2011 року № 3715-V (зі змінами) визначено, що стратегічними пріоритетними напрямами інноваційної діяльності до припинення або скасування воєнного стану в Україні, введеного Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 64/2022, затвердженим Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 2102-IX, та до 31 грудня року, наступного після припинення або скасування воєнного стану, є, зокрема: технологічне оновлення та розвиток агропромислового комплексу [12].

Таким чином, навіть в умовах воєнного стану застосування інноваційних підходів до функціонування агропромислового комплексу, аграрних відносин в цілому забезпечено державою на законодавчому рівні.

Аналіз досліджень щодо класифікації інновацій в агросфері дає підстави для висновку, що виділяють наступні: біологічні; технічні; технологічні; хімічні; економічні; соціальні; інновації в менеджменті; селекційно-генетичні; організаційно-господарські; науково-освітні; маркетингові; інформаційні [5, с. 20–25; 6, с. 392-393; 10, с. 35 – 36; 13, с. 45]. Самі назви зазначених видів інновацій певною мірою розкривають їх суть, а їх класифікації приділено вагому частина авторських досліджень, про що зазначено вище.

З урахуванням викладеного, досить вдалим, як вбачається, є визначення агроінновацій як впровадження в аграрну сферу технологічних, технічних, організаційних, економічних, екологічних, селекційно-генетичних та інших видів інновацій з дотриманням вимог екологічної безпеки виробництва агропродукції та фітосанітарних умов, що сприяють отриманню економічного ефекту, який забезпечить зміни в якості життя і компоненті живої природи (тварини або рослини) [7, с. 27–28].

Окреме місце серед агроінновацій посідають інформаційно-технологічні, роль яких полягає у забезпеченні економічної безпеки держави, формуванні конкурентоспроможного високотехнологічного аграрного сектору, збільшенні експортного потенціалу держави з ефективним використанням вітчизняних та світових науково-технічних досягнень, що цілком кореспондує з положеннями ч. 1 ст. 2 Закону України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» [12]. Саме в цьому аспекті найбільш яскраво проявляється зв'язок агроінноваційної діяльності з цифровою трансформацією аграрних відносин, насамперед, агровиробничих відносин. Мова йде про впровадження технологій точного землеробства, державного аграрного реєстру, систем сільськогосподарського дорадництва, автоматизованих баз даних щодо нових порід сільськогосподарських тварин, сортів сільськогосподарських культур, штамів мікроорганізмів, супутникової картографії, 3D-кадастру, управління підприємством із застосуванням систем GPS-моніторингу тощо.

Інформаційно-технологічні інновації у сільському господарстві мають низку особливостей: пов'язані з живими організмами, тому вимагають особливо ретельної перевірки можливих негативних наслідків окремих нововведень; мають переважно характер модифікацій, тобто орієнтовані здебільшого на покращення властивостей або підвищення продуктивності об'єкту, а не на винайдення принципового нового продукту чи технології; характеризуються тривалим терміном процесу розробки інновацій, зумовлених біологічними процесами, високим економічним ризиком вкладення коштів в інноваційну діяльність, що зумовлено високою ймовірністю неодержання очікуваних результатів та тривалим терміном окупності витрат [14, с. 29-30].

В умовах сьогодення, на тлі стрімкого впровадження інноваційних технологій, концепція цифрової трансформації стала визначальною передумовою для забезпечення ефективності, конкурентоспроможності та сталого розвитку підприємств, сільськогосподарські серед яких не стали винятком.

Слід погодитися, що цифрова трансформація стає основою інноваційного шляху розвитку економіки завдяки розширенню технологічних можливостей та їх інтеграції у всі сфери життєдіяльності, що є ключовим фактором економічного зростання. Цифрові технології відіграють важливу роль у суспільному розвитку, оскільки здатні покращити доступність та якість освіти, охорони здоров'я, транспорту, житлового будівництва, сільського господарства та інших галузей економіки. Крім того, вони можуть сприяти рівноправності та соціальній справедливості, а також покращити ефективність та транспарентність уряду [15, с. 137], а отже, гарантувати реалізацію принципу верховенства права та захист прав людини в агросфері.

На думку дослідників, основний об'єкт уваги держави в «цифровому» світі – це м'яко, цілеспрямовано та інноваційно створювати в країні в різних сферах життєдіяльності умови, що спонукали б громадян та бізнес замість звичних фізичних (традиційних) засобів та інструментів використовувати «цифрові». У такому ракурсі ключовою діяльністю держави в цьому питанні є ініціація національних проєктів «цифровізації» та пошук релевантних моделей державно-приватного партнерства для їх реалізації [16, с. 253]. Особливої актуальності, враховуючи необхідність реалізації цілей сталого розвитку, ці питання набувають в агросфері.

Висновки. Цифровізація та пов'язана з нею цифрова трансформація аграрних відносин дозволяє розробляти нові, раніше неможливі продукти та послуги. Розширення сфери цифровізації стимулює розвиток нових технологій, здатних революціонізувати багато галузей аграрного виробництва і змінити підходи до сільськогосподарської та пов'язаних з нею діяльностей, удосконалюючи процес прийняття рішень і створення можливостей для інновацій і зростання в агросфері. При цьому, необхідність належного правового регулювання стрімко виникаючих відносин обумовлена вже до того складним предметом аграрного права як комплексної галузі права.

Аналіз досліджень щодо застосування цифрових технологій в національному аграрному секторі дає підстави для висновків про двосторонню взаємодію цифрової трансформації та агроінноваційної діяльності, оскільки перша стає новою основою функціонування та розвитку інноваційної сфери, а розвиток агроінновацій демонструє пришвидшення темпів розвитку цифрової трансформації аграрних відносин.

По суті ж, цифрова трансформація – це набагато ширше, загальне явище, ніж інновації та інноваційна діяльність. Цифрову трансформацію можна уявити як зміни, які спричинені трьома взаємопов'язаними чинниками: нові технології, нові бізнес-моделі, нові звички.

Поєднання інформаційно-технологічних інновацій у агросфері з процесами цифрової трансформації

дає підстави для виникнення нового виду інновацій – цифрових агроінновацій – новостворених (застосованих) і (або) вдосконалених конкурентоздатних інформаційних технологій щодо використання електронно-цифрових пристроїв, засобів, систем та налагодження електронно-комунікаційного обміну між ними, що істотно поліпшують структуру та якість сільськогосподарського виробництва, управління агровиробничими та суміжними процесами й мають на меті підвищення конкурентоспроможності національного аграрного сектору і забезпечення сталого розвитку агросфери.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мірошниченко О.В. Цифрова трансформація аграрних відносин як правова категорія. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 12/23. с. 212–217. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-12/52 (дата звернення: 01.03.2024).
2. Свиноус І. В., Гаврик О. Ю., Ткаченко К. В., Микитюк Д. М., Семисал А. В. Сучасний стан та проблеми впровадження цифрових технологій в практику діяльності сільськогосподарських підприємств. *Інвестиції: практика та досвід.* 2020. № 15-16. с. 35–39. DOI: 10.32702/2306-6814.2020.15-16.35 (дата звернення: 20.02.2024).
3. Носік В. В. До питання про інноваційне оновлення аграрного права України: проблеми теорії і практики. *Актуальні правові проблеми інноваційного розвитку агросфери:* зб. матер. наук.-практ. конференції (м. Харків, 20.11.2020 р.) / за ред. А. П. Гетьмана, М. В. Шульги, Т.В. Курман. Харків: Юрайт, 2020. с. 47–52. URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2020/Conf_20.11.20/Conf_20.11.20.pdf (дата звернення: 04.03.2024).
4. Жушман В.П. Деякі аспекти еволюції правового регулювання аграрних відносин. *Актуальні проблеми соціального права. Еволюція правового регулювання аграрних, земельних та екологічних відносин:* матер. міжнар. наук.-практ. конференції (м. Львів, 18 лист. 2016 р.). за заг. ред. П. Д. Пилипенка. 2016. с. 236–240. URL: https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/03/Evoliutsiia-pravovoho-rehuliuvannia-ahrarnykh zemelnykh-ta-ekolohichnykh-vidnosyn-18-lystopada-2016-r..pdf (дата звернення: 04.03.2024).
5. Єрмоленко В.М. Сучасний стан нормативного забезпечення інноваційного розвитку агросфери. *Актуальні правові проблеми інноваційного розвитку агросфери:* зб. матер. наук.-практ. конференції (м. Харків, 20.11.2020 р.) / за ред. А.П. Гетьмана, М.В. Шульги, Т.В. Курман. Харків: Юрайт, 2020. с. 20–29. URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2020/Conf_20.11.20/Conf_20.11.20.pdf (дата звернення: 04.03.2024).
6. Курман Т.В. Агроінновації в Україні в умовах сталого розвитку агросфери: правові засади. Порівняльно-аналітичне право. 2020. № 4. С. 389-395. URL: https://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/09/PAP-4_2020_1.pdf (дата звернення: 05.03.2024).
7. Могильна Л. М. Суть та особливості інновацій в сільському господарстві. *Приазовський економічний вісник.* 2022. № 3 (32). с. 26–30. DOI: https://doi.org/10.32840/2522-4263/2022-3-5 (дата звернення: 06.03.2024).
8. Курман Т. В. Аграрне право і законодавство України: синергетичні засади й перспективи розвитку в умовах глобальних загроз. *Аграрне та земельне право України: сучасна парадигма і перспективи розвитку*: колект. монографія / ред.: А. П. Гетьман, Т. В. Курман. Харків: Юрайт, 2022. с. 10-37. URL:https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/19511/1/Kurma_10 37.pdf (дата звернення: 07.03.2024).
9. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04 липня 2002 року № 40-IV. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text (дата звернення: 04.03.2024).
10. Корнієнко Г.С. Види інновацій у сфері агробізнесу: правовий аспект. *Актуальні правові проблеми інноваційного розвитку агросфери:* зб. матер. наук.-практ. конференції (м. Харків, 20.11.2020 р.) / за ред. А.П. Гетьмана, М. В. Шульги, Т.В. Курман. Харків: Юрайт, 2020. с. 35 – 38. URL: https://ndipzir.org.ua/wp content/uploads/2020/Conf_20.11.20/Conf_20.11.20.pdf (дата звернення: 04.03.2024).
11. Махортов, Ю., & Набієва, Д. (2020). Використання сучасних інноваційних технологій підприємствами АПК. *Економіка та суспільство*, (22). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2020-22-26 (дата звернення: 05.03.2024).
12. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні: Закон України від 08 вересня 2011 р. № 3715-VI. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3715-17#Text (дата звернення: 04.03.2024).
13. Курман Т.В. Теоретико-правові проблеми сталого інноваційного розвитку агросфери. *Актуальні правові проблеми інноваційного розвитку агросфери:* зб. матер. наук.-практ. конференції (м. Харків, 20.11.2020 р.) / за ред. А. П. Гетьмана, М. В. Шульги, Т.В. Курман. Харків: Юрайт, 2020. с. 43–47. URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2020/Conf_20.11.20/Conf_20.11.20.pdf (дата звернення: 04.03.2024).
14. Дорогань-Писаренко Л.О., Єгорова О.В., Панченко І.Г. Особливості аналізу ефективності впровадження технологічних інновацій в сільському господарстві. *Наука та інновації.* 2020. Т. 16, № 3. с. 27-38. DOI: doi.org/10.15407/scin16.03.027 (дата звернення: 05.03.2024).

15. Бречко, О., & Гуцуляк, А. (2023). Цифрові технології суспільного розвитку. *Інноваційна економіка,* 0(4), с. 136–143. DOI: https://doi.org/10.37332/2309-1533.2022.4.19 (дата звернення: 06.03.2024).
16. Сидоров Я. О. Цифровізація агросфери як напрям державної політики розвитку інноваційної моделі сільського господарства. *Актуальні правові проблеми інноваційного розвитку агросфери*: зб. матер. наук.-практ. конференції (м. Харків, 20.11.2020 р.) / за ред. А. П. Гетьмана, М. В. Шульги, Т.В. Курман. Харків: Юрайт, 2020. с. 250–254. URL: https://ndipzir.org.ua/wpcontent/uploads/2020/Conf_20.11.20/Conf_20.11.20.pdf (дата звернення: 05.03.2024).

REFERENCES

1. Miroshnychenko O.V. (2023). Digital transformation of agrarian relations as a legal category. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. № 12/23. 212–217. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-12/52 [in Ukrainian].
2. Svynous I.V., Havryk O. YU., Tkachenko K.V., Mykytyuk D.M., Semysal A.V. (2020). Current state and problems of implementation of digital technologies in the practice of agricultural enterprises. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*. № 15-16. 35–39. DOI: 10.32702/2306-6814.2020.15-16.35 [in Ukrainian].
3. Nosik V. V. (2020). To the issue of innovative renewal of agrarian law of Ukraine: problems of theory and practice. *Aktual'ni pravovi problemy innovatsiynoho rozvytku ahrosfery*: zb. mater. nauk.-prakt. konferentsiyi. A. P. Het′mana, M. V. Shul′hy, T.V. Kurman (Eds.). 47–52. Retrieved from: URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2020/Conf_20.11.20/Conf_20.11.20.pdf [in Ukrainian].
4. Zhushman V.P. (2016). Some aspects of the evolution of legal regulation of agrarian relations. *Evolyutsiya pravovoho rehulyuvannya ahrarnykh, zemel'nykh ta ekolohichnykh vidnosyn*: mater. mizhnar. nauk.-prakt. konferentsiyi. P. D. Pylypenka (Ed.). 236–240. Retrieved from: URL: https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/03/Evoliutsiia-pravovoho-rehuliuvannia-ahrarnykhzemelnykh-ta-ekolohichnykh-vidnosyn-18-lystopada-2016-r..pdf [in Ukrainian].
5. Yermolenko V.M. (2020). The current state of regulatory support for the innovative development of the agricultural sector. *Aktual'ni pravovi problemy innovatsiynoho rozvytku ahrosfery*: zb. mater. nauk.-prakt. konferentsiyi. A.P. Het′mana, M.V. Shul′hy, T.V. Kurman (Eds.). 20–29. Retrieved from: URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2020/Conf_20.11.20/Conf_20.11.20.pdf [in Ukrainian].
6. Kurman T.V. (2020). Agro-innovations in Ukraine in terms of sustainable development of the agricultural sector: legal principles. *Porivnyal'no-analitychne pravo*. № 4. 389-395. Retrieved from: URL: https://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/09/PAP-4_2020_1.pdf [in Ukrainian].
7. Mohylna L. M. (2022). The essence and features of innovations in agriculture. *Pryazovs'kyy ekonomichnyy visnyk.* № 3 (32). 26–30. DOI: https://doi.org/10.32840/2522-4263/2022-3-5 [in Ukrainian].
8. Kurman T. V. (2022). Agrarian law and legislation of Ukraine: synergistic principles and prospects for development in conditions of global threats. *Ahrarne ta zemel'ne pravo Ukraïny: suchasna paradyhma i perspektyvy rozvytku*: kolekt. Monohrafiya. A. P. Het′man, T. V. Kurman (Eds.). 10-37. Retrieved from: URL: https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/19511/1/Kurma_10 37.pdf [in Ukrainian].
9. Law of Ukraine on innovative activity № 40-IV. (2002, July 4). *Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text [in Ukrainian].
10. Kornienko H.S. (2020). Types of innovations in the field of agribusiness: legal aspect. *Aktual'ni pravovi problemy innovatsiynoho rozvytku ahrosfery*: zb. mater. nauk.-prakt. Konferentsiyi. A.P. Het′mana, M. V. Shul′hy, T.V. Kurman (Eds.). 35 – 38. Retrieved from: URL: https://ndipzir.org.ua/wp content/uploads/2020/Conf_20.11.20/Conf_20.11.20.pdf [in Ukrainian].
11. Makhortov, Yu., & Nabieva, D. (2020). The use of modern innovative technologies by agribusiness enterprises. *Ekonomika ta suspil'stvo*, Doi.org/10.32782/2524-0072/2020-22-26 [in Ukrainian].
12. Law of Ukraine on priority areas of innovative activity in Ukraine № 3715-VI. (2011, September 8). *Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3715-17#Text [in Ukrainian].
13. Kurman T.V. (2020). Theoretical and legal problems of sustainable innovative development of the agricultural sector. *Aktual'ni pravovi problemy innovatsiynoho rozvytku ahrosfery*: zb. mater. nauk.-prakt. Konferentsiyi. A. P. Het′mana, M. V. Shul′hy, T.V. Kurman (Eds.). 43–47. Retrieved from: URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2020/Conf_20.11.20/Conf_20.11.20.pdf [in Ukrainian].
14. Dorohan-Pysarenko L.O., Yehorova O.V., Panchenko I.G. (2020). Peculiarities of the analysis of the effectiveness of the introduction of technological innovations in agriculture. *Nauka ta innovatsiyi.* 16/3. 27-38. DOI: doi.org/10.15407/scin16.03.027 [in Ukrainian].

15. Brechko, O., & Hutsulyak, A. (2023). Digital technologies of social development. *Innovatsiyna ekonomika*, 0(4), 136–143. DOI: https://doi.org/10.37332/2309-1533.2022.4.19 [in Ukrainian].
16. Sydorov Y.A. O. (2020). Digitization of the agricultural sector as a direction of state policy for the development of an innovative model of agriculture. *Aktual'ni pravovi problemy innovatsiynoho rozvytku ahrosfery*: zb. mater. nauk.-prakt. konferentsiyi. A. P. Het′mana, M. V. Shul′hy, T.V. Kurman (Eds.). 250–254. Retrieved from: URL: https://ndipzir.org.ua/wpcontent/uploads/2020/Conf_20.11.20/Conf_20.11.20.pdf [in Ukrainian].

MIROSHNYCHENKO OLEKSII

postgraduate student at the Department of Land and Agrarian Law of the National Law University
Yaroslav the Wise National Law University

DIGITAL TRANSFORMATION AND INNOVATION IN THE AGRICULTURAL SECTOR: LEGAL ASPECTS OF THE RELATIONSHIP AND LEGAL FEATURES

Problem setting. The article is devoted to the study of certain issues of correlation between the agrarian and legal categories “digital transformation of agrarian relations” and “innovation activity in the agrarian sector”, and to the disclosure of their legal features.

Purpose of the research. The need to differentiate between the categories “digital transformation of agrarian relations” and “agro-innovation activity”, to study their interconnection and to distinguish their legal features is due to the growing relevance of digital technologies in the agrarian sector, the need to implement global sustainable development goals in the agrarian sector and to ensure further development of agrarian legal doctrine, and is aimed at further improvement of legal regulation of these relations.

Analysis of recent researches and publications. Leading representatives of agrarian law emphasize that modern agrarian law and agrarian legislation have reached their maximum development on traditional methodological foundations and, as a result, innovative updating of the subject matter of agrarian law is of utmost relevance

Article’s main body. At the doctrinal level, it is noted that innovation is not only a new product or service, but also a new technological process, a way of organizing production, changing the structure and creating new markets aimed at meeting the needs of a market segment and obtaining economic benefits. Innovations are systemic in nature, leading to changes at all levels of an agricultural enterprise, as successful implementation requires the interaction of all elements.

Leading representatives of agrarian law emphasize that modern agrarian law and agrarian legislation have reached their maximum development on traditional methodological foundations and, as a result, innovative updating of the subject matter of agrarian law is of utmost relevance

The need to differentiate between the categories “digital transformation of agrarian relations” and “agro-innovation activity”, to study their interconnection and to distinguish their legal features is due to the growing relevance of digital technologies in the agrarian sector, the need to implement global sustainable development goals in the agrarian sector and to ensure further development of agrarian legal doctrine, and is aimed at further improvement of legal regulation of these relations.

The author establishes that legal regulation of relations in the field of implementation of agro-innovations is carried out on the basis of general provisions of legislation, but even under the legal regime of martial law, legislative support for the introduction of innovative technologies into the agro-industrial complex is considered to be one of the priority areas of the State agrarian policy.

The article points out the following characteristic, specific features of agrarian innovations, such as a long process of implementation, mostly improvement, dependence on climatic conditions and natural zone, etc. These features distinguish agrarian innovations from innovations in other sectors of the economy.

Conclusions and prospects for the development. The author has identified the links between the digital transformation of agricultural relations and innovations, and innovative activities in the agricultural sector, and as a result, the author’s own definition of “digital agro-innovations” is proposed. Particular attention is paid to information and technological agro-innovations as a separate type underlying the digital transformation of relations in the agricultural sector.

It is concluded that there is a two-way interaction between digital transformation and innovation in agrarian relations, since the former is becoming a new basis for the functioning and development of the innovation sphere, and the development of innovations demonstrates an acceleration of the pace of development of digital transformation of agrarian relations. At the same time, the author of the article states that digital transformation is a generalized concept, unlike innovation and innovation activity, since the latter are the constituent components of digital transformation of agrarian legal relations

which belong to the sub-branch of agro-innovation law in the system of the complex branch of modern agrarian law of Ukraine.

Key words: digital transformation, agrosphere, agrarian relations, agro-innovation activity, agro-information relations, digital innovations, agro-innovations.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Мірошніченко О. В. Цифрова трансформація та інноваційна діяльність в агросфері: правові аспекти співвідношення та юридичні ознаки. *Право та інновації.* 2024. № 2 (46). С. 74–80.

ЛЕЙБА МАКСИМ ОЛЕКСАНДРОВИЧ
аспірант кафедри земельного та аграрного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID 0009-0006-3515-6920

УДК 349.414:[502.174:627.533]
DOI 10.37772/2518-1718-2024-2(46)-12

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВІДНОСИН ЩОДО ВІДНОВЛЕННЯ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Статтю присвячено особливостям правовідносин щодо відновлення земель сільськогосподарського призначення. У статті акцентовано увагу на тому, що землі сільськогосподарського призначення є основним національним багатством через їх особливі властивості. Проте на сьогоднішній день відбувається погіршення якісного стану земель зазначеної категорії. Проаналізовано склад та особливості правовідносин щодо відновлення земель сільськогосподарського призначення.

Досліджено підстави виникнення, зміни та припинення правовідносин відновлення земель сільськогосподарського призначення. Розглянуто особливості їх суб'єктно-об'єктного складу. Автором розмежовано суб'єктів права та суб'єктів правовідносин у сфері відновлення земель сільськогосподарського призначення. Зазначається специфіка колективних суб'єктів правовідносин щодо відновлення земель сільськогосподарського призначення. Акцентовано увагу на окремих об'єктах відновлення земель сільськогосподарського призначення.

Підкреслюється, що погіршення стану земель сільськогосподарського призначення можуть викликати як події, так і дії (як протиправні, так і правомірні). У певних випадках негативні зміни якісного стану земель може викликати й бездіяльність. Зазначається, що безпосередньо підставами, які породжують та припиняють правовідносини щодо відновлення земель сільськогосподарського призначення, є активні правомірні дії суб'єкта.

Запропоновано авторське визначення правовідносин щодо відновлення земель сільськогосподарського призначення. Наголошено на основних ознаках зазначених правовідносин. Наведено права суб'єктів у сфері забезпечення відновлення земель.

Проаналізовано недоліки правового забезпечення виконання обов'язків власниками та землекористувачами щодо відновлення земель сільськогосподарського призначення та зроблено відповідні пропозиції.

Ключові слова: землі, земельні ділянки, правовідносини, відновлення, об'єкти, суб'єкти.

Постановка проблеми. Основне національне багатство насамперед складають землі сільськогосподарського призначення. Головною ознакою зазначених земель виступає родючість ґрунту, яка виступає індикатором їх якісного стану. Саме унікальні природні фактори земель сільськогосподарського призначення обумовлюють їх особливе значення не лише для забезпечення екологічної, продовольчої, а й національної безпеки країни в цілому.

Науковці слушно розглядають зазначені землі як унікальний природний ресурс, який виступає підґрунтям економічного розвитку та матеріального добробуту Українського народу [1, с. 387]. Землі сільськогосподарського призначення є найважливішою складовою земельного фонду країни та основою сільськогосподарського виробництва. Проте на сьогоднішній день відбувається подальше погіршення якісного стану земель сільськогосподарського призначення, значних масштабів набувають процеси деградації, знижуються запаси поживних речовин. Крім того, спостерігається забруднення земель радіонуклідами, важкими металами, а також іншими токсикантами. Збройна агресія викликає істотне погіршення стану земель вказаної категорії, поширення процесів їх деградації. Зазначене підкреслює необхідність проведення дослідження правовідносин щодо відновлення земель сільськогосподарського призначення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Порушена проблема розглядалася в роботах представників земельно-правової науки: М. В. Шульги [2], Т. В. Лісової [3], Н. С. Гавриш [4] та ін. Проте проведені дослідження були присвячені загальним питанням відновлення земель. Особливості правовідносин щодо відновлення земель сільськогосподарського призначення потребують окремого вивчення.

Метою статті є здійснення аналізу суб'єктно-об'єктного складу та особливостей правовідносин

© Лейба М. О., 2024

щодо відновлення земель сільськогосподарського призначення.

Виклад основного матеріалу. Теоретики права розглядають правовідносини як суспільні відносини, які врегульовані правом, учасники яких є носіями суб'єктивних прав та юридичних обов'язків [5, с. 231]. Щодо земельних правовідносин, то, як слушно зазначають науковці, ними є суспільні відносини, які виникають між суб'єктами, взаємні права та обов'язки яких стосовно землі врегульовані нормами земельного права [2, с. 35].

Акцентуємо увагу, що науковці пропонують різні визначення земельних відносин. Зокрема, земельні відносини розглядаються як урегульовані нормами земельного права суспільні відносини, що виникають між фізичними та юридичними особами, органами державної влади, органами місцевого самоврядування стосовно володіння, користування, розпорядження й управління земельними ділянками на всіх ієрархічних рівнях управління, пов'язаних з перерозподілом земельної ренти, зміною форм власності, здійсненням заходів з охорони земель та їх раціонального використання [6, с. 35].

Правовідносини щодо відновлення земель сільськогосподарського призначення забезпечуються заходами державного примусу. При їх регулюванні домінує імперативний метод правового регулювання, що підкреслює нерівність сторін цих правовідносин. Так, в результаті неусунення порушення земельного законодавства (пошкодження і знищення родючого шару ґрунту, забруднення земель шкідливими речовинами) право землекористування може бути припинене в порядку ст. 144 Земельного кодексу України шляхом звернення органу державного контролю за використанням й охороною земель або органом державного контролю за охороною навколишнього природного середовища до суду [7].

Зазначимо, що підставами виникнення, зміни і припинення правовідносин щодо відновлення земель сільськогосподарського призначення є юридичні факти, які, як наголошують фахівці з теорії права, являють певні життєві обставини, з якими правові норми пов'язують настання певних правових наслідків [5, с. 240].

Слід підкреслити, що погіршення стану земель сільськогосподарського призначення можуть породжувати такі події, як стихійні лиха, землетруси, селі та інші природні катаклізми, які викликають погіршення якісного стану земель, порушення їх ґрунтового покриву тощо. Залежно від швидкості настання негативних змін щодо стану земель кризові явища поділяють на бурхливі (наслідки аварій, катастроф, геоекоаномалій); швидкі (прикладом є ерозія); повільні (ущільнення, втрати гумусу) тощо [8, с. 12].

Значну кількість юридичних фактів, які призводять до негативних змін щодо стану земель вказаної категорії, становлять юридичні дії, тобто антропогенна діяльність людини. При цьому, може йтися як про активні дії особи, як-от забруднення земель хімічними, радіоактивними речовинами, стічними водами, іншими токсикантами, засмічення промисловими, побутовими відходами тощо. У цьому випадку йдеться про протиправні дії, вчинення яких викликає погіршення первісного якісного стану земель, порушення рельєфу земної поверхні, що призводить до втрати землями сільськогосподарського призначення функції основного засобу виробництва.

Викликати негативні наслідки щодо стану земель може й бездіяльність, що полягає в ігноруванні проведення заходів охорони та збереження родючості ґрунтів та інших корисних властивостей земель. Прикладом у даному разі можна вважати непроведення сівозмін, відсутність належного обробітку земель сільськогосподарського призначення, ігнорування внесення мінеральних та органічних добрив.

Проте, зауважимо, що юридичними фактами, які безпосередньо породжують правовідносини щодо відновлення земель сільськогосподарського призначення, слід вважати правомірні дії особи, які, будучи спрямованими на досягнення конкретного результату, викликають настання юридичних наслідків – відновлення якісного земель, їх ґрунтового покриву, повернення землям сільськогосподарського призначення здатності виконувати передбачені законом функції.

Такими юридичними діями є замовлення робочого проєкту рекультивації земель, звернення із заявою власника земельної ділянки до суб'єкта господарювання, що є виконавцем робіт із землеустрою, щодо замовлення робочого проєкту щодо консервації земель.

Припинення правовідносин щодо відновлення земель сільськогосподарського призначення здійснюється шляхом здійснення активних дій з метою повернення їм первісного якісного стану, належного стану землям з порушеним рельєфом, що повертає здатність виконувати функцію основного засобу виробництва у сільському господарстві. Факт повернення землям первісного якісного стану обов'язково має бути встановлений відповідно до відомостей агрохімічного паспорта поля (земельної ділянки), проєкту землеустрою тощо.

Доцільно підкреслити, що до складу структури правовідносин щодо відновлення земель сільськогосподарського призначення входять такі основні елементи: об'єкти, суб'єкти, а також їх зміст.

Як переконливо підкреслює І. І. Каракаш, поняття «земля» являє собою частину земної поверхні, розташовану над надрами, найменовану ґрунтовим

шаром, яка знаходиться в межах території, на яку поширюється суверенітет держави [9, с. 8]. Якщо йдеться безпосередньо про землі сільськогосподарського призначення, то саме завдяки унікальній властивості – родючості, землі зазначеної категорії є основним засобом виробництва у сільському господарстві.

Об'єктом правовідносин щодо відновлення земель сільськогосподарського призначення доцільно вважати землі сільськогосподарського призначення (як сільськогосподарські угіддя, так і несільськогосподарські угіддя), якісний стан яких погіршився через вплив антропогенного чинника або природні катаклізми, ґрунти, окремі земельні ділянки.

Як слушно зазначають науковці, крім земель взагалі, доцільно виокремлювати такий об'єкт відновлення, як земельні ділянки – частину земної поверхні, які мають індивідуалізуючі ознаки (встановлені межі, площу, конкретне місцерозташування, цільове призначення, відповідний якісний стан) [3, с. 155].

Отже, землі, земельні ділянки та ґрунти виступають окремими об'єктами правовідносин щодо відновлення земель сільськогосподарського призначення.

На відміну від землі (просторового базису життєзабезпечення людини та її господарської діяльності), як підкреслюють науковці, земельна ділянка є певною частиною території, наділом, в межах якої поширені різноманітні за генезисом, складом, властивостями та режимами ґрунти. Залежно від ґрунтового покриву земельна ділянка (сільськогосподарське угіддя) може бути диференційовано на декілька агротехнологічних ділянок, які потребують застосування окремих технологій та різного антропогенного навантаження [10, с. 87].

Ґрунти ж, як слушно підкреслюють науковці, є самостійними природно-історичними органо-мінеральними утвореннями, які утворилися на поверхні земної кори, з притаманними їм генезисом, властивостями, а також режимами функціонування, основною якісною характеристикою яких є родючість [10, с. 94].

Підкреслимо, що ґрунти відіграють надзвичайно важливу роль у відновленні земель. Спеціалісти-ґрунтознавці розглядають ґрунтовий покрив як основний незамінний, важко відновлюваний елемент навколишнього природного середовища, який відіграє важливий продуктивну, соціально-духовну, екологічну (біоекологічну, біоенергетичну, гідрологічну) роль, від стану якого залежить якість поверхневих і підземних вод [11, с. 17]. Слід акцентувати увагу, що саме родючість ґрунтів впливає на продуктивну функцію ґрунтів, на можливість виконання ними функції основного засобу виробництва сільськогосподарської продукції.

На сучасний стан ґрунтів, як слушно зазначають науковці, спричиняє вплив: інтенсивний розвиток деградаційних процесів; високий рівень сільськогосподарського освоєння території; недостатність площ земель природно-заповідного, лісогосподарського та іншого природоохоронного, рекреаційного, оздоровчого й історико-культурного призначення; наявність значних площ земель з обмеженим режимом використання (зокрема, радіоактивно забруднених, санітарно-захисних та охоронних зон підприємств промисловості, транспорту, зв'язку, оборони); низький рівень нормативно-правового й нормативно-технічного забезпечення використання й охорони земель (ґрунтів); недосконала систему управління земельним фондом; недостатнє ресурсне забезпечення; відсутність повноцінної інформаційної системи про стан ґрунтового покриву [11, с. 23].

Потребують коригування й технології вирощування сільськогосподарських культур. Важливим є й вдосконалення технологій землеробства.

Певною проблемою сьогодні є якість органічних добрив, застосування яких повинно бути спрямоване на поліпшення стану малопродуктивних та неокультурених земель, що викликає необхідність переробки органічних речовин на повноцінні біодобрива, зокрема, різноманітні компости з мінеральними та органічними складовими [12, с. 128-130].

Слід підкреслити, що у юридичній доктрині сформувалося два підходи до співвідношення категорій «суб'єкт правовідносин» та «суб'єкт права». Так, певні науковці ототожнюють вказані поняття. Інші, розмежовуючи вказані вище поняття, розглядають суб'єктів правовідносин як реального учасника останніх, а суб'єкта права як особу, яка маючи правосуб'єктність, потенційно здатна стати учасником правовідносин. Отже, не кожен суб'єкт права є одночасно суб'єктом правовідносин.

Розглядаючи сферу відновлення земель сільськогосподарського призначення, слід зазначити, що суб'єкти права стають суб'єктами правовідносин у разі виникнення на основі певних юридичних фактів вказаних правовідносин внаслідок їх погіршення їх якісного стану (в тому числі ґрунтової родючості), природних властивостей, порушення їх рельєфу, що призвело до погіршення, або навіть втрати, виконання ними функції головного засобу виробництва у сільському господарстві.

Суб'єктами правовідносин з відновлення земель сільськогосподарського призначення можуть виступати як фізичні особи, так і юридичні особи (власники, користувачі, в тому числі орендарі земельних ділянок), які стають учасниками цих правовідносин як через вчинення ними певних дій, що призвели до погіршення якісного стану земель, їх природних властивостей, втрати функцій, структури рельєфу

порушених земель, так і через дії інших осіб або настання стихійних лих, що викликали негативні наслідки.

Прикладом колективних суб'єктів правовідносин щодо відновлення земель сільськогосподарського призначення слід виокремити колективних суб'єктів правовідносин – виробників сільськогосподарської продукції: фермерські господарства, сімейні фермерські господарства та сільськогосподарські кооперативи (у складі яких існують як прості сільгоспкооперативи, так і складні у формі сільськогосподарських кооперативних об'єднань).

Виробниками сільськогосподарської продукції є також і фізичні особи. Йдеться про підприємців, осіб, які здійснюють ведення особистого селянського господарства, селян.

Проте, у певних випадках, суб'єктами з відновлення земель сільськогосподарського призначення можуть виступати особи, які безпосередньо не займаються сільськогосподарським виробництвом. Йдеться про дії або бездіяльність певних суб'єктів, які призвели до забруднення або засмічення земельної ділянки сільськогосподарського призначення, яка використовується на праві власності або користування іншою особою. Такими суб'єктами можна вважати й тих, які здійснюють геологорозвідувальні, гірничодобувні, будівельні роботи.

Специфічними суб'єктами правовідносин з відновлення земель сільськогосподарського призначення є органи державної влади, а також органи місцевого самоврядування, через які держава й територіальні громади реалізують повноваження власника земель, адже держава безпосередньо, як особливий суб'єкт правовідносин, не має власної право- та дієздатності, а також спеціальної компетенції.

Доцільно зауважити, що у чинному земельному законодавстві не закріплено обов'язок власників та користувачів земельних ділянок відновлювати родючість ґрунтів, а також інші корисні властивості землі. Серед прав зазначених суб'єктів у сфері забезпечення відновлення земель насамперед доцільно вказати наступні: вимагати від особи, яка змінила рельєф земельної ділянки, приведення її в попередній стан за свій рахунок і відшкодування цією особою заподіяних збитків; отримати у придатному для використання стані земельну ділянку по закінченні будівництва, реконструкції меліоративних систем та об'єктів інженерної інфраструктури внаслідок проведення її рекультивації; бути звільненим від сплати земельного податку за використання земельної ділянки, яка перебуває на стадії консервації.

Висновки. Правовідносини щодо відновлення земель сільськогосподарського призначення становлять собою суспільні відносини, які виникають згідно з приписами земельного права з метою повернення землям їх первісного якісного стану, наявного на момент набуття у власність або надання у користування, погіршеного через дію певних чинників (як природних, так і антропогенних), здатності виконувати ними функцію головного засобу виробництва у сільському господарстві. Цим правовідносинам притаманний публічний, вольовий характер, специфічний суб'єктний склад, домінування імперативного методу правового регулювання.

Права власників та користувачів земельних ділянок, а також їх обов'язки у сфері відновлення земель сільськогосподарського призначення потребують систематизації, а правові норми, якими їх закріплено – істотного вдосконалення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ільків Н. В., Федорович В. І. Правове регулювання використання земель сільськогосподарського призначення. *Земельне право*: підручник: 3-тє вид. доп. і перероб. / за ред. М.В. Шульги. Харків: Юрайт, 2023. С. 387–423.
2. Шульга М. В., Савельєва О. М. Земельні правовідносини. *Земельне право*: підручник: 3-тє вид. доп. і перероб. / за ред. М.В. Шульги. Харків: Юрайт, 2023. С. 34-46.
3. Лісова Т. В. Правове забезпечення відновлення земель: теоретичні і практичні проблеми: моногр. Харків: Юрайт, 2020. 396 с.
4. Гавриш Н. С. Використання, відтворення та охорона ґрунтів в Україні: теоретико-правові аспекти: моногр. Одеса: Юрид. літ., 2016. 396 с.
5. Дашковська О. Р. Правові відносини. *Теорія держави і права:* підруч. / за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2015. С. 231 – 241.
6. Лойко С. В. Земельні відносини в сільському господарстві: економічна сутність. Наук. вісн. *Херсон.* держ. *ун-ту. Серія «Економічні науки».* 2016. Вип. 20. С. 32–35.
7. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 1389-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14.
8. Медведєв В. В., Пліско І. В., Крилач С. І. Фізична деградація орних ґрунтів України: (оцінювання, профілактика, призупинення). Харків: ФОП Бровін О. В.., 2020. 110 с.
9. Каракаш І. І. Предмет і система земельного права. *Земельне право України*: навч. посіб. / за ред.: І. І. Каракаша, Т. Є. Харитонової; вид. 2-ге, переробл. і допов. Одеса: Юрид. літ., 2017. С. 7–39.

10. Балюк С.А., Трускавецький Р. С. Ґрунти та іхня родючість у правовому полі земельно-ринкових відносин. *Раціональне використання ґрунтових ресурсів і відтворення родючості ґрунтів: організаційно-економічні, екологічні й нормативно-правові аспекти*: моногр. / ред.: С. А. Балюк, А. В. Кучер. Харків: Смугаста тип., 2015. С. 84–94.
11. Балюк С. А., Кучер А. В., Анісімова О. В. Ґрунтові ресурси України: стан, проблеми й пріоритетні напрями їх вирішення. *Раціональне використання ґрунтових ресурсів і відтворення родючості ґрунтів: організаційно-економічні, екологічні й нормативно-правові аспекти*: моногр. / ред.: С. А. Балюк, А. В. Кучер. Харків: Смугаста тип., 2015. С. 17–32.
12. Кучер А.В., Улько Є.М., Анісімова О.В. Науково-методологічні засади визначення економічної ефективності застосування інновацій у сфері охорони й раціонального використання ґрунтових ресурсів: моногр. Харків: ФОП Бровін О.В., 2021. 312 с.

REFERENCES

1. Ilkiv, N. V. & Fedorovych, V. I. (2023). *Legal regulation of agricultural land use.* In M.V. Shulha (Ed.). Land law (pp. 387 – 423). Kharkiv: Yurait [in Ukrainian].
2. Shulha, M. V. & Savelieva, O. M. (2023). *Land relations.* In M.V. Shulha (Ed.). Land law (pp. 34 – 46). Kharkiv: Yurait [in Ukrainian].
3. Lisova, T. V. (2020). *Legal support for land restoration: theoretical and practical issues.* Kharkiv: Yurait [in Ukrainian].
4. Havrysh, N. S. (2016). *Soil use, reproduction and protection in Ukraine: theoretical and legal aspects.* Odesa: Yuryd. lit. [in Ukrainian].
5. Dashkovska, O. R. (2015). *Legal relations.* In O. V. Petryshy (Ed). Theory of state and law (pp. 231 – 241). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
6. Loiko, S. V. (2016). Land visibility in the power economy: an economic pimp. *Nauk. visn. Kherson. derzh. un-tu. Seriia «Ekonomichni nauky», 20*, 32–35 [in Ukrainian].
7. Land Code of Ukraine, No. 1389-XIV (2001 October 25). Retrived from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14 [in Ukrainian].
8. Medvediev, V. V., Plisko, I. V. & Krylach, S. I. (2020). *Physical degradation of arable soils in Ukraine: (assessment, prevention, suspension)*. Kharkiv: FOP Brovin O. V.
9. Karakash, I. I. (2017). *Subject matter and system of land law*. In. I. I. Karakash, T. Ye. Kharytonova (Ed.), Land law of Ukraine (pp. 7–39). Odesa: Yuryd. lit. [in Ukrainian].
10. Baliuk, S.A. & Truskavetskyi, R. S. (2015). *Soils and their fertility in the legal field of land market relations*, In. S. A. Baliuk, A. V. Kucher. (Eds.), Rational use of soil resources and reproduction of soil fertility: organisational, economic, environmental and regulatory aspects (pp. 84–94). Kharkiv: Smuhasta typ. [in Ukrainian].
11. Baliuk, S. A., Kucher, A. V. & Anisimova, O. V. *Soil Resources of Ukraine: Status, Problems and Priority Areas for Their Solution,* In. S. A. Baliuk, A. V. Kucher. (Ed.), Rational use of soil resources and reproduction of soil fertility: organisational, economic, environmental and regulatory aspects (pp. 17 – 32). Kharkiv: Smuhasta typ. [in Ukrainian].
12. Kucher, A.V., Ulko, Ye.M. & Anisimova, O.V. (2021). *Scientific and Methodological Bases for Determining the Economic Efficiency of Innovations in the Field of Protection and Rational Use of Soil Resources*. Kharkiv: FOP Brovin O.V. [in Ukrainian].

LEIBA MAKSYM

Postgraduate student at the Department of Land and Agrarian Law
of the Yaroslav Mudryi National Law University

PECULIARITIES OF LEGAL RELATIONS ON RESTORATION OF AGRICULTURAL LAND

Problem setting. Agricultural land is the most important component of the country's land fund and the basis of agricultural production. However, today, the quality of agricultural land is deteriorating further, with degradation processes gaining significant scale and nutrient reserves decreasing. In addition, there is contamination of land with radionuclides, heavy metals and other toxicants. Armed aggression causes a significant deterioration in the condition of land in this

category and the spread of degradation processes. The above emphasises the need to study the legal relations regarding the restoration of agricultural land.

Analysis of recent researches and publications. The issue raised was considered in the works of representatives of land law science: M. V. Shulga, T. V. Lisova, N. S. Havrysh and others. However, these studies were devoted to general issues of land restoration. Peculiarities of legal relations regarding the restoration of agricultural land require a separate study.

Purpose of the research is to analyse the subject and object composition and peculiarities of legal relations regarding the restoration of agricultural land.

Article's main body. The author focuses on the fact that agricultural land is the main national wealth due to its special properties. However, today there is a deterioration in the quality of land of this category. The author analyses the composition and peculiarities of legal relations related to restoration of agricultural land.

The author investigates the grounds for the emergence, change and termination of legal relations for restoration of agricultural land. The peculiarities of their subject and object composition are considered. The author notes the specifics of collective subjects of legal relations related to agricultural land restoration and focuses on certain objects of agricultural land restoration.

It is emphasised that deterioration of agricultural land may be caused by both events and actions (both illegal and lawful). In certain cases, inaction may also cause negative changes in the qualitative state of land. It is noted that active lawful actions of a subject are the direct grounds which give rise to and terminate legal relations relating to restoration of agricultural land.

Conclusions and prospects for the development. Legal relations regarding the restoration of agricultural land are social relations arising in accordance with the provisions of land law with the aim of restoring the land to its original quality condition existing at the time of acquisition of ownership or granting it for use, which was deteriorated due to certain factors (both natural and anthropogenic), and its ability to perform the function of the main means of production in agriculture. These legal relations are inherent in their public, voluntary nature, specific subject composition, and domination of the imperative method of legal regulation. The rights of owners and users of land plots, as well as their obligations in the field of agricultural land restoration, need to be systematised, and the legal norms that enshrine them need to be significantly improved.

Key words: land, land plots, legal relations, restoration, objects, subjects.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Лейба М. О. Особливості правовідносин щодо відновлення земель сільськогосподарського призначення. *Право та інновації.* 2024. № 2 (46). С. 81–86.

РОМАН НАЗАР ОЛЕГОВИЧ
аспірант кафедри земельного та аграрного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

УДК 349.4:349.415:711.4
DOI 10.37772/2518-1718-2024-2(46)-13

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПЛАНУВАННЯ ТЕРИТОРІЙ ШТУЧНО СТВОРЕНИХ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК

Статтю присвячено правовим аспектам планування штучно створених земельних ділянок в Україні. Автором зроблено порівняння стану поширення та використання штучно створених земель у зарубіжних країнах та в Україні, наведено приклади ефективного створення штучних земельних масивів задля задоволення потреб у нових територіях для містобудування у європейських та азійських країнах. Розглянуто особливості правового регулювання процесу планування штучно створених земельних ділянок для здійснення забудови у міжнародних актах та у вітчизняному законодавстві. Проаналізовано особливості понять «штучний острів», «споруди», «конструкції», «платформи» у міжнародному праві. У статті проаналізовано чинні нормативно-правові акти у сфері земельних відносин та містобудування, розглянуто наукові погляди на правовий режим режиму штучно створених земельних ділянок, узагальнено наукові висновки щодо правової термінології та правових конструкцій, сформульовані пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних зі створенням та використанням штучно створених просторових об'єктів. Виявлено відсутність визначення терміну «штучно створена земельна ділянка» у вітчизняному законодавстві та автором запропоновано заповнення цієї прогалини у законодавстві та, як наслідок, належне правове регулювання у даній сфері суспільних відносин. За результатами узагальнення чинного українського законодавства, наукових поглядів щодо правової природи штучно створених просторових об'єктів виокремлено ключові етапи створення та легалізації останніх. Проаналізовано питання створення штучних земельних ділянок на намивний території в місті як діяльності щодо розвитку населеного пункту та підтверджено наукові погляди щодо необхідності внесення комплексних змін до різноманітних законодавчий актів, зокрема, до Земельного кодексу України, Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» та Закону України «Про землеустрій» стосовно правового регулювання створення, дозволених способів використання, правових режимів, охорони штучно створених земельних ділянок.

Ключові слова: забудова, штучна земельна ділянка, намивні території, використання земель, охорона земель, містобудівна діяльність, земельні відносини.

Постановка проблеми. Зі зростанням населення та розвитком інфраструктури потреба у нових територіях для забудови та розвитку міст стає все більш актуальною. Одним із способів задоволення людських потреб у цьому напрямку є створення нових земельних ділянок для різних цілей, від туризму до житлової забудови. Однак така людська діяльність може призвести до конфліктів між інтересами органів влади, екологічними організаціями, а також між місцевими жителями, які можуть бути проти будівництва на певних територіях через турботу про збереження природних ресурсів чи збереження історичної цінності місцевих об'єктів. Вирішення цих проблем потребує комплексного підходу, що враховує інтереси всіх зацікавлених сторін та розробляє стратегії сталого розвитку.

Правове регулювання є важливим інструментом для забезпечення ефективного та сталого розвитку штучно створених земельних ділянок. Тільки нормативне регулювання відповідних суспільних відносин сприятиме дотриманню екологічних стандартів при плануванні земельних ділянок, дотриманню складових права власності на земельні ділянки, ефективному з точки зору суспільних інтересів плануванню містобудівних проектів на штучних земельних ділянках, зокрема, стосовно інфраструктури, транспортних шляхів та зон відпочинку.

У порівнянні із світовим досвідом, в Україні необхідним є встановлення у законодавстві самого поняття «штучно створена земельна ділянка», а також механізмів управління та контролю за розвитком та використанням штучних земельних ділянок, зокрема, через органи місцевого самоврядування або спеціалізовані установи.

Метою статті є дослідження особливостей правовідносин, що виникають під час створення штучних земельних ділянок.

© Роман Н. О., 2024

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання утворення штучно створених земельних ділянок залишається практично не врегульованими у вітчизняному законодавстві та малодослідженими в земельно-правовій та містобудівній науці. Деякі аспекти зазначеної проблеми висвітлювали у своїх наукових працях І. В. Ігнатенко [1], А. М. Мірошниченко [2], Д. І. Найда [3], О. І. Настіна [4], А. І. Ріпенко [5], Д. В. Федчишин [6], М. В. Шульга [7] та ін. На фоні необхідності розвитку земельної сфери та адаптації українського законодавства до законодавства Європейського Союзу досить актуальним постає питання впровадження планування територій штучно створених земельних ділянок, врахування сформованої світової практики.

Виклад основного матеріалу. У світі існують приклади створення штучних земельних ділянок у випадку недостатності територій для задоволення тих чи інших суспільних потреб. Наприклад:

1. Пальмові острови, Дубай. Це один із найвідоміших прикладів створення штучних земельних масивів. Пальмові острови – це серія штучних островів у формі пальми, які створені в Аравійській затоці. Вони були споруджені шляхом нанесення піску та гравію на мілину.

2. Маасплаасплейт, Нідерланди. Це найбільше штучне озеро в Нідерландах, яке було створено для добування піску. Після завершення видобутку тут розпочалося будівництво житлових кварталів та інфраструктури.

3. Пляжі в Японії та Сінгапурі. У деяких місцях, які були зруйновані або підтоплені, були створені штучні пляжі за допомогою відновлення берегової лінії та нанесення піску.

4. Штучні острови у Китаї. У Китаї було розроблено декілька проектів створення штучних островів, зокрема, на штучних островах в Південно-Китайському морі розміщуються міста та інфраструктура для розваг та туризму.

Аналізуючи зарубіжний досвід правового регулювання створення та використання штучних земельних ділянок, можна виділити окремо норми міжнародного законодавства. Так, Конвенція ООН з морського права 1982 року, ратифікована Україною у 1999 році, регламентує правові засади використання морського простору та ефективного використання та охорони морських ресурсів. Конвенція містить низку норм стосовно використання штучних островів, а не штучних земельних ділянок, що обумовлено правовідносинами, які виникають та діють при використанні морського простору, не торкаючись питань суверенного використання прибережних територій держав. Документ закріплює, що право зводити штучні земельні ділянки у відкритому морі мають всі держави, якщо їх зведення не порушує прав інших суб'єктів. Порядок зведення штучних територій на континентальному шельфі або у виключній економічній зоні встановлюється державами самостійно. При цьому необхідно дотримуватись правил, викладених у ст. 60 Конвенції [8].

У XX столітті відбувся істотний розвиток міжнародного морського права, включаючи ті його сфери, які регулюють юридичний статус штучних територій. Саме ці норми й становлять інтерес для дослідників такої правової категорії, як «штучно створені земельні ділянки».

Зокрема, Конвенція ООН з морського права оперує поняттями: «штучний острів», «споруди», «конструкції», «платформи», проте не надає дефініцій вказаних понять. При цьому, у ст. 11 Конвенції поняття «порти» відокремлене від понять «штучний острів» та «прибережні установки» [8]. Прибережні установки та штучні острови не вважаються постійними портовими спорудами. У даному випадку звертає на себе увагу й термін «постійні портові споруди», отже, цей документ, фактично, розподіляє споруди на дві категорії: постійні та тимчасові. За змістом частини IV Конвенції штучні острови навіть не можуть увійти до складу архіпелагу, оскільки архіпелагом визнаються острови, що з'єднують їх води та інші природні утворення.

Масін М. В. та Найда Д. І. дійшли висновку, що у країнах Європи штучно створені земельні ділянки розглядаються переважно як споруда та об'єкт містобудівного законодавства та водного права. На міжнародному рівні закріплено право прибережних держав зводити такі об'єкти, для розвідки й розробки відповідних природних ресурсів та створення зон особливої охорони. Проте, у цьому міжнародному акті не розкривається поняття штучного острову та штучно створених територій [9, с. 237].

Вітчизняне земельне законодавство України, як вказано у статті 79 Земельного кодексу України, визначає земельну ділянку як об'єкт права власності, але не надає конкретного визначення штучно створених земельних ділянок. Проте, стаття 58 Земельного кодексу України вказує на те, що штучно створені земельні ділянки є одним зі складників земель водного фонду [10].

Поняття штучно створеної земельної ділянки містить Закон України «Про морські порти України», однак таке легальне визначення надано законодавцем лише для цілей цього закону і передбачає, що штучно створена земельна ділянка – це земельна ділянка, створена (намита, насипана, створена із застосуванням інших технологій) в межах акваторії морського порту [11]. У проєкті Закону України «Про штучно створені земельні ділянки на водних об'єктах у межах акваторії морських портів» під штучно створеною земельною ділянкою розуміється створена на штуч-

ній території в межах акваторії морського порту земельна ділянка [12]. Вона може примикати до існуючих земельних ділянок, у тому числі штучно створених земельних ділянок або бути ізольованою від інших ділянок. Це може означати, що штучно створені ділянки відносяться до ділянок, які утворилися в результаті технічних або інженерних втручань людини, зазвичай пов'язаних з водними об'єктами, такими як канали, ставки, водосховища тощо.

Настіна О. І. та Ріпенко І. А. стверджують, що земельні ділянки – це правові абстракції, тому їх зміст залежить від того, що розуміє під ним право. Тому в умовах невизначеності юридичного змісту цього явища запропоновано у правовому контексті вживати термін «штучно створений просторовий об'єкт». Саме такий термін всебічно розкриває закладений у нього зміст для позначення штучно створених земельних ділянок, територій, площ, простору також за причини того, що до складу геоінформаційних систем входять об'єкти для створення муніципальних баз даних та інформаційних баз для вирішення обслуговування систем землевпорядкування. Зважаючи на достатній попит щодо більш ефективного впровадження просторового аналізу і ГІС-моделювання, використання функціональних особливостей цифрових моделей рельєфу і геоінформаційних моделей довкілля, прикладне значення створення та оформлення штучно створених територій буде й надалі посилюватись [4, с. 81].

Насправді, не будучи природним об'єктом (землею), штучно утворені на дні водних об'єктів природного походження поверхні чи площі (що створюються, наприклад, як гідротехнічні споруди), «фізично» здатні використовуватись як певний просторово-операційний базис для розміщення об'єктів містобудування та благоустрою, використання для рекреаційних, оздоровчих та інших потреб, а так являють собою певну «територію» із створеними як природою, так і діяльністю людей умовами та ресурсами. Землею (земельною ділянкою), при цьому, лишається ділянка дна водойми де утворюється штучна поверхня (змінюється рельєф, будується споруда тощо). Відтак, створені на дні водойми діяльністю людини об'єкти не можуть визнаватись «землями» чи «земельними ділянками», а тому застосування в законодавстві поняття «штучна земельна ділянка» («утворена штучно земельна ділянка») видається некоректним. За цих обставин, Ріпенко А. І. пропонує застосовувати дефініцію «штучна територія», розуміючи, що й вона є досить умовною [5].

У літературі слушно зазначається, що процес створення штучної земельної ділянки схожий на зведення об'єкта капітального будівництва, але в результаті утворюється земельна ділянка, яка нічим не відрізняється від інших ділянок. Штучна земельна ділянка як єдиний об'єкт охоплює два об'єкти: об'єкт капітального будівництва та земельну ділянку. Однак законодавство не містить відповіді на питання: чи можна вважати об'єктом нерухомості створену земельну ділянку; за якими ознаками слід відрізняти штучну земельну ділянку від об'єкта капітального будівництва? При цьому містобудівне та земельне законодавства не в повній мірі враховують специфіку відносин зі зведення та придбання прав на такі об'єкти. Крім того, законодавець не розкрив поняття та зміст заходів (робіт), спрямованих на штучне утворення земельної ділянки. Залишається незрозумілим, які саме дії (будівельні, гідротехнічні чи якісь інші роботи зі зміни рельєфу поверхні, заходи з благоустрою тощо) будуть кваліфіковані як штучне утворення ділянки. Залишене поза увагою й те, що природним об'єктам властива періодична зміна їхніх «меж» навіть без участі в цьому процесі людини, що може, зокрема, призвести до збільшення площ територій суші біля водного об'єкта [1, с. 223].

Під час побудови конструкції правого регулювання щодо штучно створених просторових об'єктів необхідно враховувати, що штучно створені території є частиною природного ландшафту – це в першу чергу територіальна екосистема, що містить природні та антропогенні складові частини. Дослідники наголошують, що ландшафт є однією з ключових юридичних ознак земельної ділянки як об'єкта правового регулювання, під яким слід розуміти територію земель із наявною на ній сукупністю природних і штучно створених компонентів, які становлять єдине ціле.

Не ототожнюючи поняття ландшафту та території, Настіна О. І. пропонує враховувати обидва явища як такі, що впливають на формування правового змісту поняття «штучно створений просторовий об'єкт». Звуження правового змісту штучно створених територій не сприяє виокремленню особливостей штучно створених земельних ділянок як об'єктів правового регулювання, тому необхідна правова узгодженість щодо можливих способів створення штучних територій на природних об'єктах та зміни рельєфу ділянок таких об'єктів. Під штучно створеною земельною ділянкою пропонується розуміти частину земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами, створену (намиту, насипану чи створену із застосуванням інших технологій) в тому числі й острови, на землях водного фонду та/або на земельних ділянках інших категорій земель, яка після її створення та формування у встановленому законодавством порядку набуває правового статусу штучної земельної ділянки, правовий режим якої прирівнюється до правового режиму земельної ділянки природного походження. Також Настіна О. І. вважає, що правовий режим штучно

створеного об'єкта не можна прирівнювати до правового режиму земельної ділянки природного походження, адже мета використання обох об'єктів не тотожна, вони не є рівними у своїх правових режимах, адже виконують різні соціальні функції. Намивні території населених пунктів можуть бути створені як штучні земельні ділянки, як мінімум, двох видів: 1) гідротехнічні споруди на території морських портів, що використовуються для забезпечення виробничої діяльності; 2) штучні земельні ділянки як частина території населеного пункту межах населених пунктів може бути пов'язана з материковою частиною населеного пункту, а може бути й островом. Тому науковець стверджує, що на законодавчому рівні необхідно врегулювати не лише процедуру створення штучних територій на земельних ділянках, погоджувальних та дозвільних елементів такої процедури, але й передбачити також обов'язкове зонування таких територій у випадках їх створення та розміщення в межах населених пунктів [3, с. 9].

Заслуговує на увагу думка Ріпенка А. І. про те, що для вирішення проблемної ситуації щодо Земельного та Водного кодексів, Закону України «Про землеустрій» та деяких інших актів законодавства слід включити систему узгоджених норм стосовно законного шляху утворення штучних територій на водних об'єктах та зміни рельєфу ділянок дна водойм для таких потреб. Такі ділянки мають розглядатися законом як території, що потенційно придатні для забудови та благоустрою, а отже, має бути визначений механізм їх віднесення до земель відповідних категорій та включення в межі певних адміністративно-територіальних одиниць (утворень). До названих Кодексів учений вважає за необхідне включити норму, згідно з якою припинення існування водного об'єкта чи його частини, зміна меж та місця розташування такого об'єкта є підставою для розгляду питання зміни категорії відповідних земель. Лише після врегулювання на законодавчому рівні цих питань можливо говорити про встановлення відповідальності за порушення законодавства під час утворення штучних територій [5].

Вищенаведене свідчить про наявність різних наукових поглядів щодо понять «штучно створений просторовий об'єкт», «штучно створена земельна ділянка». На мою думку, доцільним є закріплення у чинному законодавстві поняття «штучно створеної земельної ділянки» як території, що була спеціально створена або змінена людьми з використанням різних інженерних та будівельних методів для різноманітних цілей, включаючи житлову забудову, туризм, промисловість, сільське господарство, рекреацію, охорону навколишнього середовища тощо.

За результатами аналізу нормативних актів чинного українського законодавства, наукових поглядів щодо правової природи штучно створених просторових об'єктів, земель, територій, земельних ділянок тощо, Настіна О. І. виокремлює ключові етапи створення та легалізації останніх. До моменту безпосереднього початку робіт щодо розміщення (створення, спорудження) самого об'єкта є необхідність пройти такі процедури: оформлення правовстановлюючі документів на земельну ділянку, де розміщується об'єкт; погодження проектів виконання відповідних робіт (днопоглиблювальних, гідротехнічних, будівельних тощо); погодження місця та порядку проведення таких робіт; отримання відповідних позитивних висновків від дозвільних органів (державної екологічної експертизи); погодження щодо додержання рибоохоронних, природоохоронних інших заходів, передбачених законодавством; отримання в установленому порядку умов і обмежень, погодження та затвердження містобудівних обґрунтувань, дозволів на виконання будівельних робіт тощо. Незважаючи на правову неузгодженість та розрізненість окремих процедур створення штучних територій, у результаті відбувається зміна цільового призначення або частини або усієї земельної ділянки, зміна функціонального використання земельних угідь, що має бути обов'язково зафіксоване в земельно-кадастровій документації. Тобто попередньо мають місце звернення до органу державної влади чи місцевого самоврядування для віднесення цієї земельної ділянки до відповідної категорії земель для встановлення їй необхідного цільового призначення, що відповідає функціональному використанню новоствореного об'єкта. Доволі складний і непрозорий порядок визначення правового режиму штучно створеної території ускладняється тим, що Земельний кодекс України не завжди є послідовним у визначенні категорії земель, зі складу яких може бути відведена земельна ділянка, на якій плануються роботи зі зміну рельєфу. Зокрема, це можуть бути землі водного чи природно-заповідного фондів, рекреаційного або лісогосподарського призначення, землі транспорту тощо. Найскладнішою проблемою в таких розрізнених за змістом та правовим регулювання процесах є оформлення документів на новостворений об'єкт – земельну ділянку [4, с. 82].

Ігнатенко І. В. дійшла висновку щодо необхідності законодавчого врегулювання обов'язку щодо забезпечення моніторингу стану навколишнього природного середовища в процесі намиву та щодо забезпечення безпечних умов використання штучної земельної ділянки після її створення. Особливостями використання штучних земельних ділянок на намивних територіях після їх створення можуть бути обмеження (заборона) права на забудову у зв'язку з підвищеними вимогами до будівельних, ремонтних, реставраційних робіт на об'єктах, розташованих на

штучних земельних ділянках у межах намивних територій (наприклад у разі зведення підземних споруд). Фактично створення штучних земельних ділянок на намивний території в місті є діяльністю щодо розвитку населеного пункту. Рішення щодо створення намивних територій повинні прийматися в документі територіального планування міста – генеральному плані. Документи з планування території, які розробляються на виконання генерального плану, визначають тактику реалізації стратегічного рішення. Все це свідчить про необхідність внесення змін до Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» [1, с. 226].

Висновки. Незважаючи на сформовану світову практику штучного створення земельних ділянок, в Україні відповідна практика не набула значного поширення, насамперед, через відсутність правового регулювання створення штучно створених просторових об'єктів та оформлення прав на них. Вирішенню цього питання слугувало би нормативне закріплення чіткого і прозорого за процедурами порядку створення, дозволених способів використання, правових режимів, охорони штучно створених земельних ділянок. Для цього зміни включити до Земельного кодексу України, Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» та Закону України «Про землеустрій» систему узгоджених норм щодо утворення штучних територій. Такі земельні ділянки мають розглядатись законом як території, що потенційно придатні для забудови та благоустрою, а отже має бути визначений механізм їх віднесення до земель відповідних категорій та включення у межі певних адміністративно-територіальних одиниць (утворень).

ЛІТЕРАТУРА

1. Ігнатенко І. В. Особливості правового регулювання використання штучно створених земельних ділянок для здійснення забудови територій. *Право і суспільство*. 2020. № 1. С. 221–227.
2. Мірошніченко А.М. Особливості правового регулювання використання штучно створених земельних ділянок задля здійснення забудови територій. *Право України.* 2020. № 5. С. 91–105.
3. Найда Д. І. Правовий режим штучно створених земельних ділянок на землях водного фонду : автореф. дис. … канд. юр. наук: 12.00.06. Київ, 2020. 19 с.
4. Настіна О. І., Ріпенко А. І. Перспективи формування нормативно-правового регулювання використання штучно створених територій в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2019. № 53. С. 80–83.
5. Ріпенко А. І. Як створити ділянку суші в Україні? Правові перешкоди та способи їх подолання. *Земельне право України: теорія і практика*. 2010. № 4. С. 5–16.
6. Шульга М. В., Ігнатенко І. В., Федчишин Д. В. Законодавчі новели щодо вирішення земельних спорів. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2022. № 1 (42). С. 75-81. DOI: https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1(42).996.
7. Шульга М. В., Ігнатенко І. В. Організаційно-правове забезпечення управління землями у межах населених пунктів. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право».* 2016. № 2 (14). URL: http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n2/16smvmnp.pdf
8. Конвенція ООН з морського права 1982 року: Закон України Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року та Угоди про імплементацію Частини XI Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року. URL: https://zakon.rada. gov.ua/laws/show/995_057.
9. Масін В. М., Найда Д. І. Правове регулювання штучно створених земельних ділянок у зарубіжних країнах. *10-і юридичні диспути з актуальних проблем приватного права* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 28 трав. 2021 р.). Одеса : Фенікс, 2021. С. 233-238.
10. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text
11. Про морські порти України: Закон України від 17.05.2012 р. № 4709-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4709-17#Text
12. Проект Закону України «Про штучно створені земельні ділянки на водних об'єктах в межах акваторії морських портів» від 13.05.2013 р. № 2968. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/ pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46878.

REFERENCES

1. Ignatenko, I. V. (2020). Osoblyvosti pravovoho rehuliuvannia vykorystannia shtuchno stvorenykh zemelnykh dilianok dlia zdiisnennia zabudovy terytorii. *Pravo i suspilstvo*, *1*, 221–227 [in Ukrainian].
2. Miroshnichenko, A.M. (2020). Osoblyvosti pravovoho rehuliuvannia vykorystannia shtuchno stvorenykh zemelnykh dilianok zadlia zdiisnennia zabudovy terytorii. *Pravo Ukrainy*, *5*, 91–105 [in Ukrainian].

3. Naida, D. I. (2020). *Pravovyi rezhym shtuchno stvorenykh zemelnykh dilianok na zemliakh vodnoho fondu* . Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
4. Nastina, O. I. & Ripenko, A. I. (2019). Perspektyvy formuvannia normatyvno-pravovoho rehuliuvannia vykorystannia shtuchno stvorenykh terytorii v Ukraini. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia*, *53*, 80–83 [in Ukrainian].
5. Ripenko, A. I. (2010). Yak stvoryty dilianku sushi v Ukraini? Pravovi pereshkody ta sposoby yikh podolannia. *Zemelne pravo Ukrainy: teoriia i praktyka*, *4*, 5–16 [in Ukrainian].
6. Shulha, M. V., Ihnatenko I. V. & Fedchyshyn, D. V. (2022). Zakonodavchi novely shchodo vyrishennia zemelnykh sporiv. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*, *1* (42), 75–81 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1(42).996.
7. Shulha M. V. & Ihnatenko, I. V. (2016). Orhanizatsiino-pravove zabezpechennia upravlinnia zemliamy u mezhakh naselenykh punktiv. *Chasopys Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Pravo»*, *2* (14). Retrieved from http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n2/16smvmnp.pdf [in Ukrainian].
8. 1982 UN Convention on the Law of the Sea: Law of Ukraine on the ratification of the 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea and the Agreement on the Implementation of Part XI of the 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea. Retrieved from https://zakon.rada. gov.ua/laws/show/995_057 [in Ukrainian].
9. Masin, V. M. & Naida, D. I. (2021). Pravove rehuliuvannia shtuchno stvorenykh zemelnykh dilianok u zarubizhnykh krainakh. *10-i yurydychni dysputy z aktualnykh problem pryvatnoho prava: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (pp. 233-238). Odesa: Feniks [in Ukrainian].
10. Land Code Ukraine. No. 2768-III (2001, October 25). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text [in Ukrainian].
11. Law of Ukraine about sea ports of Ukraine No. 4709-VI. (2012, May 17). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4709-17#Text [in Ukrainian].
12. Draft Law of Ukraine about artificially created land plots on water bodies within the water area of sea ports No. 2968. (2013, May 13). Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/ pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46878 [in Ukrainian].

ROMAN NAZAR

PhD student at the Department of Land and Agrarian Law
of the Yaroslav Mudryi National Law University

LEGAL ASPECTS OF PLANNING THE TERRITORIES OF ARTIFICIALLY CREATED LAND PLOTS

Problem setting. In the modern world, society's requests for free territories are becoming more and more relevant. The issue of creating and developing areas on existing land plots or natural objects suitable for placing new buildings or improvement objects remains open. The search for scientifically based author's approaches to solving the tasks of building an optimal legislative model of legal regulation of artificially created spatial planning objects in the proposed research publication is crowned with conclusions about the need for optimal regulatory consolidation of a clear and transparent procedure for the creation, permitted methods of use, legal regimes and protection of artificially created land plot (territory).

Analysis of recent researches and publications. The issue of formation of artificially created land plots remains practically unregulated in the national legislation and is poorly studied in land law and urban planning science. Some aspects of this problem were covered in their scientific works by Ihnatenko I. V., Miroshnychenko A. M., Naida D. I., Nastina O. I., Ripenko A. I., Fedchyshyn D. V., Shulga M. V. and others. Against the background of the need to develop the land sector and adapt Ukrainian legislation to EU legislation, the issue of introducing territory planning for artificially created land plots and taking into account the established world practice is quite relevant.

Purpose of the research is to study the peculiarities of legal relations arising in the course of creation of artificial land plots.

Article's main body. In modern conditions, the legal regulation of the creation and use of artificially created land plots (territories) is a chaotic, unsystematic, little-researched direction in Ukrainian legal science, and the proposed study solves the raised theoretical and practical problems. In the article, the author offers his own scientifically based solution to the problems of the lack of a legislative framework and proper legal regulation of this problem. The article is devoted to the legal aspects of planning, creation and use of artificially created land plots in Ukraine. The author compares the

state of distribution and use of artificially created lands in foreign countries and in Ukraine, examples of the effective creation of artificial land massifs to meet the needs of new territories for urban development in European and Asian countries are given. Peculiarities of legal regulation of the process of planning, creation and use of artificially created land plots for development in international acts and domestic legislation are considered. The peculiarities of the concepts of "artificial island", "buildings", "structures", "platforms" in international law are analyzed. The article analyzes current legal acts in the field of land relations and urban planning, considers scientific views on the legal regime of the regime of artificially created land parcels, summarizes scientific conclusions regarding legal terminology and legal constructions, formulates proposals for improving the legal regulation of social relations related to creation and use of artificially created spatial objects.

Conclusions and prospects for the development. The absence of a definition of the term "artificially created land plot" in domestic legislation was revealed, and the author proposed filling this gap in the legislation and, as a result, proper legal regulation in this area of public relations. According to the results of the generalization of the current Ukrainian legislation, scientific views on the legal nature of artificially created spatial objects, the key stages of their creation and legalization are highlighted. The issue of creating artificial plots of land on a floodplain in the city as an activity related to the development of the settlement was analyzed, and scientific views were confirmed regarding the need to make complex changes to various legislative acts, in particular, to the Land Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On Regulation of Urban Development" and the Law of Ukraine "About land management" regarding the legal regulation of creation, permitted methods of use, legal regimes, protection of artificially created land plots. The following should also be developed and adopted: 1) during the design and construction of floodplain areas suitable for life and activity human, ecological standards of impact: on the bottom and water area of a water body; on the land plot of the coastal protective strip and water protection zone; 2) standards of urban planning and quality standards of the territory suitable for human life and activity.

Key words: development, artificial land plot, alluvial territories, land use, land protection, urban planning activity, land relations.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Роман Н. О. Правові аспекти планування територій штучно створених земельних ділянок. *Право та інновації.* 2024. № 2 (46). С. 87–93.

КИРИЛЮК ВІКТОРІЯ ВАЛЕРІЇВНА
аспірантка кафедри земельного та аграрного права
Національного юридичного університету іменіЯрослава Мудрого
ORCID 0009-0002-3106-0471

УДК 349.41:[338.439:349.42]
DOI 10.37772/2518-1718-2024-2(46)-14

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙ У СФЕРІ АГРОЕКСПОРТУ

Стаття присвячена проблематиці законодавчого забезпечення інновацій у сфері агроекспорту. Як показує світовий досвід, країни, які широко впроваджують інноваційні продукти на законодавчому рівні, з якісним юридичним супроводом, мають значні успіхи та відчутно ефективний результат. З початку введення воєнного стану в Україні прийнято низку нормативно-правових актів, спрямованих на врегулювання ситуації, що склалася, зокрема, і в такому важливому, з точки зору підвищеної значущості питання продовольчої безпеки, агроекспортному секторі. Важливо, що деякі з них не просто створюють нові або корегують старі норми, адаптуючи їх до обставин, що виникли через агресію РФ, а докорінно змінюють існуючий порядок, активуючи інноваційні процеси. З огляду на це проаналізовано найбільш симптоматичні акти, прийняті за останні півроку, та на основі критичного їх осмислення зроблено висновки про наявні вади чи певні невідповідності. На жаль, в Україні будь-які інноваційні зміни, перш за все, викликають у агроекспортерів недовіру, а подеколи й категоричне несприйняття, хибне переконання в тому, що нововведення тільки все ускладнять, а, головне, негативно позначаться на фінансовій стороні. Наголошено, що, зважаючи й на такий аспект людської психології, будь-які зміни, а надто радикальні, ті, що порушують усталений порядок, мають бути заздалегідь добре продуманими і виваженими, науково обгрунтованими, підданими експертному аналізу з точки зору прогнозування ефективності результатів тощо. Зроблено висновок, що законодавство у сфері інновацій в агроекспортній діяльності потребує якісного оновлення, нових свіжих ідей, які б попередньо обговорювались з науковою спільнотою і власне з агроекспортерами та агровиробниками. Такий підхід до підготовки законопроєктів дозволить уникнути невиправдано великої кількості законодавчих актів, наявності недосконалих норм з непередбачуваним впливом на регулювання агроекспортних відносин, а також залучити всіх заінтересованих учасників для отримання дійсно позитивного результату.

Наголошено, що, незважаючи на те, що статистичні дані за 2023 рік свідчать про збільшення експорту сільськогосподарської продукції порівняно з минулорічними показниками, отримана агробізнесом виручка значно зменшилась. І в цьому вбачається недосконаліть існуючої системи агробізнесу, що зміцнює наше переконання в нагальності зміни підходів щодо вітчизняного експорту сільськогосподарської продукції. Виходячи з чого зроблено висновок про необхідність запровадження переробного виробництва на основі новітніх технологій та інноваційних досягнень і вироблення якісної сільськогосподарської продукції з високою доданою вартістю, що дозволить значно збільшити прибуток суб'єктами агробізнесу. Висловлено думку, що спільні зусилля у роботі над новими законодавчими актами, які будуть не просто змінювати вже існуючі відносини, а й стануть надійним правовим підґрунтям перебудови української агропромисловості і створення потужного сектору переробки сільськогосподарської продукції, матимуть у недалекій перспективі очікуваний ефект для вітчизняного агробізнесу.

Ключові слова: агроекспорт, агробізнес, аграрні правовідносини, правове забезпечення, сільськогосподарська продукція, інновації, державна аграрна політика, експорт.

Постановка проблеми. Впровадження інновацій в такій важливій галузі, як аграрна, стало нагальною потребою, зумовленою багатьма чинниками: розвитком новітніх інформаційних, цифрових технологій, які в XXI столітті змінили світ і, зокрема, здавалося б, таку консервативну, що уперто трималася за традиційні методи ведення виробництва, галузь, як аграрно-промислова; глобальним посиленням конкуренції сільськогосподарських товаровиробників; цивілізаційними викликами, що постали перед українським суспільством внаслідок агресії рф, тощо. Залучення інновацій, реальне грамотне використання їх потенціалу, як каталізатор розвитку будь-якої галузі економіки і, безумовно, сектору аграрного виробництва, зокрема агроекспорту, є нагальною необхідністю для всього українського суспільства. Така нагальність визначається потребою зміцнення продовольчої бази держави, а отже, зміцнення продо-

 © Кирилюк В. В., 2024

вольчої безпеки. Гострота проблеми полягає в тому, що включати інноваційні процеси доводиться у вкрай несприятливих умовах воєнного стану, який вніс значні зміни у формування державної аграрної політики. Для досягнення очікуваного ефекту від інновацій їх впровадження має бути науково обґрунтованим, адаптованим до наших умов, спрогнозованим та передбачуваним. Разом з тим повинно бути створено сприятливе правове поле для учасників аграрних правовідносин, що виникають з приводу запровадження та застосування інноваційних продуктів, зі зрозумілими правилами і приписами. Вітчизняним законодавцем зроблено у цьому напрямі певні кроки і прийнято низку нових нормативно-правових актів, що на законодавчому рівні забезпечують впровадження інновацій у сфері агроекспорту. Проте неоднозначне сприйняття як компаніями – членами Американської торговельної палати (далі – АТП), так і українськими аграріями окремих положень деяких актів дає підстави для їх критичного осмислення та пошуку підходів до вирішення проблемних питань правового забезпечення агроекспортної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сфера аграрних відносин є предметом дослідження таких вчених, як Ю.Ю. Бакай, Я.А. Гончаренко [1], Г.С. Корнієнко [2], Т.В. Курман [3] та багатьох інших. Однак зміни в суспільному та політичному житті країни зумовлюють необхідність постійного вдосконалення законодавчого забезпечення агроекспортних і, зокрема, відносин із запровадження інновацій у цій сфері, а отже, їх подальшого вивчення та створення нових, більш досконалих нормативних актів, що дозволить ефективно регулювати ці відносини.

Мета статті полягає в дослідженні законодавчого забезпечення інновацій у сфері агроекспорту, а саме тих дискусійних положень, які отримали неоднозначну оцінку та критичні зауваження вітчизняних і зарубіжних науковців та правників-практиків, і виробленні власних рекомендації щодо усунення недоліків та прогалин.

Виклад основного матеріалу. Аграрні інновації є одним з важливих чинників становлення національного агробізнесу. Їх використання сприяє виникненню інноваційної моделі розвитку сільськогосподарського виробництва [4]. Запровадження інновацій у сфері експорту сільськогосподарської продукції (агроекспорту) – крок цілком зрозумілий і необхідний, перш за все, для підвищення економічних показників агроекспортної діяльності. Україна, як країна з однією з найпотужніших за потенціалом агропромисловою галуззю, має виконувати певні зобов'язання із забезпечення та підтримання продовольчої безпеки в світі. Події, які наразі відбуваються в нашій державі, мова йде, перш за все, про загарбницькі дії держави-агресора, пов'язані зі значними руйнуваннями та окупацією територій, на яких розташовувались великі промислові підприємства, продукція яких складала значну частку експорта, призвели до того, що сільськогосподарська продукція стала основним продуктом експорту. За повідомленням пресслужби Українського клубу аграрного бізнесу, статистичні дані говорять, що експорт агропродукції за 2023 рік на 15% перевищує показник за 2022 рік [5]. Разом з тим експортний виторг неухильно зменшується. Одним із способів подолання цієї негативної тенденції, може стати активізація запровадження інновацій в аграрній галузі в цілому, що дозволить підвищити ефективність та конкурентоспроможність вітчизняної аграрної продукції на світових ринках.

Інноваційний розвиток у сфері експорту сільськогосподарської продукції за сучасних умов стає чи не найважливішою рушійною силою підвищення ефективності агроекспортної діяльності шляхом збільшення виручки за поставлену продукцію.

Статистичні дані свідчать про те, що Україна за своїм природним потенціалом здатна посісти провідне місце серед країн Європейського Союзу у сфері агроекспорту. Вона вже лідирує у виробництві окремих видів сільськогосподарських культур і постачає агропродукцію в 175 країн світу. Але на даний час агроекспортери дуже обмежені у використанні всіх можливих і давно успішно застосовуваних в Європі інновацій. Пов'язано це з безсистемним, не структурованим, а подекуди і суперечливим законодавчим забезпеченням впровадження таких інновацій [6].

В умовах сучасних викликів український агробізнес долає чималу кількість труднощів. Тож прийняття нових правових актів, спрямованих на законодавче забезпечення інновацій у сфері агроекспорту, покликані полегшити складні умови їх існування. Однак, незважаючи на те, що 2023 рік завершився прийняттям чималої кількості нових законодавчих актів, питання, чи змінились умови для українських аграріїв у кращій бік, залишається відкритим і досить спірним. Чимала кількість науковців, що займаються даною проблематикою, наголошують на необхідності системних і структурованих зрушень, забезпечених логічно узгодженими між собою законодавчими актами, які завдяки цьому будуть не створювати нові перешкоди, а усувати існуючі вади або недосконаліть норм.

Так, серед найбільш обговорюваних проєктів закону виділяються №10168-2 «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення здійснення зовнішньоекономічних операцій з експорту деяких товарів» [7] та №10169-2 «Про внесення змін до Митного кодексу України та інших законодавчих

актів України щодо вдосконалення здійснення зовнішньоекономічних операцій з експорту деяких товарів», які були прийняті Верховною Радою України 09.05.2024 [8].

Ідея, яка взагалі підштовхнула до створення зазначених законодавчих актів – це боротьба з так званим «чорним» експортом зерна шляхом створення механізмів, які б дозволили мінімізувати можливості для зловживань при експорті аграрної продукції.

Одразу відреагувала на запропоновані нововведення Українська зернова асоціація (далі – УЗА), яка заявила про можливу зупинку експорту зерна через ухвалення проєктів 10168-2 та 10169-2.

Серед негативних моментів звертається увага на виключні дискреційні повноваження податкових та митних органів, які передбачені в проєктах. А саме мова йде про перенесення перевірки податкового кредиту на момент фізичної відправки зерна на експорт, що дозволить затягувати таку процедуру і в кінцевому результаті призведе до того, що експортер буде змушений платити за простій суден в портах і, як наслідок, мати великі збитки. Не можна в даному разі не зважати на корупційні ризики, що, на жаль, нікуди поки що не зникли.

Також в УЗА звертають увагу, що зазначеними проєктами передбачено встановлення мінімальних цін, за якими експортери можуть відправляти зерно на експорт. Розрахунок мінімальної ціни пропонується робити на основі середніх біржових коливань за попередні 10 днів. Тож, не дивно, що представники УЗА б'ють на сполох, кажучи про імовірність настання такої ситуації, коли мінімальна ціна експорту зерна з України, встановлена за такою схемою, перевищуватиме реальні ціни на світовому ринку.

У свою чергу, представники Європейської Бізнес Асоціації зауважили, що закладені в основу проєктів ідеї спрямовані на результат, протилежний тому, про який заявляється. При цьому висловлюється побоювання, що запропонований в проєктах порядок відшкодування податку на додану вартість фактично поверне країну в минуле, коли відшкодування було непрогнозованим, що, в свою чергу, відштовхне міжнародних інвесторів та, як наслідок, призведе до непередбачуваних збитків.

Значне занепокоєння з приводу цих законопроектів висловили компанії – члени Американської торговельної палати.

На наш погляд, важко не погодитись з думкою експертів АТП, які наголошують, що експортер не повинен нести відповідальність за дисципліну своїх постачальників.

У свою чергу, українські представники заявили, що прийняті законопроєкти націлені на максимальне забезпечення валютної виручки в країну, а ті експортери, які будуть визнані добропорядними, за нововведеним порядком не матимуть негативних наслідків [9].

Також цікаві новації запроваджуються урядовими постановами, які у листопаді 2023 року набули чинності, а саме: № 1132 «Про реалізацію експериментального проєкту з верифікації суб'єктів агропромислового комплексу в умовах воєнного стану» та № 1133 – «Щодо змін до процедури визначення товарів (аграрної продукції), експорт яких підлягає ліцензуванню». Перша постанова, незважаючи на те, що назва містить слово «експериментальна», має безстрокову дію, і її запровадження контролюватиметься Міністерством аграрної політики [10].

Загалом Постанова Кабінету Міністрів України № 1132 «Про реалізацію експериментального проєкту з верифікації суб'єктів агропромислового комплексу в умовах воєнного стану» (Кабінет Міністрів України ухвалив постанову № 1174 «Про внесення змін до Порядку реалізації експериментального проєкту з верифікації суб'єктів агропромислового комплексу в умовах воєнного стану», якою розширюють критерії внесення до переліку верифікованих експортерів сільськогосподарської продукції.) змінює правила експорту аграрної продукції.

Постанова передбачає формування переліку верифікованих суб'єктів агропромислового комплексу, які експортують зернові, олійні та продукти переробки. У ній зазначено умови, які треба виконати, щоб бути внесеним до переліку верифікованих експортерів. Для цього підприємець повинен: зареєструватись у Державному аграрному реєстрі (далі – ДАР), якщо він там ще не зареєстрований; отримати лист-підтвердження з банку щодо проведення успішної експортної операції; подати заявку в ДАР, де вказати код платника ПДВ та додати сканкопію листа з банку.

Рішення про внесення до переліку експортерів має бути ухвалено протягом 3-х робочих днів після подачі заявки [11].

Поява зазначених постанов також була обгрунтована необхідністю боротьби з тіньовою готівкою на українському аграрному ринку. Другою причиною виокремлюють потребу в спрощенні діалогу між Україною та Європейським Союзом, на що значно вплинула історія з блокадою кордону польськими товаровиробниками у 2023 році.

Тож, на прикладі цих законодавчих актів бачимо, що агроекспортні відносини модернізують, застосовуючи інноваційні процедури. Безумовно, деякі положення, що регулюють впровадження таких інновацій є досить вдалими, але все-таки, як видається, більшість із запропонованих новацій, скоріше, створює додаткові складнощі замість того, щоб вирішувати наявні проблеми. Тому неможливо не погоди-

тись з науковцями, які переконані, що впровадження інноваційних змін буде мати позитивний ефект лише у випадку їх системного застосування. Належне планування та системність, вивчення та аналіз всіх можливих ризиків має вирішальний вплив на ефективність правового забезпечення інновацій для їх результативного застосування.

Наразі, з моменту введення воєнного стану, агробізнес стикнувся з непередбачуваними і не залежними від товаровиробників чи експортерів обставинами. Варто відмітити, що для спрощення процедури експорту сільськогосподарської продукції під час воєнного стану прийнято низку нормативних актів. Зокрема, Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо безперебійного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану» від 2.05.2022 № 2246-IX, який передбачає спрощення фітосанітарних вимог при експорті, імпорті та переміщенні продукції рослинного походження територією України та закріплює можливість оформлення фітосанітарного сертифіката в електронній формі [12]. Крім того, Кабінет Міністрів України ухвалив рішення про зміну правил/процедури експорту сільськогосподарської продукції (агроекспорту).

Однак для нормального ведення товарного сільськогосподарського виробництва суб'єктам агробізнесу необхідно своєчасно реалізовувати вироблену продукцію за рентабельними цінами та мати гарантії доступу до ринків реалізації. Незважаючи на те, що війна триває вже третій рік, проблеми, пов'язані з ускладненою агрологістикою (майже втрачені морські шляхи перевезень, високі ціни на залізничні перевезення та недостатня кількість вагонів для сільськогосподарської продукції, блокування кордонів з боку сусідніх країн для автомобільних перевезень) ще досі не вирішені. Таким чином, для подолання організаційних проблем у сфері агроекспорту потрібне належне правове регулювання відносин з реалізації сільськогосподарської продукції та агрологістики. Тож, якими б доречними та заманливими не видавались пропоновані інновації у сфері агроекспорту, досягти ефективного результату тільки завдяки їх впровадженню без їх якісного законодавчого регулювання неможливо.

Висновки. У складних умовах українського сьогодення інноваційний розвиток, як каталізатор якісних зрушень в агропромисловій галузі в цілому і, зокрема, у її надважливому секторі – агроекспорті, є дієвим інструментом підвищення ефективності його діяльності. Для досягнення очікуваного ефекту від інновацій їх впровадження має бути науково обгрунтованим, адаптованим до сучасних умов, спрогнозованим та передбачуваним. Разом з тим для подолання проблем організаційного характеру повинно бути створено сприятливе правове поле для учасників аграрних правовідносин, що виникають з приводу запровадження та застосування інноваційних продуктів, зі зрозумілими правилами і приписами.

На наше переконання, досягти позитивного результату в запровадженні інновацій в агроекспортному секторі можливо, якщо здійснювати їх у тісній співпраці з вченими, науково-дослідними установами, аграріями-практиками на основі завчасно розроблених підходів, які б враховували реалії суспільного, економічного, політичного життя та всі фактори і ризики, що з ними пов'язані. Задля забезпечення збільшення обсягів валютної виручки вже зараз слід розробити правові підстави для надання державної підтримки виробникам якісної сільськогосподарської продукції з високою доданою вартістю, як пріоритетної. Системно здійснювати якісне оновлення законодавства, виважено, проте швидко реагуючи на проблеми, що виникають.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бакай Ю.Ю., Гончаренко Я.А. Актуальні питання законодавчого забезпечення у сфері державної підтримки суб'єктів агробізнесу під час воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. №1. С. 276–282.
2. Корнієнко Г. С. Аграрні інновації як чинник становлення національного агробізнесу. *Право та інновації.* 2020. № 3(31). С.18–23. DOI: 10.37772/2518-1718-2020-3(31)-3
3. Курман Т.В. Агробізнес та продовольча безпека: загрози та проблеми правового забезпечення в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2022. №3. С. 122–126.
4. У 2023 році експортна виручка агросектору України скоротилась на 8%. *UCAB.* 28 грудня 2023. URL: https://www.ucab.ua/ua/pres_sluzhba/novosti/u_2023_rotsi_eksportna_viruchka_agrosektoru_ukraini_skorotilas_na_8
5. Q4 2022: Agricultural prices increase at a lower rate. *Eurostat*. 29 March 2023. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20230329-1#email
6. Тютюнникова С. В., Фрідман О. А. Національна інноваційна система: сучасні тренди та виклики для України. *Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна.* 2020. Вип. 12. С. 224–232. DOI: 10.26565/2310-9513-2020-12-22.
7. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення здійснення зовнішньоекономічних операцій з експорту деяких товарів: Постанова Верховної Ради України від 9 травня 2024 р. №10168-2. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-20#Text

8. Про внесення змін до Митного кодексу України щодо вдосконалення здійснення зовнішньоекономічних операцій з експорту деяких товарів: Постанова Верховної Ради України від 9 травня 2024 р. № 10169-2. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-20#Text
9. Бізнес закликає доопрацювати скандальні законопроєкти про агроекспорт. *Agro Portal*. 28 листопада 2023. URL: https://agroportal.ua/news/ukraina/biznes-zaklikaye-doopracyuvati-skandalni-zakonoproyekti-pro-agroeksport
10. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2022 р. № 1466: Постанова Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2023 р. № 1133. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennia-zmin-do-postanovy-kabinetu-ministriv-ukrainy-vid-27-hrudnia-2022-r-t311023
11. Про реалізацію експериментального проєкту з верифікації суб'єктів агропромислового комплексу в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2023 р. № 1132. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1132-2023-%D0%BF#Text
12. Про внесення змін до деяких законів України щодо безперебійного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану : Закон України від 12.05.2022 р. № 2246-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-20#Text

REFERENCES

1. Bakai, Yu.Iu. & Honcharenko, Ya.A. (2023) Current issues of legislative support in the field of state support of agribusiness entities during martial law. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*, *1*, 276–282 [in Ukrainian].
2. Korniyenko, G. S. (2020). Agrarian innovations as a factor in the formation of national agribusiness. *Law and innovation*, *3*(31), 18–23. DOI: 10.37772/2518-1718-2020-3(31)-3 [in Ukrainian].
3. Kurman, T.V. (2022) Ahrobiznes ta prodovolcha bezpeka: zahrozy ta problemy pravovoho zabezpechennia v umovakh voiennoho stanu. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo, 3*, 122–126. DOI 10.24144/2788-6018.2022.03.22 [in Ukrainian].
4. In 2023, the export revenue of the agricultural sector of Ukraine decreased by 8%. *UCAB*. (2023, December 12). Retrieved from: https://www.ucab.ua/ua/pres_sluzhba/novosti/u_2023_rotsi_eksportna_viruchka_agrosektoru_ukraini_skorotilas_na_8 [in Ukrainian].
5. Q4 2022: Agricultural prices increase at a lower rate. *Eurostat*. (2023, March 29). Retrieved from https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20230329-1#email
6. Tiutiunnykova, S. V. & Fridman, O. A. (2020). National innovation system: modern trends and challenges for Ukraine. *Visnyk KhNU im. V. N. Karazina, 12,* 224–232. DOI: 10.26565/2310-9513-2020-12-22 [in Ukrainian].
7. Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine On Amendments to the Tax Code of Ukraine to Improve the Implementation of Foreign Economic Operations for the Export of Certain Goods, No. 10168-2 (2024, May 9) Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-20#Text [in Ukrainian].
8. Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine On Amendments to the Customs Code of Ukraine to Improve the Implementation of Foreign Economic Operations for the Export of Certain Goods, No. 10169-2 (2024, May 9) Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-20#Text [in Ukrainian].
9. Business calls for finalization of scandalous draft laws on agricultural exports. *Agro Portal* (2023, November 28). Retrieved from: https://agroportal.ua/news/ukraina/biznes-zaklikaye-doopracyuvati-skandalni-zakonoproyekti-pro-agroeksport [in Ukrainian].
10. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On Amendments to the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 27, 2022 No. 1466 № 1133. (2023, October, 31) Retrieved from: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennia-zmin-do-postanovy-kabinetu-ministriv-ukrainy-vid-27-hrudnia-2022-r-t311023 [in Ukrainian].
11. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On the implementation of a pilot project on verification of agricultural entities under martial law No. 1132 (2023, October, 31) Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1132-2023-%D0%BF#Text [in Ukrainian].
12. Law of Ukraine On Amendments to Certain Laws of Ukraine Concerning the Uninterrupted Production and Supply of Agricultural Products during Martial Law, No. 2246-IX. (2022, May,12) Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-20#Text [in Ukrainian].

KYRYLIUK VIKTORIIA

Postgraduate student at the Department of Land and Agrarian Law of the Yaroslav Mudryi National Law University

LEGISLATIVE SUPPORT FOR INNOVATIONS IN THE FIELD OF AGRO-EXPORT

Problem setting. Given the difficult situation in which Ukraine is currently, the introduction of innovations in such an important area as agriculture should be cautious and aimed at achieving a specific positive result. Martial law has made significant changes in the formation of state policy, but ensuring the introduction of innovations in the field of agro-export is a priority in the current environment to support the national economy. However, in the context of current challenges, a significant number of new regulations have been adopted recently to ensure the legislative implementation of innovations in the field of agro-export, which have been ambiguously perceived by both the member companies of the American Chamber of Commerce and Ukrainian agrarians, which is of course a cause for concern.

Analysis of recent research and publications. The sphere of agrarian relations is the subject of research by such scholars as Y.Y. Bakai, V.P. Zhushman, V.M. Yermolenko, G.S. Kornienko, T.V. Kurman, A.M. Stativka, P.Y. Shvedenko and many others. However, changes in the social and political life of the country necessitate continuous improvement of the legislative support of agro-export relations and introduction of innovations in this area. Therefore, this issue requires further elaboration in the context of a large number of new controversial legislative acts.

Purpose of the research is to study the legislative framework for innovations in the field of agro-export, namely, those provisions which have caused the most vigorous and ambiguous reaction among domestic and foreign scholars and lawyers, and to provide the author's own recommendations for eliminating shortcomings and gaps.

Article's main body. This article is devoted to the issues of legislative support for innovations in the field of agroexport. As the world experience shows, those countries that introduce qualitative innovative changes at the legislative level have significant success and more effective results.Since the beginning of the martial law in Ukraine, a number of legal acts aimed at regulating the current situation have been adopted. However, some of these legislative acts do not just introduce changes, but fundamentally alter the existing order, introducing new innovative processes. The article analyzes some of the legislative acts adopted over the past six months and their shortcomings. Unfortunately, in Ukraine, any innovative changes usually cause fear and indignation among agroexporters. Therefore, it is emphasized that any changes, especially those that fundamentally violate the existing order, should be logical, systematic and structured, and their appearance should help to overcome existing problems and gaps, and not vice versa - to create additional difficulties. Therefore, it is concluded that legislation in the field of innovations in agro-export activities needs to be updated qualitatively, with new fresh ideas that would be discussed in advance with the scientific community and agro-exporters and agricultural producers. Such an approach to drafting legislation would avoid the accumulation of a large number of legislative acts, and it would also involve all stakeholders to achieve a truly positive result. The author provides statistics showing an increase in exports compared to last year's figures, but the inefficiency of the existing system is that the revenue received has significantly decreased. Therefore, it is concluded that it is necessary to introduce processing production in order to produce high value-added products, which will significantly increase revenues. Therefore, it is concluded that it is necessary to work together on new legislative acts that will not only change existing relations, but also ensure the restructuring of the existing agricultural industry, putting it on the processing rails.

Conclusions and prospects for the development. Based on the above material, general recommendations can be made. To develop and implement innovations in the field of agro-export relations in close cooperation with scientists, research institutions, and farmers, based not on illusory changes in the future, but on the actual realities of social, economic, and political life, taking into account all factors and risks. Develop state support and prioritize the production of high-quality agricultural products with high added value. To carry out a qualitative and systematic update of legislation by identifying existing problems and eliminating gaps.

Key words: agroexport, agribusiness, agrarian legal relations, legal support, agricultural products, innovations, state agricultural policy, export.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Кирилюк В.В. Законодавче забезпечення інновацій у сфері агроекспорту. *Право та інновації.* 2024. № 2 (46). С. 94–99.

ШУДРОВ ВЯЧЕСЛАВ СЕРГІЙОВИЧ
аспірант кафедри земельного та аграрного права
Національного юридичного університету імені
Ярослава Мудрого

УДК [349.42:338.439]:330.341.1
DOI 10.37772/2518-1718-2024-2(46)-15

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЕКСПОРТУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ В АСПЕКТІ АГРОІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

В даній роботі розкрито сутність та зміст експорту сільськогосподарської продукції в умовах інноваційного розвитку агропромислового комплексу. Акцентовано увагу, що агроінновації виступають одним із головних факторів забезпечення сталого розвитку аграрного сектору і, як наслідок, всієї економіки держави, формування її позитивного іміджу на світовій арені, а експорт сільськогосподарської продукції є однією із найважливіших і стратегічних форм міжнародного співробітництва, особливо в умовах глобалізації продовольчої кризи. Визначено особливості нормативно-правового регулювання здійснення експорту зерна в Україні. Встановлено основні проблеми та недоліки існуючої системи транспортування сільськогосподарської продукції до інших країн світу в умовах воєнного стану. Проведено аналіз експортного потенціалу національного аграрного сектору. Зроблено висновки про те, що інтеграція у європейське торгове співробітництво може бути реалізована лише за умов забезпечення відповідного правового та інституційного середовища, яке може надати сільськогосподарським товаровиробникам можливість адаптувати виробництво до стандартів та вимог європейського ринку, що сприятиме полегшенню їх доступу на ринок ЄС. В сучасних умовах сільськогосподарської діяльності, експорт повинен розглядатися, перш за все, з точки зору державного управління як засіб контролю та засіб міжнародного співробітництва сільськогосподарських товаровиробників. Відзначено, що експорт виступає одним із головних та першочергових засобів забезпечення економічного міжнародного співробітництва. Досліджено основні проблеми та перспективи розвитку експорту сільськогосподарської продукції за сучасним законодавством України.

Ключові слова: агроекспорт, сільськогосподарська продукція, агробізнес, агроінновації, агроінноваційний розвиток, міжнародне співробітництво.

Постановка проблеми. Зовнішньоекономічна діяльність є важливим напрямом забезпечення економічної безпеки держави, особливо у поєднанні з інноваційним розвитком. На сьогодні, агроінновації виступають одним із головних факторів забезпечення сталого розвитку аграрного сектору і, як наслідок, всієї економіки держави, формування її позитивного іміджу на світовій арені, а експорт сільськогосподарської продукції є однією із найважливіших і стратегічних форм міжнародного співробітництва, особливо в умовах глобалізації продовольчої кризи. Сприяння інноваціям проголошено однією зі сфер співробітництва між Україною та ЄС згідно з Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, з іншої, ратифікованої Законом України від 16 вересня 2014 року [1]. Можна впевнено стверджувати, що виробництво достатньої кількості сільськогосподарської продукції та її успішна реалізація значною мірою впливають на вирішення соціально-економічних проблем, з якими стикається будь-яка країна. Проблеми низького рівня капіталовкладень в агросферу, складні економічні умови та відсутність інвестицій є актуальними для України в умовах воєнного стану й потребують негайного вирішення. З метою економічної інтеграції до світової економіки Україна вступила до СОТ, що дало змогу в перший же рік збільшити експорт сільськогосподарської продукції на 34 відсотки. Актуальність даного дослідження зумовлюється тим, що експорт продукції агропромислового комплексу України відіграє важливу роль у функціонуванні національної економіки та забезпеченні конкурентоспроможності на міжнародній арені. Належне правове регулювання й удосконалення митно-експортних процедур експорту сільськогосподарської продукції, пошук альтернативних логістичних шляхів та впровадження агроінновацій у дану сферу є одним із важливих питань сьогодення, що здатне забезпечити пожвавлення національної економіки, підвищення доходів аграрних товаровиробників, задоволення продовольчих, економічних та соціальних потреб населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Даній темі приділяли увагу такі науковці, як Г.С. Корнієн-

 © Шудров В. С., 2024

ко, Н. Кривенко, К. В. Наконечна, Т.І. Батракова. Вважаю, що у зв'язку із складними економічними умовами на даний час, новими проблемами експорту сільськогосподарської ця тема потребує більшого розкриття, адже значно збільшилось коло проблем, з якими зіштовхуються українські аграрії. У статті буде вивчено та проаналізовано альтернативні шляхи експорту сільськогосподарської продукції, складнощі з їх втіленням, а також впровадження агроінновацій як засобу технологічного зростання агропромислового комплексу.

Мета статті – проведення структурного аналізу правового механізму експорту сільськогосподарської продукції України в умовах агроінноваційного розвитку, а також розробка пропозицій з удосконалення чинного аграрного законодавства у даній сфері.

Виклад основного матеріалу. 2022 рік став переломним в житті кожного українця, адже життя поділилось на до та після. Із впевненістю можна сказати, що воєнний період кардинально відрізняється від звичного довоєнного життя, має свої особливості, що впливають на всі сфери життя, на всі галузі економіки та аграрного бізнесу. Безумовно, зазнали змін й агроекспортні відносини.

Для національних аграрних товаровиробників в умовах воєнного стану вкрай ускладнилося ведення агробізнесової діяльності, зокрема, й експорту сільськогосподарської продукції. При наявності обмежень у вигляді блокування морських портів, відсутності належних за пропускною здатністю альтернативних шляхів транспортування аграрної продукції, виникненні захисних бар'єрів з боку країн ЄС можливість реалізації продукції вітчизняними аграрними експортерами й уникнення збитків стають доволі проблематичними.

Водночас агроекспорт є основою валютної незалежності та економічного добробуту нашої держави. До повномасштабної війни за обсягами експорту Україна входила до п'ятірки найбільших експортерів зернових у світі й постачала 10% світового експорту пшениці, понад 14% кукурудзи і понад 47% соняшникової олії. [2]

І навіть зараз, в умовах воєнного стану Україна залишається ключовим постачальником на світових ринках зерна та соняшникової олії, з часткою понад 10% міжнародної торгівлі. До прикладу, в 2023 р. експортовано 16,1 млн т пшениці до 65-ти країн, 26,2 млн т кукурудзи до 80-ти країн і 5,7 млн т соняшникової олії до 130-ти країн світу [3].

Україна як один із найбільших експортерів сільськогосподарської продукції, зокрема, зернових культур, свого часу отримала назву «житниці Європи», адже завжди була потужним постачальником хліба на світові ринки. Сільськогосподарська продукція є одним із головних елементів експорту України. Зокрема, українська пшениця, кукурудза, ячмінь та рапс користуються попитом у понад 170-ти країнах світу.

Однак, воєнні дії зробили національний аграрний сектор прямою жертвою війни. Станом на червень 2023 року сума прямих збитків, завданих агропромисловому комплексу України, складає 8,7 млрд дол. США (втрати, пов'язані зі знищенням та пошкодженням сільськогосподарської техніки, складають понад 4,7 млрд дол. США; втрати через знищення та крадіжки виробленої продукції оцінюються в 1,9 млрд дол. США). Непрямі втрати агропромислового комплексу оцінюються в 40,3 млрд дол. США [4]. Безумовно, це край негативно позначається й на агроекспортному потенціалі нашої держави.

За оцінками ФАО (Продовольча та сільськогосподарська організація ООН), через війну сільські домогосподарства в Україні зазнали близько 2,25 млрд дол. США збитків. З них близько 1,26 млрд дол. США збитків завдано в галузі рослинництва та 0,98 млрд дол. США – у тваринництві. В Україні 25 % сільськогосподарських домогосподарств зупинили або зменшили обсяги виробництва продукції через війну, у прифронтових областях – 38 % [5].

Звичайно, у таких надскладних умовах аграрний сектор демонструє неймовірну стійкість та адаптивність, але попри це з продовженням воєнних дій збитки будуть лише збільшуватися, а економічна стабільність зменшуватися.

Як вбачається, серед основних викликів що постали перед агарним сектором в умовах воєнного стану є такі:

– нестача ресурсів через зростання собівартості виробництва;

– дефіцит трудових кадрів у сільськогосподарському виробництві, адже внаслідок бойових дій багатьом працівникам та фермерам довелось припинити свою діяльність;

– знищення необхідної інфраструктури виробництва, переробки та зберігання сільськогосподарської продукції. Ворог цілеспрямовано знищує зерносховища, склади, напрацьовану протягом тривалого часу логістику. Через брак електроенергії існують труднощі в зберіганні врожаю, що призводить до псування і значних втрат агропродукції;

– агроекологічні виклики. Наразі колосальної шкоди завдано ґрунтам, через бойові дії та мінування сільськогосподарських угідь аграрні виробники не в змозі використовувати до 30% полів для посіву (що сягало 5 млн га). Значної шкоди і втрат агросфері завдало й руйнування Каховської ГЕС [6].

– посилення кризових явищ у тваринництві, зокрема в м'ясо-молочній галузі. Так, на січень 2024 р. поголів'я великої рогатої худоби в усіх категоріях господарств в Україні оцінювали у 2233,60 тис. голів,

що на 3,3 % менше від показника на січень 2023 р., у т. ч. корів нараховували 1290,20 тис. голів (- 4,9 %). Близько 29 % тварин утримується на агропідприємствах, а 71 % – в господарствах населення [7].

Як наслідок, у держави не залишається іншого виходу, як шукати альтернативні варіанти реалізації сільськогосподарської продукції, її переробки з метою збільшення термінів зберігання. Спочатку це має опрацьовуватися на науково-технічному рівні, потім поступово має переходити до практичної реалізації, тож все це вимагає певного часу. Враховуючи сучасні реалії, держава не завжди в змозі швидко реагувати на зміну ситуації, й виробникам доводиться досить оперативно вживати певних дій самостійно. Бо ніхто так, як виробник, не усвідомлює важливість збереження зібраного врожаю від війни та постійних обстрілів, адже саме від них залежить як економічна, так і продовольча безпека держави. Враховуючи обстріли морських портів, елеваторів, інших об'єктів інфраструктури та підприємств агропромислового комплексу, одним із альтернативних рішень при зберіганні сільськогосподарської продукції може стати, як зазначалося вище, спорудження підземних зерносховищ, які будуть досить безпечними та міцними й відповідатимуть сучасним світовим стандартам. Як приклад, Китай, один із найбільших експортерів сільськогосподарської продукції, ще в минулому столітті застосовував підземні зерносховища в якості надійного об'єкта зберігання. В цих об'єктах зберігалося від 30 до 60 тис. тонн сільськогосподарської продукції. Тож, на сьогоднішній день є доцільним будівництво таких об'єктів в морських портах та на елеваторах, що вимагає адекватного нормативного врегулювання, впровадження спеціальних програм державної підтримки або грантового фінансування.

Ще одним варіантом зменшення вірогідності знищення української сільськогосподарської продукції може стати збільшення обсягів експорту за рахунок пошуку альтернативних логістичних шляхів, що буде запорукою безпеки не тільки для збереження продукції, а й для збереження життя людей, які безпосередньо здійснюють експорт. На необхідність перегляду підходів до організації логістичного забезпечення українського агробізнесу вказує і Г.С. Корнієнко [8, с. 202].

Як приклад, можна розглянути агрохолдинг «НІБУЛОН», який вміє приймати критично важливі рішення для забезпечення ефективності власної сільськогосподарської діяльності, адже у зв'язку із блокуванням Чорноморських портів у 2022 році, компанія прийняла рішення експортувати зерно залізницею до Румунії. Але через невідповідність стандартів залізничних шляхів та високу собівартість перевезень компанія була змушена приймати більш вигідніші рішення щодо експорту сільськогосподарської продукції.

За рік було знайдене рішення експорту сільськогосподарської продукції річковим транспортом. Всього за 6 місяців «НІБУЛОН» збудувала філію з перевалки й експорту зерна річкою Дунай. На сьогодні дана компанія займає лідируючу позицію щодо експорту сільськогосподарської продукції. Ще одна філія «Бессарабська» була зведена в місті Ізмаїл на річці Дунай вже після початку повномасштабного вторгнення рф у досить стислі строки. Сьогодні дана філія є драйвером компанії. На кінець 2023 року через цей термінал було перевантажено понад 2 млн тонн сільськогосподарської продукції. В умовах війни, коли звичні експортні маршрути заблоковані, ця філія стала важливим транспортним хабом, через який продукція експортується у 25 країн світу [9].

Повномасштабне вторгнення змінило структуру партнерів України, оскільки навіть після 2014 року велика частина експорту припадала на такі країни, як РФ, Білорусь, Грузія, Сербія, Туреччина. Однак за підсумками 2022 року, відмічено зростання частки партнерів з країн Європейського Союзу. За попередніми оцінками Мінекономіки експорт товарів у ці країни зріс на 4,2 %, що склало приблизно 28 млрд. дол. США. Якщо у 2021 році йшлося про понад 14 тис. компаній, котрі експортували свою продукцію до ЄС, то у 2022 році їх кількість перевищила вже 17 тис. Передусім українська продукція експортувалася до Польщі, Румунії, Угорщини, Німеччини, Італії та Іспанії [10].

Важливим важелем поглиблення інтеграції аграрного сектору України до правил САП ЄС (Спільна аграрна політка Європейського Союзу) виступає саме експорт сільськогосподарської продукції на зовнішніх ринках. Постійне забезпечення експорту аграрної продукції на зовнішні ринки можливо, з одного боку, за умови збільшення експортних потужностей діючих експортерів, а з іншого, – на основі розширення контингенту експортерів, які будуть спроможні створити на підприємствах і в господарствах ефективну системи харчової безпеки та отримають відповідні дозвільні документи. Це актуалізує необхідність завершення формування системи технічного регулювання для аграрного сектора та забезпечення впровадження суб'єктами господарювання основних вимог якості харчових продуктів [11].

Вказане сприятиме більшій інтеграції вітчизняного аграрного сектора до внутрішнього ринку країн Європи та світу, а також виступатиме ключовою умовою формування єдиного нормативного простору Україна – ЄС і на цій основі безперешкодного руху між ними товарів, послуг, капіталів, робочої сили, інформації тощо, в тому числі й сільськогосподарської продукції.

Висновки. Отже, розвиток зовнішньоекономічної діяльності держави, диверсифікація аграрного ринку, агроінноваційний розвиток, міжнародне співробітництво, адаптація до права Європейського Союзу сприятиме економічному зростанню й відкриватиме принципово нові можливості для національних суб'єктів агробізнесу. Міжнародна торгівля є рушійним фактором економічного розвитку держави, водночас провідну роль у цьому процесі, безумовно, відіграє здійснення зовнішньоекономічних операцій експортерами сільськогосподарської продукції. Саме тому є безсумнівною важливість аграрного сектору економіки та його державно-правового регулювання як сукупності заходів, спрямованих на регулювання економічної діяльності суб'єктів таких правовідносин, адже від розвитку аграрного сектору економіки чималою мірою залежить економічна безпека України.

Використання переваг процесу євроінтеграції, які закладені в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, має сприяти: по перше, встановленню однакових вимог як до національного виробника агропродовольчої продукції, так і до імпортера; по-друге, узгодженню вітчизняної аграрної політики з цілями та принципами САП ЄС; потретє, поступовому зростанню обсягів торгівлі аграрною продукцією й розширенню її асортименту; по-четверте, усуненню тарифних і нетарифних бар'єрів, які стримують процес лібералізації торгівлі.

Підсумовуючи, можна сказати, що блокування українських морських портів, сухопутних кордонів та обмеження експорту сільськогосподарської продукції досить негативно впливають та економіку держави, це призводить до зниження податкових надходжень, зниження внутрішніх цін на сільськогосподарську продукцію та імідж України на міжнародному ринку. Але, впевнено можна сказати, що попри складні економічні умови, Україна здатна, повинна і може більше активізувати наявний експортний потенціал, щоб підвищити конкурентоспроможність та посісти провідне місце на світовому ринку сільськогосподарської продукції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16.09.2014 р. № 1678-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#Text
2. Загроза продовольчій безпеці світу / Міністерство закордонних справ України. . 23 листоп. 2023. URL: https://mfa.gov.ua/zagroza-prodovolchij-bezpeci-svitu
3. На розмінованих землях України вже можна виростити 1 млн т зерна. Прес-служба Апарату Верховної Ради України. 2024. 17 січ. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/245689.html
4. Звіт про прямі збитки інфраструктури та непрямі втрати економіки від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на червень 2023 року. KSE. Липень 2023. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/09/June_Damages_UKR_-Report.pdf
5. Ukraine: Impact of the war on agriculture and rural livelihoods in Ukraine. Findings of a nation-wide rural household survey, December, 2022. FAO. URL: https://doi.org/10.4060/cc3311en
6. Відбудова для розвитку: зарубіжний досвід та українські перспективи: міжнародна колективна монографія / [редкол., гол. д. е. н. В.В. Небрат]; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2023. 571 с. URL: http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2023/08/Reconstruction-for-develop…
7. Тенденція скорочення поголів'я ВРХ в грудні 2023 року продовжилась. АВМ. 15 січня 2024. URL: https://avm-ua.org/uk/post/tendencia-skorocenna-pogoliva-vrh-v-grudni-2…
8. Корнієнко Г.С. Агробізнес в Україні: теоретико-правові проблеми становлення та розвитку: моногр. Харків: Юрайт, 2023. 560 с. Аграрне та земельне право України: сучасна парадигма і перспективи розвитку: колективна монографія / за ред. д.ю.н., проф. А. П. Гетьмана та д.ю.н., проф. Т. В. Курман. Харків: Юрайт, 2022. 576 с.
9. «Гордість «НІБУЛОНу»: колектив філії «Бессарабська». НІБУЛОН, 11 лютого 2024. URL: https://www.nibulon.com/gordist-nibulonu-kolektiv-filii-bessarabska-9433/
10. Аграрна політика Європейського Союзу: виклики та перспективи: монографія / за ред. Т.О. Зінчук. Київ: «Центр учбової літ-ри», 2019. 494 с.
11. Кривенко, Н. Інтеграція ЄС: значення Спільної аграрної політики. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2019. Вип. 4. С. 54-69.
12. Аграрне та земельне право України: сучасна парадигма і перспективи розвитку: колективна монографія / за ред. д.ю.н., проф. А. П. Гетьмана та д.ю.н., проф. Т. В. Курман. Харків: Юрайт, 2022. 576 с.

REFERENCES

1. Law of Ukraine on Ratification of the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand, № 1678-VII (2014, September 16). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#Text [in Ukrainian].
2. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine (2023. November 23). *The threat to the world's food security*. Retrieved from: https://mfa.gov.ua/zagroza-prodovolchij-bezpeci-svitu [in Ukrainian].
3. Press Service of the Apparatus of the Verkhovna Rada of Ukraine (2024, January 17). *It is already possible to grow 1 million tons of grain on demined lands of Ukraine*. Retrieved from: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/245689.html [in Ukrainian].
4. KSE (2023, July). *Report on direct infrastructure damage and indirect economic losses from the destruction caused by Russia's military aggression against Ukraine as of June 2023*. Retrieved from: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/09/June_Damages_UKR_-Report.pdf [in Ukrainian].
5. FAO (2022, December). *Ukraine: The impact of the war on agriculture and village life in Ukraine. Results of the National Rural Household Survey*. Retrieved from: https://doi.org/10.4060/cc3311en [in Ukrainian].
6. Nebrat V. V. (Ed). (2023). *Reconstruction for the sake of development: foreign experience and Ukrainian perspectives*. The National Academy of Sciences of Ukraine, the State University of Economics and the predicted National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv. Retrieved from: http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2023/08/Reconstruction-for-development.pdf [in Ukrainian].
7. AVM (2024, January 15). *The downward trend in cattle numbers continued in December 2023*. Retrieved from: https://avm-ua.org/uk/post/tendencia-skorocenna-pogoliva-vrh-v-grudni- [in Ukrainian].
8. Kornienko, G.S. (2023). *Agribusiness in Ukraine: Theoretical and Legal Problems of Formation and Development*. Yurait. Hetman, A. P. & Kurman, T. V. (Eds.) *Agrarian and land law of Ukraine: modern paradigm and development prospects*. Kharkiv [in Ukrainian].
9. NIBULON, (2024, February 11). *The pride of 'NIBULON: the staff of the 'Bessarabska' branch*. Retrieved from: https://www.nibulon.com/gordist-nibulonu-kolektiv-filii-bessarabska-9433/ [in Ukrainian].
10. Zinchuk, T.O. (2019). *Agricultural policy of the European Union: Challenges and Prospects*. Kyiv: Center for Educational Literature [in Ukrainian].
11. Kryvenko, N. (2019). EU integration: the importance of the Common Agrarian Policy. *Bulletin of the Ternopil National Economic University*, *4*, 54–69 [in Ukrainian].
12. Hetman, A.P. & Kurman, T.V. (2022). *Agrarian and land law of Ukraine: modern paradigm and development prospects*. Kharkiv: Yurayt [in Ukrainian].

SHUDROV VIACHESLAV

Post-graduate student at the Department of Land and Agrarian Law
of the Yaroslav Mudryi National Law University

LEGAL PROBLEMS OF AGRICULTURAL EXPORTS PRODUCTS IN THE ASPECT OF AGRO-INNOVATION DEVELOPMENT

Problem setting. Foreign economic activity is an important area of ensuring the economic security of the state, especially in combination with innovative development. Moreover, the analysis of the export potential of agricultural products of Ukraine was carried out. It was concluded that integration into European trade cooperation can be implemented only under the conditions of ensuring the appropriate legal and institutional environment, which can provide agricultural producers with the opportunity to adapt production to the standards and requirements of the European market, which will facilitate their access to the EU market.

Analysis of recent research and publications. Such scientists as H. S. Kornienko, N. Kryvenko, K. V. Nakonechna, and T. I. Batrakova pay attention to this topic. I believe that due to the difficult economic conditions at the moment, new problems of exporting agricultural data, the topic needs more disclosure, especially since the range of problems faced by Ukrainian farmers has grown significantly. The article will explore and analyze alternative ways of exporting agricultural products, difficulties with their implementation, as well as the introduction of agro-innovations as a complex technological growth of the agro-industrial complex

Purpose of the research is to carry out a structural analysis of the legal mechanism of the export of agricultural products of Ukraine in the conditions of agro-innovative development, as well as to develop proposals for improving the current agricultural legislation in this area.

Article's main body. This work reveals the essence and content of the export of agricultural products in the conditions of innovative development of the agro-industrial complex. Specific features of regulatory and legal regulation of grain export in Ukraine are determined. Also the main problems and shortcomings of the existing system of transportation of agricultural products to other countries of the world are established in this article.

An analysis of the export potential of the national agricultural sector was carried out. It was concluded that the integration into the European trade cooperation can be carried out only if the appropriate legal and institutional environment is provided, which can give agricultural producers the opportunity to adapt production to the standards and requirements of the European market, which will facilitate their access to the EU market.

It is necessary to initiate negotiations with partners for increasing export volumes, primarily of wheat, corn, rapeseed, and sunflower oil.

Conclusions and prospects for the development. In the current situation with agricultural activity, export should be considered, first of all, from the point of view of state management, as a means of control and stability of international cooperation of agricultural producers. In this article was noted that export is one of the main and primary means of ensuring international economic cooperation and have been studied the main problems and prospects for the development of the export of agricultural products and agro-innovative development under the modern legislation of Ukraine.

Key words: agricultural export, agricultural production, agribusiness, agro-innovative, agro-innovative development, international cooperation.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Шудров В. С. Правові проблеми експорту сільськогосподарської продукції в аспекті агроінноваційного розвитку. *Право та інновації.* 2024. № 2 (46). С. 100–105.

ЧОЛОМБИТЬКО ЮЛІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА
аспірантка кафедри земельного та аграрного права
Національного юридичного університету імені
Ярослава Мудрого

УДК 349.412: [347.471.032:347.235]
DOI 10.37772/2518-1718-2024-2(46)-16

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ПРИВАТНОГО ПРАВА

Питання права власності юридичних осіб на земельні ділянки визначається важливим у галузі правового регулювання та наукового дослідження, з огляду на те, що власність на землю відіграє ключову роль у стимулюванні інвестицій, розвитку підприємництва та ефективного використання природних ресурсів. Земельні відносини, учасниками яких є юридичні особи, регулюються переважно за допомогою норм земельного законодавства, при цьому враховуються особливості цивільного законодавства. Важливою в контексті реалізації земельних прав класифікацією юридичних осіб є їх поділ на приватних та публічних. При цьому в основу такого поділу науковці покладають - підстави створення юридичної особи, мету діяльності та форму власності. Так, відзначається про існування відмінностей в реалізації своїх прав на земельні ділянки юридичними особами приватного права у порівнянні з юридичними особами публічного права. Такі відмінності проявляються, зокрема у підставах набуття, реалізації та припинення права власності.

Класифікація земельних ділянок за їхнім цільовим призначенням вливає на особливості правового регулювання набуття таких земель у власність. Так, земельні ділянки майже всіх категорій можуть перебувати у приватній власності юридичних осіб. Натомість, законом встановлені обмеження, щодо можливості перебування у приватній власності земельних ділянок, зокрема, земель оборони.

Частина 1 статті 82 Земельного кодексу України встановлює, що юридичні особи приватного права можуть набувати земельні ділянки лише для здійснення підприємницької діяльності. Однак відсутність прямого обмеження в тексті норми щодо набуття земель для іншої діяльності дозволяє висловлювати думку, що вітчизняні юридичні особи можуть придбати земельні ділянки і для інших цілей, окрім підприємницьких.

Ключові слова: право власності на землю, юридичні особи як суб'єкти прав на землю, юридичні особи приватного права, право власності юридичних осіб на земельні ділянки.

Постановка проблеми. Чинне законодавство передбачає можливість юридичними особами приватного права отримати у приватну власність земельні ділянки. Разом з тим порядок, підстави та умови виникнення права приватної власності різняться в залежності від характеристики конкретної юридичної особи та категорії земель. Прийнято вважати, що юридичні особи розподіляються на приватних та публічних. Крім того, земельне законодавство виділяє спеціального суб'єкта земельних прав – іноземну юридичну особу. Нормативне регулювання земельних правовідносин із юридичними особами публічного права характеризується визначеністю та стабільністю. Однак, існують ряд питань у сфері нормативного регулювання земельних відносин з юридичними особами приватного права, що може затримувати ефективність господарської діяльності та загрожувати стабільності економічного розвитку. Більш того відмінності нормативної регламентації земельних правовідносин та інколи її недостатність впливають на правозастосування та управління земельними ресурсами. Існуючі практичні питання та нормативні неузгодженості у цій сфері знаходять відображення у судовій практиці, що вказує на необхідність детального вивчення цієї теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, що стосується особливостей права приватної власності на земельні ділянки юридичних осіб приватного права не було предметом комплексного дослідження, натомість окремими питаннями займалися такі науковці як Кулинич П. Ф., Шульга М. В., Коваленко Т. О., Носік В. В., Мірошниченко А. М. та інші.

Мета статті полягає в аналізі та виявленні специфіки права приватної власності та особливостей юридичних осіб приватного права як суб'єктів права власності на земельні ділянки, розуміння чого впливає на ефективність правового регулювання земельних відносин, розвиток економіки та раціональне використання земельних ресурсів.

 © Чоломбитько Ю. О., 2024

Виклад основного матеріалу. Відносини щодо права власності юридичних осіб на земельні ділянки регулюються насамперед Земельним кодексом України (далі – ЗКУ) [1], який встановлює основні принципи та правила щодо володіння, користування та розпорядження землею. Відповідно до його положень суб'єктами права власності на землю виступають, зокрема, особи приватного права – громадяни та юридичні особи, в тому числі вітчизняні та іноземні, які мають право набувати у власність земельні ділянки різного цільового призначення з урахуванням певних умов та обмежень, встановлених законом. Паралельно правова регламентація відносин права власності на земельні ділянки підкріплюється цивільним законодавством у зв'язку з первинністю цивільного інституту права власності в юридичній системі. Окрім того, слід мати на увазі, що цивільне законодавство визначає і суб'єктний склад цього інституту та надає класифікацію таких суб'єктів [2].

Так, у цивільному праві виділяються два основні види юридичних осіб: юридичні особи публічного права та юридичні особи приватного права. Названа класифікація ґрунтується на декількох критеріях, які будуть описані далі. Варто зазначити, що поділ юридичних осіб на приватні та публічні в теорії права відбувся після запровадження приватної власності в Україні. Так, для розмежування юридичних осіб науковці здебільшого використовують наступні характеристики: порядок утворення, мету діяльності та форму власності, на підставі якої утворено юридичну особу [3, с. 47]. Зокрема, юридичні особи приватного права утворюються за рішенням приватних осіб на підставі відповідних установчих документів, як правило, для забезпечення інтересів окремих осіб чи компаній і фокусуються на досягненні прибутку або інших особистих цілей. Юридичні ж особи публічного права мають за мету задоволення загальних інтересів суспільства та виконання публічних функцій, зокрема, державні органи, органи місцевого самоврядування, юридичні особи, створені на підставі рішення відповідного органу з метою реалізації суспільних інтересів, наприклад, у сфері безпеки, освіти, охорони здоров'я тощо. В юридичній літературі підкреслюється, що саме мета діяльності юридичної особи визначає її правову природу в контексті розмежування між приватним та публічним правом [4].

Також класифікуючи юридичних осіб як суб'єктів прав на землю можна розрізняти вітчизняних та іноземних юридичних осіб. Тут варто зазначити, що положеннями Закону України від 28 квітня 2021 року №14-23IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин» [5] у частині 2 статті 82 ЗКУ було змінено термін «іноземні юридичні особи» на «юридичні особи, створені та зареєстровані відповідно до законодавства іноземної держави». Відсутність ясності в законодавстві щодо прийняття узгодженої термінології створює труднощі для правозастосування та породжує багатозначність у питаннях набуття, реалізації та припинення права власності на землю. Необґрунтованість внесених змін до законодавства була описана О. В. Павлюк в своєму дисертаційному дослідженні щодо прав на земельні ділянки іноземних юридичних та фізичних осіб [6, с. 30].

Одним з важливих аспектів права власності юридичних осіб на землю виступає класифікація земельних ділянок відповідно до їхнього цільового призначення. Норма статті 19 ЗКУ [1] поділяє землі на окремі категорії, зокрема, землі сільськогосподарського призначення, землі житлової та громадської забудови, землі промисловості, землі рекреаційного призначення та інші. Особливість правового регулювання названих категорій земель полягає не тільки в тому, що вони характеризуються різним цільовим призначенням, а ще можуть виступати об'єктом права власності певних суб'єктів. Юридичні особи приватного права можуть набувати у власність земельні ділянки майже всіх категорій для конкретних цілей, що відповідають їхній господарській діяльності або планам розвитку. Виключення складають землі оборони, які перебувають лише у державній власності (стаття 77 ЗКУ). Окрім того, зазначимо, що частиною 4 статті 84 ЗКУ встановлені виключення щодо земельних ділянок державної власності, які не можуть перебувати у приватній власності. Зокрема, до складу цих земель відносяться землі атомної енергетики та космічної системи; землі під державними залізницями, об'єктами державної власності повітряного і трубопровідного транспорту; землі оборони; землі під об'єктами природно-заповідного фонду, історико-культурного та оздоровчого призначення, що мають особливу екологічну, оздоровчу, наукову, естетичну та історико-культурну цінність, якщо інше не передбачено законом; землі лісогосподарського призначення, крім визначених випадків; землі водного фонду, крім визначених випадків; земельні ділянки, які використовуються для забезпечення діяльності Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів державної влади, Національної академії наук України, державних галузевих академій наук; земельні ділянки зон відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи; земельні ділянки, закріплені за державними закладами професійної (професійно-технічної) освіти; земельні ділянки, закріплені за державними закладами фахової передвищої освіти; земельні ділянки, закріплені за державними закладами вищої освіти; земельні ділянки, що

використовуються Чорноморським флотом Російської Федерації на території України на підставі міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; землі під об'єктами інженерної інфраструктури загальнодержавних та міжгосподарських меліоративних систем, які перебувають у державній власності.

Зупинимося на розмежуванні земельних ділянок на сільськогосподарські та не сільськогосподарські. Вказана класифікація відіграє важливу роль в управлінні та раціональному використанні земельних ресурсів. Відповідно до частини 1 статті 23 ЗКУ [1] землі, придатні для потреб сільського господарства (крім самозалісених земель), повинні надаватися насамперед для ведення сільського господарства, тобто вирощування сільськогосподарських культур та пов'язаної з ними сільськогосподарської діяльності, спрямованої на виробництво продуктів харчування, кормів для худоби, сировини або іншої сільськогосподарської продукції, ведення лісового господарства, створення територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Вказана норма підкреслює важливість забезпечення продуктивного використання земельних ресурсів для підтримки сільськогосподарських господарств, лісового господарства та охорони природи.

Несільськогосподарські земельні ділянки охоплюють більш широкий сектор землекористування, включаючи житлову, громадську, комерційну, промислову, рекреаційну та адміністративну забудову, тощо. На відміну від земель сільськогосподарського призначення, які мають використовуватися в якості основного засобу виробництва в сільському господарстві, не сільськогосподарські землі повинні використовуватися в якості територіальної основи проживання, здійснення людиною діяльності, відпочинку тощо.

Таким чином, цільове призначення земельних ділянок прямо впливає на правовий режим їх використання, що в свою чергу визначає особливості реалізації прав та має вирішальне значення у сфері земельної власності. Розподіл земель за категоріями в своїй основі має мету їх цільове використання та відповідно встановлення спеціальних норм правового регулювання. Термін «категорія земель» вживається для систематизації земельних ділянок на основі спільних правових характеристик [7, с. 106].

Різниця між сільськогосподарськими та несільськогосподарськими землями відображена також в нормативно-правовій базі, що регулює земельні відносини. Сільськогосподарські землі мають особливий правовий режим використання та стимули для сприяння сільськогосподарському виробництву, збереження сільськогосподарських угідь і підтримки засобів до існування в сільській місцевості. Придбання такого виду земельних ділянок юридичними особами передбачає певні особливості, зокрема, юридичні особи можуть набувати у власність земельні ділянки сільськогосподарського призначення в межах та у спосіб, встановлений законодавством, що забезпечує раціональне використання земельних ресурсів та запобігає монополізації власності на землю сільськогосподарського призначення. Приватні юридичні особи переважно мають право власності на земельні ділянки несільськогосподарського призначення, зокрема, землі житлової та громадської забудови, промислового, рекреаційного призначення тощо.

Процедура набуття права власності на земельні ділянки юридичними особами має особливості в залежності від первісної форми власності на землю - державної, комунальної або приватної. Наприклад, юридичні особи можуть набути право власності на земельні ділянки, що перебувають у державній або комунальній власності за рішенням відповідних органів влади або шляхом участі у відповідному земельному аукціоні. Такі положення мають загальну силу і визначають основний принцип набуття права власності на земельні ділянки з подальшим використанням спеціальних процедур, передбачених для цього.

При цьому відповідно до частини 5 статті 116 ЗКУ [1] земельні ділянки, які перебувають у власності юридичних осіб передаються у власність за рішенням органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування лише після припинення права власності ними в порядку, визначеному законом. Вказана норма відіграє важливе значення в системі гарантій права власності юридичних осіб на землю.

У статті 82 ЗКУ [1] встановлено невичерпний перелік підстав набуття права власності на земельні ділянки, які можуть бути класифіковані за різними критеріями. Наприклад, для юридичних осіб, заснованих громадянами або юридичними особами України виділяють наступні підстави набуття земельних ділянок: укладання цивільно-правових угод, включаючи купівлю-продаж, ренту, дарування, міну та інші, внесення земельної ділянки до статутного капіталу її засновника, набуття спадщини, інші підстави визначені законом.

Також законодавцем передбачено можливість набуття права власності на земельні ділянки юридичними особами, що створені та зареєстровані відповідно до законодавства іноземної держави. Для таких суб'єктів встановлюються обмеження щодо місця розташування земельної ділянки, зокрема, у межах або за межами населених пунктів, в залежності від мети її використання.

Слід звернути увагу на законодавче положення щодо мети набуття у власність земельних ділянок

відповідно до частини 1 статті 82 ЗКУ – здійснення підприємницької діяльності, яка відображає сферу господарської діяльності, спрямованої на виробництво, обіг та надання товарів та послуг для отримання прибутку. Тобто, з першого погляду законодавцем визначено, що здійснення підприємницької діяльності є основною метою набуття права власності на земельні ділянки для юридичних осіб, заснованих громадянами України або юридичними особами України. Що ж стосується осіб публічного права, то існують випадки, коли певні публічні організації можуть здійснювати комерційну діяльність у межах своїх повноважень, наприклад, надавати певні послуги або виробляти товари для внутрішніх потреб.

Натомість, оскільки норма частини 1 статті 82 ЗКУ не містить заборони на придбання земельних ділянок юридичними особами для іншої (непідприємницької) діяльності, в теорії обґрунтовано висновок, що вітчизняні юридичні особи можуть набувати земельні ділянки у власність не тільки для ведення підприємницької діяльності, але й для інших цілей [8, с. 231-233].

Ще однією особливістю набуття права власності на земельні ділянки юридичними особами приватного права є відплатний характер. Так, юридичні особи приватного права, які бажають набути у приватну власність земельну ділянку мають сплатити відповідну ціну за неї. Така вартість може визначатися угодою між сторонами або встановлюватися на земельних аукціонах, які організовуються для продажу земельних ділянок (стаття 132 ЗКУ) [1]. Відплатний характер набуття права приватної власності на земельні ділянки для приватних юридичних осіб слугує одним із способів забезпечення справедливості, рівності та ефективного використання земельних ресурсів.

Процес набуття права приватної власності юридичними особами на земельні ділянки державної та комунальної власності відбувається на конкурентних засадах. Аукціони з проведення земельних торгів організовуються з метою розподілу земельних ресурсів між потенційними власниками. Учасники земельних аукціонів набувають у приватну власність земельну ділянку, запропонувавши найвищу ціну, яку переможець повинен сплатити у встановлені строки. Конкурентний характер аукціонного процесу забезпечує прозорість та справедливість у розподілі земельних ділянок.

Щодо укладення цивільно-правових угод, як однієї з основних підстав набуття права приватної власності на земельні ділянки юридичними особами приватного права, важливо відзначити, що ці угоди ґрунтуються на загальних принципах цивільного законодавства, з урахуванням специфіки визначеної ЗКУ. Відповідно до статті 132 ЗКУ [1] цивільно-правова угода, яка передбачає перехід права власності на земельну ділянку, має обов'язково містити певні істотні умови (назву сторін, ідентифікацію земельної ділянки з визначенням її місця розташування, площі, цільового призначення, складу угідь, правового режиму, правовстановлюючі документи, інформацію про заборони та обтяження, ціну, кадастровий номер земельної ділянки, тощо). Відсутність такої інформації може стати основою для визнання відповідної угоди недійсною.

Серед інших підстав виникнення права приватної власності на земельну ділянку у юридичних осіб виділяють такі: внесення земельної ділянки до статутного капіталу, що передбачає включення цієї ділянки до загального обсягу майна, яке відповідною юридичною особою вноситься як внесок при формуванні або зміні статутного капіталу, з урахуванням законодавчих вимог та обмежень; спадкування, яке можливе для юридичних осіб за наявності заповіту. У такому випадку встановлюються умови, передбачені законом, які можуть включати обмеження на використання земельної ділянки відповідно до її призначення, а також визначаються права і обов'язки нового власника, включаючи вимоги щодо обсягу використання ділянки.

Важливо відзначити, що перелік законодавчо закріплених підстав набуття юридичними особами права приватної власності на земельні ділянки не є вичерпним, допускається існування й інших підстав, серед яких можна виділити досить специфічні. Зокрема, відповідно до частини 1 статі 120 ЗКУ зазначено, що у разі набуття права власності на об'єкт нерухомого майна (жилий будинок (крім багатоквартирного), іншу будівлю або споруду), об'єкт незавершеного будівництва, розміщений на земельній ділянці (крім земель державної, комунальної власності), право власності на таку земельну ділянку одночасно переходить від відчужувача (попереднього власника) такого об'єкта до набувача такого об'єкта без зміни її цільового призначення [1].

Крім того, відповідно до пункту 6-1 Перехідних положень ЗКУ [1], юридичні особи, які згідно з законом позбавлені можливості набувати земельні ділянки на праві постійного користування, але на дату набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель» мали право постійного користування земельними ділянками державної чи комунальної власності, можуть придбати такі земельні ділянки без проведення земельних торгів.

Висновки. Таким чином, юридичні особи, як суб'єкти земельних прав, мають широкий спектр

можливостей для набуття земельних ділянок у приватну власність. Процедура такого набуття може значно відрізнятися залежно від виду юридичної особи, зокрема, чи належить вона до публічного або приватного права, а також чи є вона вітчизняною або іноземною. Юридичні особи приватного права мають можливість придбати земельні ділянки для здійснення підприємницької діяльності, однак, з огляду на відсутність прямих обмежень щодо інших видів діяльності, можна припустити, що вони також можуть набувати земельні ділянки для інших цілей.

Підстави набуття права власності на земельні ділянки для юридичних осіб є різноманітними. Основними серед них є цивільно-правові угоди, внесення земельних ділянок до статутного капіталу, спадкування. Крім основних підстав, законодавством передбачені й інші способи набуття права власності на земельні ділянки, перелік яких є невичерпним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Земельний кодекс України: Закон України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III. Дата оновлення: 26.01.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. Дата оновлення: 31.12.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n6569
3. Юркевич Ю. До розмежування статусу юридичних осіб (їх об'єднань) публічного та приватного права. *Підприємництво, господарство і право.* 2016. № 1. С. 46-50. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/01/8.pdf
4. Олькіна О. В. Юридичні особи публічного права: постановка проблеми визначення критеріїв розмежування юридичних осіб публічного та приватного права. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2014. № 4. С. 91–93. URL: http://lsej.org.ua/4_2014/23.pdf
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин: Закон України від 28.04.2021 р. № 1423-IX. Дата оновлення: 01.01.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1423-20#Text
6. Павлюк О. В. Права на земельні ділянки іноземних фізичних та юридичних осіб в Україні. дис. … д-ра філософії. Київ. 2023. 271 с.
7. Актуальні проблеми правового регулювання аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносин в Україні : колективна монографія / відп. ред.: Т.Є. Харитонова, І.І. Каракаш. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 722 с.
8. Мірошниченко А. М., Марусенко Р. І. Науково-практичний коментар Земельного кодексу України, 5-те видання, змінене і доповнене. Київ: Алерта, 2013. 544 с.

REFERENCES

1. Land Code of Ukraine: Law of Ukraine, No. 2768-III (2001, October 25). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text [in Ukrainian].
2. Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine, No. 1618-IV (2004, March 18). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n6569 [in Ukrainian].
3. Yurkevych, Yu. (2016). Before distinguishing the status of legal entities (their associations) under public and private law. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo, 1*, 46–50. Retrieved from: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/01/8.pdf [in Ukrainian].
4. Olkina O. V. (2014). Legal entities under public law: posing the problem of determining the criteria for distinguishing legal entities under public and private law. *Yurydychnyi naukovyy˘elektronnyy˘zhurnal, 4*, 91–93. Retrieved from: http://lsej.org.ua/4_2014/23.pdf [in Ukrainian].
5. On amendments to some legislative acts of Ukraine regarding the improvement of the system of management and deregulation in the field of land relations: Law of Ukraine, No. 1423-IX (2021, April 28). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1423-20#Text [in Ukrainian].
6. Pavliuk, O. V. (2023). Rights to land plots of foreign individuals and legal entities in Ukraine. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
7. Kharytonova, T. Ye. & Karakash, I. I. (Eds.). (2018). *Actual problems of legal regulation of agrarian, land, environmental and natural resource relations in Ukraine*. Odesa: Vydavnychyi dim «Helvetyka» [in Ukrainian].
8. Miroshnychenko, A. M. & Marusenko, R. I. (2013). *Scientific and practical commentary on the Land Code of Ukraine, 5th edition, amended and supplemented*. Kyiv: Alerta [in Ukrainian].

CHOLOMBYTKO YULIIA

Postgraduate student at the Department of Land and Agrarian Law
of the Yaroslav Mudryi National Law University

PECULIARITIES OF LAND OWNERSHIP OF LEGAL ENTITIES UNDER PRIVATE LAW

Problem setting. The issue of legal entities' ownership of land plots is considered to be an important one in the field of legal regulation and scientific research, given that land ownership plays a key role in stimulating investment, business development and efficient use of natural resources. Land relations involving legal entities are regulated primarily by the provisions of land law, with some civil law provisions being taken into account. An important classification of legal entities in the context of exercising land rights is their division into private and public. At the same time, scholars base this division on the grounds for establishing a legal entity, the purpose of its activities and the form of ownership. Thus, it is noted that there are differences in the exercise of their rights to land plots by legal entities under private law compared to legal entities under public law. Such differences are manifested, in particular, in the grounds for acquisition, realization and termination of ownership.

Analysis of recent researches and publications. The issue of peculiarities of private property rights to land plots of legal entities under private law has not been the subject of a comprehensive study, while some issues have been addressed by such scholars as P. Kulynych, M. Shulga, T. Kovalenko, V. Nosik, A. Miroshnychenko and others.

Purpose of the research is to analyze and identify the specifics of private property rights and peculiarities of private law legal entities as subjects of land ownership, and this understanding affects the efficiency of legal regulation of land relations, economic development and rational use of land resources.

Article's main body. Thus, legal entities, as subjects of land rights, have significant opportunities to acquire land plots into private ownership. The procedure for such acquisition may differ depending on the type of legal entity - private or public law, as well as its national status - domestic or foreign. Legal entities of private law established by Ukrainian citizens or legal entities have the right to acquire land plots for the purpose of conducting business. At the same time, the absence of clear restrictions on the use of land for other activities suggests that such legal entities may also use land plots for other purposes.

The classification of land plots by their designated purpose affects the specifics of legal regulation of the acquisition of such land. Thus, land plots of almost all categories may be privately owned by legal entities. At the same time, the law establishes restrictions on the possibility of private ownership of land plots, in particular, defense land.

Legal entities acquire ownership of land plots on various legal grounds. The main ones are civil law transactions, inclusion of land plots in the authorized capital, and inheritance of land. Civil law transactions may include various types of contracts, such as sale and purchase, donation and exchange. Contribution of land to the authorized capital is important for the formation of the company's assets, contributing to its financial stability. Inheritance of land plots is governed by inheritance law and can be applied to legal entities as heirs.

In addition to the main grounds, the law also provides for other ways of acquiring land plots. These include court decisions, administrative acts of public authorities and other cases specifically provided for by law. For example, according to paragraph 6-1 of the Transitional Provisions of the Land Code of Ukraine, legal entities that previously had the right to permanently use state-owned or municipally owned land plots may purchase these plots without holding auctions.

Conclusions and prospects for the development. Thus, legal entities have ample opportunities to acquire ownership of land plots, which allows them to effectively realize their business and other goals. Legislation provides a variety of legal grounds for this process, which contributes to the flexibility and adaptability of land relations in accordance with the needs of business and other areas of activity. Effective legal regulation of these processes is important for ensuring the rational use of land resources and sustainable economic development.

Key words: land ownership, legal entities as subjects of land rights, legal entities under private law, legal entities' ownership of land plots.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Чоломбитько Ю. О. Особливості права власності на землю юридичних осіб приватного права. *Право та інновації.* 2024. № 2 (46). С. 106–111.

КОРСУН-ЦУРКАН ОЛЕСЯ БОРИСІВНА
аспірантка кафедри земельного та аграрного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

УДК 349.4 (477)
DOI 10.37772/2518-1718-2024-2(46)-17

ЗЕМЛІ ЛІСОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Відомо, що важливу роль у забезпеченні єдності правозастосовної практики та зміцнення законності в галузі земельних відносин відіграють рішення вищих судових інстанцій. Саме вони містять правові позиції щодо застосування вітчизняного земельного законодавства і фактично виступають джерелами земельного права.

Мета статті полягає у юридичному аналізі рішень Верховного Суду в аспекті захисту земельних прав держави, територіальних громад, фізичних та юридичних осіб з позиції науки земельного права, а також надання практичних пропозицій задля оптимального, доцільного та науково обґрунтованого удосконалення чинного земельного законодавства.

Акцентується увага на законодавчих аспектах, пов'язаних із процедурою зміни цільового призначення земельних ділянок лісогосподарського призначення та інших лісовкритих площ, яка має забезпечувати збереження не тільки земель, а і лісів; спрощення порядку лісорозведення; забороною лісорозведення на степових ділянках, запровадження механізмів збереження самосійних лісів із подальшим веденням лісового господарства на відповідних територіях та інше.

Підкреслюється, що для земельних правовідносин, які пов'язані з вибуття земель лісогосподарського призначення за рішенням суду із державної власності, притаманний публічний інтерес. Водночас незаконність рішення уповноваженого органу виконавчої влади, на підставі якого земельна ділянка лісогосподарського призначення вибула із державної власності, такому публічному інтересу не відповідала. Отже, витребування спірних земельних ділянок лісогосподарського призначення за рішенням суду відбулося на законних підставах, оскільки воно здійснювалося відповідно до правових принципів у зв'язку з порушенням органом державної влади низки вимог Земельного кодексу України. При цьому підкреслюється, що повернення у державну власність земельних ділянок лісогосподарського призначення, якщо вони незаконно відчужені фізичним особам органом виконавчої влади, переслідує мету контролю за використанням та охороною земельних ділянок відповідно до публічного інтересу.

З точки зору належного застосування земельно-правових норм окрема увага приділяється практиці про визнання недійсними розпоряджень уповноваженого органу та повернення земельних ділянок. Дослідження та аналіз судової практики застосування судами норм земельного законодавства у процесі вирішення земельних спорів, які виникають щодо земель лісогосподарського призначення свідчень про важливість правильного тлумачення цих норм суб'єктами правозастосування, зокрема судами.

Ключові слова: землі лісогосподарського призначення; втрати лісогосподарського виробництва; постійне землекористування; вилучення лісових земельних ділянок; захист земельних прав; зміна цільового призначення земельних ділянок.

Постановка проблеми. Сучасний стан реформування земельних відносин характеризується удосконаленням відповідного законодавства у зазначеній сфері. Останнім часом у полі зору законодавця перебувають питання, які стосуються правового режиму земель лісогосподарського призначення. Це пов'язано з необхідністю розширеного відтворення лісів та їхнім збереженням, оскільки за показниками лісистості Україна відстає від європейських країн.

Правозастосування здійснюється в тому числі і різними ланками вітчизняної судової системи, включаючи Верховний Суд. При цьому слід підкреслити, що у процесі судового вирішення земельних спорів, зокрема, при виборі та застосуванні норм права до спірних правовідносин відповідний суд має враховувати правові позиції та висновки, які стосуються конкретних норм права, викладені у постановах Верховного Суду щодо земель лісогосподарського призначення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правова регламентація у сфері використання, охорони та відновлення земель лісогосподарського призначення, а також забезпечення охорони прав держави, територіальних громад, фізичних та юридичних осіб

 © Корсун-Цуркан О. Б., 2024

досліджувалася представниками вітчизняної земельно-правової науки, серед яких слід назвати: П.Ф. Кулинича, А.М. Мірошниченка, Т.В. Лісову, В.І. Гордєєва, С.В. Шарапову, М.В. Шульгу, В.І. Федоровича та ін.

Метою статті є аналіз практичних проблем правозастосування, які пов'язані з вирішенням земельних спорів різними ланками вітчизняної судової системи, які стосуються земель лісогосподарського призначення, та обґрунтування пропозицій щодо удосконалення відповідних правових приписів.

Виклад основного матеріалу. З набранням чинності Законом України № 1423-IX від 28.04.2021 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин» [1] питання, які стосуються земельних правовідносин, в тому числі щодо охорони та використання земель лісогосподарського призначення, суттєво актуалізуються. Це пов'язано із запровадженням низки законодавчих новел, які потребують додаткового осмислення та системного аналізу у сфері використання, охорони та відновлення земель лісогосподарського призначення.

На розвиток положень названого нормативно-правового акта прийнято Закон України від 20 червня 2022 р. № 2321-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження лісів» [2], який стосується в тому числі правового режиму даних земель. Цим Законом закріплені новели законодавства, що пов'язані із процедурою зміни цільового призначення земельних ділянок лісогосподарського призначення та інших лісовкритих площ, яка має забезпечувати збереження лісів; спрощенням порядку лісорозведення; забороною лісорозведення на степових ділянках; можливістю викупу земельних ділянок за кошти бюджету для збереження територій природно-заповідного фонду і ведення лісового господарства; запровадженням механізмів збереження самосійних лісів із подальшим веденням лісового господарства на відповідних територіях та інше. Відповідно до Закону Кабінету Міністрів України надається право узгоджувати зміну цільового призначення лісів на землях усіх категорій.

Перш ніж перейти до аналізу практики правозастосування положень чинного законодавства, яке регулює відносини у сфері використання, охорони і відновлення лісогосподарських земель, виокремимо основні правові приписи, які визначають правовий режим даних земель.

Стаття 56 Земельного кодексу України [3], встановлює, що землі лісогосподарського призначення можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності. Відповідно до частини першої статті 57 Земельного кодексу України [3], земельні ділянки лісогосподарського призначення за рішенням органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування надаються в постійне користування спеціалізованим державним або комунальним лісогосподарським підприємствам, іншим державним і комунальним підприємствам, установам та організаціям, у яких створено спеціалізовані підрозділи, для ведення лісового господарства.

Веденням лісового господарства Лісовий кодекс України (стаття 63) [4] визнає здійснення комплексу заходів з охорони, захисту, раціонального використання та розширеного відтворення лісів.

Згідно з пунктом 24 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України [3] землями комунальної власності територіальних громад вважаються всі землі державної власності, розташовані за межами населених пунктів у межах таких територіальних громад, крім земель, зокрема, що використовуються органами державної влади, державними підприємствами, установами, організаціями на праві постійного користування (у тому числі земельних ділянок, що перебувають у постійному користуванні державних лісогосподарських підприємств, та земель водного фонду, що перебувають у постійному користуванні державних водогосподарських підприємств, установ, організацій, Національної академії наук України, національних галузевих академій наук).

Статтею 116 Земельного кодексу України встановлено, що земельні ділянки, які перебувають у власності громадян або юридичних осіб, передаються у власність чи користування за рішенням органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування лише після припинення права власності чи користування ними в порядку, визначеному законом [3].

Із змісту статті 141 Земельного кодексу України випливає, що однією з підстав припинення права користування земельною ділянкою виступає вилучення земельної ділянки у випадках, передбачених кодексом [3].

Згідно зі статтею 149 Земельного кодексу України земельні ділянки, надані у постійне користування із земель державної та комунальної власності, можуть вилучатися для суспільних та інших потреб за рішенням Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, що здійснюють розпорядження земельними ділянками відповідно до повноважень, визначених статтею 122 цього Кодексу з урахуванням вимог статті 150 цього Кодексу [3].

Окремі правові норми, які стосуються правового режиму земель лісогосподарського призначення, знайшли своє закріплення в лісовому законодавстві.

Так, стаття 59 Лісового кодексу України [4] встановлює, що переведення земельних лісових ділянок до нелісових земель у цілях, пов'язаних з веденням лісового господарства, здійснюється без їх вилучення у постійного лісокористувача з дозволу органу виконавчої влади з питань лісового господарства АР Крим, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері лісового господарства, за погодженням з органом виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища АР Крим, обласними, Київською, Севастопольською міськими державними адміністраціями. У разі прийняття рішення про переведення земельних лісових ділянок до нелісових земель у цілях, пов'язаних із веденням лісового господарства, обласними, Київською, Севастопольською міськими державними адміністраціями таке рішення погоджується центральним органом виконавчої влади, що реалізую державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища. Прийняття рішень Кабінетом Міністрів України не потребує погоджень з іншими органами.

Отже викладені законодавчі положення дають підстави для наступних висновків: територіальні органи Держгеокадастру мають право розпоряджатися лише землями сільськогосподарського призначення, які перебувають у державній власності; вилучення державних земель лісогосподарського призначення для нелісогосподарських потреб належить до виключних повноважень Кабінету Міністрів України (частина дев'ята статті 149 Земельного кодексу України в редакції, що діяла до 27.05.2021 р. [3]) за умови відшкодування зацікавленою особою втрат лісогосподарського виробництва; для такого вилучення необхідна згода відповідних землекористувачів.

Зазначимо, що наведені норми мають обов'язково враховуватися у практиці правозастосування при вирішенні земельних спорів. Окрім того, слід акцентувати увагу на тому, що при судовому вирішенні таких спорів у процесі вибору та застосування норм права до спірних правовідносин відповідний суд має враховувати правові позиції, висновки щодо застосування конкретних норм права, викладені у постановах Верховного Суду.

Так, у постанові Великої Палати Верховного Суду від 23 листопада 2021 року у справі № 359/3373/16-ц (провадження № 14-2цс21) [5] зазначається, що в силу зовнішніх, об'єктивних, явних і видимих природних ознак таких земельних ділянок (якщо такі ознаки наявні) особа, проявивши розумну обачність, може і повинна знати про те, що земельна ділянка є лісовою земельною ділянкою. Це може свідчити, з одного боку, про недобросовісність такої особи і впливати на вирішення спору (зокрема про витребування лісової земельної ділянки), але – з іншого, не може свідчити про неможливість володіння (законного чи незаконного) приватною особою такою земельною ділянкою. У зв'язку з цим Велика Палата Верховного Суду підтверджує свій висновок про те, що вимога про витребування земельної ділянки лісогосподарського призначення з незаконного володіння (віндикаційний позов у порядку статті 387 Цивільного кодексу України) є ефективним способом захисту права власності. Такий висновок випливає з постанови Великої Палати Верховного Суду від 30 травня 2018 року у справі № 368/1158/16-ц (провадження № 14-140цс18), на яку посилається Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду, а також з інших постанов Великої Палати (наприклад, від 7 листопада 2018 року у справі № 488/5027/14-ц (провадження № 14-256цс18) [6].

Системний аналіз чинного земельного законодавства (стаття 12, частина перша статті 20, частина перша статті 122, частина третя статті 149 Земельного кодексу України [3]) свідчить про те, що територіальні органи Держгеокадастру та районні державні адміністрації не наділені повноваженнями щодо вилучення, надання у власність, а також зміни цільового призначення земель лісогосподарського призначення, які перебувають у державній власності, для нелісогосподарських потреб.

Водночас зазначимо, що відповідно до статті 16 Цивільного кодексу України [7] кожна особа може звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу. Одним із способів захисту порушеного, невизнаного чи оспорюваного права може виступати, зокрема, визнання незаконними рішень, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб. Аналогічні положення зафіксовані і в статті 152 Земельного кодексу України [3]. Саме суд визнає недійсним (незаконним) та скасовує правовий акт, в тому числі, індивідуальної дії, виданий органом державної влади або органом місцевого самоврядування, якщо він суперечить вимогам чинного законодавства і порушує права та інтереси особи.

Земельний кодекс України (частина друга статті 152) [3] підкреслює, що власник земельної ділянки може вимагати усунення будь-яких порушень його прав на землю, навіть якщо ці порушення не пов'язані з позбавленням права володіння земельною ділянкою, відшкодування завданих збитків.

Як свідчить судова практика, заволодіння громадянами та юридичними особами земельними ділянками, щодо яких встановлена заборона на вилучення, зміну цільового призначення та надання в користування всупереч вимогам Земельного кодексу Украї-

ни, є неможливим (Постанова Великої Палати Верховного Суду від 28 листопада 2018 року у справі № 504/2864/13-ц, від 12 червня 2019 року у справі № 487/10128/14-ц [8,9]). Так, власники земельних ділянок, які незаконно їх приватизували, не мали права відчужувати ці земельні ділянки та змінювати їхнє цільове призначення.

Для прикладу, постановою Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 02 вересня 2020 року у справі № 619/3263/17 про визнання незаконним та скасування розпорядження голови Дергачівської районної державної адміністрації «Про передачу земельних ділянок у власність для ведення особистого селянського господарства», витребування земельних ділянок на користь держави залишено без змін рішення Дергачівського районного суду Харківської області від 18 червня 2018 року та постанову Харківського апеляційного суду від 26 грудня 2018 року [10].

Розпорядження голови Дергачівської районної державної адміністрації Харківської області щодо надання спірних земельних ділянок у приватну власність фізичним особам було прийнято всупереч вимогам статей 19, 20, 149 Земельного кодексу України [3] за відсутності відповідного розпорядження Кабінету Міністрів України щодо вилучення із постійного користування ДП «Харківська лісова науково-дослідна станція» спірних земельних ділянок та без попередньої зміни цільового призначення цих земельних ділянок. Передача земельних ділянок державної власності у приватну власність фактично позбавляє правомочностей власника землі в тому обсязі, який відповідає їхньому статусу – належністю земельних ділянок до категорії земель лісогосподарського призначення. У цьому зв'язку слід відмітити, що в наведеному прикладі у сфері земельних відносин важливу роль відіграє конституційний принцип законності набуття права власності на землю, який реалізується в поєднанні з дотриманням вимог правопорядку. Відповідно до статті 19 Конституції України [11] органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Отже для земельних правовідносин, пов'язаних з вибуттям земель із державної власності, притаманний публічний інтерес. Натомість незаконність рішення уповноваженого органу виконавчої влади, на підставі якого земельна ділянка вибула з державної власності, такому публічному інтересу не відповідає. У цьому випадку витребування спірних земельних ділянок лісогосподарського призначення за рішенням суду відбулося на законних підставах: воно здійснювалося відповідно до норми закону у зв'язку з порушенням органом державної влади низки вимог Земельного кодексу України.

Зазначимо, що повернення у державну власність земельних ділянок лісогосподарського призначення, незаконно відчужених фізичним особам органом виконавчої влади, переслідує легітимну мету контролю за використанням та охороною земельних ділянок відповідно до публічного інтересу у тому, щоб таке використання здійснювалося за цільовим призначенням.

З точки зору належного застосування земельноправових норм апеляційним судом заслуговую на увагу постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 03 листопада 2021 року у справі № 617/779/15-ц про визнання недійсними розпоряджень та повернення земельної ділянки [12].

Постанова мотивована тим, що скасовуючи рішення суду першої інстанції та відмовляючи у задоволенні позову, апеляційний суд, на підставі належним чином оцінених доказів, дійшов обґрунтованого висновку про те, що спірна земельна ділянка була розташована поза межами земель лісогосподарського призначення ДП «Вовчанське лісове господарство» на території колишньої бази відпочинку «Сосновий бір», яку у свій час вилучено із постійного користування ДП «Вовчанське лісове господарство» на підставі рішення Ради Міністрів УРСР від 13 травня 1991 року № 467 зі зміною цільового призначення цієї ділянки. Відповідна інформація була зафіксована в лісовпорядкувальному планшеті, який належить до планово-картографічних матеріалів лісовпорядкування.

З урахуванням змісту пункту 5 розділу VIII «Прикінцеві положення» Лісового кодексу України [4], яким встановлено, що до здійснення державної реєстрації, але не пізніше 1 січня 2027 року, державними та комунальними лісогосподарськими підприємствами, іншими державними і комунальними підприємствами та установами права постійного користування земельними ділянками лісогосподарського призначення, які надані їм у постійне користування до набрання чинності Земельним кодексом України, таке право підтверджується планово-картографічними матеріалами лісовпорядкування.

В суді апеляційної інстанції представником відповідача було надано копію лісовпорядкувального планшету № 7, на якому було зазначено, що спірна земельна ділянка знаходиться поза межами земель лісогосподарського призначення ДП «Вовчанське лісове господарство». Отже при вирішенні питання щодо перебування земельної ділянки в користуванні державного лісогосподарського підприємства необхідно враховувати зміст пункту 5 розділу VIII «Прикінцевих положень» Лісового кодексу України [4].

Постановою Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 15 грудня 2021 року у справі № 621/1445/16-ц скасовано рішення районного суду та постанову апеляційного суду в частині вимог прокуратури в інтересах держави в особі державного підприємства «Зміївське лісове господарство» до Чемужівської сільської ради Зміївського району Харківської області, фізичної особи про визнання незаконними та скасування рішень сільради, визнання недійсними та скасування державного акта на право приватної власності на земельну ділянку та витребування земельної ділянки [13].

Відповідно до вимог статті 31 Лісового кодексу України [4] в редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин, статті 75 Лісового кодексу України, статті 30 Закону України «Про землеустрій» [14], вилучення земельної ділянки для потреб, не пов'язаних із веденням лісового господарства у постійного землекористувача, та її передача у приватну власність для обслуговування жилого будинку чи ведення особистого селянського господарства, повинна здійснюватися за згодою державного підприємства та лише після припинення права постійного користування земельною ділянкою постійним землекористувачем за його заявою з подальшою розробкою проєкта відведення щодо зміни цільового призначення земельної ділянки.

Як випливає з правової позиції, викладеної в постанові Верховного Суду України від 1 липня 2015 року у справі № 6-50цс15 [15], правовий статус земельних ділянок лісового фонду визначається нормами земельного та лісового законодавства відповідно до їх цільового призначення за даними державного земельного кадастру. Документами, які підтверджують право лісогосподарських підприємств на земельні ділянки, вважаються державні акти на право постійного користування земельними лісовими ділянками або планово-картографічні матеріали лісовпорядкування.

Постанова Верховного Суду мотивована тим, що суди дійшли правильного висновку про відмову у задоволенні позову, оскільки належних та допустимих доказів на підтвердження незаконності надання особі цієї земельної ділянки не надано. Крім того, згідно з висновком експерта, цільове призначення земельної ділянки не змінено, за основним цільовим призначенням вона відноситься до категорії земель житлової та громадської забудови і не потребує зміни цільового призначення.

Висновки. Вивчення та аналіз судової практики застосування норм земельного законодавства у процесі вирішення земельних спорів, які виникають щодо земель лісогосподарського призначення, свідчить про важливість правильного тлумачення цих норм судовими органами. Саме діяльність названих органів має сприяти забезпеченню належної регламентації відповідних суспільних відносин та забезпечувати охорону земельних прав держави, територіальних громад, фізичних та юридичних осіб.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин: Закон України від 28.04.2021 р. № 1423-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1423-20
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження лісів: Закон України від 20 червня 2022 р. № 2321-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2321-20#Text
3. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text
4. Лісовий кодекс України від 21.01.1994 р. № 3852-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text
5. Постанова по Справі № 359/3373/16-ц від 23 листопада 2021 року. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/101829985
6. Постанова по Справі № 488/5027/14-ц від 7 листопада 2018 року. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/81842003
7. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15
8. Постанова по Справі № 504/2864/13-ц від 28 листопада 2018 року. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/81842010
9. Постанова по Справі № 487/10128/14-ц від 12 червня 2019 року. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/85541621
10. Постанова по Справі № 619/3263/17 від 2 вересня 2020 року. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/91397293
11. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text
12. Постанова по Справі № 617/779/15-ц від 3 листопада 2021 року. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/101211305
13. Постанова по Справі № 621/1445/16-ц від 15 грудня 2021 року. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/102220997

14. Про землеустрій: Закон України від 22.05.2003 р. № 858-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text
15. Постанова по Справі від 1 липня 2015 року. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/46359596

REFERENCES

16. On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Improvement of the Management System and Deregulation in the Field of Land Relations: Law of Ukraine, No. 1423-IX (2021, April 28). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1423-20 [in Ukrainian].
1. On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Forest Conservation: Law of Ukraine, No. 2321-IX (2022, June 20). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2321-20#Text [in Ukrainian].
2. Land Code of Ukraine, No. 2768-III (2001, October 25). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text [in Ukrainian].
3. Forest Code of Ukraine, No. 3852-XII (1994, January 21). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text [in Ukrainian].
4. Resolution in Case No. 359/3373/16-c (2021, November 23). Retrieved from: https://reyestr.court.gov.ua/Review/101829985 [in Ukrainian].
5. Resolution in Case No. 488/5027/14-c (2018, November 7). Retrieved from: https://reyestr.court.gov.ua/Review/81842003 [in Ukrainian].
6. Civil Code of Ukraine, No. 435-IV (2003, January 16). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 [in Ukrainian].
7. Resolution in Case No. 504/2864/13-c (2018, November 28). Retrieved from: https://reyestr.court.gov.ua/Review/81842010 [in Ukrainian].
8. Resolution in Case No. 487/10128/14-c (2019, June 12). Retrieved from: https://reyestr.court.gov.ua/Review/85541621 [in Ukrainian].
9. Resolution in Case No. 619/3263/17 (2020, September 2). Retrieved from: https://reyestr.court.gov.ua/Review/91397293 [in Ukrainian].
10. Constitution of Ukraine: Law of Ukraine, No. 254k/96-VR (1996, June 28). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].
11. Resolution in Case No. 617/779/15-c (2021, November 3). Retrieved from: https://reyestr.court.gov.ua/Review/101211305 [in Ukrainian].
12. Resolution in Case No. 621/1445/16-c (2021, December 15). Retrieved from: https://reyestr.court.gov.ua/Review/102220997 [in Ukrainian].
13. On Land Management: Law of Ukraine, No. 858-IV (2003, May 22). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text [in Ukrainian].
14. Resolution in Case (2015, July 1). Retrieved from: https://reyestr.court.gov.ua/Review/46359596 [in Ukrainian].

KORSUN-TSURKAN OLESIA

PhD student at the Department of Land and Agrarian Law, Yaroslav Mudryi National Law University

Forestry lands as an object of law enforcement

FORESTRY LANDS AS AN OBJECT OF LAW ENFORCEMENT

Problem setting. The relevance of the topic is stipulated by the need to study the current issues of law enforcement practice which are being formed in connection with the novelisation of legislation regulating relations regarding the use, protection and restoration of forestry land. It is well known that decisions of higher courts play an important role in ensuring the unity of law enforcement practice and strengthening the rule of law in the field of land relations. They contain legal positions on the application of national land legislation and are in fact the sources of land law.

Analysis of recent researches and publications. Legal regulation in the field of use, protection and restoration of forestry lands, as well as ensuring the protection of the rights of the State, territorial communities, individuals and legal entities, has been studied by representatives of the national land law science, including: P.F. Kulinich, A.M. Miroshnychenko, T.V. Lisova, V.I. Gordeev, S.V. Sharapova, M.V. Shulga, V.I. Fedorovych, etc.

Purpose of the research is to provide a legal analysis of the Supreme Court's decisions in terms of protection of land rights of the State, territorial communities, individuals and legal entities from the perspective of land law science, and also to provide practical suggestions for optimal, expedient and scientifically sound improvement of current land legislation.

Article's main body. The author focuses on the legislative aspects related to the procedure for changing the designated purpose of forestry land plots and other forested areas, which should ensure the preservation of not only land but also forests; simplification of the forestry procedure; prohibition of forestry in the steppe areas, introduction of mechanisms for preserving self-sown forests with further forestry in the respective territories, etc.

Based on a systematic analysis of the legislative provisions defining the legal regime of forestry land, the author concludes that the territorial bodies of the StateGeoCadastre of Ukraine have the right to dispose of state-owned agricultural land only on behalf of the State; the withdrawal of state-owned forestry land for non-forestry purposes was within the exclusive powers of the Cabinet of Ministers of Ukraine (Article 149 of the Land Code of Ukraine in the version in force until 27 May 2021). In addition, such withdrawal required the consent of the relevant land users.

The author emphasises that public interest is inherent in land legal relations related to the withdrawal of forestry land from state ownership by a court decision. At the same time, the unlawfulness of the decision of the authorised executive body on the basis of which the forestry land plot was withdrawn from state ownership did not meet this public interest. Therefore, the reclamation of the disputed forestry land plots by court decision was carried out on legal grounds, as it was carried out in accordance with legal principles in connection with the violation by the state authority of a number of requirements of the Land Code of Ukraine. It is emphasised that the return of forestry land plots to state ownership, if they were illegally alienated to individuals by an executive body, pursues the goal of controlling the use and protection of land plots in accordance with the public interest.

From the perspective of proper application of land law, special attention is paid to the Supreme Court's ruling on invalidation of orders of the authorised body and return of land plots. The ruling is motivated by the fact that in cancelling the decision of the court of first instance and dismissing the claim, the Court of Appeal reasonably concluded that the disputed land plot was located outside the forestry land. Taking into account the content of the 'Final Provisions' of the Forest Code of Ukraine, which stipulates that prior to state registration, but not later than 1 January 2027, state and municipal enterprises shall confirm their right to permanent use of land plots granted to them for permanent use before the entry into force of the Land Code of Ukraine, such right shall be confirmed by planning and cartographic materials, which, in particular, include a forest management plan.

Conclusions and prospects for the development. The legal position of the Supreme Court suggests that the legal regime of forestry land plots is determined by the norms of land and forestry legislation in accordance with their designated purpose according to the State Land Cadastre. The right of forestry enterprises is confirmed by state acts for the right of permanent use of forest land or planning and cartographic materials of forest management.

The study and analysis of court practice of application of land legislation by courts in the process of resolving land disputes arising from forestry land demonstrates the importance of correct interpretation of these norms by law enforcement agencies, including courts.

Key words: forestry land; loss of forestry production; permanent land use; withdrawal of forest land plots; protection of land rights; change of designated purpose of land plots.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Корсун-Цуркан О. Б. Землі лісогосподарського призначення як об'єкт правозастосування. *Право та інновації.* 2024. № 2 (46). С. 112–118.

БАКАЙ ЮЛІЯ ЮРІЇВНА
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри земельного та аграрного права, Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Orcid 0000-0002-8009-2915

УДК [349.42:338.43](477)“364”
DOI 10.37772/2518-1718-2024-2(46)-18

АГРАРНІ РОЗПИСКИ ТА АГРАРНІ НОТИ ЯК МЕХАНІЗМИ ФІНАНСУВАННЯ АГРОБІЗНЕСУ

У статті проводиться аналіз особливостей кредитування сільськогосподарських товаровиробників з використанням інноваційних способів фінансування – аграрних розписок та аграрних нот.

Відсутність фінансових ресурсів, обмежене банківське кредитування та нестача власних обігових коштів стимулюють шукати альтернативні механізми залучення фінансування у вітчизняний аграрний сектор, з метою підвищити його продуктивність та прибутковість. Таким альтернативним механізмом стали аграрні розписки, процес запровадження яких розпочався із прийняттям 6 листопада 2012 р. Закону України “Про аграрні розписки” №5479-VI. Його метою було створення дієвого механізму фінансування малих та середніх сільськогосподарських товаровиробників для забезпечення якісними засобами захисту рослин та посівним матеріалом під заставу майбутнього врожаю. Станом на червень 2024 року в Україні видано понад 10063 аграрних розписок на загальну суму більше 69,7 млрд. грн.

22 лютого 2024 р. з метою залучення додаткових фінансових ресурсів у вітчизняний аграрний сектор було прийнято Закон України №3586-IX «Про аграрні ноти», який набуде чинності з 1 січня 2025 р. Це новий фінансовий інструмент, який являє собою неемісійний цінний папір в електронній формі у вигляді облікового запису на рахунку в цінних паперах у системі депозитарного обліку цінних паперів із відображенням відомостей про реквізити аграрної ноти та іншої інформації в Реєстрі аграрних нот.

Запровадження нового механізму фінансування сільськогосподарських товаровиробників – аграрних нот, побудоване на позитивному досвіді використання аграрних розписок та недоліків правового регулювання цього інструменту. Аграрні ноти не замінюють аграрні розписки, а розширюють доступ агробізнесу до фінансування. Так, шляхом запровадження аграрних нот спрощується порядок видачі, обігу та припинення зобов’язань з їх депонування в депозитарній системі; забезпечується оборотоздатність через механізми регульованих ринків капіталу; розширюються види застави; запроваджуються правові умови багаторічних кредитних зобов’язань, виконання яких відбуватиметься частинами та ін. Отже, запровадження аграрних нот, поряд із традиційними паперовими аграрними розписками надасть можливість додаткового залучення фінансових ресурсів в агробізнес, забезпечить доступність виробників сільськогосподарської продукції до ринків капіталів, спросить порядок вчинення правочинів з кредитування, забезпечить надійну систему захисту прав кредиторів та боржників.

Ключові слова: аграрна розписка, аграрна нота, цінний папір, боржник, кредитор, реєстр аграрних розписок, застава майбутнього врожаю.

Постановка проблеми. Відсутність фінансових ресурсів, обмежене банківське кредитування та нестача власних обігових коштів стимулюють шукати альтернативні механізми залучення фінансування у вітчизняний аграрний сектор, з метою підвищити його продуктивність та прибутковість. Таким альтернативним механізмом стали аграрні розписки, процес запровадження яких розпочався із прийняттям 6 листопада 2012 р. Закону України “Про аграрні розписки” [1]. Його метою було створення дієвого механізму фінансування малих та середніх агровиробників для забезпечення якісними засобами захисту рослин та посівним матеріалом під заставу майбутнього врожаю. Станом на червень 2024 року в Україні видано понад 10063 аграрних розписок на загальну суму більше 69,7 млрд. грн. Базуючись на позитивному досвіді застосування цього фінансового інструменту для кредитування агробізнесу, 22 лютого 2024 р. було ухвалено Закон України «Про аграрні ноти». Зазначеним нормативно-правовим актом, запроваджується новий фінансовий інструмент, який дозволить використовувати переваги ринків капіталу, депозитарної системи та забезпечить залучення додаткових фінансових коштів в агробізнес. Однак, на

© Бакай Ю. Ю., 2024

сьогодні проблематика правового регулювання аграрних розписок та аграрних нот залишається малодослідженою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз економічної та юридичної літератури свідчить про те, що теоретичні питання пов'язані з дослідженням цієї тематики розглядались у багатьох працях вітчизняних науковців, таких як: В.Є. Андрієвський, В.М. Єрмоленко, В.Ф. Жаренко, О.П. Кулинич, Н.Г. Радченко, Р.І. Содома, С.В. Стендер, С.М. Терещук та ін., а також у працях зарубіжних вчених, таких як: R. Buranello, C. Mendes, L. Umberto, A. Wilson та ін. Однак, незважаючи на це, існує низка невирішених питань, які вимагають нових розробок для визначення оптимальних шляхів фінансового забезпечення сільськогосподарських товаровиробників за допомогою аграрних розписок та аграрних нот, є потреба у проведенні подальших досліджень щодо практичного досвіду, проблем та перспектив розвитку механізмів фінансування.

Метою статті є різнобічні теоретико-методологічні та практичні аспекти застосування аграрних розписок та аграрних нот, узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду, а також розробка пропозицій щодо внесення змін до законодавчих актів щодо функціонування та обігу аграрних розписок й аграрних нот як механізмів фінансування агробізнесу.

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що за основу механізму кредитування сільськогосподарських товаровиробників – аграрних розписок була взята модель, що виникла понад 20 років тому у Бразилії, як форма сільськогосподарського фінансування, яка надавала можливість позичати гроші під заставу майбутнього врожаю. З метою запровадження альтернативних джерел та підвищення ролі приватного фінансування аграрного сектору, мобілізації засобів поповнення оборотного капіталу, Законом LEI 8.929, DE 22 DE AGOSTO DE 1994 були запроваджені CPR (Cedula de Produto Rural – Сертифікат сільськогосподарської продукції) – товарні та фінансові [2]. Товарні CPR - цінні папери, що видаються сільськогосподарськими товаровиробниками (фізичними й юридичними особами, їх об'єднаннями, у тому числі кооперативами) та зобов'язують здійснити поставку сільськогосподарської продукції відповідної якості та кількості, визначеної у цінному папері. Такі сертифікати сільськогосподарської продукції дозволяють робити продаж майбутнього врожаю та були запроваджені передусім для розвитку експорту та залучення інвесторів-нерезидентів [3; с. 9]. Фінансові CPR використовуються в якості залогу для операцій із залучення фінансування та закріплюють або фіксовану суму, або вартість на день розрахунку, з врахуванням біржових цін та індексації [4; с. 16].

Введення аграрних розписок у Бразилії, дозволило вирішити основні задачі: 1) фінансування сільськогосподарських товаровиробників через продаж майбутньої продукції, адже аграрні розписки дозволяють сільськогосподарським товаровиробникам залучити кошти під заставу майбутнього врожаю; 2) створення гарантій постачання сировини переробним підприємствам шляхом попереднього продажу, переробні підприємства отримують можливість забезпечити свої потужності, отримуючи продукцію рослинного та тваринного походження у якості залогу; 3) продаж матеріалів для сільськогосподарського виробництва шляхом обміну на майбутній врожай (бартерні угоди); 4) забезпечення альтернативних інвестицій [5; с. 9].

Переваги аграрних розписок полягають передусім у тому, що їх запровадження змінило державну підтримку з регулювання цінової політики на приватне інвестування; ринок CPR є прозорим та забезпечується шляхом продажу їх через електронні аукціони, де можна ознайомитись з агентами ринку, кількістю укладених договорів, ціновими пропозиціями тощо; значно знижена залежність сільського господарства від сезонних та цінових ризиків [6; с. 5]. CPR стали надійним інструментом за яким позикодавець отримує стовідсоткову гарантію розрахунку кредитором (сільськогосподарським товаровиробником) оскільки виключені форс-мажорні обставини, забезпеченість заставою, надійний механізм стягнення у випадках невиконання зобов'язань [7; с. 6].

22 лютого 2024 р. з метою залучення додаткових фінансових ресурсів у вітчизняний аграрний сектор було прийнято Закон України №3586-IX «Про аграрні ноти», який набуде чинності з 1 січня 2025 р. Це новий фінансовий інструмент, який являє собою неемісійний цінний папір в електронній формі у вигляді облікового запису на рахунку в цінних паперах у системі депозитарного обліку цінних паперів із відображенням відомостей про реквізити аграрної ноти та іншої інформації в Реєстрі аграрних нот [8].

Згідно з ч. 1 ст. 5 Закону України «Про аграрні ноти» аграрна нота – це неемісійний цінний папір, що посвідчує безумовне зобов'язання боржника, забезпечене заставою, здійснити поставку сільськогосподарської продукції або сплатити грошові кошти кредитору відповідно до умов, визначених таким цінним папером [8].

Варто зазначити, що аграрні ноти є аналогом аграрних розписок. Так, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України "Про аграрні розписки" аграрна розписка - це товаророзпорядчий документ, який фіксує безумовне зобов'язання боржника, яке забезпечується заставою, здійснити поставку сільськогосподарської продукції або сплатити грошові кошти на ви-

значених у ньому умовах [1]. Тобто це документ, що засвідчує зобов'язальні відносини між особою, яка видала аграрну розписку, та особою, яка є її власником. Разом з тим, ч. 1 ст. 8 Закону України "Про ринки капіталу та організовані товарні ринки" від 23 лютого 2006 р. №3480-IV, зазначає, що цінним папером є документ установленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право, визначає взаємовідносини емітента цінного папера (особи, яка видала цінний папір) і особи, що має права на цінний папір, та передбачає виконання зобов'язань за таким цінним папером, а також можливість передачі прав на цінний папір та прав за цінним папером іншим особам [9].

Можна зробити висновок, що аграрна розписка за своєю правовою природою також є цінним папером, що фіксує безумовне зобов'язання сільськогосподарського товаровиробника, яке забезпечується заставою, здійснити поставку сільськогосподарської продукції або сплатити грошові кошти.

Таким чином, аграрні ноти є аналогом аграрних розписок, але не замінюють їх. Аграрні ноти мають електронну форму, в той час як аграрні розписки складаються у письмовій формі на спеціальному бланку, обов'язково підлягають нотаріальному посвідченню і не можуть бути переведені у бездокументарну форму (знерухомлені). Аграрна нота не може використовуватися одночасно з аграрною розпискою одним і тим самим боржником щодо одного і того самого предмета застави.

Предметом застави за аграрною розпискою, згідно зі ст. 7 Закону України «Про аграрні розписки» може бути виключно майбутній врожай сільськогосподарської продукції. Під сільськогосподарською продукцією розуміється продукція, перелік якої визначений у групах 01-14 розділів I та II Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності згідно із Законом України «Про Митний тариф України» від 19 жовтня 2022 р. №2697-IX [10].

Предметом застави за аграрною нотою, відповідно до ст. 13 Закону України «Про аграрні ноти» також може бути виключно майбутня сільськогосподарська продукція. При цьому, під майбутньою сільськогосподарською продукцією вважається сільськогосподарська продукція, перелік якої визначено у групах 01-24 розділів I-IV Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності згідно із Законом України «Про Митний тариф України», яка перебуватиме у власності боржника після дати видачі аграрної ноти до повного припинення зобов'язань за нею, тобто така продукція буде вирощуватися, збиратися, вироблятися, перероблятися, зберігатися та/або утримуватися на земельній ділянці (земельних ділянках) або на потужностях, розташованих на земельній ділянці (земельних ділянках), зазначених в аграрній ноті як місце вирощування, збирання, виробництва, переробки, зберігання та/або утримання майбутньої сільськогосподарської продукції.

Отже, з викладеного вбачається, що за аграрною нотою предмет застави більш ширший, оскільки включає не лише живих тварин, продукти тваринного походження, продукти рослинного походження, але й жири та олії тваринного, рослинного або мікробного походження та продукти їх розщеплення, приготовлені харчові жири, воски тваринного або рослинного походження, готові харчові продукти, алкогольні та безалкогольні напої, оцет, тютюн тощо.

Окрім того, ч. 2 ст. 13 Закону України «Про аграрні ноти» передбачає, що не можуть бути предметом застави за аграрною нотою земельні ділянки сільськогосподарського призначення. Частина 15 цієї ж статті містить положення, що виконання зобов'язань за аграрною нотою може забезпечуватися додатково до забезпечень, зазначених у такій аграрній ноті, будь-якими видами забезпечення виконання зобов'язань, передбачених законодавством, згідно з окремими договорами, укладеними між кредитором і боржником та/або третьою особою. Згідно з Законом України «Про заставу» від 2 жовтня 1992 р. №2654-XII [11] та параграфом 6 глави 49 Цивільного кодексу України [12] між кредитором та боржником може бути укладено договір застави, за яким кредитор (заставодержатель) має право в разі невиконання боржником (заставодавцем) забезпеченого заставою зобов'язання або в інших випадках, встановлених законом, одержати задоволення з вартості заставленого майна переважно перед іншими кредиторами. Предметом застави можуть бути майно, майнові права, а також майно, яке стане власністю заставодавця після укладення договору застави, в тому числі продукція, плоди та інші прибутки (майбутній врожай, приплід худоби тощо). Таким чином, для забезпечення виконання зобов'язань за аграрною нотою між кредитором та боржником може бути укладено договір застави, предметом якої є земельна ділянка сільськогосподарського призначення, що буде обходом імперативної норми ч. 2 ст. 13 Закону України «Про аграрні ноти».

Відповідно до чинного законодавства відомості про аграрну розписку в момент її посвідчення вносяться до Реєстру аграрних розписок особою, яка вчиняє нотаріальні дії, й окрім того до Державного реєстру обтяжень рухомого майна вносяться відомості про предмет застави за аграрною розпискою.

Реєстр аграрних розписок представляє собою єдину інформаційну систему, що містить відомості про обов'язкові реквізити виданих та погашених аграрних розписок. Згідно з ч. 1 ст. 10 держателем Реєстру аграрних розписок є центральний орган ви-

конавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну аграрну політику. Відповідно до Порядку ведення Реєстру аграрних розписок, затвердженому Постановою Кабінетом Міністрів України від 17 липня 2013 р. №665 [13] та Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами, затвердженим Наказом Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 р. №296/5 [14], особи, які вчиняють нотаріальні дії, наділені повноваженнями реєстраторів Реєстру аграрних розписок, надають послуги із внесення записів до Реєстру аграрних розписок про аграрні розписки та інформацію з цього реєстру іншим особам. З метою спрощення процедури видачі, обігу та припинення аграрних розписок є доцільним надати можливість самостійно сторонам вчиняти правочини з аграрними розписками, з використанням електронного підпису або шляхом звернення до реєстраторів. При цьому, обов'язковою умовою ефективного функціонування механізму аграрних розписок має бути взаємоузгоджені та пов'язані інформацією Реєстр аграрних розписок, Державний реєстр обтяжень рухомого майна, Державний реєстр речових прав на нерухоме майно, Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, Державний земельний кадастр та інші реєстри та бази даних, необхідні для перевірки інформації при вчиненні правочинів з аграрними розписками.

Що стосується аграрних нот, відомості вносяться до Реєстру аграрних нот – інформаційно-комунікаційної системи, яка в порядку, визначеному законом та Положенням про Реєстр аграрних нот, відображає інформацію про видачу, зміст і зміну реквізитів, припинення та обтяження аграрних нот, а також про початок примусового виконання зобов'язань за аграрними нотами на підставі спеціальної виписки. Держателем та адміністратором Реєстру аграрних нот є Центральний депозитарій цінних паперів. Згідно з Законом України «Про депозитарну систему України» від 6 липня 2012 р. №5178-VI [15] центральний депозитарій є юридичною особою, що функціонує у формі акціонерного товариства відповідно до Закону України «Про акціонерні товариства» та набуває статусу такого з дня реєстрації Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, в установленому законом порядку. Центральним Реєстр аграрних нот взаємодіє з Державним реєстром обтяжень рухомого майна, Державним реєстром речових прав на нерухоме майно, Єдиним державним реєстром юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, Державним реєстром актів цивільного стану громадян, Єдиним державним демографічним реєстром, Реєстром аграрних розписок, Державним земельним кадастром, іншими інформаційними та інформаційно-комунікаційними системами, реєстрами та базами даних.

Висновки. Вищевикладене дозволяє зробити висновок, що запровадження нового механізму фінансування сільськогосподарських товаровиробників – аграрних нот, побудоване на позитивному досвіді використання аграрних розписок та недоліків правового регулювання цього інструменту. Аграрні ноти не замінюють аграрні розписки, а розширюють доступ агробізнесу до фінансування. Так, шляхом запровадження аграрних нот спрощується порядок видачі, обігу та припинення зобов'язань з їх депонування в депозитарній системі; забезпечується оборотоздатність через механізми регульованих ринків капіталу; розширюються види застави; запроваджуються правові умови багаторічних кредитних зобов'язань, виконання яких відбуватиметься частинами та ін. Отже, запровадження аграрних нот, поряд із традиційними паперовими аграрними розписками надасть можливість додаткового залучення фінансових ресурсів в агробізнес, забезпечить доступність виробників сільськогосподарської продукції до ринків капіталів, спросить порядок вчинення правочинів з кредитування, забезпечить надійну систему захисту прав кредиторів та боржників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про аграрні розписки: Закон України від 06.11.2012 р. №5479-VI. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5479-17
2. LEI 8.929, DE 22 DE AGOSTO DE 1994. D.O.U. de 23.08.1994. URL: http://normaslegais.com.br/legislacao/lei-8929-1994.htm
3. Agribusiness Securities: CPR – Rural Product Note. National Association of Financial Market Institutions. Brazil, OTC Clearing House. Rio de Janeiro: ANDIMA: CETIP, 2009. 60 p.
4. Brazil Agricultural policies. Ministry of Agricultural, Livestock and Food Supply. Secretariat of Agricultural Policy. 2nd ed. Brasilia: MAPA, 2008. 31 p.
5. Gonçalves, J. S., Martin, N. B., Resende, J. V., & Vergo, C. L. R. Novos títulos Finananceiros do Agronegógio e novo padrão do finanncia mento sectorial. *Informacoes Economicas, SP*. 2005, July. Vol.35, No.7. P. 63–90.
6. Eduardo, L., de Sousa, L. & Fernardo L. Pimentel Study on cedula de produto Rural (CPR). Farm Product Bond in Brazil. Rural Finance Innovations (RFI) ESW. February, 2005. 24 p.

7. Hollinger F., Gross A., Toyoda M. (Eds.). *Crop Receipts: A new financing instrument for Africa*. 2019, January. 85 p.
8. Про аграрні ноти: Закон України від 22.02.2024 р. №3586-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3586-20#Text
9. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 23.02.2006 р. №3480-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text
10. Про Митний тариф України: Закон України від 19.10.2022 р. №2697-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-20#Text
11. Про заставу: Закон України від 02.10.1992 р. №2654-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2654-12#Text
12. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. №435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text
13. Про затвердження Порядку ведення Реєстру аграрних розписок: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.07.2013 р. №665. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/665-2013-n
14. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. №282/20595. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/0282-12
15. Про депозитарну систему України: Закон України від 06.07.2012 р. №5178-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5178-17#Text

REFERENCES

1. Law of Ukraine On agricultural receipts No. 5479-VI. (2012, November 6). Retrieved from: http://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/5479-17 [in Ukrainian].
2. LEI 8.929, DE 22 DE AGOSTO DE 1994 / D.O.U. de 23.08.1994. Retrieved from: http://normaslegais.com.br/legislacao/lei-8929-1994.htm [in Portuguese].
3. National Association of Financial Market Institutions (2009). *Agribusiness Securities: CPR – Rural Product Note*. Brazil, OTC Clearing House. Rio de Janeiro: ANDIMA: CETIP.
4. Ministry of Agricultural, Livestock and Food Supply. Secretariat of Agricultural Policy. (2008). *Brazil Agricultural policies*. 2nd ed. Brasilia: MAPA.
5. Gonçalves, J. S., Martin, N. B., Resende, J. V., & Vergo, C. L. R. (2005). Novos títulos financeiros do agronegócio e novo padrão do financiamento sectorial. *Informações Econômicas, SP*, *35*(7), 63–90 [in Portuguese].
6. Eduardo, L., de Sousa, L. & Fernardo L. (2005, February). *Pimentel Study on cedula de produto Rural (CPR). Farm Product Bond in Brazil*. Rural Finance Innovations (RFI) ESW [in Galician].
7. Hollinger, F., Gross, A. & Toyoda, M. (Eds.). (2019, January). *Crop Receipts: A new financing instrument for Africa*.
8. Law of Ukraine On agricultural notes, No. 3586-IX. (2024, February 22). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3586-20#Text [in Ukrainian].
9. Law of Ukraine On capital markets and organized commodity market, No. 3480-IV (2006, February 23). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text [in Ukrainian]
10. Law of Ukraine On the customs tariff of Ukraine, No. 2697-IX (2022, October, 19). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-20#Text [in Ukrainian]
11. Law of Ukraine On the deposit, No. 2654-XII (1992, October, 2). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2654-12#Text [in Ukrainian]
12. Civil code of Ukraine, No. 435-IV (2003, January, 16). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text [in Ukrainian]
13. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on approval of the procedure for keeping the register of agrarian receipts, No. 665 (2013, July 17). Retrieved from: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/665-2013-n [in Ukrainian]
14. Order of the Ministry of Justice of Ukraine on approval of the procedure of notary actions by notaries of Ukraine, No. 282/20595 (2012, February 22). Retrieved from: http://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/0282-12 [in Ukrainian]
15. Law of Ukraine On the depository system of Ukraine, No. 5178-VI (2012, July, 6). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5178-17#Text [in Ukrainian]

BAKAI YULIIA

PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Land and Agrarian Law of the Yaroslav Mudryi National Law University

AGRARIAN RECEIPTS AND AGRARIAN NOTES AS MECHANISMS FOR FINANCING AGRIBUSINESS

Problem setting. The article analyzes the peculiarities of lending to agricultural producers using innovative methods of financing - agricultural receipts and agricultural notes.

Lack of financial resources, limited bank lending and lack of own working capital stimulate the search for alternative mechanisms to attract financing to the domestic agricultural sector in order to increase its productivity and profitability. Agricultural receipts have become such an alternative mechanism, the process of implementation of which began with the adoption of the Law of Ukraine "On Agricultural Receipts" on November 6, 2012. The Law of Ukraine "On Agricultural Receipts" No. 5479-VI was adopted on June 6, 2012. Its purpose was to create an effective mechanism for financing small and medium-sized agricultural producers to provide them with quality plant protection products and seed against the future harvest. As of June 2024, more than 10063 agrarian receipts have been issued in Ukraine for a total amount of over UAH 69.7 billion.

On February 22, 2024, in order to attract additional financial resources to the domestic agricultural sector, the Law of Ukraine No. 3586-IX "On Agricultural Notes" was adopted, which will come into force on January 1, 2025. This is a new financial instrument, which is a non-issue security in electronic form in the form of an account in a securities account in the securities depository accounting system with the reflection of information on the details of the agricultural note and other information in the Register of Agricultural Notes.

Analysis of recent researchers and publications. An analysis of economic and legal literature shows that theoretical issues related to the study of this topic have been considered in many works of domestic scholars, such as: V.E. Andrievskyi, V.M. Yermolenko, V.F. Zharenko, O.P. Kulinich, N.G. Radchenko, R.I. Sodoma, S.V. Stender, S.M. Tereshchuk and others, as well as in the works of foreign scholars, such as: R. Buranello, C. Mendes, L. Umberto, A. Wilson and others. However, despite this, there are a number of unresolved issues that require new developments to determine the best ways to provide financial support to agricultural producers through agricultural receipts and agricultural notes, and there is a need for further research on practical experience, problems and prospects for the development of financing mechanisms.

Purpose of the research is to analyze various theoretical, methodological and practical aspects of application of agrarian receipts and agrarian notes, to summarize domestic and foreign experience, and also to develop proposals for amending the legislative acts relating to the functioning and circulation of agrarian receipts and agrarian notes as mechanisms of agribusiness financing.

Article's main body. The introduction of a new mechanism for financing agricultural producers - agricultural notes - is based on the positive experience of using agricultural receipts and the shortcomings of legal regulation of this instrument. Agricultural notes do not replace agricultural receipts, but expand access to financing for agribusinesses. Thus, the introduction of agricultural notes simplifies the procedure for issuing, circulating and terminating obligations to deposit them in the depository system; ensures turnover through the mechanisms of regulated capital markets; expands the types of collateral; introduces legal conditions for multi-year credit obligations to be fulfilled in installments, etc. Thus, the introduction of agricultural notes, along with traditional paper agricultural receipts, will provide an opportunity to attract additional financial resources to agribusiness, ensure access to capital markets for agricultural producers, simplify the procedure for credit transactions, and ensure a reliable system of protection of the rights of creditors and debtors.

Conclusions and prospects for the development. That is why the article emphasizes the importance of improving the mechanism of agricultural receipts by amending the current legislation of Ukraine and researching a new mechanism for financing agricultural producers - agricultural notes. After all, this will help to improve agricultural producers' access to production resources and financing, increase the ease of use, efficiency, reliability of agricultural receipts and agricultural notes, and expand the scope of their use.

Key words: agricultural receipt, agricultural note, security, debtor, creditor, register of agricultural receipts, pledge of future harvest.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Бакай Ю. Ю. Аграрні розписки та аграрні ноти як механізми фінансування агробізнесу. *Право та інновації.* 2024. № 2 (46). С. 119–124.

ТУЄВА ОКСАНА МИКОЛАЇВНА
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри земельного та аграрного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

УДК 338.439
DOI 10.37772/2518-1718-2024-2(46)-19

ОКРЕМІ ПРАВОВІ АСПЕКТИ МОНІТОРИНГУ ТА ОЦІНКИ СТАНУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

Продовольча безпека є запорукою соціально-економічного розвитку та однією з найважливіших складових державної політики будь-якої країни, предметом співробітництва міжнародних інституцій. Приєднання України до глобального процесу забезпечення сталого розвитку актуалізує питання розробки та застосування методичного інструментарію для оцінки стану забезпечення продовольчої безпеки. У статті наголошено на тому, що орієнтація України на побудову сучасного інформаційного суспільства і сервісно-орієнтованої, цифрової держави потребує наукових акцентів на з'ясуванні питань щодо моніторингу та оцінки стану забезпечення продовольчої безпеки як передумови її сталості та інклюзивності. Надано визначення моніторингу продовольчої безпеки. Визначено, що організація моніторингу продовольчої безпеки має ґрунтуватися на таких принципах як: достовірність, оперативність, превентивність, об'єктивність, системність, впорядкованість, науковість, прогностичність.

Розглянуто сучасний стан нормативно-правового та інституційного забезпечення моніторингу продовольчої безпеки. Установлено, що в законодавстві відсутні деякі важливі індикатори, якими оперує ФАО, необхідні для об'єктивної оцінки рівня та динаміки продовольчої безпеки України, та наголошено на важливості узгодження вітчизняного законодавства з міжнародними нормами. Зроблено висновок про те, що державне регулювання в цій сфері має орієнтуватися на сучасні інформаційні технології. З огляду на значні обсяги даних, важливим завданням держави також має стати розробка відповідного програмного забезпечення і створення потужних інформаційних ресурсів. Доцільним також було би створення національної бази даних у сфері продовольчої безпеки та оцінюванні загроз.

Ключові слова: Глобальний індекс продовольчої безпеки, загрози продовольчій безпеці, інформаційне забезпечення, моніторинг, продовольча безпека, оцінка стану продовольчої безпеки, сталий розвиток.

Постановка проблеми. У сучасному світі продовольча безпека є однією з найважливіших складових державної політики будь-якої країни та неодмінним предметом співробітництва міжнародних інституцій. Це зумовлено незамінністю та винятковою соціальною значимістю сільськогосподарської продукції для існування та відтворення людства, а також впливом її якісно-безпекових та кількісних показників на здоров'я населення всього світу. Саме тому у вересні 2015 року 193 держави – члени ООН затвердили Порядок денний в галузі сталого розвитку на період до 2030 року, який дає глобальне уявлення про завдання світової спільноти, спрямовані на ліквідацію бідності та голоду, а також збереження, відновлення та раціональне використання природних ресурсів [1]. Багатовекторність та складність 17 Цілей сталого розвитку, включених до зазначеного документу, актуалізує питання впровадження та функціонування системи моніторингу як на глобальному рівні в універсальному контексті, так і, зокрема, моніторингу рівня забезпечення продовольчої безпеки.

Метою статті є аналіз сучасного стану нормативно-правового та інституційного забезпечення моніторингу продовольчої безпеки, з'ясування значення та ролі моніторингу при здійсненні оцінки стану продовольчої безпеки, а також виявлення основних проблем і формулювання пропозицій та напрямів вдосконалення чинного законодавства у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика правового забезпечення продовольчої безпеки перебуває в полі зору інтересів як представників економічної, так і юридичної науки. Дослідженням питань, пов'язаних із вказаною сферою присвятили свої роботи М.М. Бабич, Х.А. Григорьєва, В.М. Єрмоленко, Т.О. Коваленко, Т.В. Курман, А.Д. Мостова та ін. Вказані автори зробили вагомий внесок у науково-практичне вирішення завдань, пов'язаних із забезпеченням належного правового регулювання відносин у сфері продовольчої безпеки. Орієнтація України на побудову сучасного інформаційного суспільства і сервісно-орієнтованої, цифрової держави потребує наукових акцентів на

© Туєва О. М., 2024

з'ясуванні питань щодо моніторингу та оцінки стану забезпечення продовольчої безпеки, як передумови її сталості та інклюзивності.

Виклад основного матеріалу. Україна протягом останніх років позиціонується як гарант глобальної продовольчої безпеки завдяки традиційно потужному продовольчому експорту. Внесок України до світового продовольчого ринку у 2021р. був еквівалентним забезпеченню харчуванням близько 400 млн осіб, не беручи до уваги населення країни [2].

Разом із тим, за даними Всесвітньої Продовольчої Програми ООН на початку 2022 р. від гострого голоду на планеті потерпало 276 млн людей [3]. Якщо війна в Україні триватиме далі, ця кількість зросте ще більше. Саме тому державна політика нашої країни в сфері продовольчої безпеки має змінюватися й адаптуватися до нових викликів, шляхом визначення плану заходів, які дадуть змогу забезпечити продовольчу безпеку в умовах воєнного стану.

Одним із важливих аспектів у врегулюванні відносин у сфері забезпечення продовольчої безпеки є необхідність постійного аналізу та оцінки рівня й стійкості системи до загроз, а також для попередження кризових ситуацій у продовольчій сфері. Надійним інструментом для вирішення цього завдання виступає моніторинг, адже розуміння ключових причин, які передують виникненню та загостренню продовольчих криз, сприятиме застосуванню найбільш ефективних інструментів забезпечення продовольчої безпеки як на глобальному, так і на національному рівні.

На нестачі практичних механізмів сучасного стратегічного забезпечення продовольчої безпеки, таких як система оцінювання й моніторингу загроз інформаційного забезпечення, наголошує А.Д. Мостова [4;с.61].

Під моніторингом продовольчої безпеки слід розуміти врегульовану нормами права систему спостережень, збору, обробки, систематизації, збереження та аналізу інформації щодо таких показників як: обсяги виробництва продовольства, його доступності, різноманітності, харчової цінності споживання, формування та управління державними продовольчими запасами, якості та безпечності харчових продуктів, тощо, які дозволяють оцінювати зміни в системі, своєчасно виявляти ризики та загрози з метою запровадження адекватних заходів державного регулювання в галузі забезпечення продовольчої безпеки.

Мета моніторингових досліджень полягає у з'ясуванні співвідношення між нормативно визначеним рівнем продовольчої безпеки за основними індикаторами і поточним рівнем її фактичного забезпечення.

Алгоритм правового механізму запобігання загрозам у сфері продовольчої безпеки повинен характеризуватися адаптивністю, що проявляється у можливості врахування змін у характері загроз, а також має включати наступні елементи: 1) виявлення та ідентифікація наявних або потенційних дестабілізуючих чинників та загроз суспільно важливим інтересам населення у забезпеченні продовольством; 2) прогнозування наслідків на випадок реалізації загрози; 3) здійснення превентивних заходів, спрямованих на запобігання загрозам та ризикам; 4) формування низки конкурентних варіантів стратегічних рішень, за допомогою яких можливо уникнути кризових ситуацій у продовольчій сфері; 5) впровадження заходів контролю і прийняття рішень за їх результатами; 5) вироблення стійкості до подібних загроз.

Організація моніторингу продовольчої безпеки має ґрунтуватися на таких принципах, як: достовірність, оперативність, превентивність, об'єктивність, системність, впорядкованість, науковість, прогностичність.

Проблема оцінювання та оптимізації стану продовольчої безпеки є одним із ключових завдань міжнародних організацій. На глобальному (світовому) рівні функції зі збору та узагальнення даних, перевірки показників, що використовуються для оцінки рівня продовольчої безпеки, здійснюють: Всесвітній банк, Сільськогосподарська та продовольча організація ООН (ФАО), Міжнародний Фонд Сільськогосподарського розвитку (МФСР), Всесвітня Продовольча Програма (ВПП), Всесвітня Організація Охорони Здоров'я (ВООЗ), Статистичний відділ ООН та ін. Кожна з організацій надає інформацію про стан продовольчої безпеки в межах своїх повноважень із зазначенням причин недостатнього харчування та рекомендаціями конкретних заходів щодо їх усунення.

На основі отриманих даних ФАО готує щорічні доповіді «Стан справ в галузі продовольчої безпеки та харчування у світі», в яких міститься глобальна оцінка масштабів та причин неповноцінного харчування й голоду у світі.

Ґрунтуючись на інформаційних джерелах зазначених міжнародних організацій, на світовому рівні оцінка продовольчої безпеки здійснюється також Інститутом економічних досліджень «The Economist Intelligence Unit», який з 2012 р. формує Рейтинг глобальної продовольчої безпеки, що складається з таких компонентів як: економічна та фізична доступність продовольства, якість і безпечність, природні ресурси та стійкість [5]. Узагальнюючи та аналізуючи отриману інформацію, Глобальний Індекс також визначає сильні та слабкі сторони кожної країни, що впливають на її місце в рейтингу. Така інформація дозволяє ознайомитися з досвідом держав, що займають лідерські позиції у забезпеченні продоволь-

чої безпеки з метою впровадження у вітчизняну практику кращого світового досвіду з виявлення, оцінки, прогнозування та попередження загроз у продовольчій сфері. Таким чином, дані Глобального Індексу спрощують пошук інструментів державного регулювання відносин у сфері забезпечення продовольчої безпеки на національному рівні та дозволяють розробити необхідні напрями державної політики в цій галузі.

Оцінка рівня продовольчої безпеки на національному рівні здійснюється на основі індикаторів, якими оперує ФАО, проте не всі вони закріплені у чинному національному законодавстві.

Моніторинг та інформаційне забезпечення процесів формування продовольчої безпеки в Україні регламентовано, зокрема, постановою Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 р. «Деякі питання продовольчої безпеки» [6], розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2022р. «Про затвердження плану заходів забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» [7], наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» [8].

Втім, слід зазначити, що у вказаних нормативно-правових актах відсутні деякі важливі індикатори, необхідні для об'єктивної оцінки рівня та динаміки продовольчої безпеки України, як, наприклад, показники аграрного виробництва та його ефективності, національний дохід на душу населення, якість та безпечність продовольства, щільність автомобільних шляхів, частка недоїдаючого населення, кількість дітей с дефіцитом ваги та інші. Такий недолік вказує на важливість питання узгодження національного законодавства з міжнародними нормами. Крім того, для оцінки рівня продовольчої безпеки важливо визначити критичні показники зазначених індикаторів.

Ефективність застосування системи моніторингу продовольчої безпеки напряму залежить від інституційного забезпечення цих відносин. Постановою Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 р. «Деякі питання продовольчої безпеки» [6] визначено органи державної виконавчої влади та їх компетенцію щодо здійснення моніторингу продовольчої безпеки:

– Міністерству охорони здоров'я визначати кожні п'ять років рекомендовані раціональні норми споживання основних продуктів у середньому на одну особу;

– Міністерству аграрної політики та продовольства, Міністерству соціальної політики і Державній службі статистики забезпечити в межах своїх повноважень подання Міністерству економічного розвитку щороку до 31 липня інформації, необхідної для розрахунку основних індикаторів продовольчої безпеки;

– Міністерству економічного розвитку і торгівлі готувати та оприлюднювати щороку до 1 вересня наступного періоду звіт про стан продовольчої безпеки України.

Як бачимо, нормативно закріплені обов'язки уповноважених державних органів у сфері моніторингу продовольчої безпеки передбачають календарні строки їх виконання та оприлюднення. Проте, на офіційному сайті Міністерства економічного розвитку і торгівлі немає такого звіту за будь-який період. Відсутність цієї інформації, що має важливе суспільне значення, у відкритому доступі суперечить основним принципам інформаційних відносин, закріпленим Законом України від 02 жовтня 1992 р. «Про інформацію» [9].

Стійкість продовольчої системи держави зумовлена її здатністю долати різного характеру виклики, загрози, ризики та небезпеки.

Інформаційні ризики та загрози полягають у незадовільному рівні (неповноті, невчасності, невірогідності тощо) інформаційного забезпечення суб'єктів аграрного ринку, відсутності аналітичної інформації для оцінки та реагування на потенційні або існуючі загрози, низькому рівні обміну інформацією між органами державної влади та виробниками сільськогосподарської продукції.

Отже, незадовільний рівень інформаційної бази та недосконаліть моніторингу продовольчої безпеки дає підстави говорити про існування інформаційної загрози продовольчій безпеці України, яка обмежує можливості у вжитті заходів, спрямованих на попередження можливих проблем та кризових ситуацій в даній сфері.

В сучасних умовах інформація набуває статусу важливого стратегічного ресурсу для держави у забезпеченні продовольчої безпеки. Обов'язок щодо створення належних умов для вільного доступу зацікавлених суб'єктів до джерел інформації покладається на уповноважені органи державної влади. Разом із тим, на них же покладається обов'язок забезпечити нормативні перешкоди для доступу до інформації, поширення якої може бути використано ворожою державою у військово-політичних цілях і загрожуватиме продовольчій безпеці. Такою може бути, наприклад, інформація про обсяги, номенклатуру та місцезнаходження запасів продовольства.

Глобальна цифровізація, що сьогодні пронизує всі сфери суспільного життя, може стати важливим засобом у вирішенні проблеми забезпечення продовольчої безпеки. Державне регулювання у цій сфері має орієнтуватися на сучасні інформаційні технології. Серед органів державної влади, на які можуть бути покладені обов'язки щодо моніторингу продо-

вольчої безпеки, слід виділити Міністерство цифрової трансформації, Державне агентство з питань електронного урядування, Державну службу фінансового моніторингу та ін.

З огляду на значні обсяги даних, важливим завданням держави також має стати розробка відповідного програмного забезпечення і створення потужних інформаційних ресурсів.

Висновки. Україна разом з іншими країнами-членами ООН приєдналася до глобального процесу забезпечення сталого розвитку. Проте і сьогодні ми маємо проблеми організаційно-правового та методологічного характеру, які необхідно подолати для того, щоб належним чином оцінювати стан продовольчої безпеки в державі і мати можливість оперативно та ефективно впливати на загрози та ризики у цій сфері. Сучасне законодавство характеризується відсутністю комплексного нормативно-правового акту, який би відповідав сучасним світовим практикам і забезпечував впровадження ефективних механізмів та інструментів, зокрема, моніторингу продовольчої безпеки. Через це оцінка рівня продовольчої безпеки проводиться фрагментарно і безсистемно.

Деякими важливими індикаторами, необхідними для об'єктивної оцінки рівня та динаміки продовольчої безпеки України, як, наприклад, показники аграрного виробництва та його ефективності, національний дохід на душу населення, якість та безпечність продовольства, щільність автомобільних шляхів, частка недоїдаючого населення, кількість дітей с дефіцитом ваги та інші, необхідно доповнити чинне законодавство у розглядуваній сфері.

Доцільним також було б створення національної бази даних у сфері продовольчої безпеки та оцінюванні загроз. Такі заходи надали б вказаним відносинам більшої визначеності, стабільності, а правовому регулюванню –більшої ефективності. Впровадження постійнодіючої ефективної системи моніторингу та оцінки стану продовольчої безпеки забезпечить можливість протидіяти загрозам продовольчій безпеці, в тому числі й тим, які виникли внаслідок повномасштабного вторгнення російських військ в Україну.

ЛІТЕРАТУРА

1. Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development, identified 17 Sustainable Development Goals (SDGs). 2015. URL: https://sdgs.un.org/2030agenda
2. Україна годує 400 млн людей у світі. *Agronews*. 10 Лютого, 2022. URL: https://agronews.ua/news/ukrayina-goduye-400-mln-lyudej-u-sviti/
3. Загроза продовольчій безпеці світу. Міністерство закордонних справ України. 23 листопада 2023 року. URL: https://mfa.gov.ua/protidiya-agresiyi-rf/zagroza-prodovolchij-bezpeci-svitu
4. Мостова А. Д. Правове забезпечення стратегії продовольчої безпеки. *Науково-виробничий журнал «Бізнес-навігатор» держави*. 2019. Вип. 4 (53). С. 61. URL: http://business-navigator.ks.ua/journals/2019/53_2019/11.pdf
5. Global Food Security Index. URL: https://im-pact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/Index.
6. Деякі питання продовольчої безпеки: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.12.2007 р. № 1379. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-п#Text
7. Про затвердження плану заходів забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.04.2022 р. № 327-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/327-2022-р#Text
8. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text
9. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. №2657-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text

REFERENCES

1. Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development, identified 17 Sustainable Development Goals (SDGs) 2015. Retrieved from: https://sdgs.un.org/2030agenda
2. Agronews (2022, February 10). *Ukraine feeds 400 million people in the world*. Retrieved from: https://agronews.ua/news/ukrayina-goduye-400-mln-lyudej-u-sviti/ [in Ukrainian].
3. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. (2023, November 23). *Threat to world food security*. Retrieved from: https://mfa.gov.ua/protidiya-agresiyi-rf/zagroza-prodovolchij-bezpeci-svitu [in Ukrainian].
4. Mostova, A. D. (2019). Legal support of the food security strategy. *Naukovo-vyrobnychyi zhurnal «Biznes-navihator» derzhavy*, *4* (53), p. 61. Retrieved from: http://business-navigator.ks.ua/journals/2019/53_2019/11.pdf [in Ukrainian].

5. Global Food Security Index. Retrieved from: https://im-pact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/Index
6. Some issues of food safety: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, No. 1379 (2007, December 5). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-p#Text [in Ukrainian].
7. On the approval of the plan of measures to ensure food security under martial law: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine, No. 327-p (2022, April 29). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/327-2022-r#Text [in Ukrainian].
8. Order of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine On the approval of Methodological recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine, No. 1277 (2013, October 29). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text [in Ukrainian].
9. On information: Law of Ukraine, No. 2657-XI (1992, October 2). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text [in Ukrainian].

TUIEVA OKSANA

PhD in Law, Associate Professor at the Department of land and agrarian law
of the Yaroslav Mudryi National Law University

CERTAIN LEGAL ASPECTS OF MONITORING AND EVALUATION OF FOOD SECURITY

Problem setting. In today's world, food security is one of the most important components of any country's public policy and an indispensable subject of cooperation between international institutions. This is due to the irreplaceability and exceptional social significance of agricultural products for the existence and reproduction of mankind, and the impact of its quality, safety and quantity indicators on the health of the world's population. That is why in September 2015, 193 UN member states approved the 2030 Agenda for Sustainable Development, which provides a global view of the international community's objectives aimed at eliminating poverty and hunger, as well as conserving, restoring and rationally using natural resources. The multidimensional nature and complexity of the 17 Sustainable Development Goals included in this document makes the issue of implementing and operating a monitoring system, both at the global level in a universal context and in particular monitoring the level of food security, a topical issue.

Purpose of the research is to analyze the current state of regulatory and institutional support for food security monitoring, to clarify the importance and role of monitoring in assessing the state of food security, as well as to identify the main problems and formulate proposals and directions for improving the current legislation in this area.

Analysis of recent researches and publications. The issue of legal support for food security is in the field of interest of both economic and legal scholars. M.M. Babych, H.A. Hryhoryeva, V.M. Yermolenko, T.O. Kovalenko, T.V. Kurman, A.D. Mostova and others have devoted their works to the study of issues related to this area. These authors have made a significant contribution to the scientific and practical solution of problems arising in connection with the proper legal support of food security. Ukraine's orientation towards building a modern information society and a service-oriented, digital state requires scientific emphasis on clarifying issues related to monitoring and evaluation of food security as a prerequisite for its sustainability and inclusiveness.

Article's main body. Food security is the key to socio-economic development and one of the most important components of any country's state policy, and is the subject of cooperation between international institutions. Ukraine's accession to the global process of ensuring sustainable development actualizes the issue of developing and applying methodological tools for assessing the state of food security. The article emphasizes that Ukraine's orientation towards building a modern information society and a service-oriented, digital state requires scientific emphasis on clarifying issues related to monitoring and assessing the state of food security as a prerequisite for its sustainability and inclusiveness. The definition of food security monitoring is provided. It is determined that the organization of food security monitoring should be based on the following principles: reliability, efficiency, preventive nature, objectivity, systematicity, orderliness, science, and predictability.

The current state of regulatory and institutional support for food security monitoring is considered. It is established that these legal acts lack some important indicators used by the FAO, which are necessary for an objective assessment of the level and dynamics of food security in Ukraine, and the importance of harmonizing domestic legislation with international standards is emphasized.

Conclusions and prospects for the development. The current legislation is characterized by the absence of a comprehensive legal act that would be in line with current international practices and ensure the implementation of

effective mechanisms and tools, including food security monitoring. As a result, the assessment of food security is fragmented and unsystematic.

The creation of a national database on food security and threat assessment, as well as the introduction of a permanent effective monitoring system, will increase the state's ability to counteract food security threats.

Key words: Global Food Security Index, food security threats, information support, monitoring, food security, food security assessment, sustainable development.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Туєва О. М. Окремі правові аспекти моніторингу та оцінки стану забезпечення продовольчої безпеки. *Право та інновації.* 2024. № 2 (46). С. 125–130.

ЖОРНОКУЙ ЮРІЙ МИХАЙЛОВИЧ
доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України, завідувач кафедри цивільного права та процесу Харківського національного університету внутрішніх справ
Orcid 0000-0001-9669-6062

УДК 347.1:[330.341.1:330.322]
DOI 10.37772/2518-1718-2024-2(46)-20

ВЕНЧУРНИЙ ФОНД: ЧИ ВІДПОВІДАЮТЬ РЕАЛІЇ ПРАВОЗАСТОСОВНОЇ ПРАКТИКИ УКРАЇНИ ТЕНДЕНЦІЯМ СВІТОВОГО РОЗВИТКУ[1]

У статті проведено аналіз сучасного стану нормативного масиву та правової доктрини в Україні щодо розуміння сутності венчурного фонду в США та Великій Британії. Увага акцентована на тому, що аналіз міжнародної практики, яка, як правило, не містить окремого законодавчого регулювання діяльності венчурних фондів, свідчить, що такі фонди варто розуміти переважно як вид діяльності, а не як організаційно-правову форму товариства як юридичної особи. З огляду на теоретичні напрацювання зарубіжної правової думки в США та Великій Британії, а також практичну реалізацію правочинів щодо венчурного капіталу, саме суб'єктами венчурного інвестування створюються умови, коли у сфері венчурних інвестицій залишаться лише венчурні фонди, що є реальною зацікавленою стороною у венчурних інвестиціях в інноваційні високоризикові проекти.

Обґрунтовано, що створені на сьогодні в Україні венчурні фонди не відповідають розумінню їх сутності та структури у Великій Британії та США, і навіть природі корпоративних венчурних фондів, що закріплено у вітчизняному законодавстві щодо регулювання відносин спільного інвестування. Основна проблема полягає у тому, що диверсифікація ризиків та неповна прозорість українського ринку інвестицій спрямовує дії вітчизняних інвесторів на створення ними фондів в іноземних юрисдикціях.

Обстоюється думка, що в Україні нормативне забезпечення правового становища венчурних фондів та правозастосовна практика щодо їх створення та функціонування будується без урахування світових традицій та передових економік, які вже мають тривалу історію використання відповідних конструкцій. Відповідно, не враховуються тенденції та виклики світової економіки, у зв'язку з чим ігноруються економічні засади укладення правочинів, характерних для сфери венчурного інвестування інноваційної діяльності.

Ключові слова: венчурний фонд, товариство з обмеженою відповідальністю, акціонерне товариство, суб'єкт, інвестор, об'єкт, юридична особа.

Постановка проблеми. На сьогодні в наукових дослідженнях наголос зроблено на відхід від використання загальних форм отримання спекулятивного прибутку до сфери венчурного інвестування інноваційної діяльності. Це зумовлюється декількома факторами, серед яких: 1) нестабільна економічна ситуація; 2) висока ймовірність непередбачуваних кризових явищ; 3) відсутність чіткого визначення кола осіб, яких варто визнавати учасниками відносин венчурного інвестування інноваційної діяльності, тощо. Саме вирішення проблематики розуміння сутності венчурного фонду (далі – ВФ) передбачає не лише проведення аналізу правозастосовної практики, законодавства та правової доктрини в Україні, але вказаних елементів у провідних, економічно розвинених країнах, наприклад Великій Британії та США,

[1] Історично зобов'язання *general partner* спочатку становили 1% від загального капіталу, однак оскільки це мало значний успіх, то *LPs* наполегливо заохочували вкладати значну суму ліквідних коштів у свої фонди // [8, с. 597–614].

© Жорнокуй Ю. М., 2024

що зумовлюється потребою у вивченні та застосуванні передового світового розвитку венчурного підприємництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний стан законодавства України та недостатність наукового аналізу на рівні правової доктрини не створюють передумов для єдиного підходу у розумінні сутності правової природи ВФ. В Україні нормативний масив, який нині забезпечує створення та функціонування таких фондів, не відповідає світовим тенденціям розвитку венчурної індустрії. Доктринальні напрацювання вітчизняних та зарубіжних фахівців, таких як Г. М. Сітченко, Р. В. Тарнавського, D. S. Kleinberger, S. N. Kaplan, B. A. Sensoy та інших свідчать про різне розуміння сутності досліджуваної конструкції в Україні та країнах, де відносини венчурного інвестування інноваційної діяльності отримали значно більший розвиток.

Метою статті є з'ясування сутності венчурного фонду за законодавством та правовою доктриною України, США та Великої Британії.

Виклад основного матеріалу. Венчурне інвестування інноваційної діяльності має власну специфіку, яка, першочергово, полягає у його суб'єктному складі, а, по-друге, має власну специфіку щодо об'єкту та змісту відповідних правових зв'язків. Говорячи про суб'єктів інвестиційний відносин загалом та відносин венчурного інвестування інноваційної діяльності безпосередньо варто зауважити на специфіці їх правового становища. Так, чинне законодавство України про інвестиційну діяльність дає лише загальне розуміння категорій «інвестор» та «реципієнт інвестицій» та має банкетний характер, вказуючи на особливості регулювання окремих сфер інвестиційної діяльності спеціальним законодавством (наприклад, Законом України «Про інститути спільного інвестування» [1]).

Проте, варто зважити й на особливості суб'єктного складу окремих сфер інвестиційної діяльності, в яких особа може виступати і реципієнтом інвестицій та інвестором, а в окремих випадках, законодавець наділяє осіб, які здійснюють інвестиційну діяльність як підприємці, особливим статусом – інституційні інвестори. При цьому розміщення інвестицій та реалізація інвестиційних проектів, що здійснюються інституційними інвесторами значно відрізняється від інвестиційної діяльності індивідуальних інвесторів, що зумовлюється потребою акумуляції коштів значної кількості інвесторів з метою вкладення в об'єкти інвестування.

Інституційні інвестори – це інвестори у фінансові інструменти, які є інститутами спільного інвестування (пайовими та корпоративними інвестиційними фондами) (далі – ІСІ), інвестиційними фондами, взаємними фондами інвестиційних компаній, недержавними пенсійними фондами, фондами банківського управління, страховими компаніями, іншими фінансовими установами, що здійснюють операції з фінансовими активами в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок таких осіб, а у випадках, передбачених законодавством, – також за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів (ст. 4 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» [2]).

ВФ не є окремим різновидом юридичних осіб, а тому для їх створення за кордоном використовуються різні організаційно-правові форми – від акціонерного товариства до простого товариства. ВФ зазвичай не пропонують свої цінні папери (частки) до публічного продажу – вони залучають кошти індивідуальних інвесторів, інституційних інвесторів. У випадку, якщо такий фонд емітує цінні папери, то він отримує статус публічної компанії [3, с. 433].

Врахування реалій сьогодення щодо використання в Україні конструкції ВФ свідчить про різне розуміння її застосування, порівняно з правозастосовною практикою інших країн. Вітчизняні інвестори, використовуючи досліджувану конструкцію у сфері венчурного інвестування, мають за мету отримання переваг щодо перерозподілу активів групи, удосконалення корпоративного управління (через отримання корпоративного контролю), оподаткування, прихованого володіння активами, а також спрощення процедури їх продажу.

Нормативне визначення ВФ в Україні відрізняється від загального його розуміння у світовому масштабі. Так, ВФ – це недиверсифікований ІСІ закритого типу, який здійснює виключно приватне розміщення цінних паперів ІСІ серед юридичних та фізичних осіб (ч. 10 ст. 7 Закону України «Про інститути спільного інвестування» [1]). Тобто, ВФ є специфічним ІСІ, правила створення та функціонування якого напряму пов'язані із загальними правилами діяльності ІСІ та компанії з управління активами (далі – КУА).

Виходячи з положень абз. 4 ч. 1 ст. 7 цього Закону закритість ВФ означає те, що він чи його КУА не приймають на себе зобов'язань щодо викупу цінних паперів, емітованих цим ВФ (його КУА), до моменту його припинення. Отже, Законом прямо передбачено, що у випадку вкладення коштів у цінні папери ВФ, відсутні будь-які гарантії щодо повернення інвестицій, на підставі емітованих та придбаних інвесторами цінних паперів ВФ, тобто в будь-яких випадках інвестування у такий фонд має високий ризик. Виходячи з викладеного, ВФ – організаційна структура, що створюється: 1) для реалізації діяльності інвесторів і 2) сам визнається інвестором.

Положення Закону України «Про інститути спільного інвестування» мають позитивний вплив на

сферу інвестиційної діяльності, оскільки врегульовують специфічний напрямок її діяльності, встановлюють правове становище окремих інституційних інвесторів, КУА, порядок розміщення інвестицій та, частково, можливості встановлення органами державної влади певних обмежень у цій сфері з метою недопущення порушень прав індивідуальних інвесторів та реципієнтів інвестицій.

Поруч з позитивними аспектами, маємо один, але надто великий мінус – вказаний Закон не містить положень ні щодо обов'язковості здійснення ВФ інвестування в інноваційні товариства, ні щодо обов'язкових умов договору венчурного інвестування, ні щодо ознак, яким мають відповідати реципієнти венчурних інвестицій, ні щодо особливого порядку відчуження венчурним інвестором своєї частки в товаристві-реципієнті (порядок виходу венчурного інвестора з товариства). Як зазначено, відсутність цих положень створює можливості для здійснення ВФ будь-яких інвестицій [4, с. 42]. Такі обставини свідчать про: 1) необмеженість сфери інвестування для ВФ; 2) використання відповідної конструкції як організаційно-правової форми юридичної особи взагалі без мети інвестування інноваційної діяльності; 3) можливу відсутність прямого венчурного інвестування шляхом здійснення прямих інвестицій.

Організаційно-правова структура типового ВФ в західних країнах виглядає так – він може бути утворений: 1) або як самостійна компанія-фонд, 2) або як обмежене партнерство. При цьому венчурна компанія-фонд – це не компанія у чистому вигляді, а є асоціацією партнерів (у англосаксонській системі права венчурна компанія-фонд створюються у організаційно-правовій формі партнерства з обмеженою відповідальністю (*limited liability partnership – LLP*) [5]) зі змішаною відповідальністю, у якій є: 1) керуючі партнери з повною відповідальністю (*general partners*) – венчурні капіталісти та 2) партнери з обмеженою відповідальністю (*limited partners*) – інвестори. Їх статуси відрізняються тим, що обмежений партнер не відповідає за результати діяльності фонду більше ніж сума, що була внесена як вклад до його майна, а генеральний партнер несе необмежену відповідальність за зобов'язаннями фонду. Генеральні партнери мають довіреність на право діяти від імені всіх учасників. Таким чином, управляюча компанія є генеральним партнером, а інвестори – обмеженими [6, с. 108]. У партнерстві має бути як мінімум один повний партнер (*general partner*), який здійснює управління (у ВФ ним є керуюча (венчурна) компанія). Партнери з обмеженою відповідальністю не беруть участь в управлінні товариством, оскільки, в іншому разі, втрачають статус партнерів з обмеженою відповідальністю. Таку структуру зазвичай обирають через її податкову прозорість: з метою оподаткування прибуток «проходить» через партнерство і оподатковується як дохід, що залишається в руках кінцевих інвесторів[1].

За законодавством США керуюча компанія має також інвестувати свої кошти у фонд (не менше 1% від його обсягу)[2] і несе необмежену субсидіарну відповідальність за його зобов'язаннями, відповідальність інших членів фонду обмежена їхнім внеском. Це дозволяє захистити фонд від вимог кредиторів як окремих інвесторів (доктрина *entity shielding*) [9, с. 226]. Також завдяки обмеженню відповідальності в разі невиконання зобов'язань обмеженими партнерами (перш за все зобов'язань щодо внесення вкладів) відповідальність не може бути перекладена на інших учасників фонду [10]. Американські ВФ не підлягають детальному контролю Комісією з цінних паперів (*Securities and Exchange Commission*), якщо більшість інвесторів є кваліфікованими інвесторами – забезпеченими фізичними особами або інституційними інвесторами. В цьому випадку презюмується, що інвестори здатні правильно оцінити ризики і самостійно прийняти відповідні інвестиційні рішення.

У сфері венчурного інвестування інноваційної діяльності у Великій Британії, так само як і в США, застосовується значна кількість організаційних форм інвесторів. Однак провідне місце займають пенсійні фонди. Крім того, у Великій Британії досить розвинутою є інноваційна інфраструктура, яка зумовлює наявність бізнес-інкубаторів, технопарків, інноваційних центрів. Однак, саме інвестиційні фонди, які функціонують у формі партнерства з обмеженою відповідальністю (*LLP*), є найбільш популярною організаційно-правовою формою для розміщення інвестицій.

LLP є головними учасниками венчурного інвестування інноваційної діяльності у Великій Британії. По суті, вони є товариствами з обмеженою відповідальністю (далі – ТОВ). Принцип *LLP* полягає у тому, що інвестори (партнери з обмеженою відповідальністю) включають до свого складу банківські організації, пенсійні фонди, страхові фірми, університетські благодійні фонди, корпорації і приватних осіб. Саме вони вкладають капітал в фонд з визна-

[1] Це дозволяє інвесторам, звільненим від оподаткування, інвестувати разом з іншими, не втрачаючи свого привілейованого статусу. Якщо організаційна форму не дозволяє «наскрізне» оподаткування, то можна очікувати, що це матиме негативний вплив на пропозицію венчурного інвестування, принаймні з боку інвесторів, звільнених від сплати податків [7].

[2] Історично зобов'язання general partner спочатку становили 1% від загального капіталу, однак оскільки це мало значний успіх, то LPs наполегливо заохочували вкладати значну суму ліквідних коштів у свої фонди // [8, с. 597–614].

ченим строком існування, який керується генеральним партнером (*GP*). *LLP*, маючи загальну правоздатність, як правило, створюються спеціально для венчурного інвестування. Управління ж таким фондом здійснює венчурна компанія, яка виступає в ролі генерального партнера (*GP*) [11].

Вважається, що переваги правового регулювання венчурної діяльності британського аналогу ТОВ обумовлені наступними положеннями, що визначають вибір *LLP* її учасниками: 1) податкова прозорість на рівні структури управляючої особи; 2) відсутність обов'язку сплачувати страхові внески на винагороду; 3) відсутність ПДВ на послуги управляючої компанії; 4) перевага податкового президентства, відповідно до якого надається можливість здійснення управлінських функцій з будь-якої частини світу без необхідності їх підтримки за місцем реєстрації для запобігання небажаної міграції з метою уникнення оподаткування [12].

В основному, професійний менеджер інвестиційного фонду створюється у формі *LLP*, що зумовлюється відсутністю ПДВ на послуги компанії з управління. Стандартна схема має такий вигляд: генеральний партнер (*LLP*) інвестиційного фонду (*LP*) створює з компанією менеджера (*LLP*) єдину групу, в рамках якої послуги між елементами такої групи ПДВ не оподатковуються. Крім можливості зекономити на ПДВ, є ще низка переваг. Винагорода професійних менеджерів оподатковується як капітал (*capital gains tax*), а не єдиним соціальним внеском і страховими внесками (*PAYE*) як заробітна плата, що істотно зменшує податкове навантаження на поточні управлінські послуги. Щоб мати можливість використати пільгові умови договору з податковим органом, фонд зобов'язаний відповідати певним критеріям; вказана винагорода, наприклад, має виплачуватися за принципом витягнутої руки, за яким з метою оподаткування величина цін (виплат) перераховується зворотно до ринкових значень, так, як начебто пов'язані між собою компанії, були незалежними.

Проте не податковий режим зумовлює потребу у виборі такої організаційно-правової форми. Саме форма *LLP* передбачає значну організаційну гнучкість, що дозволяє задовольнити специфічні вимоги окремих інвесторів. З метою мінімізації витрат, пов'язаних з конфліктом інтересів між венчурними та кінцевими інвесторами щодо зменшення ризиків в інноваційній сфері, спектр їхніх дій зазвичай обмежується низкою договірних умов (наприклад, обмеженням: 1) розміру будь-якої інвестиції в певне товариство або 2) спільного інвестування в портфельні компанії з боку генеральних партнерів та забороною фонду інвестувати в певні типи товариств).

За законодавством Великої Британії типова структура інвестиційного фонду, який становить найбільш популярну форму здійснення венчурного підприємництва, незалежно від його правової оболонки, має бути здатна: а) об'єднувати інвестиції; б) приймати інвестиції траншами протягом всього періоду існування фонду, а не лише одночасно (одноразово); в) акумулювати, розподіляти і витрачати капітал пасивних інвесторів, які не беруть участь в управління; г) користуватися послугами професійних менеджерів – третіх осіб.

У зв'язку викладеним варто підтримати думку, що саме британські *LP* є найпопулярнішим вибором для структурування фондів венчурних інвестицій. Це пов'язано з: 1) їх податковою прозорістю; 2) *LLP* пропонує велику організаційну гнучкість, що дозволяє задовольнити специфічні вимоги окремих інвесторів; 3) обмеженою відповідальністю партнерів *LLP* як ключовою причиною, чому інвестори надають перевагу вибору цієї організаційно-правової форми для структурування венчурних інвестицій; 4) можливістю структурування фондів венчурних інвестицій [4, с. 119–120].

Оскільки розглянута вище форма обмеженого партнерства (*LP*) є визнаною формою ВФ за кордоном, неодноразово робилися спроби використовувати подібні форми договірних об'єднань для організації ВФ в Україні. На перший погляд, найближчий аналог до форми *LP*, в національному цивільно-правовому регулюванні, є організаційно-правова форма командитного товариства [4, с. 60], але таке «українське товариство» навряд чи відповідає сутності венчурного інвестування. Підґрунтям для цього твердження є положення ст. 80 Закону України «Про господарські товариства», за якою частка вкладників не може перевищувати 50%, тобто решту складеного капіталу мають забезпечувати повні учасники. Такі великі внески керуючих партнерів не є характерними для західних венчурних інвесторів. Загальна сума внесків повних учасників, як правило, не перевищує 20% капіталу фонду. Цим венчурні інвестори відрізняються від стратегічних інвесторів, які прагнуть контрольної частки у статутному капіталі товариства. Крім вказаної норми, в Україні суттєво обмежує застосування організаційно-правової форми командитних товариств для створення ВФ і ч. 3 ст. 75 цього Закону, за якою існує обмеження особи – бути повним учасником лише в одному командитному товаристві та її неможливість бути учасником повного товариства. Це означає неможливість для венчурного інвестора брати участь одночасно у декількох інноваційних проектах, тобто бути засновником кількох інноваційних товариств, що не відповідає тенденціям світової практики високоризикового венчурного інвестування, коли венчурний інвестор здій-

снює диверсифікацію інвестиційних ризиків за рахунок вкладення інвестицій в різні венчурні товариства [13, с. 106].

Слід вказати на неможливість використання в Україні напрацювань американського та британського права щодо правового забезпечення договірних відносин у вигляді партнерств, зважаючи на поточний стан законодавства про ІСІ щодо діяльності ВФ. Проте, існуючі цивільно-правові механізми мають наявний потенціал до загальноприйнятих світових стандартів регулювання відповідної сфери та забезпечення одноманітної практики структурування відносин між інвесторами та КУА ІСІ у формі ВФ.

Аналізуючи міжнародну практику, що, як правило, не містить окремого нормативного забезпечення діяльності ВФ, можна впевнитися у тому, що такий фонд не є організаційно-правовою формою юридичної особи. Скоріше за все він є видом діяльності, яка може бути здійснена у доволі широкому колі організаційно-правових форм – обмеженого партнерства (*LP*), ТОВ (*LLC*), партнерства з обмеженою відповідальністю (*LLP*). Однак, в контексті окреслених проблем щодо нецільового використання форми ВФ (ігнорування здійснення інвестування інноваційної діяльності) важливо було б закріпити положення щодо діяльності такого фонду як суб'єкта венчурного інвестування інноваційної діяльності. При цьому структура має відповідати інтересам учасників підприємницької діяльності в інноваційній сфері [13, с. 106–107].

З огляду на теоретичні напрацювання зарубіжної правової думки в США та Великій Британії, а також практичну реалізацію правочинів щодо венчурного капіталу, саме суб'єктами венчурного інвестування створюються умови, коли у сфері венчурних інвестицій залишаться лише ВФ, що є реальною зацікавленою стороною у венчурних інвестиціях в інноваційні високоризикові проекти.

Висновки. Як свідчить практика, кон'юнктура попиту і пропозиції у Великій Британії та США є найбільш динамічною порівняно країнами, в яких використовуються конструкції *LLP*. Всі наведені фактори, сукупно становлять сприятливий клімат для венчурного капіталу Великої Британії та США. Аналізуючи міжнародну практику, яка як правило не містить окремого законодавчого регулювання діяльності венчурних фондів, можна зазначити, що такі фонди варто розуміти переважно як вид діяльності, а не як організаційно-правову форму товариства як юридичної особи.

Створені на сьогодні в Україні ВФ не відповідають розумінню їх сутності та структури у країнах ЄС, Великої Британії та США, і навіть природі корпоративних венчурних фондів, що закріплено у вітчизняному законодавстві щодо регулювання відносин спільного інвестування. Основна проблема полягає у тому, що диверсифікація ризиків та неповна прозорість українського ринку інвестицій спрямовує дії вітчизняних інвесторів на створення ними фондів в іноземних юрисдикціях. Отже, останнім часом, маємо негативний вектор спрямування венчурних інвестицій з українських венчурних фондів до зростаючих закордонних товариств.

При цьому в Україні нормативне забезпечення правового становища ВФ та правозастосовна практика щодо їх створення та функціонування будується без урахування світових традицій та передових економік, які вже мають тривалу історію використання відповідних конструкцій. Відповідно, не враховуються тенденції та виклики світової економіки, у зв'язку з чим ігноруються економічні засади укладення правочинів, характерних для сфери венчурного інвестування інноваційної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про інститути спільного інвестування: Закон України від 05.07.2012 № 5080-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5080-17#Text (дата звернення: 01.04.2024).
2. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text (дата звернення: 02.04.2024).
3. Правове регулювання інноваційних відносин: монографія / кол. авторів С. М. Прилипко, А. П. Гетьман, Ю. Є. Атаманова та ін. Харків : Юрайт, 2013. 688 с.
4. Тарнавський Р. В. Господарсько-правове стимулювання венчурного інвестування в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. 235 с.
5. Limited Liability Partnerships Act 2000. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/12/contents (дата звернення: 12.12.2023).
6. Жорнокуй Ю. М. Проблемні питання визначення суб'єктного складу відносин венчурного інвестування інноваційної діяльності. *Право та інновації*. 2021. № 3. С. 104–111.
7. Tax Information For Partnerships. URL: https://www.irs.gov/businesses/partnerships (дата звернення: 10.03.2023).
8. Kaplan S. N., Sensoy B. A. Private Equity Performance: A Survey. *Annual Review of Financial Economics*. 2015. Vol. 7, issue 1. P. 597–614.
9. Kleinberger D. S. Agency, Partnerships, and LLCs: Examples and Explanations. Aspen Publishers Online, 2008. 756 p.

10. Chapter 17 of Title 6 Delaware Revised Uniform Limited Partnership Act. URL: https://delcode.delaware.gov/title6/c017/index.html (дата звернення: 10.02.2023).
11. Limited Partnerships Act 1907. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Edw7/7/24/contents (дата звернення: 12.12.2023).
12. British Private Equity & Venture Capital Association. https://www.bvca.co.uk/Research/Investment-Activity (дата звернення: 26.10.2023).
13. Сітченко Г. М. Венчурне інвестування інноваційної діяльності: цивільно-правовий аспект: дис. … д-ра філософ.: 081 – Право / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2024. 226 с.

REFERENCES

1. Law of Ukraine On Collective Investment Institutions, No. 5080-VI (2012, July 5). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5080-17#Text [in Ukrainian]
2. Law of Ukraine On Securities and Stock Market, No. 3480-IV (2006, February 23). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text [in Ukrainian].
3. Prylypko, S. M., Hetman, A. P. & Atamanova, Yu. Ye. et al. (2013). Legal regulation of innovative relations. Kharkiv: Yurait. Retrieved from: https://ndipzir.org.ua/archives/5195 [in Ukrainian].
4. Tarnavskyi, R. V. (2017). Economic and legal stimulation of venture investment in Ukraine: Candidate's thesis: 12.00.04 / National University "Odesa Law Academy". Odesa [in Ukrainian].
5. Limited Liability Partnerships Act 2000. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/12/contents (дата звернення: 12.12.2023).
6. Zhornokui, Yu. M. (2021). Problematic issues of determining the parties of relations of venture investment into innovation activity. *Law and Innovations*, 3, 104–111 [in Ukrainian].
7. Tax Information For Partnerships. URL: https://www.irs.gov/businesses/partnerships (дата звернення: 10.03.2023).
8. Kaplan S. N., Sensoy B. A. Private Equity Performance: A Survey. *Annual Review of Financial Economics*. 2015. Vol. 7, issue 1. P. 597–614.
9. Kleinberger D. S. Agency, Partnerships, and LLCs: Examples and Explanations. Aspen Publishers Online, 2008. 756 p.
10. Chapter 17 of Title 6 Delaware Revised Uniform Limited Partnership Act. URL: https://delcode.delaware.gov/title6/c017/index.html (дата звернення: 10.02.2023).
11. Limited Partnerships Act 1907. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Edw7/7/24/contents (дата звернення: 12.12.2023).
12. British Private Equity & Venture Capital Association. https://www.bvca.co.uk/Research/Investment-Activity (дата звернення: 26.10.2023).
13. Sitchenko, T. M. (2024). Venture investment into innovation activity: civil aspect: PhD thesis: 081 – Jurisprudence / Kharkiv National University of Internal Affairs. Kharkiv, 226 p. [in Ukrainian].

ZHORNOKUI YURII

2nd PhD in Law, Professor, Leading Researcher of the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of the NALS of Ukraine, Head of Civil Law and Procedure Department of the Kharkiv National University of Internal Affairs

VENTURE FUND: DO REALITIES OF LEGAL PRECEDENTS IN UKRAINE CORRESPOND TO GLOBAL DEVELOPMENT TENDENCIES

Problem setting. The current state of Ukrainian legislation and the insufficiency of scientific analysis at the level of legal doctrine do not create prerequisites for a unified approach in understanding the essence of venture fund's legal nature. There is still unresolved problem of understanding the essence of such a fund, which involves not only the analysis of legal precedents, legislation and legal doctrine in Ukraine, but also in economically developed countries (for example, Great Britain and the USA).

Analysis of recent researches and publications. The regulatory framework that currently ensures the creation and operation of venture funds in Ukraine does not correspond to global tendencies in the development of venture industry.

The doctrinal works of domestic and foreign experts, such as H. M. Sitchenko, R. V. Tarnavskyi, D. S. Kleinberger, S. N. Kaplan, B. A. Sensoy and others, testify to a different understanding of the essence of the studied structure in Ukraine and countries where relations of venture investment into innovation activity have received much greater development.

Purpose of the research is to clarify the essence of the venture fund according to the legislation and legal doctrine of Ukraine, the USA and Great Britain.

Article's main body. The provisions of the Law of Ukraine "On Collective Investment Institutions" have a positive impact on the sphere of investment activity, since they: 1) regulate a specific area of its activity; 2) establish the legal position of certain institutional investors, asset management companies, the procedure for placing investments and partially, the possibility of establishing certain restrictions by state authorities in this area in order to prevent violations of the rights of some investors and investments' recipients. However, there is one big disadvantage – the specified Law does not contain provisions regarding: 1) the obligation of venture funds to invest into innovative companies; 2) mandatory terms of the venture investment agreement; 3) characteristics for the recipients of venture investments; 4) a special procedure for the withdrawal from the company by the venture investor.

It is currently impossible to use in Ukraine the development of American and British law regarding legal guaranteeing of contractual relations in the form of partnerships, taking into account the current situation of the legislation on collective investment institutions in terms of venture funds activities. However, the existing civil mechanisms have the potential to meet the generally accepted global standards of regulating the relevant field and ensuring a uniform practice of structuring relations between investors and the asset management company of the collective investment institution in the form of a venture fund.

Conclusions and prospects for the development. Venture funds created in Ukraine do not correspond to the understanding of their essence and structure in Great Britain and the USA, and even the nature of corporate venture funds, which is enshrined in domestic legislation on the regulation of joint investment relations. At the same time, Ukrainian regulatory provision for the legal status of venture funds and legal precedents regarding their creation and operation is being built without considering the world traditions and advanced economies, which already have a long history of using such structures. Accordingly, the tendencies and challenges of the world economy are not taken into account that results to the ignorance of economic principles for concluding transactions, which are characteristic for the field of venture investment and innovation activity.

Key words: venture fund, limited liability company, joint-stock company, subject, investor, object, legal entity.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Жорнокуй Ю. М. Венчурний фонд: чи відповідають реалії правозастосовної практики України тенденціям світового ринку. *Право та інновації.* 2024. № 2 (46). С. 131–137.

ЗЕМКО АЛЛА МИХАЙЛІВНА
кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри права Луцького національного технічного університету

УДК 342.7(477)»364»
DOI 10.37772/2518-1718-2024-2(46)-21

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Сучасний стан справ у суспільстві потребує посиленої уваги до захисту прав і свобод людини та громадянина. Воєнний стан, як правовий режим, спричиняє значні зміни у функціонуванні державних інституцій та житті суспільства загалом, ставлячи під загрозу основні права і свободи громадян. За таких обставин особливо важливим є розробка та впровадження інноваційних підходів до забезпечення захисту прав людини, які б враховували специфіку воєнного стану та, водночас, виступали гарантами дотримання основних принципів правової держави. Це потребує не лише реформування законодавства, але й впровадження нових технологій та методів, які дозволять ефективніше захищати права громадян навіть у складних умовах. Інноваційні підходи повинні ґрунтуватися на підвищеному рівні обізнаності та підготовки як державних органів, так і громадянського суспільства щодо механізмів захисту прав у воєнний час.

Захист прав людини в умовах воєнного стану є складним і багатогранним завданням, яке вимагає комплексного підходу, включаючи юридичні, адміністративні та соціально-економічні процеси. Війна наробила і продовжує чинити багато горя, знищуючи все на своєму шляху, найцінніше – життя і здоров'я людини. Головною метою наразі залишається питання ефективного захисту людини і громадянина від зовнішніх небезпек, які чатують в сучасному українському суспільстві. В рамках цього інноваційні підходи передбачають використання новітніх технологій, реформування законодавчої бази, удосконалення механізмів правозастосування та підвищення рівня підготовки правозахисних органів.

Це дослідження має на меті проаналізувати підходи до захисту прав людини в умовах воєнного стану, визначити їх ефективність та окреслити шляхи вдосконалення. Особлива увага приділяється вивченню міжнародного досвіду та можливості його адаптації до сучасних українських умов. Як наслідок, планується розробка рекомендацій щодо впровадження інноваційних підходів, які сприятимуть зміцненню правового захисту громадян в умовах воєнного стану, підвищенню рівня їхньої безпеки та добробуту.

Ключові слова: інновація, воєнний стан, права людини, суспільство, небезпека, адаптація, правоохоронні органи.

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану захист прав і свобод людини та громадянина набуває особливої актуальності, оскільки традиційні механізми правового захисту часто мають недостатню ефективність у зв'язку з підвищеною складністю та нестабільністю соціально-політичної ситуації. Водночас, обмеження, що накладаються воєнним станом, можуть формувати додаткові ризики для прав і свобод громадян. У зв'язку з цим виникає необхідність пошуку нових, інноваційних підходів до забезпечення правового захисту, які б враховували специфіку воєнного часу та відповідали б сучасним проблемам, які наразі існують в суспільстві.

Однією із головних проблем залишається розробка таких інноваційних підходів, які б поєднували ефективність у забезпеченні безпеки та підтримці правопорядку з неухильним дотриманням прав людини. Необхідно враховувати, що воєнний стан потребує особливих умов здійснення, однак не зважаючи ні на що, права людини мають залишатися недоторканними та непорушними. Варто проаналізувати, як новітні технології та методи можуть інтегруватися в правову систему України для покращення захисту прав і свобод громадян в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти дослідженням питання інноваційних підходів до захисту прав і свобод людини та громадянина вивчав Р. Й. Шай [4], С. М. Гусаров [3], О. С. Гиляка [6], В. В. Коваленко [5]. Однак, незважаючи на чимале напрацювання в цій сфері, питання впровадження інновації для захисту прав і свобод людини досліджено не в повному обсязі.

Мета статті – дослідити особливості інноваційних підходів до захисту прав і свобод людини та громадянина в умовах воєнного стану.

 © Земко А. М., 2024

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статті 3 Конституції України, права і свободи людини та їхні гарантії визначають напрям і зміст діяльності держави. Держава несе відповідальність перед людиною за свої дії. Захист і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1]. Війна, яка наразі триває в Україні, значно порушує права і свободи людини і громадянина. Зважаючи на це не втрачає свою актуальність пошук інноваційних методів та засобів, які б змогли б захистити, сповістити, вирішити низку інших нагальних проблем, пов'язаних з цим. Інноваційні підходи до захисту прав людини мають на меті виконати три головні умови: зручність, ефективність, швидкість. Саме вони лягли в основу всім тим розробкам, які наразі використовують в суспільстві для інформування, реагування та захисту.

Захист прав і свобод людини і громадянина в суспільстві покладається на правоохоронні органи. С.М. Гусаров говорить, що захист прав і свобод людини та громадянина від протиправних посягань є основним обов'язком працівників правоохоронних органів України. Національна поліція України відіграє ключову роль у забезпеченні надійного захисту прав і свобод людини, оскільки її діяльність безпосередньо спрямована на виконання цього завдання. Крім того, один із найважливіших принципів діяльності поліції, згідно зі статтею 7 Закону України «Про Національну поліцію» [2], полягає у забезпеченні дотримання прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами, які були ратифіковані Верховною Радою України, та сприянні їх реалізації [3].

Правоохоронна діяльність – це правозастосовна діяльність спеціальних органів, спрямована на розгляд юридично значущих справ, виявлення правопорушень та обвинувачення осіб, винних у вчиненні злочинів. Разом із тим, правоохоронною визначається діяльністю, що полягає у застосуванні до порушників примусових заходів, визначених законом, захист прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб [4].

Правоохоронні органи в Україні здійснюють свою діяльність відповідно до визначених законодавством норм. Професійна діяльність цих органів спрямована перш за все на забезпечення реалізації конституційних прав і свобод людини, які у демократичному суспільстві визначаються найвищою цінністю. Разом із тим, реалізація прав і свобод людини неможлива без забезпечення її на державному рівні. Дослідник-правник В. В. Коваленко наголошує на тому, що розуміння людиною змісту її прав і свобод відбувається не так у декларативному, як у можливості матеріальних, правових та інших гарантій, наданих державою та її органами для послідовної та всебічної реалізації [5, с. 83].

Вітчизняний дослідник О. С. Гиляка вказує, що держави по всьому світу в першу чергу звертаються до цифрових технологій для забезпечення економічного розвитку та добробуту громадян. Проте часто це порушує принципи захисту даних і права людини на недоторканність приватного життя. Важливо оцінювати ризики під час обробки персональних даних, особливо тих, які можуть становити високий рівень загрози для прав і свобод людини. Цей фактор надзвичайно важливо враховувати при впровадженні нових технологій та роботі з інформацією для вразливої групи населення. У країнах, де діє закон про захист персональних даних, зазвичай пропонується проводити постійне оцінювання ризиків, оскільки це ефективний інструмент, який допомагає уникнути порушень прав і свобод людини [6].

Прикладом впровадження інноваційних технологій в сучасне суспільство, де продовжує тривати війна, є впровадження електронного судочинства. За словами І. Мірошниченко, з початку війни деякий час судова система була паралізована. По всій території України прокотилася тенденція, за якої суди знімали справи з розгляду, боячись наразити на небезпеку судовий апарат та громадян, які прийшли захистити свої права. Знадобилося чимало часу, щоб відійти від шоку і усвідомити подальший план своїх дій. Зважаючи на це, після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року, вже в березні, трохи оговтавшись від шоку і усвідомивши, що треба продовжувати жити заради майбутнього України, Рада суддів України оприлюднила рекомендації щодо функціонування судів в умовах воєнного стану. Зважаючи на впроваджені рекомендації, суддям рекомендовано визначати особливості роботи кожного суду на зборах його суддів з урахуванням безпекової ситуації в регіоні, а також відкладати та скасовувати судові засідання, коли це можливо. Крім того, Рада рекомендує дозволяти участь у судових засіданнях в режимі відеоконференції учасникам справи, які не можуть бути присутніми особисто через об'єктивні обставини, використовуючи будь-які технічні засоби, включаючи власні [7].

В рамках наданих рекомендацій місцеві суди один за одним почали впроваджувати в свою діяльність вже не нові, однак до цього часу не надто популярні поняття «відеоконференція», «онлайн засідання», низку інших подібних визначень. Наразі в Україні немає повністю безпечних місць, і майже щодня в кожній області держави звучать сирени, відключають світло. В таких умовах судова система не може повноцінно функціонувати. Суди, розташовані на відносно безпечній відстані від місць бойових дій, відновили розгляд справ у судових засіданнях. Ви-

ходом із ситуацій, коли неможливо повноцінно відвідати судове засідання, стала участь сторін у режимі відеоконференції з використанням власних технічних засобів. Наразі, майже всі державні судові інституції активно застосовують у своїй практиці аудіовізуальні засоби зв'язку. Цей процес робить судове засідання більш безпечнішим і швидшим, оскільки час використовується раціонально і з користю. В уряді обговорюють можливість в період дії воєнного стану проводити засідання онлайн або взагалі усунути такі обмеження і зробити відеоконференції повноцінною альтернативою звичайним засіданням. В рамках цієї мети в квітні 2022 Верховна Рада зареєструвала законопроєкт № 7316 «Про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України та Господарського процесуального кодексу України (щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану)». Відповідно до цього законопроекту планувалося запровадити ефективні механізми здійснення судочинства в умовах воєнного або надзвичайного стану, зокрема надання можливості іншим працівникам апарату суду виконувати обов'язки секретаря судового засідання, виконання цих обов'язків дистанційно, додаткове інформування учасників судового процесу про розгляд справи за допомогою всіх доступних засобів комунікації (телефонограми, СМС, електронна пошта, повідомлення у месенджерах тощо), а також через оголошення на офіційному вебпорталі судової влади України. Крім того, законопроєкт передбачає розширення застосування письмового провадження для розгляду судових справ у судах всіх юрисдикцій та впровадження особливих правил розгляду судових справ на період воєнного або надзвичайного стану, аналогічних тим, що діяли під час карантину для запобігання поширенню коронавірусної хвороби. Однак вказаний законопроект не було прийнято, зважаючи на декілька важливих причин. Перш за все, неможливість застосування інноваційних технологій у деяких судах через відсутність технічної можливості.

Таким чином, воєнний стан в Україні суттєво вплинув на процес розгляду судових справ. Незважаючи на це, війна триває, судові та низка інших державних інституцій продовжують працювати і надавати всі необхідні послуги. Парадокс, але можна сказати, що військова агресія, спровокована росією, значно вплинула на ІТ сферу в Україні. Для зручності громадян створено чимало мобільних додатків, онлайн платформ, різних допоміжних ресурсів з комунікації між громадянами і державними органами. Одним із яких є інноваційна онлайн-платформа – Дія. Її ще називають «держава в смартфоні». Вказана платформа розроблена з метою забезпечення ефективного захисту прав і свобод людини та громадянина в умовах воєнного стану. Вона використовує високі технології для надання правової допомоги, моніторингу правопорушень та забезпечення психологічної підтримки онлайн. Цей інноваційний підхід сприяє захисту прав людини в умовах війни, коли робота державних органів паралізована безкінечними тривогами або відключеннями світла. Вказаний ресурс дозволяє громадянам отримати швидку та доступну допомогу безпечно і швидко. Така платформа створює нові можливості для захисту прав та підвищення свідомості громадян про їхні права в умовах воєнного стану, а це є важливим кроком у побудові безпечного суспільства.

Отже, досліджуючи питання впровадження інноваційних підходів до захисту прав і свобод людини і громадянина, мимоволі наштовхуєшся на неузгодженість і несправедливість такого впровадження для забезпечення захисту прав і свобод громадян в умовах воєнного стану для людей, які не мають доступу до сучасних електронних пристроїв, таких як смартфони, комп'ютери або планшети. Ця проблема особливо актуальна для пенсіонерів та людей із низьким рівнем доходу, які не можуть собі дозволити придбати такі пристрої через їх високу вартість. Багато пенсіонерів та малозабезпечених громадян проживають в сільських або віддалених районах, де доступ до Інтернету може бути обмеженим або навіть відсутнім. Крім того, деякі люди взагалі не використовують новітні технологій через їх складність або відчуття незручності. Умови воєнного стану можуть призвести до частих відключень електроенергії, а це значною мірою ускладнює використання електронних пристроїв. Відсутність доступу до електронних засобів зв'язку ускладнює спілкування з правозахисними організаціями або усуває можливість отримати необхідну інформацію щодо захист прав і свобод людини і громадянина.

Досить дошкульними є фішингові атаки, які здійснюються зловмисниками, котрі маскуються під надійні джерела інформаційного впливу. Вони становлять серйозну загрозу для безпеки даних громадян, особливо в умовах воєнного стану. Найпоширенішими є атаки через електронні листи, де зловмисники надсилають шкідливі гіперпосилання або вкладення. В умовах воєнного стану інноваційні підходи до захисту прав і свобод людини включають розробку передових антивірусних програм, які використовують штучний інтелект для блокування атак. Освітні програми підвищують кіберграмотність громадян, навчаючи розпізнавати фішингові загрози. Важливим є впровадження багатофакторної аутентифікації для ускладнення несанкціонованого доступу. Інноваційні системи шифрування даних захищають конфіденційну інформацію. Автоматичний аналіз електронних листів та обмін інформацією про загрози між

установами сприяють ефективному запобіганню фішингу. Цифрові паспорти для електронної пошти підтверджують автентичність відправників, допомагаючи уникнути підробок. Автоматизовані системи реагування швидко нейтралізують фішингові атаки. Ці підходи підвищують рівень кібербезпеки та захисту прав громадян під час воєнного стану [8].

Наразі в Україні поширилася ще одна схема злочинів – діяльність фейкових благодійних і волонтерських організацій. Під виглядом збору грошей на благодійні потреби аферисти створюють фіктивні сайти, сторінки в соціальних мережах, телеграм-канали та привласнюють кошти громадян. Особливо поширеною є схема на різну військову амуніцію, інші потреби, які потребують особливого підходу. Це підриває довіру до справжніх благодійних організацій та ускладнює допомогу тим, хто дійсно потребує підтримки. Зважаючи на це, інноваційні підходи до захисту прав і свобод людини й громадянина в умовах воєнного стану в Україні можуть ефективно протидіяти таким шахрайствам. Приміром, звичайна верифікація благодійних організацій з використанням блокчейн-технологій забезпечить захист даних, дозволяючи громадянам перевіряти справжність організацій і вирішувати, кому саме вони хочуть віддати власні кошти. Впровадження систем штучного інтелекту допоможе виявити фейкові благодійні сайти і сторінки у соціальних мережах. Такі системи можуть автоматично перевіряти інформацію та сповіщати користувачів про серйозну загрозу. Разом з цим, запровадження цифрових сертифікатів для офіційних благодійних сайтів в Україні сприятиме зручності і легкості в перевірці справжності електронних ресурсів перед здійсненням пожертв. Крім того, створення платформ, де благодійні організації можуть публікувати звіти про свою діяльність і використовувати зібрані кошти, дозволить підвищити прозорість та довіру громадян.

Використання інноваційних систем моніторингу для відстеження підозрілих фінансових транзакцій допоможе вчасно виявляти і заблокувати шахрайські операції. Цей процес може стати справжньою допомогою для правоохоронних органів і фахівців у галузі кібербезпеки. Так, Національний банк України та інші фінансові установи можуть впроваджувати такі технології в свою активну діяльність, і тим самим зберігати кошти клієнтів фінансових організацій і слідкувати за власною безпекою. Досить ефективним є впровадження інноваційних методів захисту персональних даних користувачів, щоб запобігти їхньому використанню з шахрайською метою. Це включає використання шифрування та безпечних каналів зв'язку. З допомогою чат-ботів та інтерактивних довідників цей процес стане швидшим і ефективнішим. Саме тому застосування цих інноваційних підходів дозволить ефективно захистити громадян України від шахрайств, пов'язаних з поширенням фейкової інформації.

Зважаючи на швидкісну реакцію державних інституцій щодо цифровізації суспільства, інноваційні технології подекуди є недостатньо пристосованими до потреб та можливостей цільової аудиторії. Цей факт ускладнює їхнє ефективне використання в умовах воєнного стану. До прикладу, складність інтерфейсів чи встановлені вимоги до швидкості Інтернет-з'єднання можуть стати перешкодою для користувачів з обмеженими навичками або у місцях з нестабільною мережею. Ця проблема може призвести до виникнення цифрового розриву, коли певні групи населення залишаються відстороненими від можливостей, які мають покриватися інноваційними технологіями.

Висновки. Життя суспільства в період воєнного стану носить багато загроз і різних проблем. Для покращення якості життя громадян, захист їх прав та свобод, навіть у період війни, є приорітетом країни. З цією метою ІТ-сфера продовжує впроваджувати інноваційні рішення, спрямовані на забезпечення доступу до правової допомоги, інформаційної підтримки та інших важливих послуг. Цифрові платформи, які наразі успішно діють в Україні, дають можливість отримувати консультації, подавати документи та брати участь у судових засіданнях дистанційно, що є надзвичайно важливим в умовах воєнного стану. Разом з тим, слід враховувати проблеми цифровізації, які мають значна частина населення України. В рамках цього важливо розробляти програми навчання та підтримки для тих, хто не має достатніх навичок роботи з новітніми технологіями. Додатково, необхідно забезпечити стабільний доступ до Інтернету та електроенергії, щоб громадяни могли безперешкодно використовувати ці ресурси для задоволення власних життєвих потреб.

Впровадження інноваційних підходів у захист прав і свобод людини в умовах воєнного стану сприятиме підвищенню рівня захищеності та якості життя громадян навіть у найскладніші часи. Такі заходи є важливими для побудови стійкого та справедливого суспільства, здатного ефективно реагувати на виклики, що постають в умовах війни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2.
2. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19.

3. Гусаров С. М. Щодо проблеми вдосконалення прав громадян у діяльності національної поліції України в умовах воєнного стану. *Захист та дотримання прав громадян органами Національної поліції України в умовах воєнного стану* : тези доп. учасників наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 7 груд. 2022 р.). Вінниця : ХНУВС, 2022. С. 21–23 URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1f549564-2321-4b17-93f5-1016bcd3600a/content.
4. Шай Р. Я. Природа та сутність правоохоронної діяльності. *Наше право*. 2014. № 5. С. 10–16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nashp_2014_5_4.
5. Коваленко В.В. Механізм захисту прав і свобод людини в діяльності Національної поліції України. *Юридичний журнал Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1. С. 81–87.
6. Гиляка О. С. Новітні технології та права людини: аналіз деяких критичних проблем цифрової ери. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Том 30. №2. С. 15–30. URL: https://ccu.gov.ua/library/novitni-tehnologiyi-ta-prava-lyudyny-analiz-deyakyh-krytychnyh-problem-cyfrovoyi-ery.
7. Мірошніченко І. Судове засідання онлайн: як це працює під час війни. *Юридична газета online*. 2023. №1-2. С. 759–760. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/sudove-zasidannya-onlayn-yak-ce-pracyue-pid-chas-viyni.html
8. Різні види фішингових атак. Microsoft. URL: https://www.microsoft.com/uk-ua/security/business/security-101/what-is-phishing.

REFERENCES

1. Constitution of Ukraine, No. 254k/96-VR (1996, June 28). Retrieved from: доступнyhttps://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2. [in Ukrainian].
2. On the National Police: Law of Ukraine, No. 580-VIII. (2015, July 2). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19 [in Ukrainian].
3. Husarov, S. M. (2022). Regarding the problem of improving the rights of citizens in the activities of the national police of Ukraine under martial law. *Zakhyst ta dotrymannia prav hromadian orhanamy Natsionalnoi politsii Ukrainy v umovakh voiennoho stanu : Proceedings of the scientific and practical conference* (pp. 21–23). Vinnytsia : KhNUVS. Retrieved from: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1f549564-2321-4b17-93f5-1016bcd3600a/content [in Ukrainian].
4. Shai, R. Ya. (2014) The nature and essence of law enforcement. *Nashe pravo, 5*, 10–16. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nashp_2014_5_4. [in Ukrainian].
5. Kovalenko, V.V. (2020). The mechanism of protection of human rights and freedoms in the activities of the National Police of Ukraine. *Yurydychnyi zhurnal Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*, *1*, 81–87. [in Ukrainian].
6. Hyliaka, O. S. (2023). The latest technologies and human rights: an analysis of some critical problems of the digital era. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*. Volume 30, No. 2, 15-30. Retrieved from: https://ccu.gov.ua/library/novitni-tehnologiyi-ta-prava-lyudyny-analiz-deyakyh-krytychnyh-problem-cyfrovoyi-ery. [in Ukrainian].
7. Miroshnichenko, I. (2023). Court session online: how it works during the war. *Yurydychna hazeta online*, *1-2*, 759–760. Retrieved from: https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/sudove-zasidannya-onlayn-yak-ce-pracyue-pid-chas-viyni.html. [in Ukrainian].
8. Different types of phishing attacks. Microsoft. Retrieved from: https://www.microsoft.com/uk-ua/security/business/security-101/what-is-phishing [in Ukrainian].

ZEMKO ALLA

PhD in Law, Professor, Professor at the Department of Law of the
Lutsk National Technical University

INNOVATIVE APPROACHES TO THE PROTECTION OF HUMAN AND CITIZEN RIGHTS AND FREEDOMS UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

Problem setting. The current state of affairs in society requires increased attention to the protection of human and citizen rights and freedoms. Martial law, as a legal regime, causes significant changes in the functioning of state institutions

and society in general, endangering the basic rights and freedoms of citizens. Under such circumstances, it is especially important to develop and implement innovative approaches to ensuring the protection of human rights, which would take into account the specifics of the state of war and, at the same time, act as guarantors of compliance with the basic principles of the rule of law. This requires not only the reform of the legislation, but also the introduction of new technologies and methods that will allow more effective protection of citizens' rights even in difficult conditions. Innovative approaches should be based on an increased level of awareness and training of both state bodies and civil society regarding mechanisms for the protection of rights in wartime.

Analysis of recent researches and publications. Important aspects of the issue of innovative approaches to the protection of human and civil rights and freedoms have been studied by R. Shai, S. Husarov, O. Gilyaka, V. Kovalenko. However, despite the considerable experience in this area, the issue of introducing innovations to protect human rights and freedoms has not been fully explored.

Purpose of the research is a comprehensive study of the features of innovative approaches to the protection of human and citizen rights and freedoms under martial law. This involves an analysis of the latest technologies, legal mechanisms and organizational solutions that can be effectively used to protect civil rights in emergency situations. In addition, the article examines the challenges and prospects of implementing these innovative approaches in the context of Ukrainian realities, in particular, taking into account socio-economic and legal aspects.

Article's main body. The research materials are: 1) normative and legal support for the protection of human and citizen rights and freedoms under martial law, including international conventions, domestic laws and by-laws; 2) works of domestic and foreign authors who conduct scientific and practical research in the field of human rights, innovative technologies and methods of protecting rights in armed conflicts.

In the research process, the following scientific methods were used: theoretical generalization and grouping – to characterize the components of the system of protection of human and citizen rights and freedoms in the conditions of martial law and functions related to ensuring security; the method of formalization, analysis and synthesis – for the study of the domestic and the needs for the protection of rights in the conditions of martial law; comparative analysis – to develop different strategies and approaches to the protection of human and citizen rights in the conditions of martial law. The generalization of the results was used to formulate conclusions and develop recommendations for improving the system of protection of rights and freedoms in similar conditions.

Conclusions and prospects for the development. The protection of human rights under martial law is a complex and multifaceted task that requires an integrated approach, including legal, administrative and socio-economic processes. The war caused and continues to cause a lot of grief, destroying everything in its path, the most valuable of which is human life and health. The main goal currently remains the issue of effective protection of a person and a citizen from external dangers lurking in modern Ukrainian society.

This study aims to analyze approaches to the protection of human rights under martial law, determine their effectiveness and outline ways of improvement. Special attention is paid to the study of international experience and the possibility of its adaptation to modern Ukrainian conditions. As a result, it is planned to develop recommendations for the implementation of innovative approaches that will contribute to strengthening the legal protection of citizens in the conditions of martial law, increasing the level of their security and well-being.

Key words: innovation, martial law, human rights, society, danger, adaptation, law enforcement agencies.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Земко А. М. Інноваційні підходи до захисту прав і свобод людини та громадянина в умовах воєнного стану. *Право та інновації.* 2024. № 2 (46). С. 138–143.

ОГІЄНКО ІННА ВІТАЛІЇВНА
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України
ORCID 0000-0002-2919-5513

УДК 346.1:[001.89:378.046-021.68]
DOI 10.37772/2518-1718-2024-2(46)-22

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ МОЛОДИХ ВЧЕНИХ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ[1]

Стаття присвячена дослідженню основних проблем молодих вчених та правового забезпечення захисту їх прав в дослідницьких інфраструктурах в Україні та Європі. Структуровано вже існуючі засоби і методи захисту і підтримки молодих вчених в нашій державі і здійснено порівняння з тими заходами підтримки, які успішно застосовуються в країнах Європи. Вказано, що постійне фінансування науки на недостатньому рівні тільки поглиблює кризові явища і призводить до подальших втрат висококваліфікованих наукових кадрів і майже унеможливлює відновлення на достатньому рівні кадрового резерву за рахунок залучення молоді, оскільки перспективна наукова молодь змушена або постійно шукати шляхи вирішення своїх соціально-побутових проблем замість здійснення наукових досліджень, або взагалі змушені залишити науку і перейти в більш прибуткові сфери економічної діяльності чи емігрувати до інших країн.

Зроблено висновки, що заходи захисту молодих вчених, які вже існують в країні при забезпеченні достатнього рівня фінансування частково мали б вплинути на попередження процесу плинності наукових кадрів, але через постійне недофінансування, недостатню системність і упорядкування постає питання їх ефективності. Зазначено, що досвід європейських країн дозволяє зробити висновок, що існує певна варіативність засобів, за допомогою яких є можливості стимулювання молоді присвятити свою професійну діяльність науці. Запропоновано шляхи вирішення існуючих проблем серед яких вказано на необхідність розробки комплексних програм заходів, що включатимуть в себе стимулюючі і заохочувальні заходи організаційного, фінансового, правового, соціального характеру, метою яких має стати мінімізація втрат вже існуючого кадрового потенціалу української науки, і пропозиція певних конкурентних переваг для залучення молодих науковців і дослідників.

Ключові слова: євроінтеграція, дослідницька інфраструктура, молоді вчені, наука, правове забезпечення.

Постановка проблеми. Виклики останніх років, з якими безпосередньо стикнулась наша держава і наслідки яких будуть гостро відчуватися ще не один рік дає всі підстави стверджувати про нагальну необхідність трансформації підходів держави до наукової діяльності і її основи – наукових кадрів. Наша держава потребує розробки якісних стратегій і планів відновлення країни після війни, а залучення молодих науковців повинно стати стратегічним ресурсом розвитку і відновлення нашої країни. Зі свого боку, держава має продемонструвати свою зацікавленість в залученні молоді до наукової спільноти, розуміння значущості наукових досягнень для економічного розвитку та забезпечення національної безпеки держави. Постійне фінансування науки на недостатньому рівні призводить лише до втрат висококваліфікованих наукових кадрів і неможливості відновлення на достатньому рівні кадрового резерву за рахунок залучення молоді.

Мета статті полягає в дослідженні правового забезпечення захисту прав молодих вчених в дослідницьких інфраструктурах і спрямована на поглиблення розуміння проблеми і вироблення рекомендацій для покращення захисту прав і розробки способів стимулювання наукових кадрів з метою вирішення проблем відтоку наукових кадрів як закордон, так і в інші сфери діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До питань підтримки наукових працівників, проблем відтоку наукових кадрів, гідної оплати праці науковців в своїх наукових працях звертались значна кількість науковців. Останнім часом дану проблематику висвітлювали: Н. Вапнярчук, О. Ярошенко [1], О. Головащенко О. [2] та ін.

[1] Статтю підготовлено в межах фундаментальної теми «Правові механізми нової науково-дослідницької інфраструктури», № 0121U113768, 2024 р.

 © Огієнко І. В., 2024

Виклад основного матеріалу. Молоді вчені є найбільш вразливою категорією наукових кадрів, оскільки, з одного боку, мають менше досвіду і досягнень в науковій роботі порівняно зі старшими колегами та більш низький соціальний статус, а з іншого – стикаються з фінансовими проблемами, починаючи з недостатнього фінансування досліджень до недостатнього рівня оплати праці. Тому саме від підтримки і захисту з боку держави часто залежить чи продовжить свої наукові пошуки молодий дослідник в нашій країні чи змінить сферу діяльності на більш фінансово привабливу або виїде закордон, де продовжить будувати свою наукову кар'єру.

Молодим вченим, відповідно до законодавства України, є вчений віком до 35 років включно, який має вищу освіту не нижче другого (магістерського) рівня, або вчений віком до 40 років включно, який має науковий ступінь доктора наук [3].

Тобто необхідно відповідати одночасно двом ознакам: певному віку та наявності визначеного рівня вищої освіти чи наукового ступеня.

У більшості європейських країн термін «молоді вчені» стосується осіб на початку їхньої постдокторської кар'єри, фактично це означає осіб у віці від 25 до 35, іноді 40 років. Ці люди (іноді їх називають «постдоками») продовжують кар'єру в університетах, дослідницьких інфраструктурах, державних установах та промисловості [4].

В Україні питаннями, пов'язаними з молодими вченими опікується консультативно – дорадчий орган Рада молодих вчених при Міністерстві освіти та науки, яка свою місію визначає як забезпечення прав та інтересів молодих учених та створення можливостей [5], а також Ради молодих вчених, які утворені при Національній академії наук, національних галузевих академіям наук, наукових центрах, закладах вищої освіти вищим навчальним закладам та наукових установах [6].

Серед основних завдань Ради молодих вчених визначає сприяння взаємодії між органами виконавчої влади та молодими вченими; підготовка пропозицій щодо створення правових і соціально-економічних умов для залучення молодих вчених до роботи в різних галузях науки, стимулювання професійної діяльності молодих вчених, сприяння підвищенню їх професійного рівня і реалізації їх творчої та професійної активності; сприяння залученню молодих вчених до участі у конкурсах наукових робіт, формуванню колективів молодих вчених для виконання перспективних наукових проектів; підтримка молодих вчених у проведенні ними науково-організаційних, наукових та освітніх заходів; сприяння розвитку і вдосконаленню наукової сфери України та її інтеграції до світового та Європейського дослідницького простору [7].

В нашій державі сформована і діє система заходів державної підтримки молодих вчених, які умовно можна класифікувати за наступними ознаками:

Заходи фінансової підтримки: до даної групи належать виплата стипендій, в тому числі і стипендій Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, надання і фінансування ґрантів, премій тощо.

Заходи професійної підтримки, до яких можна віднести створення рад молодих вчених, проведення різних конкурсів, таких як Всеукраїнський конкурс «Молодий вчений року», конкурсів наукових робіт створення офісу підтримки вченого та його регіональних осередків, заснування проєкту «Школа ментора».

Заходи соціальної підтримки, де головною проблемою вже тривалий час є питання забезпечення науковців, в тому числі і молодих, житлом, яку тривалий час намагаються вирішити у різні способи, але через постійний брак фінансування всі заходи не носять системний характер і ця проблема так і залишається не вирішеною.

Якщо порівняти проблеми, з якими стикаються молоді вчені в Україні та в країнах Європи, то частково вони співпадають, бо серед основних проблем молоді дослідники в Європі зазначали питання працевлаштування, особливо на постійні посади, оскільки відсутність стабільних і передбачуваних кар'єрних перспектив може мати дестимулюючий вплив на молодих дослідників і часто молоді дослідники були особливо вразливими до скорочення персоналу внаслідок зменшення фінансування наукових досліджень або скорочення компанії, умови оплати праці також мали велике значення, так менше двох третин (63%) «постдоків» в опитуванні ESF/Nature визнали свої умови відповідними або навіть приблизно відповідними, крім цього заробітна плата молодих дослідників вагомо відрізняється між європейськими країнами, також серед проблем визначались відсутність особистого визнання, погану організацію роботи та нечіткі перспективи просування по службі [4]. За результатами даної доповіді було розроблено ряд заходів щодо покращення становища молодих вчених в країнах Європи і на сьогодні існує ряд навчальних мереж, які фінансують підготовку молодих вчених. Так, схема Інноваційної навчальної мережі MSCA (ITN), яка діяла в рамках програми «Горизонт 2020» тепер називається Докторська мережа MSCA (DN) в рамках програми «Горизонт Європа» і через ці навчальні мережі європейського рівня, здійснюється фінансування підготовки докторів філософії через міжнародні мережі академічних та неакадемічних установ. Завдання цих мереж - підготовка нового покоління креативних, підприємливих та іннова-

ційних дослідників. Після навчання дослідники повинні отримати ступінь доктора наук, а також володіти навичками, необхідними для проактивної роботи і комунікації в різних дисциплінах, секторах і національних кордонах. Проєкти DN забезпечують навчання дослідників і навичкам, які можна передавати, як на рівні окремих дослідників, так і на рівні мережі [7].

Окрім стандартних докторських мереж, було запроваджено стимули для просування двох специфічних типів докторських ступенів: індустріальні докторантури, які готують кандидатів на здобуття ступеня доктора філософії, що бажають розвинути свої навички та вийти за межі академічного середовища, зокрема, у промисловість та бізнес та спільні докторантури, що забезпечують високоінтегрований тип міжнародної, міжгалузевої та міждисциплінарної співпраці у підготовці докторів філософії, що призводить до отримання спільного докторського ступеня або декількох докторських ступенів, які присуджуються установами-учасниками.

З метою підтримки кар'єри дослідників та сприяння досягненню високих результатів у науковій діяльності працює програма постдокторських стипендій, яка орієнтована на дослідників, які мають ступінь доктора філософії і бажають здійснювати свою дослідницьку діяльність за кордоном, здобувати нові навички та розвивати свою кар'єру, до них відносяться європейські постдокторські стипендії (для дослідників, які переїжджають в межах Європи або приїжджають до Європи з іншої частини світу для продовження своєї наукової кар'єри) та глобальні постдокторські стипендії (для фінансування мобільності дослідників за межами Європи) [8].

Європейський дослідницький центр (ERC), створений Європейським Союзом у 2007 році, є провідною європейською організацією, що фінансує саме наукові дослідження по всій Європі, для молодих науковців пропонуються отримання стартового гранту ERC.

Заслуговує на увагу і ініціатива Європейської комісії EURAXESS, що спрямована на підтримку міжнародних наукових співробітників, включаючи молодих вчених, мережа якої налічує 43 європейські країни та 9 світових центрів. EURAXESS інформує про різноманітні можливості для науковців у Європі, включаючи програми менторства та навчання, окремо треба зазначити ініціативу ERA4Ukraine, яка має на меті підтримати дослідників України, надавши їм огляд усіх існуючих заходів на європейському та національному рівнях [9].

Висновки. Ситуація в країні, триваюче повномасштабне вторгнення з боку російської федерації, втрати освітньої і дослідницької інфраструктури, брак коштів і перерозподіл наявних на фінансування першочергових військових потреб все це призводить до поглиблення кризових явищ і в науковій сфері. Збереження наукового потенціалу країни має стати однією з пріоритетних цілей держави, оскільки за відсутності достатнього рівня фінансування всі вже існуючі заходи захисту прав молодих науковців залишатимуться без практичної реалізації, особливо під час війни. Необхідно забезпечити такий рівень фінансового стимулювання науковців, який би забезпечував гідний рівень життя інтелектуальної еліти країни і спонукав їх до наукової діяльності, а не до пошуку способів додаткового заробітку. Підтримуємо пропозицією Н. Вапнярчук та О. Ярошенка щодо необхідності розробки Концепції впровадження критеріїв гідної праці у науковій сфері, яка б сприяла вдосконаленню чинного законодавства, яке регулює працю науковців [1]. Частково вже існуючи заходи при достатньому фінансуванні могли би вплинути на попередження процесу плинності наукових кадрів, але вони є недостатніми і часто не системними, особливо враховуючи амбітні ідеї з повоєнної розбудови країни та необхідність підтримки і розвитку інновацій та науково-технологічного потенціалу держави.

Досвід європейських країн дозволяє зробити висновок, що існує певна варіативність засобів, за допомогою яких є можливості стимулювання молоді присвятити свою професійну діяльність науці. Серед інших, основну роль як в Україні, так і в країнах Європейського Союзу відіграють засоби фінансового стимулювання. Питання збереження кадрового наукового потенціалу, яке за часів незалежності України завжди стояло досить гостро, під час повномасштабного вторгнення набуло ще більшої актуальності і потребує розробки комплексних заходів, що включатимуть стимулюючі заходи організаційного, фінансового, правового, соціального характеру, які, по-перше, мінімізують втрати вже існуючого кадрового потенціалу української науки, а по-друге, зможуть запропонувати конкурентні переваги для залучення молодих науковців і дослідників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ярошенко О. М., Вапнярчук Н. М. Гідні умови праці для науковців – один із пріоритетних напрямків державної політики у сфері науки. *Право та інновації.* 2022. № 2 (38). С. 42–48. DOI 10.37772/2518-1718-2022-2(38)-5.
2. Головащенко О. С. Проблема забезпечення довгострокової стійкості дослідницьких інфраструктур в умовах сьогодення. *Право та інновації.* 2023. № 3 (43). С. 26–30.

3. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 3. Ст. 25.
4. Young scientists in Europe. Report Committee on Culture, Science and Education Doc. 9185 29 August 2001. https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=9459&lang=EN. [in Ukrainian].
5. Рада молодих вчених при Міністерстві освіти та науки. URL: https://ysc.in.ua/pro-nas/.
6. Типове положення про раду молодих вчених при органах виконавчої влади Постанова Кабінету Міністрів України №822 від 16.11.2016 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/822-2016-%D0%BF#Text.
7. Research and Innovation Service. URL https://ris.leeds.ac.uk/eu-funding/eu-funding-opportunities/horizon-europe/marie-curie-doctoral-networks/. [in Ukrainian].
8. Marie Sklodowska-Curie Actions. URL: https://marie-sklodowska-curie-actions.ec.europa.eu/actions/doctoral-networks. [in Ukrainian].
9. European research council. URL: https://erc.europa.eu/apply-grant/starting-grant. [in Ukrainian].
10. EURAXESS. URL: https://euraxess.ec.europa.eu/ukraine. [in Ukrainian].

REFERENCES

1. Yaroshenko O., Vapnyarchuk N. (2022). Dignified working conditions for scientists – one of the priority directions of state policy in the field of science. *Law and Innovations,* 2(38), 42-48. [in Ukrainian].
2. Holovashchenko O. (2023). The problem of ensuring the long – term sustainability of research infrastructures in today`s conditions. *Law and Innovations,* 3(43), 26-30. [in Ukrainian].
3. Law of Ukraine on Scientific and Scientific-Technical Activities (2015, November 26). № 848-VIII. Retrieved frm: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19/conv#n230 [in Ukrainian].
4. Young scientists in Europe. Report Committee on Culture, Science and Education Doc. 9185 29 August 2001. https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=9459&lang=EN. [in English].
5. Council of Young Scientists at the Ministry of Education and Science. Retrieved from: https://ysc.in.ua/pro-nas/ [in Ukrainian].
6. Model Regulations on the Council of Young Scientists (2016, November 16). №. 822. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/822-2016-%D0%BF#Text [in Ukrainian].
7. Research and Innovation Service. URL https://ris.leeds.ac.uk/eu-funding/eu-funding-opportunities/horizon-europe/marie-curie-doctoral-networks/. [in English].
8. Marie Sklodowska-Curie Actions. Retrieved from: https://marie-sklodowska-curie-actions.ec.europa.eu/actions/doctoral-networks. [in English].
9. European research council. Retrieved from: https://erc.europa.eu/apply-grant/starting-grant. [in in English].
10. EURAXESS. Retrieved from: https://euraxess.ec.europa.eu/ukraine. [in English].

OGIYENKO INNA

PhD in Law, Senior Researcher of the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of NALS of Ukraine

REGULATORY AND LEGAL SUPPORT FOR THE PROTECTION OF THE RIGHTS OF YOUNG SCIENTISTS IN THE CONTEXT OF INTEGRATION DEVELOPMENT OF UKRAINE

Problem setting. The challenges of recent years, which our country has directly faced and the consequences of which will be acutely felt for years to come, give every reason to believe that there is an urgent need to transform the state's approaches to scientific activity and its foundation - scientific personnel. Our state needs to develop high-quality strategies and plans for the country's recovery after the war, and the involvement of young scientists should become a strategic resource for the development and recovery of our country. For its part, the state should demonstrate its interest in attracting young people to the scientific community, understanding the importance of scientific achievements for economic development and ensuring national security. Constantly underfunding science only leads to the loss of highly qualified scientific personnel and the inability to restore the talent pool at a sufficient level by attracting young people.

Purpose of the research is to research of legal support for the protection of the rights of young scientists in research infrastructures and aims to deepen understanding of the problem and develop recommendations for improving the protec-

tion of rights and developing ways to stimulate scientific personnel in order to address the problems of outflow of scientific personnel both abroad and in other areas of activity.

Analysis of resent researches and publications. A significant number of scholars have addressed the issues of support for researchers, the problems of the outflow of scientific personnel, and decent remuneration for researchers in their scientific works. Recently, these issues have been covered by N. Vapnyarchuk, O. Holovashchenko, S. Yaroshenko and others.

Article's main body. The article is devoted to the study of the main problems of young scientists and legal support for the protection of their rights in research infrastructures in Ukraine and Europe. The author structures the existing means and methods of protection and support of young scientists in our country and compares them with the support measures successfully applied in European countries.

In our country, a system of state support measures for young scientists has been formed and is in place, which can be conditionally classified according to the following criteria:

Financial support measures: this group includes the payment of scholarships, the provision and financing of grants, awards, etc.

Professional support measures, which include the creation of councils of young scientists, holding various competitions, such as the All-Ukrainian competition "Young Scientist of the Year", competitions of scientific papers, the creation of a support office for scientists and their regional centers, and the establishment of the "Mentor School" project.

Social support measures, where the main problem for a long time has been the issue of providing scientists, including young ones, with housing, which has long been addressed in various ways, but due to the constant lack of funding, all measures are not systematic and this problem remains unsolved.

If we compare the problems faced by young scientists in Ukraine and in European countries, they partially coincide, because among the main problems young researchers in Europe also mentioned employment, especially in permanent positions, as the lack of stable and predictable career prospects can have a discouraging effect on young researchers and often young researchers were particularly vulnerable to staff reductions due to reduced research funding or company downsizing, and the conditions of remuneration were also of great importance.

It is concluded that the measures to protect young scientists which already exist in the country, provided that they are sufficiently funded, should partially prevent the process of scientific personnel turnover, but due to constant underfunding, lack of systematicity and orderliness, the question of their effectiveness arises. It is noted that the experience of European countries allows us to conclude that there is a certain variation in the means by which there are opportunities to encourage young people to devote their professional activities to science. The author suggests ways to solve the existing problems, among which the need to develop comprehensive programs of measures that will include incentives and encouraging measures of an organizational, financial, legal, and social nature, the purpose of which should be to minimize the loss of the existing human resources of Ukrainian science and to offer certain competitive advantages to attract young scientists and researchers.

Conclusions and prospects for the development. The situation in the country, the ongoing full-scale invasion by the russian federation, the loss of educational and research infrastructure, the lack of funds and the redistribution of available funds to finance priority military needs all lead to a deepening of the crisis in the scientific sphere. Preserving the country's scientific potential should become one of the state's priority goals, since in the absence of sufficient funding, all existing measures to protect the rights of young scientists will remain unimplemented, especially during the war. Some of the existing measures, if sufficiently funded, could help prevent the turnover of scientific personnel, but they are insufficient, especially given the ambitious ideas for post-war development of the country and the need to support and develop innovations and the scientific and technological potential of the state.

The experience of European countries allows us to conclude that there is a certain variation in the means by which young people can be encouraged to devote their professional activities to science. Among other things, financial incentives play a major role both in Ukraine and in the European Union. The issue of preserving the scientific personnel potential, which has always been quite acute during Ukraine's independence, has become even more urgent during the full-scale invasion and requires the development of comprehensive measures that will include incentives of an organizational, financial, legal, and social nature that, first, minimize the loss of the existing human resources of Ukrainian science, and, second, will be able to offer competitive advantages for attracting young scientists and researchers.

Key words: eurointegration, research infrastructure, young scientists, science, legal support.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Огієнко І. В. Нормативно-правове забезпечення захисту прав молодих вчених в умовах інтеграційного розвитку України. *Право та інновації.* 2024. № 2 (46). С. 144–148.

ВНУКОВА НАТАЛІЯ МИКОЛАЇВНА
доктор економічних наук, професор,
провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України
ORCID 0000-0002-1354-4838

УДК 346.1:[378:001.895]
DOI 10.37772/2518-1718-2024-2(46)-23

ЄВРОПЕЙСЬКІ ВИМОГИ ДО КОМПЕТЕНТНОСТІ ДОСЛІДНИКА В ІННОВАЦІЙНОМУ ПРОЦЕСІ[1]

У статті розглянуто роль і значення компетентності дослідника у інноваційному процесі, яка набуває особливої ваги потужного впливу на новаторство і формування інновацій. Проблема полягає у розвитку складного багатоаспектного міждисциплінарного руху з виокремлення і набуття компетентностей дослідниками у інноваційному процесі. Аналіз останніх досліджень показав, що у ЄС активно відбувається створення Європейського дослідницького простору і формалізація підходів в різних документах до виділення великої кількості різнорідних дескрипторів для опису необхідних для набуття дослідниками компетентностей. Суттєвою характеристикою є також зміни, які відбуваються під впливом Індустрії 4.0. Закордонними науковцями досліджується розвиток компетентностей для відкритих інновацій, які відіграють важливу роль для всього інноваційного процесу, оскільки нові навички, вміння, комунікації потрібні на всіх рівнях. Для пошуку напрямів удосконалення компетентністного підходу у становленні дослідників для прискорення інноваційного процесу корисним може бути досвід у навчанні дослідників на початку кар'єри (ECR) у науково-інтенсивних університетах. У статті показано особливості Рамкової програми розвитку дослідників (RDF) для створення основи нового підходу до покращення їх внеску у інноваційний процес і наведено приклад ролі обраного субдомену домену B (RDF) щодо персональної ефективності у інноваційному процесі. Широкий перелік структури субдоменів через дескриптори (63) Європейської рамки компетентностей дослідника визначає опис складових дослідження з різних боків з метою врахування загальної продуктивності новаторів. Враховуючи пріоритетну роль рівня компетентностей дослідників у прискоренні інновацій, європейські країни визначають своє місце та позиціонування з урахуванням цього на глобальному дослідницькому просторі.

Ключові слова: інноваційний процес, дослідник, компетентність, дескриптор, відкриті інновації.

Постановка проблеми. Інноваційний процес спрямований на послідовний процес створення ідеї, проектування, тестування, створення та реалізації продукції, при цьому закордонні дослідники дійшли висновку, що, інноваційний процес не визначається у лінійній формі, тому необхідно використовувати нелінійні процеси, які можна представити через певні моделі: 1) наукова основа; 2) ринкова основа; 3) модель подвоєння; 4) інтегрована та SIN модель; 5) модель Кляйна-Розенберга (ланцюгова модель є спробою описати складність інноваційного процесу) [1]. Ці моделі вимагають високої компетентності дослідників для впровадження саме інновацій, тому що ними не є незначні зміни або поліпшення [2]. З урахуванням досвіду європейських держав в умовах військової та повоєнної економіки передбачають ґрунтовний аналіз економіко-правового регулювання інноваційної діяльності щодо змін, які відбуваються за участі у цьому процесі компетентних дослідників. Актуалізація підсилюється трансформаціями в інноваційному процесі, які відбуваються у світі, що вимагає ще більш широкого дослідження вимог до переліку компетентностей дослідників для інноваційного поштовху.

Питання ролі і значення дослідників у інноваційних процесах набувають особливої ваги щодо всеохоплення наявними компетентностями вимог до ефективності змін, які можуть відбуватися. Проблема полягає у розвитку складного багатоаспектного руху з виокремлення і набуття компетентностей дослідниками у інноваційному процесі.

Мета статті – визначення європейських вимог до формування рамки компетентностей дослідника та практичних рекомендацій з визначення їх ролі в інноваційному процесі.

[1] Статтю підготовлено в межах фундаментальної теми «Правове забезпечення інноваційного процесу в умовах глобальних викликів» Номер державної реєстрації РК УкрІНТЕІ № 0120U104786

© Внукова Н. М., 2024

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для посилення впливу досліджень на інноваційний процес ООН запропонувала підвищення їх якості через концепцію відкритої науки для сприяння відтворюваності науки, її вплив на прийняття надійних рішень і політик. Відкриті інновації отримують переваги від доступу до інновацій, щоб збільшити їх перетворення в реальні програми на благо суспільства. Однак відкритого доступу до даних і процесів недостатньо для дослідників, щоб досягти відкритих інновацій в контексті глобалізації, наприклад, шляхом збору інформації із зовнішніх і внутрішніх джерел. Розвиток відповідного мислення для управління складністю та створення синергії між дослідниками в академічних колах, промисловості та уряді має важливе значення для каталізації знань і перетворення їх у відповідні інновації для суспільства, що є передумовою формування узагальненого переліку компетентностей дослідників. Для уявлення про ролі та проблеми дослідників, які прагнуть подолати розрив між відкритою наукою та відкритими інноваціями, науковцями проведено огляд літератури з картографування за десятиріччя на основі комплексної парадигми мислення, яка дозволяє створювати нові зв'язки між інформацією, зібраною через відкриту науку та відкриті інновації, розглядаючи різні форми залучення альтернативних прийомів створення знань, які можуть сприяти інноваційному та критичному мисленню, важливому у розвиткові інноваційного процесу. Результати виявили: широке позиціонування термінів у Європейському Союзі; відкритий доступ і відкриті дані як поточні рушійні теми; постійний компроміс між термінами «відкриті дані» та «захист інформації»; брак досліджень складного мислення дослідників, які б допомогли їм керувати відкритістю; проблеми інноваційної комунікації та практики співпраці між державними та приватними організаціями, що не сприяє розробці фундаментальних процедур спільного дослідження [3].

Розвиток компетентностей для відкритих інновацій відіграє важливу роль для всього інноваційного процесу, оскільки нові навички, вміння, комунікації потрібні на всіх рівнях. Вважається, що освіта 4.0 для вимог Індустрії 4.0 може бути успішною для впровадження моделі відкритих інновацій. Дослідження науковців показали, що існує мало літературних джерел з питань, пов'язаних з важливими аспектами динаміки відкритих інновацій (партнерство, критичне мислення, самооцінка, лідерство, ризик); існує помітна нестача досліджень структури компетентностей дослідників і їх розвитку з використанням хмарних ресурсів [4]. Вченим Войтко С.В розкрито еволюцію теорій управління в контексті Індустрії 4.0, наведено особливості управління інноваціями та реалізації стартапів, як частини інноваційного процесу, в Індустрії 4.0 [5].

Для пошуку напрямів удосконалення компетентністного підходу у становленні дослідників показовим може бути досвід у навчанні дослідників на початку кар'єри (ECR) у британських науково-інтенсивних університетах [6], який представлений розробленою шкалою вимірювання на основі Vitae Researcher Development Framework (національна структура у Великій Британії, яка допомагає дослідникам планувати навчання та напрями розвитку), яка поширює потреби ECR у навчанні відповідно до чотирьох областей розвитку vitae. Визначено на основі опитування дослідників при навчанні, що академічне середовище надзвичайно конкурентне, і, як і в інших сегментах ринку праці, життєво важливо, щоб ECR визнавали необхідність безперервного навчання для підтримки свого конкурентоспроможного статусу в економіці, заснованій на знаннях [6].

Виклад основного матеріалу. Європейська рамка дослідника передбачає чотири групи компетентностей: A – Знання та інтелектуальні здібності (Knowledge and intellectual abilities); B – Персональна ефективність (Personal effectiveness); C – Дослідницьке врядування та організація (Engagement, influence and impact); D – Залучення, вплив та дія (Research governance and organisation) [7]. Відзначається, що Європі бракує відкритого та прозорого внутрішнього ринку праці для дослідників, який є фрагментованим на національному рівні, існує сегрегація кар'єри в наукових колах, промисловості та інших секторах. Є мобільність між країнами та секторами, але багато бар'єрів залишається. Вибір кар'єри часто незворотний, тому що змінити її дуже важко між секторами. Дослідницькій кар'єрі часто бракує чіткої та прозорої перспективи; дослідники можуть не знати про спектр можливостей у різних секторах зайнятості. Роботодавці не завжди розуміють компетентності, якими володіють дослідники, і переваги, які вони приносять або могли б принести компанії. Один із способів вирішення цієї проблеми, як вважають в ЄС, є створення довідкового інструменту, яким вважаються Європейські рамки для дослідницької кар'єри. Рамкова основа описує чотири широкі профілі з наступною роботою: R1 Дослідник першого рівня (до PhD), визнаний дослідник R2 (володарі PhD або еквівалент, які ще не є повністю незалежними), R3 відомий дослідник (дослідники, які досягли певного рівня незалежності), R4 провідний дослідник (дослідники, які очолюють свою дослідницьку сферу). У окремих дисциплінах, як виняток, провідні дослідники можуть включати осіб, які працюють як дослідники-одинаки [8].

Рамкова основа є «секторально-нейтральною». Дескриптори стосуються всіх дослідників незалежно від того, де вони працюють у приватному чи державному секторі: у компаніях, неурядових організаціях,

науково-дослідних інститутах, дослідницьких або прикладних університетах. Визначені чотири профілі не замінюють локальний або національний, але забезпечують міст через національні чи галузеві розбіжності. Структура призначена для сприяння транскордонній та міжсекторальній мобільності дослідників. Структура у теперішній час використовується для цілей самокласифікації на EURAXESS [7].

Європейська структура компетентностей дослідників Research Comp є інструментом для оцінки та розвитку навичок дослідників і сприяння розвитку кар'єри [9]. Вона допомагає дослідникам оцінювати і розвивати власні навички, закладам освіти адаптувати свої пропозиції до дослідників, а роботодавцям підвищити обізнаність про широкий набір компетентностей дослідників. Відбувається розвиток міжгалузевих навичок дослідників і сприяння міжгалузевій кар'єрі, що позитивно впливає на інноваційний процес.

Інструмент був розроблений Європейською Комісією (ЄК) в тісній співпраці зі стейкхоодерами через створення нового Європейського дослідницького простору і Плану навичок [9]. Дослідники є фундаментальним ресурсом для досліджень та інновацій і для суспільства в цілому. Research Comp має 3 основні виміри: 7 сфер компетентностей (когнітивні здібності, проведення досліджень, керування дослідженнями, керування інструментами дослідження, вплив, робота з іншими, самоуправління); 38 компетентностей і 389 результатів навчання на 4 рівнях кваліфікації (основний, середній, просунутий, експертний). Кожна компетентність визначається дескриптором і далі розвивається з результатами навчання для кожного рівня кваліфікації. Дослідники повинні розвивати компетентності в усіх 7 сферах [9].

У ЄС встановлені і інші рамки компетентностей, відбувається впровадження нових та інноваційних підходів до формування політики та розвивати нові компетентності, щоб відповідати глобальним викликам і мати можливість запропонувати інноваційні рішення. EU Policymaking Hub – це програма професійного розвитку ЄК, яка саме спрямована на розвиток таких навичок і компетентностей у розробці політики [10].

Європейська Рада здійснила фундаментальний крок для зміцнення Європейського дослідницького простору, прийняв 18 грудня 2023 року Рекомендацію Ради щодо основи наукової кар'єри, включаючи нову Хартію для дослідників [11]. Дослідники на всіх етапах кар'єри можуть розраховувати на кращі умови праці, рівність та інклюзивність, навички, що дозволяють безперебійну мобільність між секторами, а отже, більше можливостей кар'єрного зростання та ін. Стратегія людських ресурсів для дослідників (HRS4R) базуватиметься на новій Хартії для дослідників. Рекомендація спрямована на те, щоб утримати талановитих дослідників у ЄС та зробити Європу привабливим місцем для дослідників та сприяти інноваційному процесу [11]. Для підвищення ролі та значення дослідницької діяльності Європейська асоціація розвитку науки і технологій EuroSciencey співпраці з ЄК оголосили Катовіце Європейським містом науки 2024 (ECSK 2024). Звання присвоєно за зусилля міста та семи державних університетів, які утворили Академічний консорціум Katowice City of Science, чому сприяв Сілезький науковий фестиваль – одна з найбільших європейських платформ співпраці [12]. Місто науки складатиметься з трьох складових: цілорічна програма заходів ECSK 2024, побудована навколо 50 польських і світових наукових проблем, вирішення яких безпосередньо впливає на життя, наукова досконаліть, включаючи організацію конференції EuroScience Open Forum – європейської платформи для обговорення майбутнього науки, інфраструктури Міста Науки через розвиток Зеленої Наукової Зони в Катовіце та створення Мережевого Наукового Центру в регіоні [12].

Європейський рамка компетентності для дослідників включає декілька складових: управління дослідженнями, вплив, самоменеджмування, когнітивні здібності, співпраця з іншими, управління інструментами дослідження, проведення досліджень [13]. Виділені напрями є затребуваними і сприятимуть просуванню інноваційного процесу.

Основою нового підходу до розвитку дослідників є Рамкова програма розвитку дослідників (RDF) є основною новий підхід до розвитку дослідників, щоб покращити наш спроможність створити робочу силу Великобританії, розвиватися світового рівня дослідників і створити нашу дослідницьку базу. RDF є системою професійного розвитку для планування, просування та підтримка особистого, професійно-кар'єрний розвиток дослідників у вища освіта. Він артикулює знання, поведінку та атрибути успішних дослідників і заохочує їм реалізувати свій потенціал [14].

Researcher Development Framework (RDF) створено з емпіричних даних, зібраних шляхом опитування дослідників, виявити характеристики, які встановлені в RDF як структуровані дескриптори, що складаються у чотирьох доменах і дванадцяти субдомени, охоплюють знання, нтелектуальні здібності, техніки та професійні стандарти проведення дослідження, а також особисті якості, знання та вміння працювати з іншими та забезпечувати ширший вплив на дослідження. Кожен із шістдесяти трьох дескрипторів містить від трьох до п'яти фаз, що представляють окремі етапи розвитку або рівня продуктивності в межах цього дескриптора [14]. RDF

включено до професійного розвитку дослідників, нових способів роботи над темою та інноваційними ідеями.

У табл. 1 подано приклад потенційного впливу визначених компетентностей дослідника за RDF на інноваційний процес.

Таблиця 1

Приклад ролі обраного субдомену домену B (RDF) щодо персональної ефективності у інноваційному процесі

Субдомен	Складові субдомену	Вплив на інноваційний процес
B2- самоменеджмент	Підготовка та визначення пріоритетів	На законодавчому і нормативному рівні приймають завжди пріоритетні напрями розвитку науки, інноваційного розвитку
	Готовність до дослідницької діяльності	Мотивація до пошуку є стимулюючим фактором інноваційному процесу
	Управління часом -тайм-менеджмент	Використання методів і технік для управління часом прискорює інноваційний процес
	Чутливість до змін	Інноваційний процес передбачає постійні зміни

Джерело: власна розробка

Подані у доменах переліки дослідницьких компетентностей впливають на успішність ідей, посилюють роль інновацій та креативність у дослідженнях, забезпечують участь у міждисциплінарних дослідженнях.

Висновки. Проведені дослідження європейських вимог до формування дослідницьких компетентностей показали їх вплив на формування інноваційного процесу. Широкий перелік структури субдоменів через дескриптори (63) європейської рамки компетентностей дослідника визначає опис складових дослідження з різних боків з метою врахування загальної продуктивності новаторів. Сучасне зміцнення Європейського дослідницького простору позитивно впливає на пришвидшення інноваційного процесу. Нова європейська Хартія для дослідників сприяє на всіх етапах їх кар'єри покращенню умови праці, інклюзивності, формуванню нових навичок, що дозволяють безперебійну мобільність між секторами і більше можливостей для продукування інновацій.

Враховуючи пріоритетну роль рівня компетентностей дослідників у прискоренні інновацій, європейські країни визначають своє місце та позиціонування з урахуванням цього на глобальному дослідницькому просторі. Для національного рівня в Україні потрібно інтегруватися до європейського дослідницького простору для посилення здатності підтримувати інноваційний процес, який є надзвичайно важливим як під час воєнного стану, так і у повоєнній економіці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Hamid Tohidi, Mohammad Mehdi Jabbari. Different Stages of Innovation Process. *Procedia Technology*. 2012. No. 1. P. 574–578. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2212017312001260.
2. Community framework for state aid for research and development and innovation. 2006/C 323/01. P. 10. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv :OJ.C_.2006.323.01.0001.01.ENG&toc=OJ:C:2006:323:TOC.
3. Sanabria-Z. J., Cruz-Sandoval M., Moreno-Romo A., Bosch-Gómez S., Ramírez-Montoya M. S. Research foresight in bridging open science and open innovation: Overview based on the complex thinking paradigm. *International Journal of Innovation Studies*. 2024. No. 8(1). C. 59–75. URL: https://doi.org/10.1016/j.ijis.2023.08.002.
4. Akimov N., Kurmanov N., Uskelenova A., Aidargaliyeva N., Mukhiyayeva D., Rakhimova, S., Utegenova, Z. et al. Components of education 4.0 in open innovation competence frameworks: Systematic review. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*. 2023. Art. 100037. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/ S2199853123001397.
5. Войтко С. В. Управління проектами та стартапами в Індустрії 4.0. Київ: Вид-во «Політехніка», 2019. 200 с.
6. Bhakta D., Boeren, E. Training needs of early career researchers in research-intensive universities, *International Journal for Researcher Development*. 2016. Vol. 7 No. 1, pp. 84-102. URL: https://doi.org/10.1108/IJRD-06-2015-0017.
7. Towards a European Framework for research careers. URL: https://circabc.europa.eu/sd/a/d1ae7fdd-e80f-4b54-973b-dcea380132e4/ED-20120315-WG3-Point%203-Framework%20Research%20Careers-short.pdf.
8. European Research Career Framework. URL: https://www.ucm.es/hrs4r/european-research-career-framework.

9. Research Comp: The European Competence Framework for Researchers. URL: https://research-and-innovation.ec.europa.eu/jobs-research/researchcomp-european-competence-framework-researchers_en.
10. Competence framework for 'innovative policymaking'. URL: https://knowledge4policy.ec.europa.eu/visualisation/competence-framework-innovative-policymaking_en.
11. The European framework for research careers and the new Charter for Researchers are nowa reality. URL: https://euraxess.ec.europa.eu/euraxess/news/european-framework-research-careers-and-new-charter-researchers-are-now-reality.
12. European City of Science 2024 About the City of Science. URL: https://us.edu.pl/en/europejskie-miasto-nauki/.
13. The European Competence Framework for Researchers. URL: https://research-and-innovation.ec.europa.eu/system/files/2023-04/ec_rtd_research-competence-presentation.pdf.
14. Researcher Development Framework. 2011. URL: https://www.vitae.ac.uk/vitae-publications/rdf-related/researcher-development-framework-rdf-vitae.pdf/view.

REFERENCES

1. Tohidi, H. & Jabbari, M. M. (2012) Different Stages of Innovation Process. *Procedia Technology, 1*, 574–578. Retrieved from: https://www.sciencedirect. com/science/article/pii/S2212017312001260
2. Community framework for state aid for research and development and innovation. 2006/C 323/01. P. 10. Retrieved from: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv :OJ.C_.2006.323.01.0001.01.ENG&toc=OJ:C:2006: 323:TOC
3. Sanabria-Z, J., Cruz-Sandoval, M., Moreno-Romo, A., Bosch-Gómez, S., & Ramírez-Montoya, M. S. (2024). Research foresight in bridging open science and open innovation: Overview based on the complex thinking paradigm. International *Journal of Innovation Studies, 8*(1), 59-75. https://doi.org/10.1016/j. ijis.2023.08.002
4. Akimov, N., Kurmanov, N., Uskelenova, A., Aidargaliyeva, N., Mukhiyayeva, D., Rakhimova, S., & Utegenova, Z. (2023). Components of education 4.0 in open innovation competence frameworks. *Systematic review. Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, art. 100037. Retrieved from: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/ S2199853123001397
5. Vojtko, S. V. (2019). *Management of projects and startups in Industry 4.0*. Kyiv: Vid-vo «Politehnika» [in Ukrainian].
6. Bhakta, D. & Boeren, E. (2016) Training needs of early career researchers in research-intensive universities, *International Journal for Researcher Development*, Vol. 7 No. 1, 84–102. https://doi.org/10.1108/IJRD-06-2015-0017
7. Towards a European Framework for research careers. Retrieved from: https://circabc.europa.eu/sd/a/d1ae7fdd-e80f-4b54-973b-dcea380132e4/ED-20120315-WG3-Point%203-Framework%20Research%20Careers-short.pdf
8. European Research Career Framework Retrieved from: https://www.ucm.es/hrs4r/european-research-career-framework
9. Research Comp: The European Competence Framework for Researchers Retrieved from: https://research-and-innovation.ec.europa.eu/jobs-research/researchcomp-european-competence-framework-researchers_en
10. Competence framework for 'innovative policymaking' Retrieved from: https://knowledge4policy.ec.europa.eu/visualisation/competence-framework-innovative-policymaking_en
11. The European framework for research careers and the new Charter for Researchers are nowa reality Retrieved from: https://euraxess.ec.europa.eu/euraxess/news/ european-framework-research-careers-and-new-charter-researchers-are-now-reality
12. European City of Science 2024 About the City of Science Retrieved from: https://us.edu.pl/en/europejskie-miasto-nauki/
13. The European Competence Framework for Researchers Retrieved from: https://research-and-innovation.ec.europa.eu/system/files/2023-04/ec_rtd_research-competence-presentation.pdf
14. Researcher Development Framework (2011). Retrieved from: https://www.vitae.ac.uk/vitae-publications/rdf-related/researcher-development-framework-rdf-vitae.pdf/view

VNUKOVA NATALIYA

2nd PhD in Economics, Leading researcher of the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of the NALS of Ukraine

EUROPEAN REQUIREMENTS FOR RESEARCHER COMPETENCE IN THE INNOVATION PROCESS

Problem setting. The problem lies in the development of a complex multifaceted interdisciplinary movement for the identification and acquisition of competencies by researchers in the innovation process.

Analysis of recent researches and publications. Hamid Tohidi et al. considered various stages of the innovation process, highlighting the peculiarities of the methods. Sanabria-Z, J. et al. identified the personalities of the combination of open science and open innovation. Akimov N. et al. conducted a review of the components of education 4.0 within the framework of open innovation competences. S. V. Vojtko revealed the evolution of management theories in the context of Industry 4.0. Bhakta, D. and Boren, E. Determined the training needs of researchers at the beginning of their careers in science-intensive universities.

Purpose of the research is to determinate of European requirements for the formation of the researcher's competence framework and practical recommendations for determining their role in the innovation process.

Article's main body. The European researcher framework provides for four groups of competences. The framework describes four broad profiles with the following work. Descriptors apply to all researchers. The Research Comp European Competence Framework for Researchers is a tool for assessing and developing the skills of researchers and promoting career development. The European Council took a fundamental step to strengthen the European Research Area, adopting on 18 December 2023 the Council Recommendation on the framework for scientific careers, including a new Charter for researchers. To increase the role and importance of research activities, the European Association for the Development of Science and Technology EuroScience, in cooperation with the EC, declared Katowice the European City of Science 2024 (ECSK 2024). The European Competence Framework for Researchers includes several components: research management, influence, self-management, cognitive abilities, collaboration with others, management of research tools, conducting research. The new approach to researcher development is based on the Researcher Development Framework (RDF). An example of the role of the selected subdomain of domain B (RDF) in relation to personal effectiveness in the innovation process is given. The lists of research competences presented in the domains affect the success of ideas and strengthen the role of innovation.

Conclusions and prospects for the development. The conducted studies of the European requirements for the formation of research competences showed their influence on the formation of the innovation process. A broad list of the structure of subdomains through the descriptors (63) of the European framework of researcher competences defines the description of research components from different angles in order to take into account the overall productivity of innovators. The modern strengthening of the European Research Area has a positive effect on the acceleration of the innovation process. The new European Charter for researchers promotes better working conditions, inclusiveness, new skills, enabling seamless mobility between sectors and more opportunities for innovation at all stages of their career.

Key words: innovation process, researcher, competence, descriptor, open innovation.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Внукова Н. М. Європейські вимоги до компетентності дослідника в інноваційному процесі. *Право та інновації.* 2024. № 2 (46). С. 149–154.

VADYM I. KRASOVSKYI
Master in International Law, Junior Researcher in International Law, legal advisor at CORPORATE-SERVICES.COM PTE. LTD.
ORCID 0000-0002-3899-1191

UDC 347.73
DOI 10.37772/2518-1718-2024-2(46)-24

BEPS PLAN AS A KEY MECHANISM OF INTERGOVERNMENTAL TAX COOPERATION – INTERNATIONAL PROGRESS AND IMPLEMENTATION STATUS IN UKRAINE

This article examines intergovernmental cooperation within the framework of the Base Erosion and Profit Shifting (BEPS) Action Plan, developed by the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) at the initiative of the G20 countries. The relevance of implementing and studying this mechanism is driven by the issues of tax base erosion and profit shifting, carried out by individuals, legal entities, and large multinational corporations, leading to significant annual tax revenue losses, according to the OECD data. The study explores tools to combat this phenomenon.

The analysis also focuses on Ukraine's steps in implementing reforms aimed at joining global efforts to combat tax evasion. The research highlights the challenges facing Ukraine in aligning its tax system with international standards and describes legislative measures taken to counter BEPS. Special attention is given to the adoption of the Multilateral Instrument (MLI) and amendments to Ukraine's Tax Legislation as key steps towards achieving tax transparency and preventing profit shifting.

Furthermore, the study underscores the importance of further research in this field, emphasizing the expansion of international cooperation on tax matters. In the context of Ukraine's implementation of tax reforms, there is a need for further scholarly exploration to assess policy effectiveness and develop future reforms.

The author emphasizes that comprehensive research on the BEPS phenomenon and the implementation of relevant measures are crucial for Ukraine's integration into the global tax administration system, which is also necessary in terms of Ukraine's aspirations to join the EU. The author calls for continuous scholarly work to support reforms, promote transparency, and prevent tax evasion both domestically and internationally.

Key words: combating tax base erosion, BEPS plan, OECD, controlled foreign companies, MLI.

Problem setting. Taxes constitute a complex legal and social institution. They directly reflect the level of cultural, economic, and political development within a society. Furthermore, taxes wield significant reciprocal influence over a state's political and economic stability and power. The efficacy of tax payment procedures profoundly impacts various aspects of a country's well-being.

Throughout history, taxpayers have sought to evade tax obligations, notably through aggressive tax planning, leading to substantial losses for states. According to analysts and the OECD, annually, the European Union loses approximately 60 billion euros in corporate income tax revenue due to capital flight to offshore jurisdictions. The United States loses roughly $135 billion annually. From Ukraine alone, an estimated $150 billion has been diverted since 1991 [1]. Utilization of offshore entities results in an annual loss of 200–300 billion hryvnias for Ukraine, roughly a third of its budget. These factual observations underpin the crux of this study.

Unwilling to accept such substantial losses, developed nations have opted to actively combat aggressive tax planning through intergovernmental cooperation – a primary avenue for addressing the issue, which forms the focus of this article. The practical significance of this research lies in its exploration of revolutionary changes in tax cooperation, notably the Base Erosion and Profit Shifting (BEPS) Plan.

Analysis of recent researches and publications. The BEPS Plan remains largely unexplored in scientific literature, as the reforms are currently being formulated and implemented. Existing scholarly works tend to focus on specific aspects of the topic. Notably, the book by Yo Ota and Tsuyoshi Ito, «BEPS and Global Business Activities» stands out as a foundational work [2]. Published in November 2017, it is the fourth book on tax law from the Institute of Progressive Legal Studies at the Graduate School of Law and Politics, Tokyo University. This work comprehensively analyzes themes from the OECD/G20 BEPS Project Final Report.

© Krasovskyi V. I., 2024

Also deserving attention is the book by Richard Collier and Joseph Andrus, «Transfer Pricing and the Arm's Length Principle Post-BEPS» [3]. This is the first book to provide a comprehensive analysis and critique of transfer pricing rules based on the arm's length principle post-BEPS Project.

The primary sources for this study were OECD publications [4,5,6], as the organization is a driving force behind the advancement of current tax cooperation. In light of the above, it can be argued that the topic of this study is underexplored in its entirety and warrants further investigation and the development of scholarly thought to facilitate its proper implementation, particularly concerning Ukraine's commitments to undertake tax reforms.

Purpose of the research is to analyze the issues of tax base erosion and profit shifting, intergovernmental cooperation within the framework of the BEPS Action Plan and its mechanisms, and Ukraine's efforts in implementing reforms to join global efforts in combating tax evasion. Additionally, the article aims to develop recommendations for the Ukrainian government on further enhancements and implementation of these policies.

Article's main body. Against the backdrop of economic globalization, national tax legislation does not always evolve adequately to address emerging challenges resulting from the complexities of transnational corporation activities, capital flows, and the active development of the digital economy. These factors create conditions for tax avoidance, primarily by large international companies, undermining the universality and fairness of existing tax systems. One of the main instruments used by multinational corporations to avoid taxation without formally violating current legislation is the so-called Base Erosion and Profit Shifting – a set of tax planning strategies that allow companies to declare their profits for taxation in jurisdictions where no economic activity contributing to profit generation takes place, and where tax rates are relatively low (or zero). The urgency of the BEPS problem is confirmed by a number of studies. According to OECD data, the minimum losses from base erosion and profit shifting range from 4 to 10% of global corporate income tax revenues, equivalent to $100 to $240 billion annually [7].

In these circumstances, for the first time in the history of international tax cooperation, efforts of two institutions – the OECD and the «Group of Twenty» – were combined to address the problem of base erosion and profit shifting. This allowed for the involvement of all countries, both developed and developing, which are members of these institutions, as well as a significant number of non-member partner countries. As a result, more than a hundred countries became participants in the BEPS Project or Plan. It aims to provide countries worldwide with an effective tool for taxing profits generated from economic activities conducted within their jurisdictions, while enhancing predictability, transparency, and universality of the international tax environment for businesses.

The BEPS Project was developed within the OECD with active support from the G20 countries. It focuses on situations of so-called «double non-taxation» and schemes for artificial shifting of taxable profits from jurisdictions where such income is actually generated to other jurisdictions, again, leading to zero or low taxation [6].

Such situations arise either due to gaps revealed in the interaction of national tax systems or as a result of the application of certain provisions of bilateral tax treaties. The essence of the project lies in international cooperation to combat cross-border tax planning schemes and in the development of a set of recommendations for national authorities and their further implementation into the legislation of countries. The main idea of the project is to close the avenues for profit shifting, preventing companies with production, resources, and labor force located in one country from paying minimal taxes there and shifting profits to countries where tax rates are either minimal or zero.

It was published on July 18, 2013, under the title «Action Plan on Base Erosion and Profit Shifting» (BEPS Plan) [5]. The finance ministers of the «Group of Twenty» characterized it as highly ambitious and comprehensive. Accordingly, the communique issued following the ministerial meeting on July 20, 2013, included commitments to adopt necessary measures for the implementation of the Plan at both national and international levels, and invited all interested countries to participate in the joint OECD and G20 project on BEPS [6].

The BEPS Plan consists of 15 action points. Each point describes a separate tax issue and proposed solutions that should be implemented into the domestic legislation of countries and international agreements between them. In October 2015, the OECD completed the final development of all the Plan's points and provided a final report, which was endorsed at the G20 summit in Turkey in November 2015 [8].

It should be noted that, at the initiative of the OECD, any country can join the BEPS Plan (not only OECD and G20 members). These countries were invited to join the so-called «Inclusive Framework on BEPS Implementation». The fifteen actions of the BEPS Plan involve the implementation of a range of tools that allow participating countries to combat profit shifting. These include [5]:

1. Addressing tax challenges and the peculiarities of taxation in the era of the "digital economy";

2. Neutralizing so-called "hybrid schemes";

3. Enhancing the effectiveness of Controlled Foreign Company (CFC) rules;

4. Combating base erosion through interest and other financial payments;

5. Counteracting "harmful tax practices," taking into account issues of transparency and the real economic substance of companies;

6. Preventing abuse of double tax treaties;

7. Preventing the application of artificial arrangements to avoid permanent establishment status;

8. Developing transfer pricing rules for intangible assets;

9. Developing transfer pricing rules for risks and capital;

10. Developing transfer pricing rules for other high-risk transactions;

11. Developing methods for collecting and analyzing information on base erosion and profit shifting;

12. Implementing rules requiring disclosure of "aggressive tax planning schemes";

13. Streamlining requirements for transfer pricing documentation and "country-by-country reporting";

14. Developing and enhancing the effectiveness of mechanisms for resolving tax disputes between countries;

15. Developing a comprehensive multilateral convention on international taxation to modify existing tax treaties between countries.

Furthermore, these actions differ in the level of agreement on specific actions within them among countries. For instance, Actions 5, 6, 13, and 14 involve the development of certain «minimum requirements» or a «minimum standard» to be implemented at the national level through changes to the relevant legislation. Within Actions 2 and 4, the development of guidelines is envisaged, which implies less mandatory and more flexible implementation of actions at the national level. Actions 3, 6, 7-10, and 12 involve identifying «best practices» in various areas. However, in some countries participating in the BEPS Project, the implementation of actions according to established best practices will not be mandatory.

Particularly noteworthy are Actions 3 and 15. Action 3 focuses on the development of effective rules for taxing Controlled Foreign Companies (CFCs). CFC tax rules already exist in several developed countries. Their essence lies in including the undistributed income of a foreign company, owned directly or indirectly by a taxpayer of a particular country, in the tax base of such a taxpayer in their country, i.e., equating it with their income. However, according to the OECD, the CFC rules of some countries do not fully address base erosion and profit shifting and thus require improvement [9]. The relevance of this action is underscored by the widespread practice in many countries of redirecting the profits of resident companies to subsidiaries registered in low-tax jurisdictions. The BEPS Plan notes that in addition to promoting taxation of profits in the resident country, Action 3 may also have a positive ancillary effect by limiting the shifting of profits to low-tax jurisdictions of third countries [5].

Action 15 involves signing the Multilateral Instrument (MLI), which allows for the simultaneous updating of existing double tax treaties. The MLI introduces a series of amendments/corrections to the standard provisions of tax treaties, excluding the application of such provisions in inappropriate circumstances (e.g., for improper purposes). In particular, the preamble contains a provision stating that treaty parties intend to eliminate double taxation «without creating opportunities for non-taxation or reduced taxation through tax evasion or avoidance (including through the use of treaty shopping arrangements aimed at obtaining benefits provided by such agreement)». In other words, benefits provided in the agreement are not granted if, considering all relevant facts and circumstances, there are sufficient grounds to believe that obtaining such benefits was one of the main purposes of the agreement. Additionally, the Convention covers several other actions of the BEPS Plan, including improving the procedure for mutual agreement and the process of arbitration for resolving disputes between its participants. On July 23, 2018, Ukraine signed the MLI [10].

As for Ukraine, back in 2017, the Ministry of Finance developed a roadmap for implementing the BEPS Plan, which was reviewed by experts and is actively being implemented today [11]. Since January 1, 2017, our country has also joined the Program of Enhanced Cooperation within the OECD and has undertaken to implement the aforementioned Minimum Standard of the BEPS Action Plan – the mandatory four out of the fifteen actions proposed by the Plan. Implementing the Minimum Standard is a mandatory requirement for all participating countries of the Enhanced Cooperation Program. Additionally, the Ministry of Finance supports the initiative regarding further implementation of all BEPS Action Plan measures in partnership with the OECD [12].

To implement the minimum standard, Ukraine adopted the Law of Ukraine «On Amending the Tax Code of Ukraine to Implement the Plan to Counter Base Erosion and Profit Shifting» [13]. This law was developed by a working group led by the Ministry of Finance with the participation of the National Bank, as well as with the involvement and support of international tax experts. It takes into account the work of the interdepartmental working group led by the Chair of the Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on Tax

and Customs Policy, Nina Yuzhanina, who has been overseeing the development of the draft law since 2016, as well as the conclusions of the expertise conducted by OECD and World Bank specialists [14]. The Ukrainian law embodies eight crucial actions for the state:

• Action 3: disclosure by Ukrainian resident individuals of their participation in foreign companies they control (CFCs) and the taxation rules for such companies;

• Action 4: limitation of expenses on financial transactions with related parties;

• Action 6: prevention of abuse related to the application of double tax treaties;

• Action 7: prevention of artificial avoidance of permanent establishment status;

• Actions 8–10: improvement of transfer pricing control;

• Action 13: reporting rules by countries for international groups of companies.

The goal is to support Ukraine's financial stability in the context of transitioning to free capital movement, enhance the efficiency of tax regulation, and introduce unified transparency requirements for doing business in Ukraine according to international standards [15]. Additionally, as part of implementing the Plan, in February 2019, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted the Law of Ukraine «On Ratification of the Multilateral Convention to Implement Tax Treaty Related Measures to Prevent Base Erosion and Profit Shifting» [16]. The main goal of this instrument is the possibility of automatically amending all double tax treaties specified by the contracting states in the notification to the depositary, which is the OECD. Thus, our country made changes to 76 bilateral treaties, including agreements with Cyprus and the United Kingdom, confirming Ukraine's positive movement towards tax reforms.

Furthermore, in 2023, Ukraine committed itself under a new Roadmap for implementing the BEPS Action Plan to strengthen efforts to align the tax system with international tax standards [17]. The Roadmap identifies priority measures for the period 2023-2025 and aims to assist Ukraine in addressing new and specific challenges arising from current circumstances caused by Russian aggression and ongoing war, as well as to intensify efforts to bring the tax system into line with international tax standards. This also holds strategic importance in anticipation of significant foreign direct investments associated with the recovery and reconstruction period.

The implementation of BEPS measures and associated capacity-building measures is also an important part of the Program for Ukraine, agreed upon by the OECD and the Government of Ukraine on June 7, 2023, supporting the agenda of reforms, recovery, and reconstruction in Ukraine and helping Ukraine strengthen its aspirations for accession to the OECD and the European Union [18]. The author emphasizes the critical importance of continuing to implement BEPS measures in light of Ukraine's Euro-Atlantic aspirations.

Conclusions. In conclusion, the main practical problem underlying the writing of this work was the issue of large sums of money being diverted from taxation by individuals, legal entities, and transnational corporations, as reported by the OECD. In this study, the author examined the tool for combating this phenomenon – intergovernmental cooperation within the framework of the BEPS Action Plan – a plan to counteract base erosion and profit shifting developed by the OECD at the request of the G20 countries.

The implementation of the BEPS Action Plan by Ukraine represents a significant step forward for our country in its efforts to align its tax system with international standards and combat base erosion and profit shifting. The proactive measures taken by the Ministry of Finance and other governmental bodies demonstrate Ukraine's commitment to fostering transparency, enhancing tax regulation, and attracting foreign investment.

The adoption of laws and ratification of international conventions, such as the Multilateral Convention to Implement Tax Treaty Related Measures, underscore Ukraine's willingness to cooperate with the international community in addressing tax avoidance and evasion. These legislative and policy changes not only contribute to Ukraine's financial stability but also position the country as a responsible member of the global tax community.

Furthermore, the ongoing efforts outlined in the new Roadmap for implementing the BEPS Action Plan indicate Ukraine's dedication to continuous improvement and adaptation to evolving international tax standards. By prioritizing key measures and actively engaging with international partners, Ukraine aims to overcome challenges posed by the current geopolitical context and facilitate its integration into the global economy.

In light of these developments, the author highlights that it is imperative for Ukraine to sustain its momentum in implementing BEPS measures and advancing its tax reform agenda, in particular by implementing a 2023-2025 Roadmap for implementing the BEPS Action Plan. Continued collaboration with international organizations, adherence to best practices, and robust enforcement mechanisms will be essential for achieving the objectives outlined in the BEPS Action Plan and ensuring the long-term effectiveness of Ukraine's tax system. The successful implementation of BEPS measures will not only strengthen Ukraine's fiscal framework but also contribute to the country's overall economic development and competitiveness on the international stage.

The author considers the future prospects of researching the topic to be extremely broad, as international cooperation among states in the field of taxation is gaining momentum. In Ukraine, the studied reforms are in the process of implementation, hence there is a wide scope for further exploration of the topic in the future.

ЛІТЕРАТУРА

1. З 1991 року з України в офшори вивели 148 мільярдів доларів – ЗМІ. *Економічна правда*. 2 квітня 2017. Retrieved from: https://www.epravda.com.ua/news/2017/04/2/623352/
2. BEPS and Global Business Activities. Retrieved from: https://www.nishimura.com/en/knowledge/publications/20171113-10241
3. Collier R., Andrus J. Transfer Pricing and the Arm's Length Principle After BEPS. Retrieved from: https://global.oup.com/academic/product/transfer-pricing-and-the-arms-length-principle-after-beps-9780198802914?cc=pl&lang=en&
4. BACKGROUND BRIEF Inclusive Framework on BEPS: OECD. Retrieved from: https://www.oecd.org/tax/beps/background-brief-inclusive-framework-for-beps-implementation.pdf
5. Action Plan on Base Erosion and Profit Shifting. Retrieved from: https://www.oecd.org/ctp/BEPSActionPlan.pdf
6. BACKGROUND BRIEF Inclusive Framework on BEPS: OECD publishing. Retrieved from: https://www.oecd.org/tax/beps/background-brief-inclusive-framework-for-beps-implementation.pdf
7. BEPS - Frequently Asked Questions: OECD Publishing. Retrieved from: https://www.oecd.org/ctp/beps-frequentlyaskedquestions.htm
8. OECD/G20 Inclusive Framework on BEPS. Retrieved from: https://www.oecd.org/tax/beps/inclusive-framework-on-beps-progress-report-july-2017-june-2018.pdf
9. Designing Effective Controlled Foreign Company Rules. Retrieved from: https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/9789264241152-en.pdf?expires=1717592105&id=id&accname=guest&checksum=364A63B6C5791C6255F123453858174A
10. Про ратифікацію Багатосторонньої конвенції про виконання заходів, які стосуються угод про оподаткування, з метою протидії розмиванню бази оподаткування та виведенню прибутку з-під оподаткування: Закон України від 28.02.2019 р. № 2692-VIII. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2692-19#Text
11. BEPS. Міністерство фінансів України. Retrieved from: https://mof.gov.ua/uk/beps-440
12. Мінфін розробив дорожню карту реалізації Плану дій BEPS. *Урядовий портал*. 16 травня 2017. Retrieved from: https://www.kmu.gov.ua/ua/news/249982923
13. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві: Закон України від 16.01.2020 р. № 466-IX. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-20#Text
14. Проект Закону із запровадження Плану дій BEPS в Україні. *Урядовий портал*. 24 Жовтня 2018. Retrieved from: https://mof.gov.ua/uk/news/proekt-zakonu-iz-zaprovadzhennia-planu-dii--v-ukraini
15. Проект Закону із запровадження Плану дій BEPS в Україні. *Урядовий портал*. 24 Жовтня 2018. Retrieved from: https://mof.gov.ua/uk/news/proekt-zakonu-iz-zaprovadzhennia-planu-dii--v-ukraini
16. Про ратифікацію Багатосторонньої конвенції про виконання заходів, які стосуються угод про оподаткування, з метою протидії розмиванню бази оподаткування та виведенню прибутку з-під оподаткування: Закон України від 28.02.2019 р. № 2692-VIII. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2692-19#Text
17. Ukraine launches new BEPS Implementation Roadmap to boost efforts to align with international tax standards. Retrieved from: https://www.kmu.gov.ua/en/news/ukraina-zapuskaie-novu-dorozhniu-kartu-z-implementatsii-planu-dii-beps-z-metoiu-posylennia-zusyl-u-sferi-nablyzhennia-podatkovoi-systemy-do-mizhnarodnykh-podatkovykh-standartiv
18. Ukraine Country Programme. Retrieved from: https://www.oecd.org/mcm/documents/Ukraine-Country-Programme.pdf

REFERENCES

1. Since 1991, $148 billion has been transferred from Ukraine to offshore accounts, according to media reports. (2017, April 2) *Ekonomichna pravda*. Retrieved from: https://www.epravda.com.ua/news/2017/04/2/623352/ [in Ukrainian].
2. BEPS and Global Business Activities. Retrieved from: https://www.nishimura.com/en/knowledge/publications/20171113-10241

3. Collier R., Andrus J. Transfer Pricing and the Arm's Length Principle After BEPS. Retrieved from: https://global.oup.com/academic/product/transfer-pricing-and-the-arms-length-principle-after-beps-9780198802914?cc=pl&lang=en&
4. BACKGROUND BRIEF Inclusive Framework on BEPS: OECD. Retrieved from: https://www.oecd.org/tax/beps/background-brief-inclusive-framework-for-beps-implementation.pdf
5. Action Plan on Base Erosion and Profit Shifting. Retrieved from: https://www.oecd.org/ctp/BEPSActionPlan.pdf
6. BACKGROUND BRIEF Inclusive Framework on BEPS: OECD publishing. Retrieved from: https://www.oecd.org/tax/beps/background-brief-inclusive-framework-for-beps-implementation.pdf
7. BEPS - Frequently Asked Questions: OECD Publishing. Retrieved from: https://www.oecd.org/ctp/beps-frequentlyaskedquestions.htm
8. OECD/G20 Inclusive Framework on BEPS. Retrieved from: https://www.oecd.org/tax/beps/inclusive-framework-on-beps-progress-report-july-2017-june-2018.pdf
9. Designing Effective Controlled Foreign Company Rules. Retrieved from: https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/9789264241152-en.pdf?expires=1717592105&id=id&accname=guest&checksum=364A63B6C5791C6255F123453858174A
10. On Ratification of the Multilateral Convention to Implement Tax Treaty Related Measures to Prevent Base Erosion and Profit Shifting. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2692-19#Text [in Ukrainian].
11. BEPS. Ministry of Finance of Ukraine. Retrieved from: https://mof.gov.ua/uk/beps-440 [in Ukrainian].
12. The Ministry of Finance has developed a roadmap for implementing the BEPS Action Plan. (2017, May 16). *Uriadovyi portal*. Retrieved from: https://www.kmu.gov.ua/ua/news/249982923 [in Ukrainian].
13. Law of Ukraine On Amendments to the Tax Code of Ukraine regarding the Improvement of Tax Administration and the Elimination of Technical and Logical Inconsistencies in Tax Legislation, No. 466-IX (2020, January 16). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-20#Text [in Ukrainian].
14. Draft Law of Ukraine On the Implementation of the BEPS Action Plan in Ukraine. (2018, October 24). *Uriadovyi portal*. Retrieved from: https://mof.gov.ua/uk/news/proekt-zakonu-iz-zaprovadzhennia-planu-dii--v-ukraini [in Ukrainian].
15. Draft Law of Ukraine On the Implementation of the BEPS Action Plan in Ukraine. (2018, October 24). *Uriadovyi portal*. Retrieved from: https://mof.gov.ua/uk/news/proekt-zakonu-iz-zaprovadzhennia-planu-dii--v-ukraini [in Ukrainian].
16. Law of Ukraine On Ratification of the Multilateral Convention to Implement Tax Treaty Related Measures to Prevent Base Erosion and Profit Shifting, No. 2692-VIII (2019, February 28). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2692-19#Text [in Ukrainian].
17. Ukraine launches new BEPS Implementation Roadmap to boost efforts to align with international tax standards. (2023, July 14). Ministry of Finance of Ukraine. Retrieved from: https://www.kmu.gov.ua/en/news/ukraina-zapuskaie-novu-dorozhniu-kartu-z-implementatsii-planu-dii-beps-z-metoiu-posylennia-zusyl-u-sferi-nablyzhennia-podatkovoi-systemy-do-mizhnarodnykh-podatkovykh-standartiv
18. Ukraine Country Programme. Retrieved from: https://www.oecd.org/mcm/documents/Ukraine-Country-Programme.pdf

КРАСОВСЬКИЙ ВАДИМ

Магістр міжнародного права, молодший науковий співробітник з міжнародного права,
юрисконсульт CORPORATESERVICES.COM PTE. LTD.

ПЛАН BEPS ЯК КЛЮЧОВИЙ МЕХАНІЗМ МІЖДЕРЖАВНОГО ПОДАТКОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА – МІЖНАРОДНИЙ ПРОГРЕС ТА СТАН ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. У статті обговорюється проблема ухилення від сплати податків через агресивне податкове планування, яке спричиняє значні фінансові втрати для урядів. Зокрема, Європейський Союз щорічно втрачає близько 60 мільярдів євро, Сполучені Штати – близько 135 мільярдів доларів, а Україна – близько 150 мільярдів доларів з 1991 року. Щорічні втрати України через використання офшорних компаній становлять від 200 до 300 мільярдів гривень, що є значною частиною її бюджету. У відповідь на ці втрати розвинені країни здій-

снюють міжурядову співпрацю для боротьби з агресивним податковим плануванням, зокрема через План BEPS, який є предметом цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. План BEPS залишається значною мірою не дослідженим у науковій літературі, оскільки реформи наразі формулюються та впроваджуються. Існуючі наукові роботи зазвичай зосереджені на окремих аспектах теми. Зокрема, книга Йо Ота і Цуйосі Іто «BEPS і глобальна діяльність бізнесу» є фундаментальною роботою. Також заслуговує на увагу книга Річарда Кольєра та Джозефа Андруса «Трансфертне ціноуворення та принцип витягнутої руки після BEPS». Основними джерелами для цього дослідження були публікації ОЕСР, оскільки ця організація є рушійною силою у просуванні сучасної податкової співпраці.

Мета статті – проаналізувати питання розмивання податкової бази та переміщення прибутків, міжурядову співпрацю в рамках Плану дій BEPS та його механізмів, а також зусилля України щодо впровадження реформ для приєднання до глобальних зусиль у боротьбі з ухиленням від сплати податків. Крім того, стаття має на меті розробити рекомендації для уряду України щодо подальших удосконалень та впровадження цих політик.

Виклад основного матеріалу. У статті розглядається міжурядова співпраця в рамках Плану дій BEPS, розробленого Організацією економічного співробітництва та розвитку за ініціативою країн G20. Актуальність впровадження та вивчення цього механізму зумовлена питаннями розмивання податкової бази та переміщення прибутків, що здійснюються фізичними особами, юридичними особами та великими транснаціональними корпораціями. Дослідження вивчає інструменти для боротьби з цим явищем.

Аналіз також зосереджується на кроках України щодо впровадження реформ, спрямованих на приєднання до глобальних зусиль у боротьбі з ухиленням від сплати податків. У дослідженні висвітлюються виклики, з якими стикається Україна у приведенні своєї податкової системи у відповідність до міжнародних стандартів, та описуються законодавчі заходи, вжиті для протидії BEPS. Особлива увага приділяється прийняттю Багатостороннього інструменту (MLI) та змінам у податковому законодавстві України як ключовим крокам до досягнення податкової прозорості та запобігання переміщенню прибутків.

Висновки. У висновку наголошується, що прийняття Україною плану BEPS є ключовим кроком у приведенні її податкової системи у відповідність до міжнародних стандартів. Проактивні заходи Міністерства фінансів України та законодавчі дії, такі як ратифікація Багатосторонньої конвенції про виконання заходів, які стосуються угод про оподаткування, з метою протидії розмиванню бази оподаткування та виведенню прибутку з-під оподаткування, підкреслюють прихильність країни до прозорості та залучення іноземних інвестицій. Постійні зусилля та впровадження Дорожньої карти на 2023-2025 роки підкреслюють прагнення України до постійного вдосконалення та міжнародної співпраці. В контексті впровадження податкових реформ в Україні існує потреба у подальшому науковому дослідженні для оцінки ефективності політики та розробки майбутніх реформ.

Ключові слова: боротьба з розмиванням податкової бази, план BEPS, ОЕСР, контрольовані іноземні компанії, MLI.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Krasovskyi V. I. BEPS plan as a key mechanism of intergovernmental tax cooperation – international progress and implementation status in Ukraine. *Law and innovations.* 2024. № 2 (46). P. 155–161.

АСІРЯН СЮЗАННА РАФІКІВНА
кандидатка юридичних наук, асистентка кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID 0000-0002-9503-6203

АТАМАНЧУК ЮЛІЯ ІВАНІВНА
студентка III курсу факультету прокуратури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ФЕНЬКІВ ВІКТОРІЯ ВОЛОДИМИРІВНА
студентка III курсу факультету прокуратури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

УДК 341.171(4-6ЄС):342.53
DOI 10.37772/2518-1718-2024-2(46)-25

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ І ВИКЛИКИ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПАРЛАМЕНТІ

Стаття присвячена актуальним питанням щодо змін, проблем і реформування такого інституту Європейського Союзу (далі – ЄС) як Європейський парламент (далі – Європарламент, ЄП). Особлива увага приділяється чинникам, які впливали на попередні результати виборів до вказаного представницького органу. Під час проведеного аналізу визначено, що основними факторами відносно невеликої явки на виборах є наявність певної недовіри і скептицизму громадян ЄС в 2004 і 2014 роках, що пов'язана з пріоритетністю національних інтересів над європейськими загалом та «дефіцит демократії», що заважав жителям країн- членів ЄС повноцінно впливати на зміст політичних рішень.

Окреслено ряд дій, які впровадив ЄС для виправлення цієї ситуації, і вказано вплив зазначених новел на результати виборів 2019 року. Незважаючи на певні позитивні зміни, проблеми, зокрема і «дефіциту демократії» не є повністю вирішеними. Тому авторами зазначено, що питання реформування Європейського парламенту є постійною частиною дебатів щодо інституційної реформи ЄС. Сформульовано, що можливість діяти в цьому напрямку розпочинається після Brexit, котрий зумовив необхідність перерозподілу місць у парламенті і запровадження комплексних реформ. Після виходу Великобританії з ЄС чисельність депутатів складала 705, встановлено, що Рада Європейського Союзу змінила кількість парламентарів до 720 і визначено, яким чином це впливатиме на розподіл мандатів між країнами- членами ЄС. Наведено певні дані, що свідчать про позитивні зміни, що стосуються майбутніх виборів до Європарламенту в 2024 році. Акцентовано увагу на досить дискусійному аспекті щодо вступу України до ЄС і перерозподілу місць у Європарламенті в зв'язку з цим.

Наступною проблемою, визначеною авторами, є потреба в реформуванні процедури прийняття рішень у ЄП щодо виключних питань. Наведено думки окремих політиків і вказано, що зміни в цій сфері є необхідними задля покращення оперативності і дієвості з одночасним збереженням демократичності.

Ключові слова: Європейський парламент, Brexit, дефіцит демократії, вибори до парламенту, консенсус.

Постановка проблеми. Європейський Парламент є однією з найголовніших інституцій Європейського Союзу (далі – ЄС), а також єдиним представницьким органом ЄС. Важливість цього наднаціонального органу зумовлює необхідність його безперешкодного функціонування. Проте, на практиці ж виникають ряд питань, котрі значно ускладнюють його роботу і тому потребують негайного вирішення. Зокрема, практична відсутність інтересу жителів ЄС до виборів в Європейському Парламенті, зумовлене «дефіцитом демократії». Також питання розподілу місць в Європарламенті у зв'язку з виходом Великобританії з ЄС, а найголовніше як в майбутньому будуть розподілені місця із вступом нових

 © Асірян С. Р., Атаманчук Ю. І., Феньків В. В., 2024

держав-членів, адже теперішня форма Договору про ЄС обмежує чисельність Європарламенту максимум 751 депутатом. Не менш важливою проблематикою є реформування наявної процедури ухвалення рішень, принцип консенсусу на даний момент надто гальмує процес прийняття надважливих рішень і це потребує негайного вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти даної проблематики розглядали в своїх роботах такі вчені, як Г.В. Грибник [1] та А. В. Кулабухова [2], вони висвітлили статистику явки на виборах до Європейського Парламенту. Серед іноземних науковців Ніколай фон Ондаза (Nicolai von Ondarza) та Фелікс Шенуїт (Felix Schenuit) досліджували в своїй роботі варіанти розвитку подій після виходу Великобританії з Європейського Союзу та наслідки, які це мало б для виборів до Європарламенту [3]. Українські вчені В. Д. Демецький та Г. І. Лободюк в своїй роботі розкрили питання майбутньої кількості представників у зв'язку з майбутнім входом України та інших країн в ЄС [4]. Фесенко В.В. звернув увагу на проблематику застосування принципу консенсусу в сьогоднішніх реаліях [5].

Обрана тематика потребує додаткових досліджень у зв'язку із євроінтеграційними намірами України, тому нами проаналізовано вищевказані роботи та окреслено основні проблеми у Європарламенті, котрі можуть викликати певні наслідки в недалекому майбутньому. Проведено певний перерахунок кількості необхідних місць з урахуванням всіх факторів (таких, як Brexit, вступ нових держав-членів). Зазначили наслідки невнесення змін до сучасної процедури прийняття рішень – одностайності, і вказали один із можливих шляхів вирішення цієї проблеми, що в сукупності і є новизною у визначеній тематиці.

Метою статті є розгляд проблемних питань, котрі постають перед Європейським Парламентом в сьогоднішніх реаліях та визначення шляхів їх вирішення або наслідків ігнорування в недалекому майбутньому.

Виклад основного матеріалу. Протягом останніх років Україна бере активну участь в інтеграційних процесах на всьому європейському континенті, тому вважаємо за потрібне висвітлити характер функціонування, зміни і актуальні проблеми такого інституту ЄС як Європейський парламент (далі – Європарламент, ЄП).

Європейський парламент є виборним представницьким органом Європейського Союзу, який формується прямими виборами [1, с. 46]. Теоретично такий тип виборів сприяє підвищенню як загальнополітичної, так і правової легітимності вищевказаного інституту. Проте є очевидним те, що європейські інтереси за своїм значенням поступаються для виборців національним інтересам. Також вже протягом багатьох років однією з найголовніших проблем в ЄС є те, що громадяни цього міжнародного утворення невдоволені неможливістю повноцінно впливати на зміст політичних рішень – так званий «дефіцит демократії». В сукупності ці чинники, на наше переконання, мали особливий вплив на результати виборів до Європарламенту в попередні роки.

Недовіра та скептицизм жителів ЄС зумовила підняття рівня абсентеїзму, наприклад на виборах 2004 р. середня явка у державах-членах склала 45,47 %, у 2009 р. – 42,97%, а під час виборів до Європарламенту в 2014 р. було побито антирекорд: явка виборців була – 42,61% [2]. ЄС для усунення «дефіциту демократії» намагався запровадити ряд змін та новел, наприклад розширити законодавчі повноваження Європейського Парламенту; надати національним парламентам повноважень впливати на вирішення питань на європейському рівні, зокрема через реалізацію права перевірки законопроектів, що розробляються Європейською Комісією (органом, що у переважній більшості випадків виступає ініціатором загальносоюзних законодавчих актів); також було запроваджено унікальний інструмент залучення до ухвалення рішень у Союзі громадян ЄС – «громадянської ініціативи» (англ. «European Citizens' Initiative»). Вже в травні 2019 року в 28 країнах-членах Європейського союзу (на той час включно з Великобританією) пройшли вибори депутатів Європейського парламенту. Першою відмінною риса цих виборів стала явка, яка склала 50,66 % у всіх 28 країнах-членах, що на 8,05 % вище в порівнянні з виборами 2014 року.

Це найвищий показник після виборів 1994 року (56,67%, в той час ЄС включав тільки 12 країн-членів) [1, с. 39].

Такий відсоток явки (понад 50%) вказує на те, що все більше європейських громадян схильні вирішувати на європейському рівні усі найбільш вагомі питання – питання безпеки, міграції, економіки і соціальної сфери, кліматі. На настрій виборців та збільшенні їх явки важливу роль зіграли також національні чинники. У дебатах на національному рівні спостерігався значний інтерес до європейських питань, що є свідченням зростаючої європеїзації політики в країнах-членах [1, с. 39].

Незважаючи на певні позитивні зміни, проблеми, зокрема і «дефіциту демократії», не є повністю вирішеними. Таким чином, питання реформування Європейського парламенту є постійною частиною дебатів щодо інституційної реформи ЄС. Політичне вікно можливостей для певних дій в цьому напрямку відкривається у 2018 році. З одного боку, Brexit залишив 73 британські місця доступними для перерозподілу. З іншого боку, зріс тиск, щоб розірвати пев-

ний застій і запровадити комплексні реформи, після років тимчасових домовленостей.

Відповідно до частини 2 статті 14 Договору про Європейський Союз (далі – ДЄС) кількість представників громадян Союзу, що входять до складу Європейського Парламенту не може перевищувати сімсот п'ятдесяти плюс Голова [6]. Brexit спричинив появу 73 «пустих сидінь». Логічно, що це породило ряд дискусій навколо цієї теми і було сформовано декілька можливих сценаріїв розвитку подій. Зокрема, Ніколай фон Ондаза (Nicolai von Ondarza – заступник керівника відділу ЄС) та Фелікс Шенуїт (Felix Schenuit – науковий співробітник відділу ЄС) в своїй роботі «Reforming the European Parliament» виділили 3 варіанти: 1) ці місця можна просто вилучити, зменшивши чисельність парламенту з 751 депутата до 678; 2) використати деякі або всі 73 місця, щоб зменшити існуючу нерівність у представництві між 27 країнами-членами; 3) створити окремий єдиний європейський виборчий округ для обрання депутатів Європарламенту за транснаціональними списками [3]. Варто зазначити, що нинішній розподіл місць базується не на математичній формулі, а є результатом політичних переговорів – востаннє у 2013 році після вступу Хорватії та має назву «принцип дегресивної пропорційності». Даний принцип закріплений в ч.2 ст.14 ДЄС та має на меті узгодити дві цілі: справедливе представництво громадян і мінімальне представництво малих країн-членів. За цим принципом кожна країна-член має щонайменше шість депутатів Європарламенту (мінімальна кількість депутатів застосовується до Кіпру, Естонії, Мальти та Люксембургу). Кількість депутатів Європарламенту зростає разом з населенням країни, але не зовсім пропорційно: якщо люксембурзький депутат представляє близько 80 000 жителів, то його німецький колега відповідає за понад 800 000. Цей принцип закріплений у договорах і – попри побоювання щодо нерівності, яку він породжує, – не підлягає обговоренню. Однак у рамках системи існують також специфічні проблеми, які впливають на окремі держави. Наприклад, Італія є більш населеною, ніж Іспанія, але має менше виборців на одного депутата Європарламенту. У зв'язку з цим, найоптимальнішим рішенням було використати ці 73 вакантних місця для згладжування таких розбіжностей [3].

Під час останніх виборів у травні 2019 року до Європарламенту обрали 751 депутата, сьогодні їх чисельність після Brexit складає 705 (27 місць розподілили між країнами-членами) парламентарів. Як повідомили на сайті Ради Європейського Союзу, в 2023 вона ухвалила рішення щодо зміни кількості депутатів до 720 з огляду на демографічні зміни в країнах ЄС. Таким чином у 2024 році Європейський парламент збільшиться на 15 депутатів Франція, Іспанія та Нідерланди отримають ще по два місця в наступному мандаті, а Бельгія, Данія, Ірландія, Латвія, Австрія, Польща, Словенія, Словаччина, Фінляндія – по одному [7].

Зазначимо про певні позитивні зміни. Цього року громадяни ЄС проявляють більший інтерес до майбутніх виборів, ніж у попередні роки. Про це свідчить опитування Eurobarometer, що було опубліковане 17 квітня на сайті Європарламенту. Зараз 60% заявляють, що зацікавлені у голосуванні в червні (+3 % порівняно з осінню 2023 р. та +11% порівняно з лютим/березнем 2019 р.). 71% кажуть, що ймовірно, що вони проголосують (від 7 до 10 за шкалою від 1 до 10), що становить +3 % порівняно з осінню 2023 р. та +10 % порівняно з лютим/березнем 2019 р. Результати показують, що громадяни ЄС дуже добре усвідомлюють важливість виборів у поточному геополітичному контексті, причому вісім із десяти (81%) респондентів погоджуються, що це робить голосування ще важливішим. Переважна більшість у всіх державах-членах підтримує цю заяву [8]. Можемо побачити тенденцію до позитивних змін і в сприйнятті Європарламенту самими громадянами ЄС: Майже три чверті громадян (73%, +3 % порівняно з осінню 2023 року) вважають, що дії ЄС впливають на їхнє повсякденне життя, у тому числі п'ята частина (20%), на яку вони впливають «дуже сильно». Крім того, переважна більшість європейців погоджуються, що їхня країна, загалом, отримує користь від членства в ЄС (71%). Ці результати є стабільними порівняно з осінню 2023 року та продовжують залишатися на високих рівнях у всьому ЄС [8].

Тим не менш, передбачити реальні показники явки виборців в 2024 доволі складно, але аналізуючи вищезазначені дані, а також ажіотаж стосовно виходу Великобританії з ЄС і перерозподілу місць в Європарламенті, можемо припустити, що явка значно зросте в порівняні з минулими і можливо встановить новий рекорд за всі роки.

Зазначаючи про чисельність ЄП, хочемо наголосити на ще одному актуальному аспекті, котре, як ми вважаємо, в недалекому майбутньому може спричинити ряд дискусій. 28 лютого 2022 року Україна подала заявку на вступ до Європейського Союзу, а вже 23 червня цього ж року їй було надано статус держави-кандидата на вступ до ЄС. У зв'язку з цим постає нагальним питання щодо участі України у діяльності Європарламенту та новому перерозподілі місць. Адже після набуття статусу держави-члена ЄС громадянам нашої країни повинно бути забезпечене представництво у Європарламенті [4, с. 92]. Відповідно до частини 2 статті 14 ДЄС представництво громадян є дегресивно-пропорційним з мінімальним порогом з шести представників від держави-члена;

жодна держава-член не може отримати більше ніж дев'яносто шість місць [6]. Як вже зазначалося вище, кількість місць в Європарламенті прямо залежить від чисельності населення держави. Звісно кількість місць України в Європарламенті буде обговорюватися в рамках відповідного договору про вступ до ЄС. У нинішніх реаліях ми не можемо знати фактичну кількістю населення, проте, якщо звернути увагу на довоєнні показники, то Україна могла б претендувати на кількість місць десь між Польщею (52) та Іспанією (59), тобто приблизно 55 депутатів Європарламенту. Однак у своїй теперішній формі Договір про ЄС обмежує чисельність Європарламенту максимум 751 депутатом. Враховуючи – після перерозподілу через Brexit – 720 депутатів для нинішніх 27 країн-членів, приєднання однієї лише України порушило б цей ліміт і означало б приблизно 775 депутатів, що на 24 депутати більше, ніж передбачено договором [9]. А якщо ми візьмемо до уваги Молдову та Грузію, котрі подали заявки на вступ до ЄС майже одночасно з Україною, то проблема стає ще більшою. Ґрунтуючись на роботі Демецького В. Д. та Лободюк Г. І., потенційно для цих країн буде виділено приблизно по 8-9 місць, що в цілому разом з Україною значно перевищить нинішній ліміт у 751 депутата Європарламенту [4, с. 95].

Це в свою чергу створює ряд проблем для функціонування Європейського Парламенту, оскільки нинішні країни-члени ЄС повинні будуть або домовитися про зміну договору щодо збільшення максимального розміру ЄП, або про перерозподіл існуючих місць, щоб звільнити місце для нових членів. Обидва варіанти є політично складними. ЄП з понад 800 депутатів став би другим найбільшим парламентом у світі (після Всекитайських зборів народних представників) і вийшов би за межі того, що ще працездатне. Однак, перерозподіл максимальної кількості (751 депутата) між ЄС-30+ може збільшити спроможність Парламенту діяти, але вимагає болючих поступок з боку нинішніх країн-членів. У будь-якому випадку, приєднання більшої кількості малих країн загострить питання демократичної легітимності, пов'язані з дегресивною пропорційністю, з надмірним представництвом цих малих країн, що зробить новий Європейський Парламент менш репрезентативним для фактичного населення ЄС, ніж його нинішній склад. Це має бути враховано в поточних переговорах щодо транснаціональних списків та виборчої реформи ЄС [9].

Ведучи мову про реформування Європарламенту і можливі зміни, вважаємо за потрібне акцентувати увагу на наступній проблемі, котра стосується аспекту прийняття рішень і гостро постала перед цим інститутом особливо під час російського вторгнення в Україну. Як ми знаємо, сила ЄС – в демократичності і відповідно діє принцип консенсусу у виключних питаннях, що стосуються Союзу загалом. Від 2009 року ЄС постав перед безпрецедентними кризами і викликами, в тому числі і війна рф проти України. Не виключенням, а навіть очевидним є те, що можуть виникати певні протилежні погляди між окремими країнами-членами, але завжди ЄС і відрізнявся тим, що міг знаходити компроміси в таких питаннях, підтримувати єдність і зорганізованість. Одна країна може якщо не повністю заблокувати важливе політичне рішення Євросоюзу, то робити це тривалий час. Між іншим, це прояв ще однієї проблеми – в складі Євросоюзу зараз є країни, які можуть діяти всупереч європейським цінностям і спільним інтересам ЄС [5]. Щодо прикладу – блокування Угорщиною допомоги Україні, пакетів санкцій проти рф.

Вже з 2022 року йшла мова в Європарламенті про необхідність реформування такої процедури ухвалення рішень з метою покращити її оперативність і дієвість з одночасним збереженням демократичності. Прем'єр-міністр Італії Маріо Драгі у ході виступу у Європарламенті 3 травня 2022 року заявив: «Ми маємо подолати цей принцип одностайності, який веде до логіки схрещених вето, і перейти до рішень, що ухвалюються кваліфікованою більшістю. Європа, здатна ухвалювати своєчасні рішення, – це Європа, яка викликає більше довіри для своїх громадян та світу» [5]. Незабаром під час пленарного засідання Європейського парламенту в листопаді 2023 року представник політичної групи «Оновлення Європи» депутат Гі Верхофстадт (Guy Verhofstadt) представив доповідь із пропозиціями до змін у чинних угодах ЄС, серед чого, зокрема вказав: «Ми реагуємо (на проблеми) замало та запізно, тому що ми паралізовані вимогою щодо одноголосності у процесі прийняття рішень. Водночас він зауважив, що вето й шантаж перетворилися ледь не на «стандартну практику» під час ухвалення рішень у межах ЄС [10].

Ми погоджуємося, що практика одностайності гальмує процес прийняття надважливих рішень і це потребує негайного вирішення. Так як з входженням до ЄС нових держав-членів приймати рішення буде усе складніше, процедура голосування кваліфікованою більшістю (щоб дійти згоди у визначених питаннях потрібна підтримка 15 із 27 країн ЄС, які представляють не менше 65% населення всього Союзу) є виходом із такої суперечливої ситуації. Також можливим є варіант запровадження в окремих ключових напрямах (наприклад щодо внесення змін в Угоди ЄС) і суперкваліфікованої більшості.

Висновки. Європейський парламент відіграє значну роль в функціонуванні і сприйнятті громадянами Європейського Союзу загалом. На це вказують результати виборів 2004, 2014 років, коли бачимо

невелику явку і окреслені причини такої ситуації: пріоритетність національних інтересів над європейськими та «дефіцит демократії». Після вчинення ЄС конкретних дій, спрямованих на усунення вказаних недоліків у 2019 році очевидними стають позитивні зміни, що є свідченням зростаючої європеїзації політики в країнах-членах. Вплив Brexit на реформування інституційної системи ЄП є очевидним: спричинення вільних 73 місць в ЄП, їх перерозподіл, після чого чисельність депутатів складала 705, а вже в 2023 році Рада Європейського Союзу збільшила кількість парламентарів до 720. Отже, враховуючи дії, вчинені ЄС щодо Європарламенту вбачається позитивна тенденція і щодо майбутніх виборів. Так як Україна є державою- кандидатом на вступ до ЄС, то дискусійним залишається питання щодо подальшого перерозподілу місць у ЄП після набуття нашою країною повноцінного членства, адже, беручи до уваги також Молдову і Грузію (котрі також є кандидатами), ліміт, встановлений в 751 депутата буде значно перевищений. Наступним проблемним аспектом, що потребує змін є необхідність зміни процедури прийняття рішень – з консенсусу на кваліфіковану більшість, що дозволить ухвалити своєчасне і більш дієве рішення, не дозволяючи одній країні діяти всупереч інтересам інших держав-членів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грибник Г. В. Правовий статус Європейського Парламенту: проблеми теорії та практики : кваліфікаційна робота (проєкт) на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр». Херсон, 2020. 58 с.
2. Кулабухова А. В. Вплив громадян на функціонування ЄС та проблема «дефіциту демократії». *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2015. Вип. 28. С. 166–178.
3. Ondarza N., Schenuit F. Reforming the European Parliament. *Stiftung Wissenschaft und Politik*. Comment 10. 2018. 8 pp. URL: https://www.swp-berlin.org/publications/products/comments/2018C10_orz_sux.pdf
4. Демецький В. Д., Лободюк Г. І. Майбутня кількість представників в Європарламенті від України, Молдови та Грузії. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2022. Ч. 1. С. 91–96.
5. Фесенко В. В. Як унеможливити блокування рішень ЄС однією країною? *Укрінформ*. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3502164-ak-unemozliviti-blokuvanna-risen-es-odnieu-krainou.html
6. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу від 30 березня 2010 р. *Офіційний вісник Європейського Союзу.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text
7. The European Council establishes the composition of the European Parliament. *European Council*. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/09/22/the-european-council-establishes-the-composition-of-the-european-parliament/
8. Geopolitical situation makes voting in European elections even more important. *European Parliament*. URL: https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20240415IPR20389/geopolitical-situation-makes-voting-in-european-elections-even-more-important
9. Ondarza N. Готуємося: Потенційний вступ України та інституційна реформа ЄС. *VerfBlog.* URL: https://verfassungsblog.de/%D0%B3%D0%BE%D1%82%D1%83%D1%94%D0%BC%D0%BE%D1%81%D1%8F/
10. ЄС має відмовитися від принципу консенсусу - проєкт доповіді Європарламенту. *Укрінформ*. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3789987-es-mae-vidmovitisa-vid-principu-konsensusu-proekt-dopovidi-evroparlamentu.html

REFERENCES

1. Hrybnyk, H. V. (2020). The legal status of the European Parliament: problems of theory and practice: qualification work (project) for obtaining the bachelor's degree. Kherson [in Ukrainian].
2. Kulabukhova, A. V. (2015). The influence of citizens on the functioning of the EU and the problem of the 'deficit of democracy'. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia*, *28*, 166–178 [in Ukrainian].
3. Ondarza, N. & Schenuit, F. (2018). Reforming the European Parliament. *Stiftung Wissenschaft und Politik*. Comment 10. Retrieved from: https://www.swp-berlin.org/publications/products/comments/2018C10_orz_sux.pdf
4. Demetskyi, V. D. & Lobodiuk, H. I. (2022). The future number of representatives in the European Parliament from Ukraine, Moldova and Georgia. *Pivdennoukrainskyi pravnychyi chasopys,* Part 1, 91–96 [in Ukrainian].
5. Fesenko, V. V. How to make it impossible to block EU decisions in one country? *Ukrinform*. Retrieved from: https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3502164-ak-unemozliviti-blokuvanna-risen-es-odnieu-krainou.html [in Ukrainian].
6. Consolidated versions of the Treaty on the European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union (2010, March 30). *Ofitsiinyi visnyk Yevropeiskoho Soiuzu.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text [in Ukrainian].

7. The European Council establishes the composition of the European Parliament. *European Council*. Retrieved from: https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/09/22/the-european-council-establishes-the-composition-of-the-european-parliament/
8. Geopolitical situation makes voting in European elections even more important. *European Parliament*. Retrieved from: https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20240415IPR20389/geopolitical-situation-makes-voting-in-european-elections-even-more-important
9. Ondarza, N. Getting ready: Ukraine's potential accession and EU institutional reform. *VerfBlog*. Retrieved from: https://verfassungsblog.de/%D0%B3%D0%BE%D1%82%D1%83%D1%94%D0%BC%D0%BE%D1%81%D1%8F/
10. The EU should abandon the principle of consensus - draft report of the European Parliament. *Ukrinform*. Retrieved from: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3789987-es-mae-vidmovitisa-vid-principu-konsensusu-proekt-dopovidi-evroparlamentu.html [in Ukrainian].

ASIRYAN SUZANNA

PhD in Law, Assistant at the Department of European Union Law
of the Yaroslav Mudryi National Law University

ATAMANCHUK YULIIA

3-rd year student of the Faculty of the Prosecutor's Office of the
Yaroslav Mudryi National Law University

FENKIV VIKTORIIA

3-rd year student of the Faculty of the Prosecutor's Office of the
Yaroslav Mudryi National Law University

CURRENT ISSUES AND CHALLENGES IN THE EUROPEAN PARLIAMENT

Problem setting. The European Parliament is one of the main EU institutions and the only representative body of the European Union. The importance of this supranational body necessitates its smooth functioning. However, in practice, a number of issues arise that significantly complicate its work and therefore require immediate resolution. In particular, there is a practical lack of interest of EU citizens in elections to the European Parliament due to the 'democratic deficit'. There is also the issue of the distribution of seats in the European Parliament in connection with the UK's withdrawal from the EU, and most importantly, how the seats will be distributed in the future with the accession of new member states, since the current form of the EU Treaty limits the number of European Parliament members to a maximum of 751. An equally important issue is the reform of the existing decision-making procedure; the principle of consensus is currently too slow in the process of making crucial decisions and this needs to be addressed immediately.

Analysis of recent researches and publications. Certain aspects of this problem were considered in their works by such scientists as: G.V. Hrybnyk [1] and A. V. Kulabukhova [2] highlighted the turnout statistics at the elections to the European Parliament. Among foreign scientists, Nicolai von Ondarza and Felix Schenuit studied in their work the options for the development of events after the withdrawal of Great Britain from the European Union and the consequences that this would have for the elections to the European Parliament [3]. Ukrainian scientists V. D. Demetskyi and G. I. Lobodyuk in their work revealed the issue of the future number of representatives in connection with the future entry of Ukraine and other countries into the EU [4]. And also VV Fesenko, who drew attention to the problems of applying the principle of consensus in today's realities [5], etc.

The selected topic requires additional research in connection with Ukraine's European integration intentions, therefore we have analyzed the above-mentioned works and outlined the main problems in the European Parliament that may cause certain consequences in the near future. A certain recalculation of the number of required seats has been carried out, taking into account all factors (such as Brexit, the entry of new member states). They also noted the consequences of not making changes to the modern decision-making procedure - unanimity, and indicated one of the possible ways to solve this problem, which in the aggregate is a novelty in the specified topic.

Purpose of the research is to examine the problematic issues which the European Parliament faces in today's realities and to identify the ways of their solution or the consequences of their neglect in the near future.

Article's main body. The article is devoted to topical issues related to changes, problems and reforms of such an institution of the European Union (EU) as the European Parliament (EP). Particular attention is paid to the factors which influenced the previous results of the elections to this representative body. The analysis shows that the main factors behind the relatively low turnout in the elections were the presence of certain distrust and scepticism of EU citizens in 2004 and 2014, which is associated with the priority of national interests over European ones in general, and the "democratic deficit" which prevented residents of EU member states from fully influencing the content of political decisions.

The author outlines a number of actions taken by the EU to remedy this situation and indicates the impact of these innovations on the results of the 2019 elections. Despite some positive changes, the problems, including the "democracy deficit", have not been fully resolved. Therefore, the authors point out that the issue of reforming the European Parliament is a permanent part of the debate on EU institutional reform. It is formulated that the opportunity to act in this direction begins after Brexit, which necessitated the redistribution of seats in the Parliament and the introduction of comprehensive reforms. After the UK's withdrawal from the EU, the number of MPs was 705, and the author establishes that the Council of the European Union has changed the number of MPs to 720 and determines how this will affect the distribution of mandates among the EU member states.

Conclusions and prospects for the development. The author provides some data indicating positive changes regarding the upcoming elections to the European Parliament in 2024. Attention is focused on the rather controversial aspect of Ukraine's accession to the EU and the redistribution of seats in the European Parliament in this regard. The next problem identified by the authors is the need to reform the decision-making procedure in the EP on exceptional issues. The author presents the opinions of individual politicians and points out that changes in this area are necessary to improve efficiency and effectiveness while preserving democracy.

Key words: European Parliament, Brexit, democratic deficit, parliamentary elections, consensus.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Асірян С. Р., Атаманчук Ю. І., Феньків В. В. Сучасні проблеми і виклики у Європейському парламенті. *Право та інновації.* 2024. № 2 (46). С. 162–168.

КОРВАТ ОЛЕНА ВАЛЕРІЇВНА
кандидат економічних наук, доцент, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України
ORCID 0000-0002-7977-6957

УДК [346.544.2:[311.2+657]](477:100)
DOI 10.37772/2518-1718-2024-2(46)-26

УДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБЛІКУ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ[1]

Наукова робота присвячена проблемам нормативно-правових актів України, які визначають засади для формування системи обліку інноваційної діяльності. Метою статті є аналіз національного нормативно-правового забезпечення обліку інноваційної діяльності на його відповідність міжнародним стандартам, а також розробка практичних рекомендацій з його удосконалення.

У роботі зіставлено положення Закону України «Про інноваційну діяльність», Закону України «Про інвестиційну діяльність» та міжнародного стандарту – Керівництва Осло відносно визначень та класифікацій інновацій та інноваційної діяльності, що дозволило виявити суттєву різницю у різновидах інновацій, ступені новизни товарів і послуг, критеріях визнання продукції інноваційною. Аналіз Методологічних положень державного статистичного спостереження щодо інноваційної діяльності підприємств показав суперечність їх класифікацій з національним законодавством та окремі неузгодженості з Керівництвом Осло.

Аргументовано, що виявлені недоліки базових понять і класифікацій нормативно-правового забезпечення інноваційної діяльності, які є основою формування системи бухгалтерського та статистичного обліку, викривляють облікові дані та роблять їх непридатними для об'єктивного оцінювання, зокрема несумісними до порівняння інноваційного розвитку країн. Запропоновано внесення змін до визначень інновацій, інноваційної діяльності, класифікацій інноваційних процесів, продукції, фінансування, витрат та інших об'єктів обліку шляхом їх гармонізації з методичними вказівками Керівництва Осло. Обґрунтовано доцільність закріплення функції розробки методичних рекомендацій з бухгалтерського обліку інноваційної діяльності за Міністерством економіки України.

Ключові слова: нормативно-правове забезпечення, статистичний облік, бухгалтерський облік, інноваційна діяльність, інновація, класифікація, об'єкт обліку, міжнародний стандарт.

Постановка проблеми. Згідно з Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» облікові процеси на кожному підприємстві здійснюються з метою вимірювання, реєстрації, накопичення, узагальнення даних, підготовки інформації для внутрішніх і зовнішніх користувачів [1, абз. 3-4 ст. 1, ст. 3]. У зв'язку з окремим державним регулюванням інноваційної сфери економіки [2; 3], проведенням державних статистичних спостережень за створенням і впровадженням інновацій [4], інноваційна діяльність потребує аналітичного обліку та подальшого оцінювання її стану і результативності як на рівні підприємств, так і на рівні держави.

Відомо, що нормативно-правове забезпечення бухгалтерського обліку і звітності в Україні не містить роз'яснень стосовно інноваційної діяльності. Тому кожний суб'єкт господарювання збирає дані щодо своїх операцій, активів, зобов'язань і капіталу, користуючись самостійністю у визначенні облікової політики, виборі системи регістрів бухгалтерського обліку, обранні способів узагальнення показників, розробці систем управлінського обліку [1, п. 5 ст. 8]. Втім, інформацію, зареєстровану й оброблену підприємствами на власний розсуд, не завжди можна вживати у зіставленні результатів інноваційної діяльності суб'єктів різних за розміром, структурою, організаційно-правовою формою господарювання, територіальною і галузевою приналежністю в комерційному чи науковому аналізі, моніторингу, державному та громадському контролі.

Відсутність методологічних засад обліку інноваційної діяльності ускладняється суб'єктивністю розуміння сутності інновацій, що обумовлює необхідність стандартизації термінології та класифікацій у

[1] Статтю підготовлено в межах теми «Правове забезпечення інноваційного процесу в умовах глобальних викликів». Номер державної реєстрації РК УкрІНТЕІ № 0120U10478.

© Корват О. В., 2024

системах збору і обробки інформації [5, с. 81; 6, с. 40; 7, с. 221]. Ці питання мають знайти своє відображення у відповідних нормативно-правових актах для забезпечення порівнянності, статистичної якості та інтероперабельності даних в інноваційній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам обліку інноваційної діяльності в Україні постійно приділяється увага вітчизняними науковцями. В їх публікаціях аналізуються ознаки інновацій для цілей обліку [6], об'єкти обліку [13; 16; 17; 19; 20], суперечність термінології в законодавстві, що ускладнює розробку систем обліку й оцінювання інноваційних процесів [7], розглядаються питання обліку витрат [8; 9; 10; 11; 12; 13], фінансування [6; 14], активів інноваційного походження [12; 15], інвестицій [11], ресурсів [11], інноваційного капіталу [18]. Практично у кожній науковій роботі вказується на необхідності впровадження методичних рекомендацій з обліку інноваційної діяльності.

Важливо відмітити, що бухгалтерський і статистичний облік має відповідати не лише чинному законодавству, а й бути узгодженими з інтернаціональними стандартами для міжнародної співпраці та міждержавних взаємодій. Проте у публікаціях вітчизняних авторів [6-20] не досліджуються аспекти гармонізації обліку інноваційної діяльності в Україні з найкращою світовою практикою.

Метою статті є аналіз нормативно-правового забезпечення обліку інноваційної діяльності в Україні на відповідність міжнародним стандартам та розробка практичних рекомендацій щодо його удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Інновації все більше впливають на розвиток національних економік і суспільства, однак вважаються «розмитим» поняттям для їх обліку та вимірювання [5, с. 3]. Саме тому спільнотою експертів ОЕСР були розроблені методичні вказівки щодо збору, звітності й використання даних в сфері інновацій, відомі як Керівництво Осло [5]. Даний документ визнається добровільним міжнародним стандартом. Він надає загальні статистичні рекомендації відносно спостережень і аналізу інноваційної діяльності, її впливу на економічне зростання.

У Стратегії інновацій ОЕСР наголошується, що сумісність регуляторних рішень з ширшим інституційним і регуляторним середовищем має більшу потенційну результативність [21, с. 261], а порівнянність статистичних оцінок інноваційного розвитку між країнами надає можливості зміцнювати продуктивність їх інноваційних політик, сприяти вирішенню проблем [21, с. 259]. Це пояснює доцільність дотримання Україною міжнародних стандартів з інноваційної діяльності, зокрема Керівництва Осло, Керівництва Фраскаті та Керівництва з патентної статистики, які узгоджені зі статистичними класифікаціями ООН [5, с. 31].

Базовим поняттям та об'єктом обліку інноваційної діяльності є інновація. Розглянемо тлумачення, характеристики та класифікації інновацій у національному законодавстві, а також зіставимо їх на відповідність міжнародному стандарту Осло (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняння визначення та класифікацій інновацій у національному законодавстві та міжнародних стандартах

Критерій	Нормативний документ	
	Закон України «Про інноваційну діяльність»	**Керівництво Осло**
Визначення поняття	Інновації – новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери	Інновація – це новий або вдосконалений продукт або бізнес-процес (або їх комбінація), який суттєво відрізняється від попередніх продуктів або бізнес-процесів підприємства та який був представлений на ринку або введений у використання підприємством
Класифікація інновацій	- інноваційна продукція – нові конкурентоздатні товари чи послуги, що є результатом виконання інноваційного проекту, виробляються в Україні вперше або мають суттєво вищі техніко-економічні показники порівняно з аналогічною продукцією на ринку; - конкурентоздатні технології; - організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери	- продуктова інновація – новий або вдосконалений товар чи послуга, які суттєво відрізняються від попередніх товарів чи послуг підприємства, представлених ним на ринку; - бізнес-процес – це новий або вдосконалений бізнес-процес для однієї або кількох бізнес-функцій, який суттєво відрізняється від попередніх бізнес-процесів підприємства та який підприємство ввело в дію; - комбінація інноваційного продукту та процесу

Аналізуючи дефініції інновацій з таблиці 1, слід констатувати явну різницю між ними, яка полягає, в першу чергу в різновидах інновацій та ступені новизни товарів і послуг. Якщо національне законодавство вважає інновацією нову або вдосконалену продукцію лише для ринку України, то Керівництво Осло відносить новизну до рівня підприємства. Така відмінність знижує кількість національних товарів і послуг, визнаних інноваційними, обсяги реалізованої інноваційної продукції та витрат на інновації. Крім того у Законі України «Про інноваційну діяльність» існує вимога до інноваційної продукції, щоб вона була результатом виконання інноваційного проєкту. При цьому інноваційні проєкти підлягають державній реєстрації, а продукція має кваліфікуватися інноваційною Міністерством освіти і науки України за результатами експертизи [22, с. 14-15]. Це створює бюрократичний тиск на підприємства. Вони вимушені не враховувати продукцію як інноваційну, що викривляє дані обліку.

Згідно з Керівництвом Осло [5, с. 69] мінімальний критерій інновації полягає в суттєвій зміні підприємством хоча б однієї з характеристик продукції або бізнес-процесу. Незначні покращення, впроваджені суб'єктом господарювання, що призводять до вагомої різниці кінцевого результату, вже є інновацією. До інновацій також відносяться впровадження підприємством розробок інших юридичних або фізичних осіб.

На відміну від Закону України «Про інноваційну діяльність» визначення інновації в міжнародному стандарті не вимагається, щоб інновація мала позитивну цінність для суспільства або позитивну користь для підприємства: інновація може покращити споживчу корисність без збільшення продажів, ринкової позиції чи чистого прибутку суб'єкта господарювання або навпаки призвести до підвищення його фінансових показників одночасно зменшуючи переваги для споживачів або створюючи проблеми з безпекою, здоров'ям чи екологією [5, с. 69].

Крім розглянутих відмінностей терміну «інновація» для гармонізації його визначення в законодавстві України з міжнародним стандартом такі види інновацій як конкурентоздатні технології та організаційно-технічні рішення доцільно об'єднати в категорію інноваційних бізнес-процесів. Слід відзначити, що нові Методологічні положення державного статистичного спостереження щодо інноваційної діяльності підприємств, затверджені наказом Державної служби статистики України 28 грудня 2022 р. [4], вже враховують певним чином рекомендації Керівництва Осло для класифікацій інноваційних продуктів і бізнес-процесів, проте розбіжності ще існують (табл. 2).

Таблиця 2

Порівняння класифікацій інновацій у методологічних положеннях державного статистичного спостереження та міжнародних стандартах

Критерій	Нормативний документ	
	Методологічні положення державного статистичного спостереження щодо інноваційної діяльності підприємств	**Керівництво Осло**
Типи продукції та її новизни	Продуктові інновації: - товари: - послуги; Тип новизни продукції: - нова для ринку, - нова лише для підприємства	Продуктові інновації: - товари: - послуги; Тип новизни продукції: - нова для світу; - нова для ринку підприємства; - нова лише для підприємства
Типи бізнес-процесів	- методи виробництва/поліпшення товарів або надання послуг; - методи логістики, доставки або дистрибуції; - методи комунікацій або обробки інформації; - маркетингові методи просування, пакування, ціноутворення, розміщення продукції або після продажного обслуговування; - методи обліку або адміністративного управління; - методи організації трудової відповідальності, прийняття рішень або управління людськими ресурсами; - методи ділової практики з організації процедур або зовнішніх зв'язків	- виробництво товарів і послуг; - дистрибуція і логістика, включаючи транспортування, складування, обробку замовлень; - інформаційно-комунікаційні системи, включаючи обробку даних, обслуговування, ремонт, веб-хостинг; - маркетинг і продажі, включаючи рекламу, ціноутворення, продаж - адміністрування та менеджмент, включаючи управління кадрами, облік, аудит, фінансову діяльність; - розробка продуктів і процесів

Згідно з Методологічними положеннями [4] Державна служби статистики України під час статистичного спостереження збирає дані щодо інноваційної продукції, яка є новою для ринку і для підприємства (табл. 2), однак це не відповідає визначенню інновацій у національному законодавстві. Неузгодженість Методологічних положень [4] і Закону України «Про інноваційну діяльність» стосується й інноваційних бізнес-процесів, які взагалі не згадуються у дефініції інновації.

Порівнюючи класифікації інноваційної продукції і бізнес-процесів у Методологічних положеннях [4] та Керівництві Осло [5] (табл. 2) видно, що Державна служби статистики не відстежує товари та послуги, які є новими для світу, а бізнес-процес з адміністрування та менеджменту поділила на два окремих процеси: управління трудовими ресурсами та облік і адміністративне управління. Крім того у цих класифікаціях присутня пара несхожих бізнес-процесів: організація процедур і зовнішніх зв'язків та розробка процесів і продуктів.

Зауважимо, що в практиці термін «інновація» може використовуватися для позначення результату та процесу. Щоб розрізняти ці аспекти для позначення інновації як процесу застосовується термін «інноваційна діяльність». Зіставимо його тлумачення у національному законодавстві та Керівництві Осло (табл. 3).

Таблиця 3

Порівняння тлумачення інноваційної діяльності у національному законодавстві та міжнародних стандартах

Критерій	Нормативний документ		
	Закон України «Про інноваційну діяльність»	**Закон України «Про інвестиційну діяльність»**	**Керівництво Осло**
Визначення поняття	Інноваційна діяльність – діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг	Інноваційною діяльністю є сукупність заходів, спрямованих на створення, впровадження, поширення та реалізацію інновацій з метою отримання комерційного та/або соціального ефекту, які здійснюються шляхом реалізації інвестицій, вкладених в об'єкти інноваційної діяльності	Інноваційна діяльність включає в себе всю діяльність з розвитку, фінансову та комерційну діяльність, здійснювану підприємством і спрямовану на створення інновацій для підприємства

Зіставлення тлумачень інноваційної діяльності, наведених у таблиці 3, ще раз демонструє, що в національному законодавстві інноваційна діяльність обмежується створенням і впровадженням інноваційної продукції (впровадження інноваційних бізнес-процесів у визначенні не передбачено), при цьому до продукції висуваються вимоги новизни на рівні ринку (а не підприємства). Крім того в Україні встановлений обов'язок суб'єктів господарювання планувати отримання комерційного та соціального ефекту від інноваційної діяльності. На відміну від національного законодавства Керівництво Осло не вимагає від підприємств позитивних ефектів (наслідків інновацій) у визначеннях інновації як процесу (табл. 3) та інновації як результату (табл. 1), однак питання ефектів розглядається в окремому розділі цього стандарту, де рекомендується збирати дані щодо цілей і результатів інноваційної діяльності та вимірювати їх важливість для підприємства, поділяючи на такі типи [5, с. 164-168]: вплив на ринки; вплив на виробництво та доставку; вплив на організацію діяльності; вплив на економіку, суспільство та навколишнє середовище; вплив на бізнес-стратегію підприємства. Завдяки такій таксономії ефектів облікові характеристики інновацій значно розширюються.

Для подальшого узгодження систем бухгалтерського та статистичного обліку інноваційної діяльності на мікро- та макрорівнях важливе єдине виокремлення об'єктів обліку та вимірювання. Їх порівняння в національних і міжнародних нормативних документах наведено у таблиці 4.

Таблиця 4

Порівняння об'єктів обліку/вимірювання в інноваційній діяльності у національному законодавстві та міжнародних стандартах

Критерій	Нормативний документ	
	Закон України «Про інноваційну діяльність»	**Керівництво Осло**
	- інноваційні програми, проєкти;	- інноваційні проєкти;

Критерій	Нормативний документ	
	Закон України «Про інноваційну діяльність»	**Керівництво Осло**
Об'єкти обліку/вимірювання в інноваційній діяльності	- товарна продукція; - нові знання, інтелектуальні продукти; - виробниче обладнання та процеси; - інфраструктура виробництва і підприємництва; - організаційно-технічні рішення виробничого, комерційного, адміністративного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру і якість виробництва, соціальної сфери; - сировинні ресурси, засоби їх видобування і переробки; - механізми формування споживчого ринку і збуту товарної продукції	- плани заходів і витрат; - товари і послуги; - виробничі процеси за видами товарів і послуг; - інноваційна діяльність за видами (НДДКР*, управління інтелектуальною власністю, інженерія, маркетинг, навчання персоналу, придбання матеріальних активів, менеджмент інновацій); - активи (фінансові та нефінансові), що мають відношення до інновацій; - знання; - кадри; - інноваційні можливості; - діяльність після впровадження інновацій; - інноваційна політика, нормативні акти; - цілі та результати інновацій (прибуток, продуктивність, робочі місця, соціальні, екологічні ефекти тощо)

*НДДКР – науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи

Як видно з таблиці 4, об'єкти обліку, що регламентуються законодавством України, мало подібні об'єктам за міжнародними стандартами. Керівництво Осло набагато ширше розглядає та детальніше класифікує аспекти інноваційної діяльності, які мають відстежуватись підприємством і державою. Деяким з них, зокрема інноваційним можливостям та інноваційній політиці, в Україні не приділяється належної уваги. Таксономія таких об'єктів обліку як фінансування, витрати та види інноваційної діяльності представлена у національних нормативних документах. Розглянемо більш докладно ці класифікації та порівняємо їх з міжнародними стандартами (табл. 5).

Таблиця 5

Порівняння видів інноваційної діяльності, її фінансування та витрат у нормативних документах

Критерій	Нормативний документ		
	Закон України «Про інноваційну діяльність»	**Методологічні положення державного статистичного спостереження**	**Керівництво Осло**
Види інноваційної діяльності	- розроблення, створення та реалізація інноваційного продукту (НДДКР технології чи продукції, яка є реалізацією об'єкта інтелектуальної власності); - розроблення, створення та реалізація інноваційної продукції	- НДР*, виконані власними силами; - НДР, виконані іншими підприємствами; - поточна інноваційна діяльність, яка не була завершена; - припинена або призупинена інноваційна діяльність; - завершена інноваційна діяльність, але інновація до кінця року не була запроваджена	- НДДКР; - інженерна, проектна та інша творча діяльність; - діяльність з маркетингу та брендінгу; - діяльність, пов'язана з інтелектуальною власністю; - навчання працівників; - розробка програмного забезпечення і діяльність з базами даних; - придбання або оренда матеріальних активів; - інноваційний менеджмент
Види витрат	не визначені	- НДР, виконані власними силами; - НДР, виконані іншими підприємствами; - інші витрати на інновації (крім НДР): - витрати на персонал, який працює над інноваціями, - витрати на придбання послуг, матеріалів для інновацій, - капітальні витрати на інновації, - інші витрати	- витрати на внутрішні НДДКР (персонал, матеріали, капітальні витрати); - купівля послуг НДДКР у інших сторін; - інноваційні витрати, крім, НДДКР: - витрати на власний персонал, - придбання послуг у інших сторін, - матеріали, - капітальні витрати (придбані матеріальні та нематеріальні активи)

Критерій	Нормативний документ		
	Закон України «Про інноваційну діяльність»	**Методологічні положення державного статистичного спостереження**	**Керівництво Осло**
Джерела фінансування	- кошти державного бюджету; - кошти місцевих бюджетів; - власні кошти державних і комунальних інноваційних фінансово-кредитних установ; - власні чи запозичені кошти суб'єктів інноваційної діяльності; - кошти (інвестиції) фізичних і юридичних осіб; - інші джерела	- власні кошти; - кошти державного бюджету; - кошти місцевих бюджетів; - кошти інвесторів-резидентів; - кошти інвесторів-нерезидентів; - кредити банків; - інші джерела	- власні кошти; - кошти дочірніх компаній; - замовлення клієнтів; - акціонерні позики; - кредити банків; - позики від урядів; - кредити міжнародних організацій; - капітал від приватних або венчурних компаній, бізнес-ангелів, інших осіб; - гранти, субсидії від урядів, міжнародних, неурядових організацій тощо; - облігації та зобов'язання - інші джерела (зокрема краудфандинг)

НДР – наукові дослідження та розробки

Аналізуючи класифікації видів інноваційної діяльності, витрат і фінансування в національному нормативно-правовому забезпеченні можна констатувати факт, що вони не лише не гармонізовані з міжнародними стандартами, але й неузгоджені між собою (табл. 5).

Найбільша суперечність існує в класифікації видів інноваційної діяльності. Спільною у всіх нормативних документах є НДДКР. За загальним визначенням ця діяльність включає фундаментальні та прикладні дослідження й експериментальні розробки, які відповідають критеріям новизни, креативності, невизначеності результату, систематичності, придатності до трансферу або відтворення [5, с. 87]. Втім як інноваційна діяльність НДДКР може бути або прикладними дослідженнями, спрямованими на конкретну практичну задачу, або експериментальними розробками спрямованими на виробництво нових або вдосконалення існуючих продуктів чи процесів. Фундаментальні дослідження, що здійснюються чи оплачуються підприємствами, вважаються НДДКР лише з практичних міркувань, хоча не відносяться до інновацій [5, с. 87]. У Керівництві Осло окремо виділена інженерна, проектна та інша творча діяльність, яка може бути допоміжною для НДДКР або незалежною від НДДКР та близькою до неї за суттю, однак до якої неможна віднести всі обов'язкові критерії, перераховані вище.

Взагалі для інноваційної діяльності НДДКР не є ані достатньою, ані необхідною умовою. Інші види діяльності, які дійсно спрямовані на створення інновацій для підприємства, в нормативних актах України не деталізуються. Їх поділ на маркетингову діяльність, діяльність, пов'язану з інтелектуальною власністю, навчання працівників, розробку програмного забезпечення і діяльність з базами даних, діяльність з матеріальними активами та інноваційний менеджмент, визначений Керівництвом Осло, є продуманим і корисним для подальшого використання, тому доцільний до впровадження в національну практику.

Види витрат в інноваційній діяльності, що представлені у документах в табл. 5, також поділені на дві групи: витрати на НДДКР та інші витрати на інновацій (крім НДДКР). В цьому протиріч національного нормативного забезпечення з міжнародним не існує. Однаково виділені витрати на НДДКР, виконані підприємством, та придбані у сторонніх осіб, а в інших витратах на інновації – виокремлені витрати на персонал та капітальні витрати. Незначні відмінності в Методологічних положеннях державного статистичного спостереження з Керівництвом Осло у витратах на придбання послуг і матеріалів для інновацій узгоджуються їх поділом на дві окремі статті витрат.

З проведеного аналізу класифікацій джерел фінансування у табл. 5 очевидно, що найбільш деталізовані облікові дані отримуються за таксономією Керівництва Осло. В ній немає спеціального поділу джерел на кошти від резидентів і нерезидентів, однак в стандарті робиться застереження відносно дозволу розділяти зовнішні джерела на національні та міжнародні під час збору даних, та, у разі необхідності, здійснювати агрегування певних категорій, наприклад можна створити одну категорію для всіх внутрішніх джерел [5, с. 99]. Використовуючи цей принцип об'єднання категорій, більшість джерел фінансування, визначених у національних нормативних актах (табл. 5), будуть відповідати міжнародному стандарту, крім класифікації коштів за рівнями бюджетів. Остання деталізація, безумовно, є важливою для подальшого аналізу ефективності використання бюджетних коштів в Україні. Однак стосовно інших

джерел фінансування бачиться раціональним застосування у національній практиці обліку оригінальної класифікації Керівництва Осло.

Натепер єдиною звітністю з інноваційної діяльності, яка заповнюється підприємствами в Україні, є форми державних статистичних спостережень, що використовуються для отримання інформації стосовно стану інноваційної сфери економіки в Україні [23]. З метою збору даних і заповнення статистичних форм підприємства деталізують свій бухгалтерський облік згідно з Інструкцією про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій [24], використовуючи субрахунки та зберігаючи номери рахунків бухгалтерського обліку, затверджені Міністерством фінансів України.

Розроблені підприємствами системи регістрів обліку, порядок реєстрації й узагальнення облікової інформації з інноваційної діяльності повинні відповідати єдиним засадам бухгалтерського обліку, закріпленим у законодавстві [1, п. 5 ст. 8], та відображатись в його обліковій політиці. Тобто аналітичний облік інноваційної діяльності має здійснюватися, виходячи з норм Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [1], Інструкції про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку [24], національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку та інших нормативно-правових актів з бухгалтерського обліку. Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади в межах своєї компетенції за погодженням з Міністерством фінансів України мають право розробляти на основі національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку методичні рекомендації щодо їх застосування відповідно до галузевої специфіки [1, п. 6 ст. 6].

У попередніх дослідженнях неодноразово наголошувалось на проблемі відсутності в Україні єдиного органу влади, відповідального за результати розробки та реалізації інноваційної політики [22, с. 11-12], та пропонувалось ці функції закріпити за Міністерством економіки України, наділивши його також повноваженнями із здійснення моніторингу в інноваційній сфері [23, с. 70]. Міністерство економіки спеціалізується на моніторингових спостереженнях й аналізі економічних явищ і процесів, тому право розробки методичних рекомендацій з бухгалтерського обліку інноваційної діяльності доцільно закріпити на законодавчому рівні саме за цим міністерством.

Висновки. Аналіз положень чинного законодавства в сфері інноваційної діяльності та підзаконних нормативно-правових актів України дозволив виявити й обґрунтувати недоліки та неузгодженості базових понять і класифікацій, які є основою формування системи бухгалтерського та статистичного обліку. У зв'язку з цим в національному законодавстві підлягають удосконаленню визначення інновацій, інноваційної діяльності, класифікацій інноваційних процесів, продукції, фінансування, витрат та інших об'єктів обліку шляхом їх гармонізації з методичними вказівками Керівництва Осло. Відповідальним органом влади за розробку методичних рекомендацій з бухгалтерського обліку інноваційної діяльності має стати Міністерство економіки України.

Впровадження в Україні найкращих практик обліку буде сприяти міжгалузевій і міжнародній порівнянності даних та забезпечувати підприємства, організації та державні органи якісною інформацією для подальшого вимірювання інновацій, аналізу ефективності діяльності в інноваційній сфері та обґрунтованого прийняття управлінських рішень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16 липня 1999 р. № 996-XIV (із змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/996-14.
2. Про інноваційну діяльність : Закон України від 4 липня 2002 р. № 40-IV (із змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15.
3. Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року : схвалено розпорядженням КМУ від 10 липня 2019 р. № 526-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-р#Text.
4. Методологічні положення державного статистичного спостереження щодо інноваційної діяльності підприємств : затверджено Наказом Державної служби статистики України від 28 грудня 2022 р. № 418. URL: https://ukrstat.gov.ua/norm_doc/2022/418/418.pdf.
5. OECD/Eurostat. Oslo Manual 2018: Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation, The Measurement of Scientific, Technological and Innovation Activities / 4th Edition, 2018. OECD Publishing, Paris/ Eurostat, Luxembourg. DOI: https://doi.org/10.1787/9789264304604-en.
6. Кафка С. Інноваційна діяльність та облік цільового фінансування інноваційних проектів. *Інститут бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації.* 2017. Вип. 1-2. С. 38-48.
7. Кірсанова В. В., Сухарева Т. О., Ковальова О. М. Проблеми обліку інноваційної діяльності. *Вісник соціально-економічних досліджень.* 2011. Вип. 41(2). С. 216-221.

8. Грибовська Ю. М. Облік витрат на інновації: сучасний стан та перспективи розвитку. *Глобальні та національні проблеми економіки.* 2018. Вип. 23. 612-617.
9. Грицай О. І. Напрями удосконалення обліку витрат на інноваційні процеси. *Проблеми економіки та менеджменту: Вісник Національного університету «Львівська політехніка».* 2010. № 683. С. 198-201.
10. Згалат-Лозинська Л. О., Лич В. М. Актуальні проблеми стратегічного управлінського обліку витрат в системі інноваційного розвитку підприємств. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип.46. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-46-72.
11. Крупка Я. Д., Питель С. В., Мельничук І. В. Облік, оподаткування і правове регулювання інвестиційно-інноваційної діяльності : навч. посіб. Тернопіль : Крок, 2017. 264 с.
12. Мельничук І. В. Оцінка й облік інновацій інтелектуального характеру в процесі випуску та збуту продукції. *Сталий розвиток економіки.* Хмельницький, 2014. № 1 (23). С. 178-185.
13. Мельничук І. В. Проблеми та перспективи вдосконалення обліково-аналітичного забезпечення інноваційної діяльності. *Глобальні та національні проблеми економіки.* 2015. Вип. 7. С. 845-848.
14. Кучеренко Т. Є., Ратушна О. П. Мельник Л. Ю. Облік фінансування інноваційної діяльності підприємства. *Облік і фінанси.* 2019. № 1. С. 35-43.
15. Канцедал Н. А., Пономаренко О. Г. Організаційно-методичні особливості документування та обліку об'єктів інноваційного походження. *Вісник ХНАУ ім. В.В.Докучаєва. Серія Економічні науки.* 2019. № 3. С. 45-56.
16. Коваль Л. В. Облік інноваційної діяльності. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики.* 2019, № 3. С. 117-131.
17. Курмаєв П. Ю., Матрос О. М. Аналіз інноваційної діяльності підприємств та її обліково-аналітичне забезпечення. *Економіка. Фінанси. Право.* 2015. №10. С.21-24.
18. Макарович В. К. Концептуальна проблема обліку інноваційного капіталу підприємства: причини виникнення. *Економіка, управління та адміністрування.* 2022. № 4. С. 65–71. DOI: https://doi.org/10.26642/ema-2022-4(102)-65-71.
19. Мельничук І. В. Оцінка та облік інноваційних проектів та програм, які капіталізуються. *Облік і фінанси АПК.* 2011. № 2. С. 31-36.
20. Акімова Н.С., Янчева Л.М. Організація обліку інноваційної діяльності: вітчизняні та міжнародні аспекти. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг.* 2021. Вип. 2. С. 18-34.
21. OECD. The Innovation Imperative: Contributing to Productivity, Growth and Well-Being. Paris : OECD Publishing, 2015. 270 p. URL : https://ec.europa.eu/futurium/en/system/files/ged/37-the_innovation_imperative_-_oecd.pdf.
22. Інноваційні проєкти: фінансова і консультаційна підтримка. Керівництво для суб'єктів інноваційної діяльності / за ред. С. В. Глібка та С. О. Шкуракова. Харків : НДІ ПЗІР НАПрН України, 2023. 24 с.
23. Корват О. В. Моніторинг інноваційної діяльності: правові проблеми. *Актуальні питання розбудови науково-дослідницької інфраструктури у воєнний та повоєнний періоди* : зб. наук. пр. НДІ ПЗІР НАПрН України за матеріалами Інтернет-конференції (м. Харків, 28 лютого 2024 р.). Харків: НДІ ПЗІР НАПрН України, 2024. С. 63-74.
24. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій : затверджена Наказом Міністерства фінансів України від 3 листопада 1999 р. № 291 (зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99.

REFERENCES

1. On accounting and financial reporting in Ukraine: Law of Ukraine, (1999, July 16) (as amended). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/996-14 [in Ukrainian].
2. On innovative activity: Law of Ukraine, No. 40-IV (2002, July 4) (as amended). Retrieved from : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15 [in Ukrainian].
3. Strategy for the development of the sphere of innovative activity for the period until 2030: approved by the Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine, No. 526. (2019, July 10). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-p#Text [in Ukrainian].
4. Methodological provisions of state statistical monitoring of innovative activities of enterprises: approved by the Order of the State Statistics Service of Ukraine, No. 418 (2022, December 28). Retrieved from: https://ukrstat.gov.ua/norm_doc/2022/418/418.pdf [in Ukrainian].
5. OECD/Eurostat (2018). Oslo Manual 2018: Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation, The Measurement of Scientific, Technological and Innovation Activities / 4th Edition. OECD Publishing, Paris/Eurostat, Luxembourg. DOI: https://doi.org/10.1787/9789264304604-en

6. Kafka, S. (2017). Innovative activity and accounting of targeted financing of innovative projects. *Instytut bukhhalterskoho obliku, kontrol ta analiz v umovakh hlobalizatsii*, *1-2*, 38-48 [in Ukrainian].
7. Kirsanova, V. V., Sukhareva, T. O. & Kovalova, O. M. (2011). Problems of accounting for innovative activity. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen*, *41*(2), 216-221 [in Ukrainian].
8. Hrybovska, Yu. M. (2018). Accounting for innovation costs: current state and prospects розвитку. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, *23*, 612-617 [in Ukrainian].
9. Hrytsai, O. I. (2010). Directions for improving cost accounting for innovative processes. *Problemy ekonomiky ta menedzhmentu: Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika», 683*, 198-201 [in Ukrainian].
10. Zghalat-Lozynska, L. O. & Lych, V. M. (2022). Actual problems of strategic management cost accounting in the system of innovative development of enterprises. *Ekonomika ta suspilstvo*, *46*. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-46-72 [in Ukrainian].
11. Krupka, Ya. D., Pytel, S. V. & Melnychuk, I. V. (2017). *Accounting, taxation and legal regulation of investment and innovation activity*. Ternopil : Krok [in Ukrainian].
12. Melnychuk, I. V. (2014). Assessment and accounting of innovations of an intellectual nature in the process of production and sales of products. *Stalyi rozvytok ekonomiky. Khmelnytskyi*, *1* (23), 178-185 [in Ukrainian].
13. Melnychuk, I. V. (2015). Problems and prospects of improving the accounting and analytical support of innovative activities. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, *7*, 845-848 [in Ukrainian].
14. Kucherenko, T. Ye., Ratushna, O. P. & Melnyk, L. Yu. (2019). Accounting for the financing of innovative activities of the enterprise. *Oblik i finansy, 1*, 35-43 [in Ukrainian].
15. Kantsedal, N. A., Ponomarenko, O. H. (2019). Organizational and methodological features of documentation and accounting of objects of innovative origin. *Visnyk KhNAU im. V.V.Dokuchaieva. Seriia Ekonomichni nauky, 3*, 45-56 [in Ukrainian].
16. Koval, L. V. (2019). Accounting for innovative activity. Economy. Finances. Management: topical issues of science and practice., *3*, 117-131 [in Ukrainian].
17. Kurmaiev, P. Yu. & Matros, O. M. (2015). Analysis of innovative activity of enterprises and its accounting and analytical support. *Ekonomika. Finansy. Pravo*, *10*, 21-24 [in Ukrainian].
18. Makarovych, V. K. (2022). The conceptual problem of accounting for the enterprise's innovative capital: the causes of its occurrence. *Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia*, *4*, 65–71. DOI: https://doi.org/10.26642/ema-2022-4(102)-65-71 [in Ukrainian].
19. Melnychuk, I. V. (2011). Evaluation and accounting of innovative projects and programs that are capitalized. *Oblik i finansy APK*, *2*, 31-36 [in Ukrainian].
20. Akimova, N.S. & Yancheva, L.M. (2021). Organization of innovative activity accounting: domestic and international aspects. *Ekonomichna stratehiia i perspektyvy rozvytku sfery torhivli ta posluh, 2*, 18-34 [in Ukrainian].
21. OECD. (2015). *The Innovation Imperative: Contributing to Productivity*, Growth and Well-Being. Paris: OECD Publishing. Retrieved from: https://ec.europa.eu/futurium/en/system/files/ged/37-the_innovation_imperative_-_oecd.pdf [in Ukrainian].
22. . Hlibko S. V., Shkurakova S. O. (Eds.). (2023). *Innovative projects: financial and consulting support. Guidelines for subjects of innovative activity*. Kharkiv: NDI PZIR NAPrN Ukrainy [in Ukrainian].
23. Korvat O. V. (2024). Monitoring of innovative activity: legal issues. *Aktualni pytannia rozbudovy naukovo-doslidnytskoi infrastruktury u voiennyi ta povoiennyi periody*: *Proceedings of the Internet conference* (pp. 63-74). Kharkiv: NDI PZIR NAPrN Ukrainy [in Ukrainian].
24. Instructions on the application of the Plan of accounts for accounting of assets, capital, liabilities and economic operations of enterprises and organizations: approved by the Order of the Ministry of Finance of Ukraine, No. 291 (1999, November 3) (as amended). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99 [in Ukrainian].

KORVAT OLENA

PhD in Economics, Associate Professor, Leading researcher of the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of NALS of Ukraine

IMPROVEMENT OF REGULATORY AND LEGAL PROVISION OF INNOVATIVE ACTIVITY ACCOUNTING

Problem setting. The scientific work is devoted to the problems of normative and legal acts of Ukraine, which determine the foundations for the formation of the accounting system of innovative activity. In connection with the separate state regulation of the innovative sphere of the economy, the conduct of state statistical observations on the creation and implementation of innovations, innovative activity requires analytical accounting and further assessment of its state and effectiveness both at the level of enterprises and at the level of the state.

Analysis of recent researches and publications. Ukrainian scientists constantly pay attention to the problems of accounting for innovative activity in Ukraine. Their publications analyze the signs of innovation for accounting purposes, accounting objects, inconsistencies in terminology in legislation, which complicates the development of accounting systems and evaluation of innovative processes, consider the issues of accounting for expenses, financing, assets of innovative origin, investments, resources, and innovative capital. Each scientific work indicates the need to implement methodological recommendations for accounting for innovative activity. However, the publications of domestic authors do not examine the aspects of harmonizing the accounting of innovative activity in Ukraine with international standards.

Purpose of the research is to analyze the regulatory and legal provision of accounting for innovative activity in Ukraine for compliance with international standards and to develop practical recommendations for its improvement.

Article's main body. Compatibility of regulatory decisions with the broader institutional and regulatory environment has greater potential effectiveness. This explains the expediency of Ukraine's compliance with international standards for innovative activities, in particular the Oslo Manual.

A comparison of the definition and classification of innovations in national legislation and international standards showed the difference in the types of innovations and the degree of novelty of goods and services. Inconsistency refers to innovative business processes that are not included in the definition of innovation in national legislation.

The comparison of the interpretations of innovative activity also demonstrated that in the national legislation, innovative activity is limited to the creation and implementation of innovative products (the implementation of innovative business processes is not provided for in the definition), while the requirements of novelty are made for products at the market (and not enterprise) level.

Analyzing the classifications of types of innovative activity, costs and financing in the national regulatory framework, it is possible to ascertain the fact that they are not only not harmonized with international standards, but also inconsistent with each other. The biggest contradiction exists in the classification of types of innovative activity.

Conclusions and prospects for development. The analysis of the provisions of the current legislation in the field of innovative activity and subordinate regulatory legal acts of Ukraine made it possible to identify and substantiate the shortcomings and inconsistencies of basic concepts and classifications, which are the basis of the formation of the accounting and statistical accounting system. In this regard, the definition of innovations, innovative activities, classifications of innovative processes, products, financing, costs and other accounting objects are subject to improvement in the national legislation by harmonizing them with the methodological guidelines of the Oslo Manual. The Ministry of Economy of Ukraine should become the responsible authority for the development of methodological recommendations for the accounting of innovative activities. Implementation of the best accounting practices in Ukraine will contribute to cross-industry and international comparability of data and provide enterprises, organizations and state bodies with quality information.

Key words: regulatory and legal provision, statistical accounting, accounting, innovative activity, innovation, classification, object of accounting, international standard.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Корват О. В. Удосконалення нормативно-правового забезпечення обліку інноваційної діяльності. *Право та інновації.* 2024. № 2 (46). С. 169–178.

КОХАН ВЕРОНІКА ПАВЛІВНА
кандидат юридичних наук, старший дослідник, завідувач відділу правового регулювання структурно-технологічного розвитку економіки Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України
ORCID 0000-0002-3129-9266

УДК 349.2:[331.5:364-057.36]
DOI 10.37772/2518-1718-2024-2(46)-27

ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ: ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ І ВИКЛИКИ[1]

Соціально-трудова сфера держави зіштовхнулася з низкою правових проблем, зумовлених необхідністю здійсненням професійної адаптації ветеранів війни – групи осіб, які потребують допомоги у поверненні до цивільного життя. Проблемою держави є неготовність ринку праці та соціальної сфери до працевлаштування і соціальної підтримки великої кількості осіб, потребуючих при цьому особливого підходу до праці, яку вони здатні виконувати, облаштування робочого місця і адаптації їх до мирного життя у колективі.

Гідне повернення ветеранів війни у соціум може бути забезпечене за допомогою професійної адаптації, саме тому метою статті є з'ясувати стан правового регулювання професійної адаптації ветеранів війни в Україні, дослідити види професійної адаптації ветеранів війни і послуги, які пропонуються державою цій категорії осіб у сфері професійної адаптації, з'ясувати напрями повернення ветеранів війни до праці за результатами їх професійної адаптації і проблеми їх правового регулювання.

Проведене дослідження сфери професійної адаптації ветеранів війни дозволяє виснувати, що держава приділяє увагу правовому регулюванню зазначеної сфери суспільних відносин, зокрема, осучаснюється законодавство, яке встановлює види професійної адаптації ветеранів війни і послуги, пропоновані державою у цій сфері. Пропонуємо визначити три напрями повернення ветеранів війни до праці внаслідок їх професійної адаптації: (1) традиційне працевлаштування у формі найманої праці згідно із Кодексом законів про працю України; (2) працевлаштування на умовах нестандартної зайнятості; (3) започаткування і розвиток ветеранського підприємництва.

Автором зазначено, що для повноцінного застосування інституту нестандартної зайнятості та ветеранського бізнесу державі необхідно вирішити низку правових проблем, пов'язаних із правовою невизначеністю форм нестандартної праці, трудових прав працівників, задіяних до такої зайнятості, а також унормувати ветеранське підприємництво як вид господарської діяльності, визначити фінансові механізми його підтримки.

Ключові слова: ветерани війни, професійна адаптація, наймана праця, нестандартна зайнятість, ветеранське підприємництво.

Постановка проблеми. Триваюча кілька років поспіль російсько-українська війна викликала низку правових загроз для соціально-трудової сфери держави, однією з яких є поява чисельної неоднорідної за своїм складом групи ветеранів війни – осіб, потребуючих допомоги у реінтеграції до мирного життя, їх інклюзії до суспільства, з урахуванням набутого ними психологічного травматичного досвіду і проблем із здоров'ям. За прогнозом Міністерства у справах ветеранів в Україні після війни буде від 4 до 5 мільйонів осіб, на яких поширюватиметься ветеранська політика. Зокрема, (але не тільки) це безпосередні учасники бойових дій та люди з інвалідністю внаслідок війни [1].

Український ветеранський фонд, заснований Міністерством у справах ветеранів України, провів комплексне дослідження портрету ветерана влітку 2022 року. За його результатами вдалося окреслити фактичний портрет ветерана російсько-української війни: середньостатистичний ветеран російсько-української війни це, в переважній більшості, чоловік молодого працездатного віку – близько 30-45

[1] Статтю підготовлено в межах теми фундаментального дослідження «Правове забезпечення професійної адаптації та права на підприємницьку діяльність ветеранів війни», 2024 рік (РК УкрІНТЕІ № 0123U104874)

© Кохан В. П., 2024

років, що може бути представником абсолютно будь-якої сфери зайнятості, але на сьогодні є мобілізований до лав Збройних Сил України, або займається волонтерством [2]. До того ж за даними Міноборони України за майже 10 років російсько-української війни чисельність жінок на військовій службі у Збройних силах України зросла майже вдвічі – від 16 до 31 тисячі [3]. За іншими даними станом на січень 2024 року в українській армії служить 45 587 військовослужбовиць [4].

Отже, після звільнення із військової служби за станом медичного здоров'я або внаслідок демобілізації постає питання забезпечення гідного повернення ветеранів війни у соціум, що ускладнюється неоднорідністю цієї групи осіб і неготовністю ринку праці і соціальної сфери держави до працевлаштування і соціальної підтримки великої кількості осіб, потребуючих при цьому особливого підходу до праці, яку вони здатні виконувати, облаштування робочого місця і їх адаптації до мирного життя у колективі.

Забезпечення гідного повернення ветеранів війни у соціум може бути реалізоване завдяки професійній адаптації ветеранів війни, на підставі цього **метою статті** є з'ясувати стан правового регулювання професійної адаптації ветеранів війни в Україні, дослідити види професійної адаптації ветеранів війни і послуги, які пропонуються державою цій категорії осіб у сфері професійної адаптації, з'ясувати напрями повернення ветеранів війни до праці за результатами їх професійної адаптації і проблеми їх правового регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій за темою статті свідчить, що у сфері правової регламентації професійної адаптації ветеранів бракує вітчизняних наукових праць. Українські дослідники лише починають досліджувати проблеми захисту прав ветеранів війни у різних сферах життя. Наприклад, Р.Е. Погосян аналізує правову природу проблеми правового захисту прав ветеранів війни і визначає її як мультидисциплінарну, яка не є предметом лише однієї науки і вимагає певних комплексних підходів для її з'ясування [5]. В.І. Шевердіна досліджує суспільні відносини у сфері соціального захисту учасників бойових дій та ветеранів війни, правовий статус та особливості соціального захисту цієї категорії осіб в базовому законодавстві України [6]. Правовий статус та соціальний захист військовослужбовців розглядали у монографічному дослідженні В. Й. Пашинський, Л. П. Медвідь, Б. М. Шамрай [7]. Водночас проблематика професійної, а не соціальної адаптації ветеранів війни, не висвітлювалася у вітчизняній правовій науці, що зумовлює актуальність цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Під ветеранами війни у статті розуміються особи, які відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» 1993 року [8], брали участь у російсько-українській війні та отримали статус учасника бойових дій за пунктами 11, 19-22 статті 6 (розміновувачі, військовослужбовці Збройних сил України, Національної гвардії України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту, військовослужбовці військових прокуратур, особи рядового та начальницького складу підрозділів оперативного забезпечення зон проведення антитерористичної операції центрального органу виконавчої влади, добровольці) та особи з інвалідністю внаслідок війни, які отримали статус згідно з пунктами 10-15 частини другої статті 7 цього Закону.

Правову основу професійної адаптації ветеранів війни складають Закони України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» 1993 року [8], «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» 1991 року [9], постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку організації соціальної та професійної адаптації учасників антитерористичної операції та постраждалих учасників Революції Гідності» 2017 року [10] та «Деякі питання ментальної, спортивної, фізичної, психологічної реабілітації та професійної адаптації ветеранів війни, членів їх сімей та деяких інших категорій осіб» 2024 року [11].

Згідно із п. 5 ст. 8 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» держава забезпечує соціальну та професійну адаптацію військовослужбовців, які звільняються у зв'язку із скороченням штатів або проведенням організаційних заходів, за станом здоров'я, а також військовослужбовців строкової військової служби, які до призову на строкову військову службу не були працевлаштовані, в разі відповідного звернення зазначених осіб. У разі необхідності соціальну та професійну адаптацію проходять також члени сімей військовослужбовців за їх зверненням. Адаптація зазначеної категорії осіб провадиться центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сферах зайнятості населення та трудової міграції, трудових відносин, соціального захисту населення, за рахунок коштів державного бюджету [9].

У постанові КМУ «Про затвердження Порядку організації соціальної та професійної адаптації учасників антитерористичної операції та постраждалих учасників Революції Гідності» 2017 року [10] професійна адаптація визначається як заходи, спрямовані на здобуття, відновлення та удосконалення професійних знань, умінь та навичок шляхом професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації, отримання іншої спеціальності на осно-

ві здобутого раніше ступеня (рівня) освіти, надання соціальних послуг у сфері зайнятості, підвищення професійної мобільності та конкурентоспроможності на ринку праці, забезпечення продуктивної зайнятості (абз. 2 п. 1).

Отже, згідно із законодавством видами професійної адаптації ветеранів війни визначені: (1) надання соціальних послуг у сфері зайнятості; (2) підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації за робітничою професією; (3) отримання іншої спеціальності на основі здобутого раніше ступеня (рівня) освіти, підвищення кваліфікації, проходження спеціалізації, у тому числі із скороченим строком навчання; (4) отримання другого (магістерського) рівня вищої освіти на основі першого (бакалаврського) рівня вищої освіти з урахуванням їх навичок, умінь та побажань (абз. 2 п. 4 постанови КМУ «Про затвердження Порядку організації соціальної та професійної адаптації учасників антитерористичної операції та постраждалих учасників Революції Гідності» [10]).

Для отримання ветеранами війни послуг із професійної адаптації необхідне їх звернення до органу соціального захисту населення із заявою у паперовій або електронній формі (п. 7 постанови КМУ «Про затвердження Порядку організації соціальної та професійної адаптації учасників антитерористичної операції та постраждалих учасників Революції Гідності» [10]).

Державні послуги із професійної адаптації ветеранів війни спрямовані на інтеграцію цих осіб до суспільства шляхом забезпечення їх повернення до трудової діяльності і отримання доходу. Вважаємо, що внаслідок професійної адаптації ветерани війни можуть обрати один із наступних напрямів повернення до праці:

1. Традиційне працевлаштування у формі найманої праці згідно із Кодексом законів про працю України. Це може бути як повернення на попереднє місце роботи – гарантія збереження місця роботи і посади на підприємстві, в установі, організації для мобілізованих працівників, установлена ч. 3 ст. 119 КЗпП [12], так і влаштування на нове місце роботи на іншому підприємстві.

2. Працевлаштування на умовах нестандартної зайнятості. В умовах цифровізації суспільного життя і розвитку концепції гнучкості у сфері праці знайшли своє широке розповсюдження різні форми нестандартної зайнятості – економічно залежної праці, за якої трудові відносини між їх сторонами не можна назвати класичними, але все ж таки працівник є економічно залежним від свого роботодавця і підпорядковується встановленим умовам праці.

У межах цієї статті під формами нестандартної праці маються на увазі не ті нетипові форми праці, які відомі трудовому праву давно і врегульовані ним (робота на неповний робочий день, робота на умовах строкового договору, сезонні або тимчасові роботи,) а такі нестандартні форми, як праця на цифрових платформах онлайн та офлайн (краудворк і праця за допомогою мобільних додатків), робота на умовах договору з нефіксованим робочим часом, гіг-праця, дистанційна праця, які виникли нещодавно у зв'язку із автоматизацією суспільних відносин, впровадженням високих технологій, переходом до суспільства Індустрії 4.0. На думку деяких дослідників, на поширення нестандартної зайнятості впливає концепція «гнучкозахищеності», відповідно до якої відбувається посилення захисту працюючих на нестандартних умовах в індивідуальних і колективних трудових відносинах паралельно із звуженням деяких прав працюючих за стандартними трудовими договорами [13, с. 24].

З нашої точки зору, працевлаштування ветеранів війни на умовах нестандартної зайнятості може стати вирішенням проблеми їх професійної адаптації, оскільки нетипові форми праці, викликані до життя цифровізацією суспільних відносин, характеризуються гнучкістю умов праці – робочого часу, робочого місця, інших умов трудової діяльності, що робить їх привабливими для працівників, які з різних причин, наприклад, за станом здоров'я, не можуть працювати на підставі класичних трудових договорів повний робочий день.

Однак, для застосування інституту нестандартної зайнятості в Україні необхідно визначитися з правовою регламентацією новітніх форм нестандартної праці трудовим законодавством, оскільки законодавство про працю регулює не всі нестандартні трудові відносини, зокрема, наразі дуже поширеною є праця на цифрових платформах (відомі платформи із надання послуг доставки або водійських послуг), але вона не отримала свого унормування трудовим правом. Як слушно зазначає Г.В. Кузьменко, «така законодавча дерегульованість … не дозволяє реалізовувати трудові, соціально-забезпечувальні та страхові права всім тим, хто надає перевагу нестандартній зайнятості укладанню класичного трудового договору. Це означає, що особа, яка вирішила укласти нестандартний договір залучення до праці, щонайменше не може захищати свої порушені чи обмежені права та інтереси, використовуючи механізми, визначені трудовим законодавством…» [14, с. 118].

3. Започаткування власної справи шляхом реєстрації фізичної особи-підприємця, створення суб'єкта господарювання. «За своєю схильністю та здатністю до підприємництва між ветеранами та рештою громадян немає принципової різниці: відсоток успішних бізнесів, створених військовими ветеранами, майже не відрізняється від показника інших груп населення. Водночас, власна справа дає можли-

вості для самореалізації та самостійності, що можна розглядати як елемент соціально психологічної адаптації ветеранів» [цит. за 15, с. 14].

В Україні наразі діють державні програми, які допомагають ветеранам заснувати або розвивати власний бізнес, а також гранти на відкриття справи надають різноманітні громадські організації.

Приміром, у квітні 2023 року запрацювала державна програма «єРобота», у межах якої учасники бойових дій, члени їх сімей та особи з інвалідністю внаслідок війни можуть отримати грант на започаткування або розвиток власної справи. Програма передбачає виділення 250 тис грн, 500 тис грн або 1 млн грн. Претендувати на отримання коштів можуть лише особи, які мають відповідний підтверджений статус [16]. Український ветеранський фонд також час від часу оголошує конкурси на фінансування програм ветеранського бізнесу і надає гранти ветеранам війни на відкриття або розвиток власної справи [17; 18].

Погодимося із О.Ю. Ілларіоновим, що «на сьогодні підтримка ветеранського бізнесу сформована інституціонально (створено Український ветеранський фонд, проведено перші конкурси тощо), однак все ж таки все це – разові проєкти. Системності може надати лише встановлення статусу ветерана та ветеранського бізнесу у чинному законодавстві для набуття ветеранським підприємницьким рухом масовості (з опорою, переважно, не на разові конкурси, а на кредитні та власні ресурси)» [19, с. 95-96].

В Україні програми підтримки ветеранського підприємництва (і державні, і недержавні) і далі будуть розвиватися, оскільки є перспективним напрямом інтеграції ветеранів війни до мирного життя, тому законодавство потребує змін щодо визначення правової основи ведення ветеранського підприємництва. Станом на квітень 2024 року вже оприлюднено Проєкт Закону України «Про ветеранське підприємництво», яким визначено поняття ветеранського підприємництва, принципи державної політики у цій сфері, встановлено види та форми державної підтримки ветеранського бізнесу [20]. Отже, надалі варто порушувати питання пільгового оподаткування та кредитування ветеранського бізнесу: після запровадження правового регулювання ветеранського підприємництва постають питання його заохочення, визначення фінансових механізмів його стимулювання та підтримки.

Висновки. Проведене дослідження сфери професійної адаптації ветеранів війни дозволяє виснувати, що держава приділяє увагу правовому регулюванню зазначеної сфери суспільних відносин, зокрема, осучаснюється законодавство, яке встановлює види професійної адаптації ветеранів війни і послуги, пропоновані державою у цій сфері. Пропонуємо визначити наступні напрями повернення ветеранів війни до праці внаслідок їх професійної адаптації: (1) традиційне працевлаштування у формі найманої праці згідно із Кодексом законів про працю України; (2) працевлаштування на умовах нестандартної зайнятості; (3) започаткування і розвиток ветеранського підприємництва.

Для повноцінного застосування інституту нестандартної зайнятості та ветеранського бізнесу державі необхідно вирішити низку правових проблем, пов'язаних із правовою невизначеністю форм нестандартної праці, трудових прав її суб'єктів, а також унормувати ветеранське підприємництво як вид господарської діяльності, визначити фінансові механізми його підтримки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Після перемоги на 10% населення України буде поширюватися ветеранська політика. *Радіо Свобода*. 22 травня 2023. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-laputina-veterany-kilkist/32422732.html.
2. Дослідження «Потреби ветеранів 2023» Українського ветеранського фонду Міністерства у справах ветеранів у партнерстві із соціологічною групою «Рейтинг». Київ. 2023. 64 с. URL: https://veteranfund.com.ua/analitics/needs-of-veterans-2023/
3. Кадалова К. В Україні зростає кількість жінок у військовій сфері, але досі актуальна проблема сексуального насильства у ЗСУ. *Divoche.Media*. 2 жовтня 2023. URL: https://divoche.media/2023/10/02/ v-ukraini-zrostaie-kilkist-zhinok-u-viyskoviy-sferi-ale-dosi-aktualna-problema-seksualnoho-nasylstva-u-zsu-doslidzhennia/
4. Крук В. У Збройних силах України служать понад 45 тисяч жінок, з них чотири тисячі зараз на передовій. *Telegraf*. 8 березня 2024. URL: https://www.telegraf.in.ua/kremenchug/10126526-u-zbrojnih-silah-ukrajini-sluzhat-ponad-45-tisjach-zhinok-z-nih-chotiri-tisjachi-zaraz-na-peredovij.html.
5. Погосян Р.Е. Правова природа проблеми правового захисту прав ветеранів війни. *Juris Europensis Scientia*. 2023. № 1. С. 99–103. DOI https://doi.org/10.32782/chern.v1.2023.19.
6. Шевердіна В. І. До питання правової основи соціального забезпечення учасників бойових дій та ветеранів війни. *Право та інновації*. 2024. № 1 (45). С. 73–78. DOI: https://doi.org/10.37772/2518-1718-2024-1(45)-10.
7. Пашинський В. Й., Медвідь Л. П., Шамрай Б. М. Правовий статус та соціальний захист військовослужбовців: поняття і правове регулювання. *Human rights and public governance in modern conditions*: монографія. С. 652–654. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-320-0-33.

8. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22.10.1993 р. № 3551-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text.
9. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 р. № 2011-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text.
10. Про затвердження Порядку та умов забезпечення соціальної та професійної адаптації осіб, які звільняються або звільнені з військової служби, з числа ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, членів сімей таких осіб, членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України та постраждалих учасників Революції Гідності: Постанова КМУ від 21.06.2017 р. № 432. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/432-2017-%D0%BF#Text.
11. Деякі питання ментальної, спортивної, фізичної, психологічної реабілітації та професійної адаптації ветеранів війни, членів їх сімей та деяких інших категорій осіб: Постанова КМУ від 18.03.2024 р. № 307. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/307-2024-%D0%BF#n106.
12. Кодекс законів про працю України. Закон від 10.12.1971 р. № 322-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text.
13. Дудін В. Протидія зловживанням гнучкими формами зайнятості: досвід ЄС. Кухня трудових прав: нариси про важливі інгредієнти: збірник статей. Київ: ВД Дакор, 2021. С 23–29.
14. Кузьменко Г.В. Вплив нестандартних форм зайнятості на правове регулювання трудових відносин в Україні. *Право і суспільство*. 2022. № 5. С. 116–121. https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.5.17.
15. Гуменюк Я.О. Підтримка працевлаштування ветеранів війнив Україні. Кваліфікаційна робота. Національний університет «Києво-Могилянська академія», Київ, 2022. 50 с.
16. Єробота: українські захисники й захисниці можуть отримати грант від держави на підприємництво. URL: https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=28855d80-0eca-42eb-8a94-81a40c420189&title=Robota-UkrainskiZakhisnikiY/
17. Варто робити своє. Конкурс Українського ветеранського фонду Міністерства у справах ветеранів у партнерстві з благодійним фондом «МХП – Громаді». URL: https://veteranfund.com.ua/contests/varto-do-own/
18. Варто: підтримка ветеранського бізнесу. Конкурсна програма Українського ветеранського фонду Міністерства у справах ветеранів. URL: https://veteranfund.com.ua/contests/varto-support-veteran-business/
19. Ілларіонов О.Ю. Ветеранський бізнес: правові засади підтримки і бізнесу. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. 2022. № 22. С. 89–99. DOI 10.36074/grail-of-science.25.11.2022.14.
20. Про ветеранське підприємництво: проєкт Закону України від 13.11.2023 р., № 10258. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43186.

REFERENCES

1. After the victory, the veteran policy will be extended to 10% of the population of Ukraine. *Radio Svoboda* (2023, May 22). Retrieved from: https://www.radiosvoboda.org/a/news-laputina-veterany-kilkist/32422732.html [in Ukrainian].
2. Research ‘Needs of veterans 2023’ of the Ukrainian Veterans Fund of the Ministry of Veterans Affairs in partnership with the sociological group ‘Rating’. (2023). Kyiv. Retrieved from: https://veteranfund.com.ua/analitics/needs-of-veterans-2023/ [in Ukrainian].
3. Kadalova, K. V. (2023). The number of women in the military is increasing in Ukraine, but the problem of sexual violence in the Armed Forces is still relevant. *Divoche.Media*. Retrieved from: https://divoche.media/2023/10/02/v-ukraini-zrostaie-kilkist-zhinok-u-viyskoviy-sferi-ale-dosi-aktualna-problema-seksualnoho-nasylstva-u-zsu-doslidzhennia/ [in Ukrainian].
4. Kruk, V. (2024). More than 45,000 women serve in the Armed Forces of Ukraine, of which 4,000 are currently on the front lines. *Telegraf*. Retrieved from: https://www.telegraf.in.ua/kremenchug/10126526-u-zbrojnih-silah-ukrajini-sluzhat-ponad-45-tisjach-zhinok-z-nih-chotiri-tisjachi-zaraz-na-peredovij.html [in Ukrainian].
5. Pohosian, R.E. (2023). The legal nature of the problem of legal protection of the rights of war veterans. *Juris Europensis Scientia*, *1*, 99–103. DOI https://doi.org/10.32782/chern.v1.2023.19 [in Ukrainian].
6. Sheverdina, V. I. (2024). Regarding the issue of the legal basis of social security for combatants and war veterans. *Law and innovations, 1*(45), 73–78. DOI: https://doi.org/10.37772/2518-1718-2024-1(45)-10 [in Ukrainian].
7. Pashynskyi, V. Y., Medvid, L. P. & Shamrai, B. M. Legal status and social protection of military personnel: concept and legal regulation. In *Human rights and public governance in modern conditions*, 652–654. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-320-0-33 [in Ukrainian].

8. Law of Ukraine On the status of war veterans, guarantees of their social protection, No. 3551-XII (1993, October 22). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text [in Ukrainian].
9. Law of Ukraine On social and legal protection of military personnel and their family members:, No. 2011-XII (1991, December 20). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text [in Ukrainian].
10. Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine On the approval of the Procedure and conditions for ensuring social and professional adaptation of persons who are discharged or discharged from military service, from among war veterans, persons who have special merits to the Motherland, family members of such persons, family members of dead (deceased) war veterans, family members of fallen (deceased) Defenders of Ukraine and injured participants of the Revolution of Dignity, No. 432 (2017 June 21). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/432-2017-%D0%BF#Text [in Ukrainian].
11. Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine on Some issues of mental, sports, physical, psychological rehabilitation and professional adaptation of war veterans, their family members and some other categories of persons, No. 307 (2024, March 18). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/307-2024-%D0%BF#n106 [in Ukrainian].
12. Labour Code of Ukraine, No. 322-VIII (1971, December 10). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text [in Ukrainian].
13. Dudin, V. (2021). Combating the abuse of flexible forms of employment: the EU experience. *The Labor Rights Kitchen: Essays on the Essential Ingredients: a Collection of Articles* (pp. 23–29). Kyiv: VD Dakor.[in Ukrainian].
14. Kuzmenko, H.V. (2022). The influence of non-standard forms of employment on the legal regulation of labor relations in Ukraine. *Pravo i suspilstvo*, 5, 116–121. https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.5.17 [in Ukrainian].
15. Humeniuk, Ya. O. *Employment support for war veterans in Ukraine*. Natsionalnyi universytet «Kyievo-Mohylianska akademiia», Kyiv, 2022 [in Ukrainian].
16. *E-robota: Ukrainian defenders can receive a grant from the state for entrepreneurship*. Retrieved from: https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=28855d80-0eca-42eb-8a94-81a40c420189&title=Robota-UkrainskiZakhisnikiY/ [in Ukrainian].
17. *You should do your own thing. Competition of the Ukrainian Veterans' Fund of the Ministry of Veterans' Affairs in partnership with the charitable fund 'MHP - Communities'*. Retrieved from: https://veteranfund.com.ua/contests/varto-do-own/ [in Ukrainian].
18. Worth: supporting veteran businesses. Competition program of the Ukrainian Veterans' Fund of the Ministry of Veterans' Affairs. Retrieved from: https://veteranfund.com.ua/contests/varto-support-veteran-business/ [in Ukrainian].
19. Illarionov, O.Yu. (2022). Veteran business: legal principles of support and business. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Hraal nauky», 22*, 89–99. DOI 10.36074/grail-of-science.25.11.2022.14 [in Ukrainian].
20. Draft Law of Ukraine On veteran entrepreneurship, No. 10258 (2023, November 13). Retrieved from: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43186 [in Ukrainian].

KOKHAN VERONIKA

PhD in Law, Senior Researcher, Head of the Department of legal regulation of structural and technological development of the economy of the of the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of NALS of Ukraine

EMPLOYMENT OF WAR VETERANS AS A RESULT OF PROFESSIONAL ADAPTATION: LEGAL ISSUES AND CHALLENGES

Problem setting. The social and labor sphere of the state has faced a number of legal problems caused by the need for professional adaptation of war veterans, a group of people who need assistance in returning to civilian life. The problem is the unpreparedness of the labor market and the social sphere of the state to employ and provide social support to a large number of people who need a special approach to the work they are able to perform, to arrange a workplace and to adapt to peaceful life in a team.

Purpose of the research. Ensuring a decent return of war veterans to society can be realized through the types and areas of professional adaptation of war veterans, and therefore the purpose of the research is to find out the status of legal regulation of professional adaptation of war veterans in Ukraine, to study the types of professional adaptation of war veterans and the services offered by the State to this category of persons in the field of professional adaptation, and to find

out the directions of returning war veterans to work based on the results of their professional adaptation and the problems of their legal regulation.

Analysis of recent researches and publications shows that there is a lack of domestic scientific works in the field of legal regulation of veterans' professional adaptation. Ukrainian researchers are just beginning to study the problems of protecting the rights of war veterans in various spheres of life. For example, R.E. Poghosyan analyzes the legal nature of the problem of legal protection of the rights of war veterans and defines it as a multidisciplinary issue that is not the subject of only one science and requires certain comprehensive approaches to clarify it. V.I. Sheverdina studies social relations in the field of social protection of combatants and war veterans, the legal status and peculiarities of social protection of this category of persons in the basic legislation of Ukraine. The legal status and social protection of servicemen were considered in a monographic study by V. Y. Pashynskyi, L. P. Medvid, B. M. Shamrai. At the same time, the issue of professional rather than social adaptation of war veterans has not been covered in legal science, which determines the relevance of this article.

Article's main body. The study of the sphere of professional adaptation of war veterans shows that the State pays attention to the legal regulation of this sphere of social relations, in particular, it is modernizing the legislation establishing the types of professional adaptation of war veterans and the services offered by the State in this area. We propose to identify the following areas for returning war veterans to work as a result of their professional adaptation: (1) traditional employment in the form of hired labor in accordance with the Labor Code of Ukraine; (2) employment on the terms of non-standard employment; (3) establishment and development of veteran entrepreneurship.

Conclusions and prospects for the development. In order to fully apply the institute of precarious employment and veteran business, the State needs to resolve a number of legal issues related to the legal uncertainty of forms of precarious work, labor rights of its subjects, as well as to regulate veteran entrepreneurship as a type of economic activity, and to determine financial mechanisms for its support.

Key words: war veterans, professional adaptation, hired labor, precarious employment, veteran business.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Кохан В. П. Працевлаштування ветеранів війни за результатами професійної адаптації: правові проблеми і виклики. *Право та інновації.* 2024. № 2 (46). С. 179–185.

СЕРЕДА ОЛЕНА ГРИГОРІВНА
докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри трудового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID 0000-0002-8252-1963

КРАСЮК ТЕТЯНА ВАСИЛІВНА
кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри трудового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID 0000-0003-3233-6310

УДК 349.2:[316.454.2:316.647.82-057.73]
DOI 10.37772/2518-1718-2024-2(46)-28

ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЯ МОБІНГУ В АКТАХ СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

Стаття присвячена мобінгу – досить новому в історичному вимірі суспільно небезпечному явищу, що має свій прояв у трудових відносинах і яке зовсім недавно набуло юридичного оформлення в українському законодавстві. У цьому аспекті проаналізовано зміни, внесені до КЗпП України. Зазначено, що, незважаючи на запроваджені законодавцем правові механізми захисту від мобінгу на робочому місці, на практиці залишаються й досі не вирішеними окремі питання, що стосуються конкретизації заходів, які в межах соціального діалогу можуть бути вжиті як дієвий інструмент для подолання цього негативного явища.

Проаналізовано різні підходи науковців до тлумачення поняття «мобінг», на підставі чого сформовано найбільш загальну його дефініцію.

Зазначено, що в управлінні в цілому та в запобіганні мобінгу, зокрема беззаперечно важливою є роль керівника, яка, крім іншого, полягає у створенні в організації корпоративної культури, що грунтується на її традиціях та цінностях. Велике значення для підтримання продуктивної морально-психологічної атмосфери має ставлення керівника до співробітників, яке виключає зверхність або неповагу. Наголошується, що керівник певною мірою має бути психологом і організувати роботу так, щоб завчасно виявити потенційний конфлікт на підгрунті мобінгу, з'ясувати його причини й учасників та вийти на позитивне рішення, надавши при цьому допомогу працівникам, які перебувають у стані стресу та нервової кризи.

На підставі проаналізованих колективних договорів зроблено висновок, що вони переважно містять положення, згідно з яким роботодавці зобов'язані вживати заходів для запобігання, протидії та припинення мобінгу (цькування), але які саме заходи і в якій формі слід їх проводити не зазначається. А отже, таке положення сприймається як декларативне. Акцентовано увагу, що інформаційні, навчальні та організаційні заходи потребують певної конкретизації в додатках до колективного договору та в угодах із соціально-економічних питань. Запропоновано внести зміни у законодавство щодо соціального діалогу шляхом включення конкретних заходів протидії мобінгу у трудових відносинах, якими вбачаються такі: навчальні тренінги зі стратегії подолання міжособистісних конфліктів з ознаками мобінгу для керівників та керівників структурних підрозділів у рамках підвищення кваліфікації; тематичні семінари з метою підвищення правової культури працівників та, зокрема, профілактики мобінгу на підприємстві; систематичне проведення представником профспілок аналізу морально-психологічної атмосфери, потенційних чи наявних симптомів мобінгу на підприємстві та його обговорення на загальних зборах трудового колективу з вжиттям відповідних заходів.

Ключові слова: мобінг у трудових правовідносинах, запобігання та протидія мобінгу, психологічний тиск, права працівника, керівник, трудовий колектив, соціальний діалог, колективний договір.

Постановка проблеми. 16 листопада 2022 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню)» [1]. За цим Законом зазнали відчутних змін деякі положення КЗпП України та Закон України «Про колективні договори та угоди», тож, можна стверджувати, що таким чином на державному рівні закріплено норми щодо

 © Середа О. Г., Красюк Т. В., 2024

запобігання, протидії та припинення мобінгу (цькуванню) в трудових правовідносинах. Такі дії законодавця позитивно сприйняті юридичною спільнотою, зокрема, й науковцями та фахівцями з трудового права і оцінюються як важливий крок на шляху реалізації євроінтеграційної політики нашої держави та важливий захисний важіль у питанні гідного ставлення до працівника у трудових відносинах [2, с.152].

Як слушно зауважує Д. Корнілов, наявність такого негативного явища, як мобінг у трудових відносинах створює безліч проблем як для працівника, так і для роботодавця [3, с.105]. Від мобінгу страждають не лише працівники, а й сама організація, а надто там, де мобінг персоналу є частим явищем. Так, з-поміж негативних наслідків, що найперше відбиваються на підприємстві, установі чи організації, Н. І. Фединець справедливо називає зниження ділової репутації, збільшення плинності кадрів, зростання витрат через частий набір та навчання персоналу [4, с. 304]. Найбільш наближеним до предмета нашого дослідження і близьким до нашого розуміння вбачається підхід О. Пузирного, який вважає, що проблему мобінгу на робочому місці слід розглядати з позиції: по-перше, забезпечення права працівника на захист честі та гідності під час трудової діяльності, а по-друге, у межах нової концепції охорони праці, що визначає забезпечення оптимального психологічного клімату на робочих місцях як одну з найважливіших складових системи професійної безпеки [5, с. 96]. Отже, норми протидії мобінгу (цькуванню) в трудовому праві традиційно відносять до інституту охорони праці.

Відповідно до ч. 2 ст.13 КЗпП України та ч. 2 ст. 7 Закону України «Про колективні договори і угоди», у колективному договорі встановлюються взаємні зобов'язання сторін щодо регулювання виробничих, трудових, соціально-економічних відносин, зокрема: заходи, спрямовані на запобігання, протидію та припинення мобінгу (цькування), а також заходи щодо відновлення порушених внаслідок мобінгу (цькування) прав. Таким чином, законодавець закріпив за сторонами колективного договору необхідність впровадження певних заходів запобігання, механізму протидії такого явища, як мобінг та відновлення порушених прав працівників. Зауважимо, що розробка та впровадження на локальному рівні конкретних заходів щодо протидії мобінгу є одним з найважливіших кроків, спрямованих на створення умов гідної праці. Констатуємо, що окремі галузеві угоди та колективні договори, які були укладені після 2022 року, не містять в розділах, які присвячено охороні праці або недопущенню дискримінації у сфері праці, конкретних заходів щодо запобігання мобінгу. У багатьох положеннях укладених колективних договорів дублюються окремі статті КЗпП України, однак ні в одному з них не зазначені локальні організаційно-правові засоби для попередження мобінгу. Щодо галузевих угод, то, наприклад, у Галузевій угоді між міністерством освіти і науки України, Профспілками працівників освіти і науки України та Всеукраїнським об'єднанням організації роботодавців у галузі вищої освіти на 2021 – 2025 рр. у розділі 7 «Охорона праці, безпека життєдіяльності та здоров'я» взагалі відсутні положення щодо протидії та запобігання мобінгу [6].

Отже, констатуємо, що на практиці залишаються невирішеними окремі питання щодо конкретизації заходів, які можуть бути впроваджені для протидії мобінгу на рівні соціального діалогу. Як один із конкретних способів профілактики та запобігання проявам мобінгу пропонуємо внести у ст.29 КЗпП України положення про інформування працівника до початку роботи за трудовим договором, поряд з іншими умовами, щодо існування та суті цього явища, а також щодо можливих правових наслідків у разі цькування колег по роботі. На жаль, наразі таке положення чинний КЗпП України не містить.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти мобінгу як складного, багатогранного феномену досліджували як закордоні, так і вітчизняні фахівці різних наукових галузей: психології, медицини, менеджменту, соціології та права тощо. Серед них: О. Адамчук, Л. Амелічева, Л. Гаращенко, В. Гончарук, Т. Колєснік, Т. Коляда, Н. Кохан, О. Костюченко, Т. Парпан, К. Світлична, С. Сімакова, О. Середа, Н. Швець, О. Шуть, А. Юшко та ін. Попри велику кількість наукових досліджень з означеної тематики, залишається низка невирішених проблемних питань, які потребують уваги фахівців та подальших наукових розробок.

Метою статті є розробка рекомендацій та науково обґрунтованих пропозицій для внесення змін до законодавства щодо соціального діалогу задля захисту працівників від деструктивних проявів психологічного тиску на робочому місці.

Виклад основного матеріалу. Морально-психологічна атмосфера в трудовому колективі впливає на якість роботи будь-якого працівника. Одним із факторів, який одночасно дестабілізує робочий процес, створює напружену атмосферу в колективі, знижує загальну ефективність підприємства є мобінг (цькування). Підстави виникнення такого явища можуть бути різними, зокрема, виробничі, соціальні чи особистісні. Це, наприклад: заздрість, нудьга, особиста неприязнь, прагнення до кар'єрного зростання, бажання помсти та ін. [7, с. 140].

Мобінг являє собою суспільно небезпечне явище, оскільки його наслідки зазвичай проявляються у

завданні шкоди моральному, психічному, фізичному здоров'ю людини. Передумови мобінгу можуть бути зовнішні та внутрішні. Зовнішні передумови пов'язані із впливом суспільства та його групи на суб'єкта мобінгу. До таких причин належать: відсутність організованості трудового процесу; неповага у колективі; поділ працівників на групи та встановлення так званих «законів індивідуальних груп»; низький рівень культури та моралі. Внутрішні передумови залежать від індивідуальних рис особистості (досвід, світогляд, культура поведінки та ін.). Внутрішні причини переважають над зовнішніми, оскільки у кожному колективі є лідер групи, який підштовхує інших до вчинення певних дій. До проявів мобінгу можна віднести: поширення у трудовому колективі пліток та неправдивої інформації про певну особу; цькування; психологічне насильство; сексуальне домагання; шантаж; інші прояви психологічного чи фізичного тиску.

Зауважимо, що наразі вже існує визначення поняття мобінгу як на міжнародному, так і на національному рівні. Міжнародна організація праці визначає мобінг як образливу та мстиву поведінку, що виявляється через жорстокі, зловісні або унизливі спроби завдати шкоду індивідууму чи групі працівників, які стають об'єктом психічного терору. Мобінг – це постійні негативні зауваження або критика, ізоляція особи від соціальних контактів, плітки або поширення неправдивої інформації про цю особу [8]. У статті 2-2 КЗпП України надано поняття мобінгу як діяння роботодавця або окремих працівників трудового колективу, які спрямовані на приниження гідності та честі працівника, його ділової репутації у формі: психологічного та економічного тиску, зокрема із застосуванням засобів е-комунікацій; створення щодо нього напруженої, ворожої, образливої атмосфери, що змушує особу недооцінювати власну професійну придатність [9]. Таким чином, із прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню)» від 16 листопада 2022 року у Кодексі законів про працю України вперше з'явилося легальне визначення поняття мобінгу (цькування) та його ознаки. Крім цього, КЗпП України доповнено новими нормами щодо обов'язку роботодавця здійснювати заходи щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню) (ст. 141), вживати заходів для забезпечення безпеки і захисту фізичного та психічного здоров'я працівників, здійснювати профілактику ризиків та напруги на робочому місці, проводити інформаційні, навчальні та організаційні заходи щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню) (ст. 158). Таким чином, саме на роботодавця покладається обов'язок здійснювати заходи щодо запобігання та протидії мобінгу.

У своїй науковій праці Т. Міхайліна та Л. Амелічева справедливо зазначають, що слід розрізняти терміни «психічне здоров'я» і «психологічне здоров'я». Так, термін «психічне здоров'я» вживається стосовно окремих психічних процесів та механізмів, а термін «психологічне здоров'я» відноситься до особистості в цілому, знаходиться в тісному зв'язку з вищими проявами людського духу і дозволяє виділити власне психологічний аспект проблеми психічного здоров'я на відміну від медичного, соціологічного, філософського та ін. Психологічне здоров'я – це «психологічний стан особи, яка працює на задовільному рівні емоційної та поведінкової адаптації». На переконання вчених, саме психологічне здоров'я робить особистість самодостатньою, але воно, на жаль, також є ще й об'єктом, на який впливає мобінг (цькування) на роботі. Роботодавець повинен знати ознаки та сутність цього негативного феномену та ефективно йому протидіяти, забороняти його на підприємстві, в установі, організації [10, с.228]. Враховуючи положення, яким було доповнено ст. 158 КЗпП України, потребує розширення перелік обов'язків роботодавця, закріплених у ст. 13 Закону України «Про охорону праці», і викладення їх наприкінці статті у такій редакції: – організує роботу із забезпечення безпеки і захисту фізичного та психічного здоров'я працівників на робочому місці, а також з уникнення ризиків міжособистісної емоційної напруги та створення продуктивної морально-психологічної атмосфери в колективі; – сприяє проведенню із залученням фахових спеціалістів інформаційно-профілактичних та навчальних заходів щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню).

Крім цього, працівникові закон гарантує відшкодування витрат на лікування у разі ушкодження здоров'я внаслідок мобінгу (ст. 173), моральної шкоди (ст. 237-1), а також виплати вихідної допомоги у випадку його звільнення за власним бажанням з причини мобінгу роботодавця (ст. 44). Необхідно підкреслити важливість доповнення законодавцем КЗпП України новими підставами звільнення за ініціативною роботодавця, такими, як: вчинення працівником мобінгу (цькування), встановленого судовим рішенням, що набрало законної сили (п. 12 ст. 40); вчинення керівником підприємства, установи, організації мобінгу (цькування) незалежно від форм прояву та/або невжиття заходів щодо його припинення, встановленого судовим рішенням, що набрало законної сили (п. 12 ст. 41). Наразі все це є важливими новелами у трудовому законодавстві щодо протидії цькуванню на роботі [10, с.229]. Вважаємо, що зазначені зміни у КЗпП України значно полегшили виявлення проявів мобінгу на робочому місці. Безперечно позитивним є запровадження законодав-

цем правових механізмів захисту від мобінгу на робочому місці.

У сучасних наукових дослідженнях з визначення поняття «мобінг» сформована однозначна позиція українських вчених, яка має єдину спрямованість. Так, Т. Коляда розглядає мобінг як суспільне явище, яке можна характеризувати одночасно як соціологічний, медичний та правовий феномен. У правовому сенсі мобінг слід тлумачити в широкому розумінні як незаконну, систематичну та довготривалу поведінку осіб, які є членами трудового колективу, скеровану проти окремого члена (інших членів) трудового колективу, що полягає в порушенні їх законних прав та інтересів і створенні нестерпних умов праці з метою примушення постраждалої особи (групи осіб) до звільнення з місця роботи [11, с. 271]. На думку В. Гончарук, мобінг необхідно вважати формою дискримінації, яка застосовується як психологічний терор з боку всього колективу чи його члена стосовно окремого працівника. Вчена стверджує, що мобінг – це систематичне цькування у формі знецінення працівника [12, с. 74]. Н. В. Кохан робить слушне уточнення, що мобінг (цькування) є неодноразовою дією, і далі докладно пояснює: це повторювані, можуть бути систематичні, тривалі активні дії чи бездіяльність, які спрямовуються на приниження честі та гідності працівника, його ділової репутації, у тому числі з метою набуття, зміни або припинення працівником трудових прав та обов'язків, провокувати зміну чи припинення трудових відносин [13, с. 230]. Цілком підтримуємо позицію Н. М. Швець, яка зазначає, що поняттям «мобінгу» охоплюється широкий спектр негативної поведінки на робочому місці, включаючи словесні погрози, особистісні нападки, умисну ізоляцію з боку співробітників тощо, з метою втриматися на роботі або навіть побудови кар'єри у будь-який спосіб, у тому числі шляхом витіснення колег [14, с. 215]. Отже, на нашу думку, у найбільш широкому розумінні мобінг – це протиправна, систематична та довготривала поведінка осіб, які є членами трудового колективу (або керівника), спрямована проти конкретного працівника (або працівників), що полягає у порушенні їх законних прав та інтересів і створенні нестерпних умов праці для примушення постраждалої особи (осіб) до звільнення [15, с. 143].

Як вже зазначалося, в трудовому законодавстві встановлено, що заходи, спрямовані на запобігання, протидію та припинення мобінгу (цькування), а також заходи щодо відновлення порушених внаслідок мобінгу (цькування) прав необхідно включати до колективних договорів та угод із соціально-економічних питань. Це означає, що на кожному підприємстві сторонам соціального діалогу необхідно розробити ефективні локальні організаційно-правові засоби для запобігання мобінгу.

У контексті нашого дослідження було проаналізовано велику кількість колективних договорів та галузевих угод, але ті зміни, які внесені до КЗпП України стосовно протидії та запобігання мобінгу й досі не враховані в актах соціального партнерства. Лише в деяких розглянутих нами локальних нормативно-правових актах заходи для запобігання, протидії та припинення мобінгу (цькування) включено у розділи щодо рівності та недискримінації та з охорони праці. Задля справедливості, відмітимо, що існують колективні угоди, які містять положення про заходи, спрямовані на попередження сексуального насильства, домагань та мобінгу, такі як розробка внутрішньої політики, навчання працівників та (або) роботодавців та інформаційно-просвітницька діяльність.

Розглянемо, як це питання вирішено на локальному рівні на прикладі окремих колективних договорів. Наприклад, у Колективному договорі Донецького державного університету внутрішніх справ на 2023–2025 рр. у розділі 8, який має назву «Рівність і недискримінація», в пункті 8.18 йдеться про те, що адміністрація зобов'язується вживати заходів для забезпечення безпеки і захисту фізичного та психічного здоров'я працівників, здійснювати профілактику ризиків та напруги на робочому місці, проводити інформаційні, навчальні та організаційні заходи щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню) [16].

Колективний договір Херсонського державного аграрно-економічного університету на 2024–2026 рр. містить розділ 13 під назвою «Заходи для запобігання, протидії та припинення мобінгу (цькування)». У зазначеному розділі, по суті, дублюються окремі статті КЗпП України щодо визначення поняття мобінгу та його видів. У п.13.3 вказано, що сторони домовилися здійснювати заходи щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню), уважно ставитися до потреб і запитів працівників, поліпшувати умови їх праці та побуту; вживати заходів для забезпечення безпеки і захисту фізичного та психічного здоров'я працівників, здійснювати профілактику ризиків та напруги на робочому місці, проведення інформаційних, навчальних та організаційних заходів щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню) на робочому місці; вживати заходи для запобігання створенню стосовно працівників напруженої, ворожої, образливої атмосфери (погрози, висміювання, наклепи, зневажливі зауваження, поведінка загрозливого, залякуючого, принизливого характеру та інші способи виведення працівника із психологічної рівноваги) та безпідставного негативного виокремлення працівника з колективу або його ізоляції [17].

У колективному договорі між Державною установою «Центр пробації» та профспілковою організа-

цією персоналу Державної установи «Центр пробації» на 2023–2026 рр. у розділ 8 під назвою «Рівність і недискримінація» включено нові положення КЗпП України стосовно протидиії та запобіганню мобінгу (цькуванню). У пункті 8.1.10 колективного договору зазначено, що адміністрація зобов'язується вживати заходи, спрямовані на запобігання, протидію та припинення мобінгу (цькування), відновлення порушених прав [18].

Отже, на підставі проаналізованих колективних договорів можна зробити висновок про те, що роботодавців зобов'язано вживати заходів для запобігання, протидії та припинення мобінгу (цькування), але які ці заходи мають бути за змістом і в якій формі втілюватися, ні в одному з положень договору не вказано. Вважаємо, що згадані інформаційні, навчальні та організаційні заходи потребують певної конкретизації в додатках до колективного договору та в угодах з соціально-економічних питань.

Вбачається, що ефективному вирішенню складного питання протидії мобінгу сприятиме розроблення дієвого механізму, основними складниками якого мають стати конкретні заходи, спрямовані на подолання різних проявів психологічного тиску на робочому місці, та включення їх переліку у колективний договір. Якщо не проводити такі заходи, то це явище набуватиме більш загрозливих масштабів, а його наслідки негативно позначаться на всьому колективі. У цілому профілактика мобінгу означає вжиття керівником певних дій задовго до виникнення конфлікту для запобігання йому або спрямування в конструктивне русло. Щодо інформаційної роботи, то її необхідно проводити роботодавцю, в тому числі, й під час укладення із працівником трудового договору.

В управлінні в цілому та протидії мобінгу, зокрема, керівник виконує провідну роль, яка, на думку науковців, полягає у створенні корпоративної культури в організації, її цінностей, ставлення до співробітників та підтримки етичних норм. Керівник відіграє важливу роль у сприянні відкритості та ефективному спілкуванні в колективі [19, с.365]. Крім обізнаності у трудовому законодавстві, керівник повинен розуміти і вміти управляти конфліктами в колективі, для того щоб надавати допомогу працівникам, які перебувають у стані стресу та нервової кризи. Як вважає О. Адамчук, часто саме керівник є винуватцем усілякого роду негативних процесів у колективі. Проблема може полягати в особистісних характеристиках і сумнівних моральних якостях керівників. Трапляються випадки, в яких причиною мобінгу є примітивна поведінка керівника [20]. Саме тому, на нашу думку, є необхідність у проведенні навчальних тренінгів для керівників та керівників структурних підрозділів. Тренінги з питань побудови команди, розвитку навичок спілкування та управління конфліктами можуть відбуватися і в рамках підвищення кваліфікації керівника.

Крім цього, доцільно для працівників на підприємстві один-два рази на рік проводити тематичні семінари з правового навчання. Це пов'язано із тим, що не всі працівники обізнані у законодавстві і не знають про існування такого поняття, як «мобінг». Залишаючись наодинці зі своїми проблемами, які є наслідком утиску, приниження на роботі, працівник не може їм завадити. Під час правового навчання працівники зможуть відрізняти мобінг від взаємних конфліктів, дізнатися про свої права в разі психологічного тиску і, найголовніше, отримати чітке усвідомлення того, що мобінг не є прийнятним явищем і має негативні наслідки [21, с. 181]. Вважаємо, що правове навчання можуть проводити представники кадрової служби, адже засоби самозахисту можуть бути застосовані працівником виключно у тому разі, якщо він знає свої права та розуміє, як можна захистити себе самостійно [22, с. 77].

У науковій юридичній літературі існує думка, що сьогодні на роботодавця покладено обов'язок здійснення заходів зі створення прийнятної робочої атмосфери у трудовому колективі, але організаційно не визначено конкретної посадової особи, яка б мала вживати запобіжні заходи щодо протидії вчинення мобінгу [23, с. 360]. Для вирішення цього питання цілком підтримуємо думку О. Костюченко у створенні на підприємстві служб психологічної підтримки працівників з покладанням на ці служби обов'язку повідомляти роботодавця та/або компетентні органи про виявлені факти мобінгу працівника [22, с. 77].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що питання протидії та запобігання мобінгу потребує уваги як на державному рівні, так і на рівні професійних спілок. У зв'язку із цим вважаємо за доцільне внести зміни у законодавство щодо соціального діалогу шляхом включення конкретних заходів протидії мобінгу у трудових відносинах. Пропонуємо такі заходи: 1) навчальні тренінги для керівників та керівників структурних підрозділів з питань побудови команди, розвитку навичок спілкування та управління конфліктами, які можуть бути проведені в рамках підвищення кваліфікації; 2) з метою правового навчання для всіх працівників на підприємстві проводити тематичні семінари з питань трудового права; 3) систематично здійснювати аналіз соціально-психологічної атмосфери на підприємстві та обговорювати його результати на загальних зборах трудового колективу. Вважаємо, що зазначені заходи допоможуть не допустити таке ганебне явище, як мобінг та будуть дієвим механізмом для створення на підприємстві належного психологічного клімату.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню): Закон України від 16.11.2022 р. № 2759-IX. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2759-20#Text
2. Парпан Т. В. Заборона та протидія мобінгу як профілактика гідного ставлення до працівника у трудових відносинах. *Юридичний науковий електронній журнал.* 2023. №3. С. 150–152.
3. Корнілов Д. Особливості протидії мобінгу в трудових відносинах на локальному рівні. Актуальні проблеми та перспективи розвитку юридичної науки, освіти та технологій у XXI столітті в дослідженнях молодих учених: зб. матеріалів доп. учасн. Всеукраїнської науково-практичної конференції. (м. Харків, 3 березня 2023 р.). 2023. 200 с.
4. Фединець Н. І. Мобінг персоналу як негативне соціальне явище в організації. Сучасні напрями розвитку економіки, підприємництва, технологій та їх правового забезпечення: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Львів: Львів. торговельно-економіч. ун-т, 2022. С. 302–304.
5. Пузирний В. Ф. Захист від мобінгу в трудових відносинах. Актуальні проблеми трудового законодавства, законодавства про державну службу та службу в правоохоронних органах : матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 16 листоп. 2018 р.); за заг. ред. К. Ю. Мельника. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018. С. 95–97.
6. Галузева угода між міністерством освіти і науки України, Профспілками працівників освіти і науки України та Всеукраїнським об'єднанням організації роботодавців у галузі вищої освіти на 2021–2025 рр. URL: http://docs.google.com/viewer?url=https%3A%2F%2Fpon.org.ua%2Findex.php%3Fdo%3Ddownload%26id%3D2821%26viewonline%3D1
7. Сімакова С. І., Кравченко О. С. Актуальні проблеми запобігання мобінгу в трудових відносинах в Україні. Юридичний бюлетень. 2018. №8. С. 137–142.
8. Міжнародна організація праці. Офіційний сайт. URL: https://www.ilo.org/
9. Кодекс законів про працю України : закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08
10. Міхайліна Т. В., Амелічева Л. П. Новели юридичної відповідальності за мобінг у контексі прав людини на особисте життя та належні безпечні і здорові умови праці. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична. Вип. 36. 2023 р. С. 225 – 233.
11. Коляда Т. А. Моббінг у трудових (службово-трудових) відносинах: до постановки проблеми. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2010. № 2 (49). С. 265–273.
12. Гончарук В. В. Протидія мобінгу у трудових правовідносинах. Вісник ХНУВС. 2020. № 3 (90). С. 70–77.
13. Кохан Н. В. Мобінг (цькування) як одна із форм дискримінації у трудовому праві: поняття, види, форми прояву та способи захисту працівника. Юридичний науковий електронній журнал. 2023. №8. С. 230–231.
14. Швець Н. М. Правові засади протидії мобінгу в трудових відносинах. Розвиток трудового права і права соціального забезпечення: теорія і практика : тези доп. та наук. повідомл. учасн. VIII наук.-практ. конф. (м. Харків, 5 жовт. 2018 р.). Харків, 2018. С. 215–220.
15. Красюк Т. В., Федорченко А. О. Мобінг : причини виникнення та способи подолання. Аналітично-порівняльне правознавство : електронне наукове видання. 2022. № 6. С.140–145.
16. Колективний договір Донецького державного університету внутрішніх справ на 2023-2025 рр. URL: http://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/08/proyekt_kolektyvnogo_dogovoru_2023_2025.pdf.
17. Колективний договір Херсонського державного аграрно-економічного університету на 2024-2026 рр. URL: http://www.ksau.kherson.ua/files/news/2024/04/05/koll_dog_24_26.pdf.
18. Колективний договір між Державною установою «Центр пробації» та профспілковою організацією персоналу Державної установи «Центр пробації» на 2023-2026 рр. URL: http:///www.probation.gov.ua/
19. Коляда Т. А., Світлична К. С., Шуть О. Ю. Мобінг у трудових відносинах: виклики та розв'язання в контексті управлінсько-правового підходу. Актуальні питання у сучасній науці. 2023. № 1 (19). С. 359–367.
20. Адамчук О. Поради керівинку щодо попередження та подолання мобінгу серед підлеглих. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. 2014. Вип. 2. URL: http:// nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2014_2_15
21. Середа О. Г., Красюк Т. В. Теоретико-правові засади протидії мобінгу в умовах євроінтеграції України. Юридичний науковий електронній журнал. 2023. №12. С. 179–182.
22. Костюченко О. Мобінг в Україні. Що робити? Кухня трудових прав: нариси про важливі інгредієнти: зб. ст. Київ: ВД Дакор, 2021. С. 72–77.

23. Кітченко М. Ю. Мобінг як новела у трудовому законодавстві та підстава розірвання трудового договору. Актуальні питання удосконалення законодавства про працю та соціальний захист : тези доп. та наук. повідомл. учасників XIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 6 жовт. 2023 р.) / уклад. О. Г. Середа, О. М. Ярошенко, О. В. Соловйов, І. В. Зіноватна; за ред. О. Г. Середи. Харків, 2023. С. 354–360.

REFERENCES

1. Law of Ukraine On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the prevention and countering of mobbing (harassment), No. 2759-IX (2022, November 16). Retrieved from: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2759-20#Text [in Ukrainian].
2. Parpan, T. V. (2023). Prohibition and countermeasures against mobbing as prevention of decent treatment of employees in labor relations. *Yurydychnyi naukovyi elektronnii zhurnal, 3*, 150–152 [in Ukrainian].
3. Kornilov, D. (2023). Peculiarities of countering mobbing in labor relations at the local level. *Aktualni problemy ta perspektyvy rozvytku yurydychnoi nauky, osvity ta tekhnolohii u XXI stolitti v doslidzhenniakh molodykh uchenykh*: *Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference.* [in Ukrainian].
4. Fedynets, N. I. (2022). Staff mobbing as a negative social phenomenon in the organization. *Suchasni napriamy rozvytku ekonomiky, pidpryiemnytstva, tekhnolohii ta yikh pravovoho zabezpechennia: Proceedings of the international scientific and practical conference.* (pp. 302–304). Lviv: Lviv. torhovelno-ekonomich. un-t [in Ukrainian].
5. Puzyrnyi, V. F. (2018). Protection against mobbing in labor relations. *Aktualni problemy trudovoho zakonodavstva, zakonodavstva pro derzhavnu sluzhbu ta sluzhbu v pravookhoronnykh orhanakh : Proceedings of the VII All-Ukrainian Scientific and Practical Conference* (pp. 95–97). Xarkiv : Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav [in Ukrainian].
6. Sector agreement between the Ministry of Education and Science of Ukraine, the Trade Unions of Education and Science Workers of Ukraine and the All-Ukrainian Association of Employers in the Field of Higher Education for 2021–2025. Retrieved from: http://docs.google.com/viewer?url=https%3A%2F%2Fpon.org.ua%2Findex.php%3Fdo%3Ddownload%26id%3D2821%26viewonline%3D1 [in Ukrainian].
7. Simakova, S. I. & Kravchenko, O. S. (2018). Actual problems of mobbing prevention in labor relations in Ukraine. *Yurydychnyi biuleten*, 8, 137–142 [in Ukrainian].
8. International Labor Organization. Official site. Retrieved from: https://www.ilo.org/ [in Ukrainian].
9. Code of Labor Laws of Ukraine: Law of Ukraine, No. 322- VIII (1971, December 10). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08 [in Ukrainian].
10. Mikhailina, T. V. & Amelicheva, L. P. (2023). Novels of legal responsibility for mobbing in the context of human rights to privacy and proper safe and healthy working conditions. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava, 36,* 225–233 [in Ukrainian].
11. Koliada, T. A. (2010). Mobbing in labor (service-labour) relations: before setting the problem. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav, 2* (49), 265–273 [in Ukrainian].
12. Honcharuk, V. V. (2020). Anti-mobbing in labor relations. *Visnyk KhNUVS,* 3 (90), 70–77 [in Ukrainian].
13. Kokhan, N. V. (2023). Mobbing (harassment) as one of the forms of discrimination in labor law: concepts, types, forms of manifestation and methods of employee protection. *Yurydychnyi naukovyi elektronnii zhurnal, 8*, 230–231 [in Ukrainian].
14. Shvets, N. M. (2018). Legal principles of countering mobbing in labor relations. *Rozvytok trudovoho prava i prava sotsialnoho zabezpechennia: teoriia i praktyka : Proceedings of the VIII scientific and practical conference* (pp. 215–220). Kharkiv [in Ukrainian].
15. Krasiuk, T. V. & Fedorchenko, A. O. (2022). Mobbing: causes and methods of overcoming. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo : elektronne naukove vydannia*, *6*, 140–145 [in Ukrainian].
16. Collective agreement of the Donetsk State University of Internal Affairs for 2023-2025. Retrieved from: http://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/08/proyekt_kolektyvnogo_dogovoru_2023_2025.pdf [in Ukrainian].
17. Collective agreement of the Kherson State Agrarian and Economic University for 2024-2026. Retrieved from: http://www.ksau.kherson.ua/files/news/2024/04/05/koll_dog_24_26.pdf [in Ukrainian].
18. Collective agreement between the State institution ‘Probation Center’ and the trade union organization of the staff of the State institution ‘Probation Center’ for 2023-2026. Retrieved from: http:///www.probation.gov.ua/ [in Ukrainian].
19. Koliada, T. A., Svitlychna, K. S. & Shut, O. Yu. (2023). Mobbing in labor relations: challenges and solutions in the context of a managerial and legal approach. *Aktualni pytannia u suchasnii nautsi, 1* (19), 359–367 [in Ukrainian].

20. Adamchuk, O. (2014). Manager's advice on preventing and overcoming mobbing among subordinates. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy*, *2*. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2014_2_15 [in Ukrainian].
21. Sereda, O. H. & Krasiuk, T. V. (2023). Theoretical and legal principles of countering mobbing in the conditions of the European integration of Ukraine. *Yurydychnyi naukovyi elektronnii zhurnal*, *12*, 179–182 [in Ukrainian].
22. Kostiuchenko, O. (2021). Mobbing in Ukraine. What shall I do? *Kukhnia trudovykh prav: narysy pro vazhlyvi inhrediienty,* 72–77. Kyiv: VD Dakor [in Ukrainian].
23. Kitchenko, M. Yu. (2023). Mobbing as an innovation in labor legislation and a ground for terminating an employment contract. *Aktualni pytannia udoskonalennia zakonodavstva pro pratsiu ta sotsialnyi zakhyst : Proceedings of the XIII International Scientific and Practical Conference* (pp. 354–360). Kharkiv [in Ukrainian].

SEREDA OLENA

2nd PhD in Law, Professor, Head of the Department of Labour Law
of the Yaroslav Mudryi National Law University

KRASIUK TETIANA

PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of Labour Law of the
Yaroslav Mudryi National Law University

PREVENTING AND COMBATING HARASSMENT IN THE WORKPLACE SOCIAL PARTNERSHIP

Problem setting. On November 16, 2022, the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on the Prevention and Counteraction of Mobbing (bullying)» was adopted. According to this Law, some provisions of the Labor Code of Ukraine and the Law of Ukraine «On Collective Agreements and Agreements» underwent significant changes.

Individual sectoral agreements and collective agreements concluded after 2022 do not contain specific measures to prevent mobbing in the sections devoted to labor protection or the prevention of discrimination in the field of work. Many clauses of concluded collective agreements duplicate individual articles of the Labor Code of Ukraine, but none of them specify local organizational and legal means to prevent mobbing.In practice, certain issues remain unresolved regarding the specification of measures that can be implemented to counter mobbing at the level of social dialogue.

Analysis of recent researches and publications Various aspects of mobbing as a complex, multifaceted phenomenon were studied by both foreign and domestic specialists in various scientific fields: psychology, medicine, management, sociology, law, etc. Among them: O. Adamchuk, L. Amelicheva, L. Harashchenko, V. Honcharuk, T. Kolesnik, T. Kolyada, N. Kokhan, O. Kostyuchenko, T. Parpan, K. Svitlichna, S. Simakova, O. Sereda , N. Shvets, O. Shut, A. Yushko, and others. Despite the large number of scientific studies on the given topic, there are still a number of unsolved problematic issues that require the attention of specialists and further scientific developments.

Purpose of the research is to develop recommendations and scientifically based proposals for amendments to the legislation on social dialogue in order to protect employees from destructive manifestations of psychological pressure in the workplace.

Article's main body. The article is devoted to mobbing - a fairly new socially dangerous phenomenon in the historical dimension, which manifests itself in labour relations and which has recently been legally formalised in Ukrainian legislation. Given the gradual realisation by society of the negative consequences of its action and the damage it causes to an individual employee, enterprise, institution or organisation, the problem of preventing and counteracting mobbing in the workforce and finding ways to effectively address it on the basis of current legislation and local regulations is becoming increasingly relevant. In this regard, the author analyses the amendments made to the Labour Code of Ukraine. It is noted that despite the legal mechanisms introduced by the legislator to protect against mobbing in the workplace, in practice, certain issues remain unresolved regarding the specification of measures that can be taken within the framework of social dialogue as an effective tool to overcome this negative phenomenon.

It is emphasised that the development and implementation of such a tool at the local level will be one of the important steps aimed at creating decent working conditions and a healthy atmosphere in the workforce. The author argues that an

effective method of avoiding mobbing may be the method of conducting an information and prevention conversation between the relevant HR employee and a potential employee, who, prior to commencement of employment under an employment contract, is informed, among other conditions, about the socially dangerous nature of such a phenomenon, its signs, and possible legal consequences in case of harassment of work colleagues. The author suggests amending Article 13 of the Law of Ukraine «On Labour Protection» and including the following obligations of the employer: to organise work on ensuring safety and protection of physical and mental health of employees in the workplace, as well as on avoiding the risks of interpersonal emotional stress and creating a productive moral and psychological atmosphere in the team; and to facilitate information and preventive and educational activities on preventing and combating mobbing (harassment) with the involvement of professional specialists. The author notes that some sectoral agreements and collective bargaining agreements concluded at enterprises after 2022 do not contain specific measures to prevent mobbing in the sections on labour protection or non-discrimination in the field of labour.Many provisions of such collective agreements merely duplicate certain articles of the Labour Code of Ukraine.

Various approaches of scholars to the interpretation of the concept of «mobbing» are analysed, on the basis of which the most general definition is formed.

It is noted that in management in general and in the prevention of mobbing, in particular, the role of the manager is undoubtedly important, which, among other things, is to create a corporate culture in the organisation based on its traditions and values. Of great importance for maintaining a productive moral and psychological atmosphere is the manager's attitude towards employees, which excludes arrogance or disrespect. It is emphasised that a manager should be a psychologist to a certain extent and organise work in such a way as to identify potential conflicts based on mobilisation in advance, find out its causes and participants, and come up with a positive solution, while providing assistance to employees who are in a state of stress and nervous crisis.

Based on the analysed collective agreements, it is concluded that they mostly contain provisions according to which employers are obliged to take measures to prevent, counteract and stop mobbing (harassment), but what kind of measures and in what form they should be taken are not specified. Therefore, this provision is perceived as declarative. It is emphasised that information, training and organisational measures require some specificity in the annexes to the collective agreement and in agreements on socio-economic issues.

Conclusions and prospects for the development. It is proposed to amend the legislation on social dialogue by including specific measures to counteract mobbing in labour relations, which include the following: training sessions on strategies for overcoming interpersonal conflicts with signs of mobbing for managers and heads of structural units as part of their professional development; thematic seminars with the aim of improving the legal culture of employees and, in particular, preventing mobbing at an enterprise; systematic analysis of the moral and psychological atmosphere of employees by trade union representatives.

Key words: mobbing in labour relations, prevention and counteraction to mobbing, psychological pressure, employee rights, manager, labour collective, social dialogue, collective agreement.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Середа О. Г., Красюк Т. В. Запобігання та протидія мобінгу в актах соціального партнерства. *Право та інновації.* 2024. № 2 (46). С. 186–194.

ШМАТКОВ ДАНІЇЛ ІГОРОВИЧ
кандидат наук, доцент, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку Національної академії правових наук України
ORCID 0000-0003-2952-4070

КОЛОМІЙЦЕВ СЕРГІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ
науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем інформаційних технологій та протидії злочинності у кіберпросторі Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID 0009-0006-7070-9471

УДК 347.7
DOI 10.37772/2518-1718-2024-2(46)-29

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЇ З ВІДКРИТИХ ДЖЕРЕЛ ТА ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Мета статті полягає в описі та систематизації основних правових ризиків пов'язаних з інтелектуальною власністю під час використання інформації з відкритих джерел.

Для досягнення мети статті далі розглянуто наступні розповсюджені методи OSINT-досліджень: інтелектуальний аналіз тексту та даних, аналіз зображень, аналіз відео, аналіз аудіо, розпізнавання облич, геолокація, удосконалення та використання програмних продуктів з відкритим кодом.

Виокремлено наступні ризики OSINT діяльності за ймовірністю їхнього виникнення:

– високий ступінь: порушення авторських прав власника твору через складність ідентифікації цього власника та складності управління розповсюдженням інформації у глобальній мережі; використання творів чи продуктів (навіть з авторитетних чи звичних для користувача ресурсів), які порушують права інтелектуальної власності третіх осіб; порушення прав інтелектуальної власності в одній країні без порушення тих же норм в іншій через відсутність міжнародних уніфікованих законів; порушення умов ліцензії платформи через відмінності у таких ліцензіях та їхнє неуважне прочитання; порушення умов ліцензії власника продукту з відкритим кодом через відмінності у таких ліцензіях або невірною (у порівнянні з ліцензією) інтерпретацією терміну «відкритий код» користувачем; ігнорування збирання дозволів у великої кількості залучених осіб;

– середній ступінь: порушення авторських прав власника твору через використання піратських творів; порушення прав на комерційну таємницю;

– низький ступінь: порушення прав на торговельні марки облич; порушення патентних прав на продукти, які застосовуються для певного дослідження, через відсутність знань про такі права.

Для зниження цих ризиків найочевиднішими є наступні дії: уніфікація національних законів; впровадження спеціальних правових режимів використання інформації з відкритих джерел на національних та/або міжнародному рівнях; уніфікація ліцензійних угод великих платформ на добровільних засадах; навчання дослідників питанням інтелектуальної власності; інтенсифікація впровадження технологічних рішень для управління правами інтелектуальної власності, як, наприклад, блокчейн, шифрування творів, водяні знаки тощо; некомерційне використання прав інтелектуальної власності, не виходячи за обсяги, що відповідають поставленій меті.

Ключові слова: OSINT, відкриті дані, відкриті інновації, інтелектуальна власність, ризики.

Постановка проблеми. Поява Інтернету як глобального середовища комунікації кардинально змінила обсяги доступної для широкої публіки інформації, постійно з'являються нові інструменти обробки даних, методи та засоби роботи з ними. Розвідка на основі відкритих джерел (Open source intelligence, OSINT), залишаючись у правовому полі тієї чи іншої юрисдикції, сьогодні знаходиться на окремому щаблі розвитку технологій, а напрям охоплює самостійні розділи. OSINT-дослідники застосовують значну

© Шматков Д. І., Коломійцев С. О., 2024

кількість методів, наприклад, добування та обробку даних у роботі з соціальними мережами, блогами, форумами, збирання та обробку зображень, відео, аудіо, текстових документів, статистики, новин тощо [1]. Цілі використання методів OSINT також можуть суттєво варіюватись від розшуку людей до конкурентної розвідки [1].

Протокол Берклі [2] з ведення розслідувань з використанням відкритих цифрових даних формує та розкриває основні принципи для забезпечення якості розслідувань з використанням відкритих цифрових даних. Відповідно до документу, «інформація у відкритому доступі включає загальнодоступну інформацію, яку будь-який представник громадськості може спостерігати, купувати чи запитувати, не вимагаючи особливого правового статусу чи несанкціонованого доступу». Переформульовуючи цю тезу, можна сказати, що відкритість даних не означає їхнє вільне використання. Крім того, у Протоколі Берклі зазначено, що особам, які проводять розслідування, слід знати про всі дозволи на інтелектуальну власність, які їм можуть знадобитись для законної публікації, поширення та/або іншого використання інформації, зібраної ними у ході розслідування.

Часто дослідники працюють з матеріалами, що розповсюджуються за ліцензіями відкритого доступу. Хоча єдиного визначення цього терміну не існує, узагальнити його можна наступним чином – це ліцензія (публічна за термінами українського законодавства у більшості випадків), що надає будь-якій особі право доступу та повторного використання інформації, представленої у цифровому форматі, інших ресурсів, програмного забезпечення та програмного коду, а також апаратного забезпечення з мінімальними правовими вимогами ліцензіара [3–4]. Але, як вже зазначалося, відкритість даних не означає вільного використання чи безоплатного отримання. Відкритість даних також не опосередковує прямо їхнє вільне або добросовісне використання [5]. Правові обмеження часто стосуються інтелектуальної власності і можливість встановлення таких обмежень є актуальною проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На використання інформації з відкритих джерел накладено як правові, так і технічні обмеження, наприклад, права третіх осіб та права платформ, чинність ліцензії, наданій платформі, що надає доступ, технічні вимоги платформ, мета використання творів тощо [5].

Національні закони містять загальні виключення, які дозволяють вільно використовувати об'єкти права інтелектуальної власності, ці виключення іноді можуть охоплювати OSINT-діяльність, але часто така діяльність може потребувати більшого обсягу свободи [6]. У контексті дотримання прав інтелектуальної власності для будь-якого виду OSINT-діяльності, у США до обробки відкритих даних застосовують положення добросовісного використання [7–8]. В Україні також застосовуються загальні положення чинного законодавства. У ЄС це питання охоплено статтями 3 та 4 Директиви 2019/790 Європейського парламенту та Ради від 17 квітня 2019 р. про авторське право та суміжні права на єдиному цифровому ринку, де інтелектуальний аналіз тексту та даних визнано виключенням, яке потребує ідентифікації та роз'яснення специфічних (послаблених) вимог до застосування авторського права.

Застосування багатьох методів OSINT може стикнутись з правовими обмеженнями [9–14], тому ці обмеження потребують систематизації, додаткового аналізу і опису у відповідності зі станом розвитку технологій та конкретних методів.

Мета статті полягає в описі та систематизації основних правових ризиків пов'язаних з інтелектуальною власністю під час використання інформації з відкритих джерел.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення мети статті далі розглянуто наступні розповсюджені методи OSINT-досліджень: інтелектуальний аналіз тексту та даних, аналіз зображень, аналіз відео, аналіз аудіо, розпізнавання облич, геолокація, удосконалення та використання програмних продуктів з відкритим кодом.

Інтелектуальний аналіз тексту та даних (TDM) передбачає масове використання творів, які здебільшого захищені авторським правом, що створює очевидний конфлікт із законодавством про авторське право [9]. Цей напрям розповсюджується на всі інші напрями, тому його необхідно розглянути у першу чергу. Хоча деякі учені вважають, що TDM не може порушувати авторські права і повинен бути дозволений для комерційного та некомерційного використання, що могло б призвести до неприпустимого обмеження свободи вираження поглядів та інформації, вони сходяться на думці, що напрям ще не є достатньо врегульованим і залишається законодавчо невизначеним [10].

Для TDM доцільно розглядати чотири етапи [11]: доступ (отримання фізичних копій, доступ до фізичних копій третьої сторони, цифровий доступ), витягування (копіювання та зберігання), добування (аналітична обробка), використання (використання даних, представлення результатів, перевірка, створення похідних робіт).

Різні стратегії доступу мають різні правові ризики залежно від способу доступу та характеру матеріалу. Так, бібліотеки зазвичай (у т.ч. відповідно до Закону України «Про авторське право і суміжні права») у певних умовах мають право на вільне використання творів без дозволу суб'єкта авторського права.

Але науковці та OSINT-дослідники не є бібліотеками, при цьому, дотримуючись положень законодавства, вони можуть використовувати твори, що знаходяться там і все ще охороняються як об'єкт авторського права. Такі твори також можна придбати, але вичерпання прав після введення твору у цивільний оборот шляхом першого продажу стосується лише продажу, а не копіювання, тому створення цифрових копій для інтелектуального аналізу тексту та даних містить правові ризики.

Часто доступ до електронних сховищ оцифрованих текстів передбачає укладення договору щодо умов надання послуг або ліцензійної угоди кінцевого користувача, умови якої, очевидно, необхідно виконувати [5]. Також часто інформація не є відкритою і її використання, наприклад, може порушувати комерційні таємниці. На жаль, окремим дослідникам дуже легко не знати про ці умови використання або вони можуть не надто турбуватися договірними обмеженнями [11].

Деякі видавці і репозиторії дозволяють певні види TDM, деякі навіть сприяють цьому, але багато інших прагнуть цього заборонити це або домовитися про різні умови ліцензування, що стосуються TDM [11].

Витягування (копіювання та зберігання) тексту та даних може знаходитись у межах добросовісного використання, але обмеження такого добросовісного використання змінюються від країни до країни, що створює додаткові ризики в умовах Цифрової Епохи і глобальних засобів комунікації. Тобто той самий твір може бути законно оцифрований в одній країні і незаконно у другій. Окрім самого твору тут є ризики використання піратських програмних продуктів, наприклад, OCR-редакторів або ж запатентованих методів обробки даних. При цьому тут необхідно зазначити, що патентні права складно отримувати на програмні продукти, а порушення патентних прав складно довести для такого роду діяльності.

У процесі обробки інформації найочевиднішим ризиком є те, що дослідник вийде за рамки трансформуючого використання (не є порушенням авторського права у більшості юрисдикцій), і використовує твір в експресивний спосіб (є порушенням авторського права).

Розповсюджуючи твір дослідник може стикнутися з правом власника твору на похідні роботи. При цьому метадані (надзвичайно корисна інформація для OSINT-дослідника) не будуть вважатися похідною роботою, хоча вони і є невід'ємною частиною твору: метадані є фактом, автор оригінального твору не є автором метаданих, вони не є продовженням творчого вираження автора.

Знову необхідно підкреслити, що діяльність TDM регулюється по-різному у різних країнах і, доки національні закони не уніфіковані відповідними міжнародними документами, саме вивчення національного законодавства єдиний спосіб дізнатися, чи є діяльність TDM законною [9], хоча це і надзвичайно трудомісткий процес. У представленому аналізі наведено найпоширеніші практики в узагальненому вигляді. Але таке різне регулювання відповідних питань є наскрізним ризиком здійснення OSINT активностей.

Аналіз зображень, відео та аудіо має свою специфіку в OSINT діяльності. Ця специфіка полягає у тому, що дослідник знаходить вихідні файли у певному джерелі і (у більшості випадків) порівнює їх з контрольними файлами з іншого джерела. Аналізи зображень та відео багато у чому схожі між собою, тому що відео часто аналізується за кадрами або попередньо створеними файлами вигляді графічної оболонки (thumbnail).

Коли дослідник здійснює аналіз зображень, відео та аудіо, окрім іншого, він повинен враховувати права інтелектуальної власності особи, яка завантажила вихідний твір на платформу, права платформи на цей твір, права особи, яка завантажила контрольний твір на платформу, права платформи на цей твір, а також умови ліцензії на використання засобу порівняння творів, а також надійність джерела, яке пропонує цей засіб. Ці всі аспекти повинні узгодитись у контексті цілей і методів дослідження. Наприклад, у «Загальних положеннях та умовах Google», якому належить і YouTube, зазначено, що користувачі не мають дозволу використовувати сервіс для перегляду або прослуховування контенту з іншою метою, крім особистого некомерційного використання. Важливо також підкреслити наступні ризики [5]:

– відкриті твори можуть бути захищені авторським правом третіх осіб, про які особа, яка їх завантажила, не повідомила платформу;

– особа могла видалити твори, тобто відкликати ліцензію, а дослідження проводилося за файлами з кешів (наприклад, дія ліцензії від власника до Google припиняється, коли контент видаляється, але ліцензії діятимуть доти, доки контент не буде повністю видалений);

– використання творів, створених платформою, а не користувачами, може вимагати додаткових дозволів.

Розпізнавання облич винесено у цій статті, що фокусується на інтелектуальній власності, в окреме питання, оскільки, окрім вже згаданих можливих патентних та авторських прав на програмний продукт, а також авторських прав на фото, що обробляються, останнім часом обговорюються права на торговельні марки – незважаючи на те, що абсолютна кількість портретних торговельних марок все ще відносно низька, за останні роки кількість нових за-

явок зросла [12]. Тобто використання методів розпізнавання облич, які широко використовуються OSINT-дослідниками може містити ризики порушення прав власників таких торговельних марок. Але такі ризики є низькими, через малу кількість подібних реєстрації, через необхідність наявності порушення у зв'язку з країною, товарами чи послугами, де і для яких така торговельна марка була зареєстрована, через необхідність наявності схожості чи тотожності між маркою та зображенням тощо.

Для калібрування тієї чи іншої системи розпізнавання облич могли бути використані зображення, права на які не було отримано відповідним чином розробниками таких систем [13], тобто дослідник може використовувати програмний продукт, що порушує права третіх осіб. Крім того, права на фото мають свого власника, при чому таке фото може додатково містити зображення творів мистецтва, вистав, виставок, архітектурних споруд, права на які також можуть комусь належати.

Під час здійснення *геолокації* дослідники працюють з програмними продуктами, фото та відео, що можуть передбачати відповідні права інтелектуальної власності. Найбільш дискусійним аспектом тут є використання супутникових фото. Хоча, супутники характеризуються високим ступенем автоматизації і за аналогією зі штучним інтелектом наявність авторських прав на зроблені фото знаходяться під питанням, по-перше, внесок людини тут більш значний (означає наявність авторських прав), порівняно зі штучним інтелектом, по-друге, приватні супутникові компанії широко розповсюджують ліцензії на використання своїх продуктів (тут авторське право виступає і сприймається державами як стимул прогресу).

Створення супутникових зображень вимагає творчої діяльності людини та прийняття рішень. Це включає конструкцію та роботу супутника, планування орбіт супутника, вибір цілей, час захоплення, а також обробку та інтерпретацію даних – незважаючи автоматизацію, ці елементи, більше відображають авторство людини та творчий внесок, ніж штучний інтелект. При цьому використання штучного інтелекту у супутниках цілком є застосовним, тому дискусії будуть продовжуватись.

Удосконалення та використання програмних продуктів, що розповсюджуються за відкритими ліцензіями є широкою практикою в OSINT спільноті, наприклад, для автоматизації збирання даних з соціальних мереж чи обробки фото. Ліцензії на програмні продукти з відкритим вихідним кодом необхідно розглядати уважно у світлі юридичних питань [14]. Такі ліцензії теоретично повинні забезпечувати свободу використання, розповсюдження, створення похідних творів, не обмежувати сферу застосування та взаємодію з іншими продуктами, не порушувати права третіх осіб [14] тощо. Але на практиці одна або декілька умов може бути проігнорована особою, що пропонує іншим програмний продукт за відкритою ліцензією – це обумовлює відповідні ризики для особи, що використовує такий програмний продукт.

Висновки. Представлена стаття відображає певний внесок у дослідження проблеми, хоча і не охоплює усю надзвичайно велику кількість сучасних методів використання інформації з відкритих джерел. Отже, резюмуючи, можна виокремити наступні ризики OSINT діяльності за ймовірністю їхнього виникнення:

► Високий ступінь:

• Порушення авторських прав власника твору через складність ідентифікації цього власника та складності управління розповсюдженням інформації у глобальній мережі

• Використання творів чи продуктів (навіть з авторитетних чи звичних для користувача ресурсів), які порушують права інтелектуальної власності третіх осіб

• Порушення прав інтелектуальної власності в одній країні без порушення тих же норм в іншій через відсутність міжнародних уніфікованих законів

• Порушення умов ліцензії платформи через відмінності у таких ліцензіях та їхнє неуважне прочитання

• Порушення умов ліцензії власника продукту з відкритим кодом через відмінності у таких ліцензіях або невірною (у порівнянні з ліцензією) інтерпретацією терміну «відкритий код» користувачем

• Ігнорування збирання дозволів у великої кількості залучених осіб

► Середній ступінь:

• Порушення авторських прав власника твору через використання піратських творів

• Порушення прав на комерційну таємницю

► Низький ступінь:

• Порушення прав на торговельні марки облич

• Порушення патентних прав на продукти, які застосовуються для певного дослідження, через відсутність знань про такі права

Для зниження цих ризиків найочевиднішими є наступні дії:

► Уніфікація національних законів

► Впровадження спеціальних правових режимів використання інформації з відкритих джерел на національних та/або міжнародному рівнях

► Уніфікація ліцензійних угод великих платформ на добровільних засадах

► Навчання дослідників питанням інтелектуальної власності

► Інтенсифікація впровадження технологічних рішень для управління правами інтелектуальної власності, як, наприклад, блокчейн, шифрування творів, водяні знаки тощо

► Некомерційне використання прав інтелектуальної власності, не виходячи за обсяги, що відповідають поставленій меті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bielska, A., Kurz, N. A., Baumgartner, Y., & Benetis, V. (2020). *Open source intelligence tools and resources handbook*. URL: https://i-intelligence.eu/uploads/public-documents/OSINT_Handbook_2020.pdf.
2. Human Rights Center (2022). *Протокол Берклі по веденню розслідування з використанням відкритих цифрових даних.* URL: https://www.law.berkeley.edu/wp-content/uploads/2022/03/Berkeley-Protocol-Ukrainian.pdf.
3. European Commission (2018). *Commission Recommendation (EU) 2018/790 of 25 April 2018 on access to and preservation of scientific information.* URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reco/2018/790/oj.
4. UNESCO (2021). *Recommendation on Open Science.* URL: https://www.unesco.org/en/legal-affairs/recommendation-open-science.
5. Шматков Д. Відкриті дані та авторське право у цифрових дослідженнях. *Економіка, право та інноваційний процес: завдання в умовах воєнної трансформації України*: за матеріалами Круглого столу (м. Харків, 26 квітня 2024 року). Харків: НДІ ПЗІР НАПрН України, 2024.
6. Шматков Д. І., Коломійцев С. О. Регулювання використання об'єктів авторського права в OSINT-діяльності. *Актуальні проблеми діяльності складових сектору безпеки і оборони України в умовах особливих правових режимів: поточний стан та шляхи вирішення*: тези Міжнародної науково-практичної конференції (28 березня 2024 року). Харків: Вид-во НАНГУ, 2024.
7. Carroll, M. W. (2019). Copyright and the progress of science: Why text and data mining is lawful. *UC Davis L. Rev., 53*, 893-964.
8. Sag, M. (2020). Copyright Law's Impact on Machine Intelligence in the United States and the European Union. *FIU L. Rev., 14*(2), 293-298.
9. Fernández Molina, J. C., & Esteban De La Rosa, F. (2024). Copyright and Text and Data Mining: Is the Current Legislation Sufficient and Adequate?. *Libraries and the Academy, 24*(3), 653-672.
10. Geiger, C., Frosio, G., & Bulayenko, O. (2018). The exception for Text and Data Mining (TDM) in the Proposed Directive on Copyright in the Digital Single Market-legal aspects. *Centre for International Intellectual Property Studies (CEIPI) Research Paper (2018-02)*.
11. Sag, M. (2019). The new legal landscape for text mining and machine learning. *J. Copyright Soc'y USA, 66*(2), 291-367.
12. Keserű, B. A. (2024). Trademark protection for faces? A comprehensive analysis on the benefits and drawbacks of trademarks and the right to facial image. *JIPITEC–Journal of Intellectual Property, Information Technology and E-Commerce Law, 15*(1), 88-99.
13. Mihăilă, C. O., & Mihăilă, M. (2023). Video surveillance and artificial intelligence: how does it affect privacy and intellectual property rights?. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu, (100)*, 189-221.
14. Kennedy, D. M. (2001). A primer on open source licensing legal issues: copyright, copyleft and copyfuture. *Louis U. Pub. L. Rev., 20*, 345-377.

REFERENCES

1. Bielska, A., Kurz, N. A., Baumgartner, Y., & Benetis, V. (2020). *Open source intelligence tools and resources handbook*. Retrieved from: https://i-intelligence.eu/uploads/public-documents/OSINT_Handbook_2020.pdf.
2. Human Rights Center (2022). *Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations.* Retrieved from: https://www.law.berkeley.edu/wp-content/uploads/2022/03/Berkeley-Protocol-Ukrainian.pdf.
3. European Commission (2018). *Commission Recommendation (EU) 2018/790 of 25 April 2018 on access to and preservation of scientific information.* Retrieved from: https://eur-lex.europa.eu/eli/reco/2018/790/oj.
4. UNESCO (2021). *Recommendation on Open Science.* Retrieved from: https://www.unesco.org/en/legal-affairs/recommendation-open-science.
5. Shmatkov D. (2024). Open data and copyright in digital research. *Economy, law and the innovation process: tasks in the conditions of the military transformation of Ukraine*: based on the materials of the Round Table (Kharkiv, April 26, 2024). Kharkiv: RI of Providing Legal Framework for the Innovative Development of the NALS of Ukraine.
6. Shmatkov D., Kolomiitsev S. (2024). Regulation of the use of copyright in OSINT activities. *Actual problems of the activities of the components of the security and defense sector of Ukraine in the conditions of special legal regimes:*

the current state and ways of solving them: theses of the International Scientific and Practical Conference (March 28, 2024). Kharkiv: NANGU Publishing House.
7. Carroll, M. W. (2019). Copyright and the progress of science: Why text and data mining is lawful. *UC Davis L. Rev., 53*, 893-964.
8. Sag, M. (2020). Copyright Law's Impact on Machine Intelligence in the United States and the European Union. *FIU L. Rev., 14*(2), 293-298.
9. Fernández Molina, J. C., & Esteban De La Rosa, F. (2024). Copyright and Text and Data Mining: Is the Current Legislation Sufficient and Adequate?. *Libraries and the Academy, 24*(3), 653-672.
10. Geiger, C., Frosio, G., & Bulayenko, O. (2018). The exception for Text and Data Mining (TDM) in the Proposed Directive on Copyright in the Digital Single Market-legal aspects. *Centre for International Intellectual Property Studies (CEIPI) Research Paper (2018-02)*.
11. Sag, M. (2019). The new legal landscape for text mining and machine learning. *J. Copyright Soc'y USA, 66*(2), 291-367.
12. Keserű, B. A. (2024). Trademark protection for faces? A comprehensive analysis on the benefits and drawbacks of trademarks and the right to facial image. *JIPITEC–Journal of Intellectual Property, Information Technology and E-Commerce Law, 15*(1), 88-99.
13. Mihăilă, C. O., & Mihăilă, M. (2023). Video surveillance and artificial intelligence: how does it affect privacy and intellectual property rights?. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu, (100)*, 189-221.
14. 14. Kennedy, D. M. (2001). A primer on open source licensing legal issues: copyright, copyleft and copyfuture. *Louis U. Pub. L. Rev., 20*, 345-377.

SHMATKOV DANIIL

PhD, Associate Professor, Senior Research Associate of the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of the NALS of Ukraine

KOLOMIITSEV SERHII

Research Associate of the Laboratory of IT Problems and Combating Crime in Cyberspace of the Kharkiv National University of Internal Affairs

USE OF INFORMATION FROM OPEN SOURCES AND INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS

Problems setting. Legal restrictions in working with open sources often concern intellectual property, and the possibility of establishing such restrictions is an important problem. The Berkeley Protocol states that investigators should be aware of any intellectual property permissions they may need to lawfully publish, distribute, and/or otherwise use the information they gather during the investigation.

Analysis of recent researches and publications. The use of information from open sources is subject to both legal and technical restrictions, such as third-party rights and platform rights, the validity of the license granted to the platform providing access, the technical requirements of the platforms, the purpose of use of the works, etc. The application of many OSINT methods may encounter legal restrictions, so these restrictions require systematization, additional analysis and description in accordance with the state of technology development.

Purpose of the research is to describe and systematize the main legal risks associated with intellectual property when using information from open sources.

Article's main body. To achieve the goal of the article, the following widespread methods of OSINT are considered: text and data mining, image analysis, video analysis, audio analysis, face recognition, geolocation, improvement and use of open-source software products.

Conclusions and prospects for development. The following risks of OSINT activities are identified according to the probability of their occurrence:

– high degree: violation of copyright of its owner due to the difficulty of identifying that owner and the difficulty of managing the distribution of information in the global network; use of works or products (even from authoritative or familiar resources for the user) that violate the intellectual property rights of third parties; violation of intellectual property rights in one country without violation of the same rights in another country due to the lack of international unified

laws; violation of platform license terms due to differences in such licenses and careless reading; violation of the license terms of the open source product due to differences in such licenses or incorrect (compared to the license) interpretation of the term "open source" by the user; ignoring the collection of permissions from a large number of parties involved;

– medium degree: violation of the copyright of its owner due to the use of pirated works; violation of commercial secret rights;

– low degree: violation of trademarks rights of faces; violation of patent rights for products used for a particular investigation due to lack of knowledge of such rights.

To reduce such risks, the most obvious are the following actions: unification of national laws; implementation of special legal regimes for the use of information from open sources at the national and/or international levels; unification of license agreements of large platforms on a voluntary basis; training researchers in intellectual property issues; intensifying the implementation of technological solutions of intellectual property rights management, such as blockchain, encryption of works and watermarks; and noncommercial use of intellectual property rights, without going beyond the scope corresponding to the intended purpose.

Key words: OSINT, open data, open innovation, intellectual property, risks.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Шматков Д. І., Коломійцев С. О. Використання інформації з відкритих джерел та право інтелектуальної власності. *Право та інновації.* 2024. № 2 (46). С. 195–201.

РЕЦЕНЗІЯ

на монографію «Правнича наука та законодавство України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану»[1]

Рецензована наукова праця представляє собою вагомий внесок учених-правників у розвиток правої системи України в надзвичайних умовах воєнного стану, спричинених повномасштабною збройною агресії російської федерації. Людина та її потреби є орієнтиром формування парадигми сучасного права, дослідження теоретико-правових положень і практичних рекомендацій науковців.

Автори колективної монографії не тільки розкрили з наукової точки зору сучасні методологічні й теоретичні аспекти інституційної основи державного механізму забезпечення прав і свобод відповідно до воєнних реалій, а здійснили дослідження питань правотворчої, правозастовної та правозахисної практики у сфері дотримання балансу між інтересами національної безпеки й забезпеченням захисту прав і свобод осіб, які постраждали внаслідок воєнних дій.

Науковцями внесено пропозиції щодо запровадження дієвих форм і засобів удосконалення, утвердження, гарантування та захисту прав людини відповідно до принципів верховенства права, гуманізму та справедливості, міжнародних стандартів прав людини, практики Європейського суду, норм вітчизняного законодавства, а також до критерій правомірності, легітимності та пропорційності.

Теоретичні напрацювання та практичні рекомендації науковців, опубліковані в монографії, сприятимуть вирішенню низки питань у процесі формування правової системи України в умовах дії режиму воєнного стану та повоєнного відновлення держави. Насамперед, це стосується закріплення законодавчих засад та міжнародно-договірних відносин з питань реалізації державної політики у сфері безпеки України, відновлення її суверенітету та територіальної цілісності в межах її державного кордону, визнаного міжнародної спільнотою, збереження національного багатства.

Тематика наукових досліджень монографії є нагальною та висвітлює сучасне бачення вітчизняної системи права у сферах економіки та фінансів, соціального захисту, розробки правових засад і механізмів відшкодування шкоди, заподіяної російською агресією. Особлива увага приділяється питанням міждержавних інтеграційних зв'язків щодо політичного, економічного, культурного розвитку, як основного напряму розбудови українського суспільства. Відповідно до зазначених напрямів дослідники зосереджують свою увагу на розробленні нормативно-правових актів для відновлення національної економіки, формування інвестиційного клімату, залучення потенціалу іноземного партнерства, впровадження сучасних дослідницьких інфраструктур.

Пропозиції, викладені у науковій праці свідчать про детальний аналіз правового механізму притягнення осіб держави-агресора до кримінальної відповідальності за вчинення на території України воєнних злочинів.

Монографічне видання відповідає високому науковому рівню. Наукові дослідження ґрунтуються на порівняльно-правовому аналізі законодавства ЄС та України, доктринах міжнародного й національного права. Такий підхід дозволяє проаналізувати аналогічні положення законодавства європейських держав та виокремити порядок дій щодо дотримання та встановлення уніфікованих норм міжнародних стандартів задля подальшого процесу інтеграції України до Європейського Співтовариства. Важливе значення має те, що автори монографії у своїх наукових дослідженнях застосовують власний практичний і професійний досвід поряд з наведеним фундаментальним теоретичним підґрунтям, що дозволяє використовувати їх пропозиції та рекомендації в практичній та законотворчій діяльності.

Резюмуючи викладене, слід зазначити, що рецензована фундаментальна наукова праця відповідає запитам сьогодення, характеризується науковою новизною і суттєвим внеском у вирішення гострих проблем, пов'язаних з війною в Україні. Відтак монографія буде корисною для парламентарів, посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування, органів правопорядку, науковців, викладачів, аспірантів, студентів та всіх інших, хто цікавиться питаннями правничої науки.

Лазур Ярослав Володимирович
доктор юридичних наук, професор
декан юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

[1] Правнича наука та законодавство України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану : монографія / редкол. : В. А. Журавель (співгол.), Н. С. Кузнєцова (співгол.), О. М. Бандурка та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. Харків : Право, 2023. 902 с.

ШАНОВНІ АВТОРИ!

Науково-дослідний інститут правового забезпечення інноваційного розвитку Національної академії правових наук України запрошує всіх зацікавлених осіб опублікувати свою наукову роботу у *сорок сьомому* номері журналу **«Право та інновації»**. Журнал внесено до переліку наукових фахових видань групи Б (Наказ МОН України № 409 від 17 березня 2020 р.).

Умови публікації у журналі:

1. Надати копію квитанції про оплату публікації НДІ ПЗІР (за 1 статтю) до 01.09.2024 р.;
2. Оформити статтю та подати згідно вказаних вимог.
3. Заповнити відомості про автора.
4. Надіслати рукопис статі в електронному вигляді на електрону адресу: ndipzir@gmail.com до 01.09.2024 р.

Традиційно в журнал приймаються статті за такими напрямами:
12.00.01 теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень;
12.00.02 конституційне і муніципальне право;
12.00.03 цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право;
12.00.04 господарське право; господарсько-процесуальне право;
12.00.05 трудове право; право соціального забезпечення;
12.00.06 земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право;
12.00.07 адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право;
12.00.11 міжнародне право.

Редакція у разі необхідності може здійснити переклад розширеної анотації, детальну інформацію можна отримати в редколегії. У разі самостійного перекладу автором розширеної анотації англійською редакційна колегія перевіряє переклад. У випадку виявлення значних помилок редакція залишає право відмовити в публікації статті.

Оформлення передплати автором передбачає отримання 1 авторського екземпляру та 3 наступних номерів журналу. Оплата НДІ ПЗІР передбачає отримання виключно авторського екземпляру.

Всю додаткову інформацію ви можете отримати на сайті журналу http://pti.org.ua/index.php/ndipzir/information/authors та за телефоном: (057) 700-06-64.

Випусковий редактор: *В. П. Кохан*
Комп’ютерна верстка: *А. Г. Якшина*

Суб’єкт у сфері друкованих медіа
Ідентифікатор медіа R30-01399

Підписано до друку з оригінал-макета 21.06.2024.
Формат 60x84 $^{1}/_{8}$. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 23,7. Обл.-вид. арк. 21,8. Тираж 50 прим.

Видавець – Науково-дослідний інститут правового забезпечення
інноваційного розвитку Національної академії правових наук України,
61002, м. Харків, вул. Чернишевська, 80,
Тел. +38 (057) 700-06-64
Сайт: ndipzir.org.ua
E-mail: ndipzir@gmail.com

Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 4814 від 17.12.2014

Виготовлювач – ТОВ «ПРОМАРТ»
вул. Весніна, 12, Харків, 61023, Україна
Тел. +38 (057) 717-25-44
Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 5748 від 06.11.2017